TITUS SUCIU VASILE BOGDAN

TIMIŞOARA

PREŢUL SINGURĂTĂŢII

TITUS SUCIU VASILE BOGDAN

TIMIŞOARA

PREŢUL SINGURĂTĂŢII

Editura IRRD
Bucureşti, 2016

Redactor de carte: Simona Deleanu
Tehnoredactare: Alina Vlăsceanu
Coperta I: Camil Mihăescu

© 2016, Editura IRRD, Bucureşti
Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate
IRRD

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SUCIU, TITUS
Timişoara Preţul singurătăţii / Titus Suciu, Vasile Bogdan. - Bucureşti : Editura Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989, 2016
ISBN 978-606-8684-18-5

94(498)"1989.12"

Stând alături,
scriind în paralel…

Paginile ce urmează sunt un jurnal de călătorie spre neuitare. Ele s-au adunat în timp, într-un timp grăbit, dar fecund, plin de evenimente, de stări, de învățăminte. Ce a fost înainte și ce a fost după, cum a rămas în noi trăirea acelui moment unic al Revoluției timișorene. Starea de alb, de plutire, de nesfârșit, setea de a rămâne astfel, suspendați în nemărginire. Credeam că am murit și vom renaște, cândva, timpul nu mai exista, totul era atunci trăire profundă, fără margini…

Revoluțiile sunt surorile viselor, ale speranțelor de mai bine, ale veșnic doritelor seninătăți sufletești. Lărgind unghiul sub care le privim, dar mai ales dacă le analizăm, ajungem la concluzia că pot fi pașnice sau pot fi violente. Cele pașnice sunt declanșate de puținele minți luminate ale marilor oameni de știință – revoluția industrială, revoluția tehnico-științifică –, cele violente, de marile orgolii ale micilor indivizi ce vor să fie considerați politicieni…

Apoi am căzut în timpul obișnuit, viața a mers mai departe, dar curios, parcă pășeam înapoi, într-o altă realitate decât cea cunoscută și cu totul altfel de ceea ce știam. Intram în ceață, confuzie, minciună. Unde am ajuns, într-un timp deja mai lung decât al aventurii *Epocii de Aur*? Ne-am împlinit visele, speranțele, nevoia de a fi noi înșine?

Răsfoind filele Istoriei, deducem că Revoluțiile sunt de două feluri. Cele ce înlocuiesc un sistem dictatorial cu unul de aceeași factură și cele care își propun să îndepărteze sistemul dictatorial pentru a instaura unul democratic. Revoluția rusă din 1917, ceea ce s-a întîmplat la noi după Al Doilea Război Mondial, sunt exemple pentru primul caz; revoluția burghezo-

democratică din Franța (1889), revoluția română din 1989, pentru cel de-al doilea.

Timpul parcă gonește în paralel, este altfel, necunoscut, pașii pipăie neantul, nimic nu se mai leagă, nu are o ordine anume, poate pentru unii, pentru noi, cei mulți, este o permanentă amăgire. Iar noi, noi unde mai suntem?

Întrebări, gânduri, frământări, amare meditații, niciun răspuns.

Înainte am trăit un timp ticăloșit, alienant, acultural, inuman, searbăd, fără de rod, se zice. Iar azi?

Pentru întrebarea… când a fost declanșată revoluția din Franța, orice ins care a absolvit liceul poate formula răspunsul; pentru întrebarea… când s-a încheiat replica se formulează însă greu, gângăvit. Mai mult chiar de-atât – greșit! Să deschidem din nou cartea de Istorie: 14 iulie 1789 – atacul închisorii Bastilia, declanșarea revoluției, liderii Danton, Robespiere… sintetizează doleanțele oamenilor, peste doar câteva luni – noiembrie 1789 – Napoleon se impune prim-consul, în 1804 își așează coroana pe cap și se declară împărat. De atunci trupurile tinerilor francezi rămân risipite pe ici, pe colo, prin Europa. După ce cucerește continentul se aruncă asupra Rusiei… Se poate folosi oare alt cuvânt pentru acest ins, ce s-a vrut împărat peste toată Europa și peste nordul Asiei, adică peste un teritoriu ce se întindea de la un ocean la celălalt, decât descreierat?

Aventura confruntării cu Timpul am început-o îndată după zilele Revoluției timișorene. Din relatările oamenilor ce ne-au căutat îndată ce s-au deschis granițele, doream să înțeleg cum ne priveau figurile răvășite, fețele fericite, de ființe scăpate de sub juguri de tot felul, doream să cunosc regulile unui alt joc, firesc, al vieții de fiecare zi. Apoi am cunoscut frământările, pătimirile și lupta ce nu se mai termină parcă, a fraților noștri de peste Prut. Au fost experiențe de o mare intensitate sufletească, cunoșteam oameni ce mi se confesau cu nevoia de a așterne în cuvinte toate suferințele îndurate și pe cele care, vai, abia le

presimțeau și, parcă urmând regulile oculte ale predestinării, le vor trăi mai încolo, în vreme…

Revenind la România, știe oricine că revolta declanșată în 16 decembrie a devenit revoluție în 20 decembrie când, și în foaierul Operei și la Consiliul Județean, au fost întocmite și prezentate organelor comuniste locale și nu numai, platformele revendicărilor Timișoarei revoluționare. Și-abia acum, știind când a început revoluția română, având ca punct de referință cele prezentate pentru revoluția franceză – marii istorici considerând că abia după 1875, deci după 86 de ani de la declanșarea ei, Franța a devenit model mondial de țară democrată – întrebându-ne când s-a încheiat revoluția din România, ridicăm din umeri, în cele din urmă fiind nevoiți să spunem că ea nu s-a încheiat, încă…

Apoi am început, să ne întrebăm ce vor fi gândind oamenii pe care îi întâlnim aproape în fiecare zi, personalități marcante ale lumii literare, confrați scriitori, ce verdict va da Judecata Timpului pentru ceea ce a fost și cum mergem mai departe, încotro și cu ce folos?

Ce s-a întâmplat în țara care a dat lumii, pe 26 august 1789, primul document democratic intitulat „Drepturile Omului"? După dispariția lui Napoleon au urmat împărați, republică, imperiu, din nou republică: Ludovic al XVIII-lea (1815-1824), Carol al X-lea (1824-1830), Ludovic Filip (1830-1848), a doua republică franceză (1848-1852), al doilea imperiu francez (Napoleon al III-lea, 1852-1870); a treia republică franceză! În sfârșit republică ce, după câțiva ani, a devenit model de țară democrată.

Privind spre finalul zelului nostru de a aduna experiențele unor existențe trăite, arse, plătite cu sudoare și sânge uneori, am constatat că, aproape fără să alegem, am adunat alături oameni din aceeași lume a spiritului. O potriveală anume, veți spune. Nu, așa a fost să fie. Cum tot așa a fost să scriem aceste rânduri, chiar în anul în care o instanță obiectivă, străină, (coincidență,

un joc anume?) a decis ca Timișoara să fie Capitala Europeană a Culturii în anul 2021. Pentru că orașul a avut întotdeauna flerul, chemarea, destinul de a privi în viitor. Niciodată înapoi, dar asumându-și învățăturile trecutului. S-a ridicat asemeni Păsării Phoenix, din propria sa cenușă, a arderilor supreme, a sacrificiilor și a plăcerii de a trăi totul pe o carte. De a fi și a rămâne ea însăși. Acesta este, în esență, secretul Timișoarei și de aceea deviza sa inconfundabilă, limpede, percepută ca atare de spiritul Europei, îi conferă capitalei Banatului un loc aparte în România, în Europa.

Ce s-a întâmplat la noi după 20 decembrie 1989? În Timișoara, profesorul Lorin Ioan Fortuna a încercat să coordoneze activitatea socio-politico-economică din oraș, dar a eșuat. În București, Ion Iliescu, după prima apariție la televizor a devenit președintele țării. Președinte în două mandate, prima dată între 1990 și 1996, a doua oară în perioada 2000-2004. Explicații? Universitarul timișorean e om de știință, Ion Iliescu politician. Ajunși aici, o observație nu tocmai pasageră: instituțiile cu cei mai mulți inși penali sunt Parlamentul și Guvernul! Într-o întreprindere, eventual directorul, patronul ori contabilul-șef pot încerca să-și însușească valori în mod ilicit, în guvern și Parlament doar șoferii ori paznicii aleșilor nu pot fi acuzați de fraude.

Așa a fost în urmă cu 300 de ani, când Europa însăși a chibzuit să-și încerce devenirile viitoare în planul acestui meleag, Epoca Luminilor găsind aici un fertil spațiu de experiențe și calibrări necesare. Așa a fost în anii de cumpănă 1918-1919, când a trăit experiența robirii și dezrobirii sale naționale, afirmându-și cu demnitate spiritul local de armonie și bună înțelegere multietnică. Așa a fost și în decembrie 1989, când oamenii orașului și-au decis viitorul cu piepturile dezgolite în fața armelor. Iar acum, după 27 de ani în care vocea orașului fusese acoperită de scrâșnetele răutăcioase și zumzetele cârcotașe ale conaționalilor, iată, își regăsește vocația, dreptul de a privi cu calm și luciditate mereu înainte. Se închide un cerc, se va deschide altul. Ridicată din propria cenușă, Timișoara

merge mai departe regăsindu-și neîntinat renumele, conștientă de răspunderea ce îi revine, pusă pe fapte mari…

Dar să revenim la întrebarea formulată cu puțin timp în urmă. Revoluția e, de fapt, o răsturnare a unei situații oarecum stabilă până la momentul respectiv. E îndepărtat ceva, se impune altceva. Ori asocierea cu fenomenul vârtej e mai mult decât firească. Numai că în vârtej ce ies la suprafață? ***Gozurile!*** *Noii politicieni – în mare măsură cei vechi – sunt cumva inși morali, capacități intelectuale, persoane pentru care rațiunea de a exista constă în binele social?*

Rândurile de față nu sunt altceva decât câteva schițe dintr-un posibil tablou al acestui marș fără sfârșit.

În decembrie 1989 am visat frumos, unele vise s-au împlinit. Cele împlinite se datorează oamenilor care de atunci nu mai sunt printre noi, cele neîmplinite ne privesc pe noi, pentru noi înșine, pentru cei de după noi…

Vasile Bogdan, ***Titus Suciu***

I. TRANȘEELE EXILULUI ROMÂNESC

GEORGE ASTALOȘ
PAUL GOMA
ALEXANDRU NICULESCU
VIRGIL TĂNASE
BEN TODICĂ

Luneta Timp

GEORGE ASTALOȘ,
poet, prozator, dramaturg
cu participarea extraordinară
a actorului ALEXANDRU REPAN
și a scriitorului NICOLAE ILIESCU

Paris, august 1990, casa unui **creator român**, biroul, o bibliotecă pe un perete întreg, în care se găsește și creația acestuia. Suntem în preajma cunoașterii unei opere pe care cei mai tineri dintre noi, dar și destui români în vârstă, nu o cunosc, nu au avut cum să o cunoască.

Pe unul din rafturi, în locul cărților – diplome, medalii, distincții ce i-au fost acordate de-a lungul anilor pentru activitatea sa culturală.

• O decorație prin care i s-a conferit (unui **cetățean român, unui literat român**) cu prilejul bicentenarului Revoluției Franceze – statutul de Cetățean de Onoare al Parisului;

• Un toc ce conține Premiul Uniunii Scriitorilor din România (1970), pentru poezie.

• O medalie obținută în Italia, pentru poezia străină;

• O medalie a Academiei Parisului, pentru literatură;

• Două medalii militare (în tinerețe a fost încadrat în armata română);

• O statuie executată de sculptor francez Alain Perry, inspirată de un volum de poezie al scriitorului.

• Peste 20 de afișe prin care i se anunță operele în Paris, Ankara, Metz, Ottawa, Londra, Copenhaga, Dortmund, Washington…

Producția dramaturgică a creatorului despre care vom vorbi este jucată la Paris, Ankara, Metz, Ottawa, Londra, Copenhaga, Dortmund, Washington…

În fine, ne aflăm în casa lui George Astaloș, autor a peste 40 de volume de poezie, proză, teatru, eseu, memorii și corespondențe, stabilit în Franța în 1971. În casa domnului Astaloș alături de Helen, soția sa, se află cunoscutul actor Alexandru Repan și scriitorul Nicolae Iliescu.

Titus Suciu: *Nu pot să încep discuția noastră decât parafrazînd o foarte cunoscută vorbă a scriitorului Marin Preda: când un scriitor vine la Paris, caută alți scriitori. Deci, dragă George, ai plecat din România de mult, pentru cei tineri, cunoașterea creației tale artistice a fost interzisă știm de ce, știm și cum. Să facem deci câțiva pași în întâmpinarea celor care nu te cunosc. Încearcă adică să schițezi o prezentare a scriitorului care ești, o prezentare a cărților pe care le-ai semnat, scrise în țară, a celor publicate aici, deci a întregii activități depuse până la ora actuală.*

George Astaloș: *Drumul* ar fi prea lung, adică ne-am pierde în detalii ce, poate nu sunt semnificative pentru cititorul român. Deci… *spicuiri*, cât de cât semnificative, dintr-o viață agitată, aș zice chiar aventuroasă: 1971, Slovenia, Piran, oraș situat în sud-vestul țării în preajma mării Adriatice, localitate în care s-au desfășurat lucrările Congresului PEN Club. Aici, nu prea știu de ce sau poate știu, dar nu se cade să mă pronunț, dinspre președintele Pierre Emmanuel – *triluri* datorită cărora mi se părea că sunt pe altă lume, că visez. Îmi oferea o bursă a Academiei Franceze! Bietul de mine ce să fac, cum să mă trezesc dintr-un astfel de vis? Și-am *visat*, am tot *visat*, până în 1976… când am obținut cetățenia franceză!

Dar să ne întoarcem la ale noastre. Vorbeai de cărți… De-a lungul anilor s-au strâns câteva volume, nu multe, nu puține, să zicem… destule. Ele, țin să fac această precizare, *vin* dintr-o structură mentală *arhitecturizată* în România, în anii copilăriei. Cu prietenul meu, Repan, care a ajuns la Paris venind din Spania, știi ce-am încercat să ne reamintim? Dacă… *culoarea* whisky-ului e aceeași ca în vremea tinereții noastre. Este… Dar ne putem reaminti, bunăoară, și de… **culoarea**

derutei pe care am cunoscut-o toți cei din generația mea, pentru că între mine și Repan, de exemplu… Eu mă iau de el pentru că e alături de noi, de mine…

Alexandru Repan: Meteahnă veche, George. Veche, incurabilă…

G. Astaloș: Așa e, Sandule, ai dreptate… Deci deruta pe care generația noastră a trăit-o… El e absolvent a două facultăți: Facultatea de Istorie și Institutul de Teatru, secția Actorie. Ei bine, eu ca fost soldat, el ca dublu licențiat, eram deopotrivă… „mușcați" de morbul metafizicii. De-aia ne și căutăm, ne și vizităm cât de des putem… Bine, acum situația este alta, dar în tinerețea noastră, în România, ce făceam?... Încercam să… *tricotăm…* să *însăilăm* în ceea ce ne frământa *câte un fir de altă culoare decât roșie…* Înțelegi ce vreau să spun, nu?...

Deci în anii aceia, câți să fi fost, 10-12 ani, noi scriam poezii, pe care ni le spuneam unii altora. Ei interpretau marile partituri din piesele prevăzute în repertoriu, dar așa, în intimități sigure, în cercuri de prieteni, și ei și noi, poeții, *recitam* și altfel de poezii, altfel de *texte.* Însă acestea în *regia* noastră, nu în a Direcției Teatrelor. Ei bine, pentru *spectacolele* astea, cea mai îndrăgită *scenă* a fost, ani buni, cea de la *Moldova*, pentru că domnul Niculescu, responsabilul restaurantului, ne *îngăduia* cu o deschidere sufletească de neuitat, adică ne lăsa în local până când *trăgeam cortina* noi, nu dânsul, mai mult chiar de-atât, ne asigura, oricând, *recuzită necesară*: vin de cea mai bună calitate. Îți amintești Sandule, nu?

Al. Repan: Ce-mi amintesc, e că de câte ori stăteam lângă tine, paharul meu era gol.

G. Astaloș: Ciudat. Titus, să știi că eu am aceleași amintiri. Deci unul dintre noi greșește, dar să știi că la orele acelea frumoase… ale dimineții, părăseam localul braț la braț. Bun, să lăsăm glumele la o parte, să revenim la subiect. Deci la *Moldova*… recitaluri până la cântatul cocoșilor… vedete, Repan, Hossu… printre cei pe care nu-i numesc, te rog, să mă treci însă și pe mine, eu prezentându-mi poeziile cu patos, ei cu măiestrie, dar nu numai pe ale mele, firește, ei fiind, doar știi, maeștrii ai scenelor noastre, stele ale filmului românesc…

Să revenim încă o dată la subiect, eu asigurându-te că acum nu va fi pentru ultima dată… Deci cărțile mele,

dragul meu, cărțile din România au fost… mai mult cele pe care nu le-am publicat, decât cele tipărite. Dacă nu cumva mă înșel, în țară mi-au fost tipărite trei manuscrise. Cele mai dragi îmi sunt volumul de poezie, *Șotron* și cel de teatru, *Vin soldații și alte piese…* Dintre acestea mi-au fost puse în scenă trei piese… În carte sunt și altele, plus un studiu asupra pluri-dimensionalității teatrului și pulverizării acelui spațiu, care se chema atunci, „Teatrul floral-spațial". În acestea, lansam ideea transmiterii unui mesaj spiritual, a unui mesaj intelectual, mesaj folcloric, pentru că totul intra în mixtura asta a preocupărilor, a fantasmelor noastre din vremea anilor '70…

Al. Repan: Da, exista, ceea ce poate îți va stârni o oarecare uimire, exista, în vremea aceea un folclor citadin…

G. Astaloș: Exact. Și cred că fenomenul ăsta s-a perpetuat. Tu ești de fapt mai bine plasat în *fenomen,* firește. Exista, cum spune și Sandu, un folclor citadin, ce în esență era **oxigenul** existenței noastre. Din asta ne-am tras **seva**, datorită lui **am mers** mai departe, el ne-a furnizat energia de a ne continua **traseul** care, zic eu, nu ne-a… **singularizat**, că nu eram singurii răzvrătiți din România, dar ne-a **caracterizat**. Da, ăsta e cuvântul, ne-a caracterizat. Altfel spus, **rezistența** noastră, pentru că vorbim de rezistență… **Rezistența** nu înseamnă să faci zgomot, nu înseamnă violență, nu înseamnă numai aceste moduri de a protesta. Rezistența, dacă e să consultăm dicționarul, este într-o formulare mai comună: **să reziști la ceva**. Ești agresat, se folosește împotriva ta forța… pentru a nu fi strivit, trebuie să ai o **modalitate** de a rezista. Ei bine, noi am rezistat prin **cuvânt!** Cuvântul bine spus, bine plasat, a fost…

Al. Repan: Arma noastră.

G. Astaloș: Da, arma noastră… Nu o spun doar eu și Sandu, știe oricine că, bine folosit, **cuvântul poate fi armă**! Iar noi așa l-am folosit, ca armă! Noi între noi nu ne războiam. În discuțiile noastre îl foloseam, dar nu pentru a ne *răni* unul pe celălalt ci… Ei bine, știi ce rol aveau discuțiile dintre noi? Aș zice de… antrenament. De *pregătire militară* pentru momentele în care eram față în față cu **dușmanul**, iar dușmanul știi bine cine era.

Al. Repan: Una peste alta, pe scurt spus, **ne aliniam la comandamentul** conștiinței noastre…

G. Astaloș: Exact. Și mai ales nu ne **alienam**! Deci cărțile mele, cele care au fost, cele menționate cu ceva timp în urmă, dar după stabilirea la Paris au urmat altele, ce au *venit* însă, din **zestrea** mea din România. Așa cum îi spuneam și prietenului meu Ahoe, poetului Tudor George, care e fără îndoială unul dintre marii poeți ai neamului nostru, din a doua jumătate a secolului... Știu, și e păcat că unii… mă rog, se știe de ce, l-au bălăcărit în toate modurile. Pe de o parte îi recunoșteau talentul, dar pe de alta încercau să-i plaseze pe frunte, de gât, statutul de bețiv. Mă rog, o mai *îndulceau* folosind formula… **bețiv liric,** dar agresivitatea, răutatea lor era mult prea vizibilă ca să poată fi trecută cu privirea. Oricum nu era asta, ba chiar dacă ar fi fost cât de cât, nu era numai **asta**, era mai mult, mult mai mult de-atât. Era ceea ce și-ar fi dorit să fie ei înșiși, care însă nu erau decât saltimbanci capabili doar de strâmbături pantomimice, dacă e să le comparăm cu… prestațiile hieratice, nu în sensul precizat în dicționar, pentru că adineauri de dicționar vorbeam, ci în sensul **intrării statornice în istorie,** ceea ce s-a și întâmplat atunci, în decembrie, când *ideologia*, *sistemul* s-au pulverizat nu numai în România, în toată Europa pentru că totul era artificial, făcut, contrafăcut, *țesut în casă*, țesut într-o manieră ce nu avea *practica țesutului*, nu avea *războiul* potrivit pentru *canavaua de bază,* ci doar pentru cea de moment… Dar renunț acum la acest periplu, poate nu îndeajuns de coerent pentru biografia mea, însă extrem de important pentru perioada în care s-a format *personajul meu* în Paris, în Franța, în Occident, în general, pentru că aici mi-au apărut cărți, nu doar în Franța, ci în mai multe țări. Aș zice în mai multe culturi… Da, au fost publicate aici o serie de cărți, dintre ele cea mai ciudată soartă având-o cea care, de-ar fi fost să apară în România, ar fi trebuit să se numească… *Limba canarului*. Predasem manuscrisul editurii Cartea Românească, înainte de a pleca din țară, știind însă că nu aveam să mă reîntorc. Titlul pe care îl fixasem era *Poeme retorice*. Câteva au fost publicate în revista la care lucra Nicolae Iliescu, care este aici, cu noi, în suplimentul literar al revistei „Tineretul liber". Pe care le-am botezat de circumstanță și în viteză… *Interzise 1958-1968*. Vor fi publicate în România

la începutul anului viitor, volumul având titlul inițial *Poeme retorice*. Editorul trebuie să vină la Paris, ar fi trebuit să ajungă ieri sau alaltăieri, odată cu Nicolae Iliescu. Dar să nu ne mai ascundem *după perdea*, practică moștenită, dar cu totul și cu totul idioată, este vorba de Petre Răileanu. Care, însă, nu a reușit să obțină pașaportul. Nu a reușit, cu toate că a fost invitat la Bienala internațională de poezie de la Liège, în mod oficial. Motivul autorităților… mă rog, ca pe vremuri. Din documentație a lipsit invitația. Eu i-o trimisesem, am trimis apoi copia scrisorii pe care președintele Bienalei mi-a expediat-o precizând că l-a invitat, cu toate astea… Deci rămânem, încă suntem cu un picior în groapă, zic asta fără să îl parafrazăm pe Eugen Barbu, care a văzut toate gropile din România, sau le-a traversat sau chiar a căzut în ele, nu știu… Deci a apărut *Limba canarului*… Au apărut de fapt două ediții, una în ’74, și după zece ani, în ’84 a doua… Mi-a apărut apoi o carte la editura Grasset, se cheamă *Bordel a merde*. Știm ce este un bordel, o casă de curve ca să vorbim omenește și românește, mai ales pentru că am uitat să vorbim românește. Numai că în cartea mea cuvântul bordel are conotația dezordine. Dezordinea este un bordel, bordelul te face să te gândești la dezordine. Când editorul mi-a spus… *vreau să vă public acest manuscris,* îmi trebuia un titlu. Să-i spun „Poeme retorice” nu prea avea *ecou* în Occident. În România ar fi avut, în Franța nu. Și din idee în idee, din formulare în formulare, am ajuns la *Bordel a merde*. Sintagma asta în franceză nu este înjurătură, înseamnă… *moară, fabrică de rahat*. Nu este altceva, deci, decât o formulare să zicem depreciativă…

Aceste poeme au fost scrise mai de mult, dar au apărut în Franța și de aceea am ales acest titlu…. E important să vorbim un pic despre titluri, pentru că acest titlu mi-a adus o groază de necazuri în Franța. Aici există un catolicism, un puritanism strict și vii tu de pe nu știu unde și, că așa ești tu, mai deștept decât poetul de alături, visătorul cu care schimbi toate gusturile vinului, numai că, deodată, te dai altul, vrei să fii tu mai al dracului și spui… Nu, eu o spun, am spus-o pentru că *de acolo* vin, și am venit cu ele în mine și aici le-am scos, le scot pentru că așa mi s-a părut că trebuia să procedez, pentru că eu

le știam și mi s-a părut, așa mi se pare și acum, că trebuia să le fi știut, să le știe toată lumea…

Dar cum astăzi, ca întotdeauna când ai oaspeți cu care îți face plăcere, poți să… *vagabondezi* printre idei, concepte și observații personale, să mai bem un pahar de vin. Nicolae dragă, îndeplinește oficiile de gazdă. Noroc!

Deci cam asta e activitatea mea. De fapt situația, pentru că în ceea ce urmează să spun, nu e vorba de eforturile mele de moment, ci de ale altora… Da, mi s-au montat peste 20 de piese într-o mulțime de orașe, de metropole: Paris, Londra, Copenhaga, Washington, Edmonton, Karlsruhe, Dortmund, Metz, Rocamadur. Destin de scriitor, de dramaturg, destin al unei profesii… ca, bunăoară, al unui… pantofar cu har care, să zicem că în 20 de ani a făcut doar 70-80 de perechi de pantofi. Pantofi care nu sunt, însă, din aceia… *prêt-à-porter*, adică pentru marea consumație, ci sunt deosebiți, de calitate neîndoielnică…

T. Suciu: *Acum, după aceste frumoase și potrivite cuvinte dedicate celor ce produc bunuri materiale, nu spirituale, să revenim la tine. Încearcă, dragă George, să vorbești și la modul general, dar referă-te mai ales la tine însuți. Precizează, înșiră motivele datorită cărora ai părăsit România, modul în care ai făcut-o. Îți pun această întrebare pentru că, în mod cert, te-a determinat ceva și vreau să răspunzi la o întrebare formulată în felul următor: ce nu trebuie să suporte, ce nu trebuie să îndure un om din partea celor din jurul lui, fie că aceștia formează un guvern, un partid sau o altă structură socială?*

G. Astaloș: Să începem cu motivul. O să ajungem la el, dar nu repede, nu direct, ci prin *intermediul* unei anecdote. Cu ceva ani în urmă am fost invitat de un fost coleg de liceu, Klein, mai mare ca mine, la o seară între bărbați care veneau din Germania, din Anglia, foști colegi de-ai lui, prieteni, cunoștințe… Eu am fost invitat cu toate că nu știam niciuna dintre celelalte persoane. Singurul ins pe care-l cunoșteam era Klein, care locuia în apropiere, într-un bloc ce se găsește la cel mult 300 de metri de locul în care ne găsim acum. Și intru în casa prietenului meu, unde fiecare ins era în mână cu câte un pahar. Dialoguri paralele, încrucișate, amintiri, noutăți, întâmplări nostime, poante… Bărbați în jurul a 45-50

de ani. Necunoscând pe nimeni, nu prea eram în apele mele. Întorceam capul în dreapta, în stânga, firește înspre insul ce vorbea cel mai tare. Situația s-a schimbat, adică m-am adresat și eu celor din jur, după ce un ins, arhitect, a zis: *Domnilor, după ce am stat aici, la Paris, șase luni* – ajunsese în Franța datorită unui contract, ceva legat de specialitatea lui – *am decis să nu mă mai întorc în România*. Intervenția mea? *Domnule arhitect, eu știam că nu mă mai întorc în România înainte de a ajunge în Paris*! Adică aici e diferența. Aici se găsește motivul pentru care am plecat eu din România. De fapt nu doar eu, ci peste două milioane de români, care sunt în diasporă, care pe unde ajung, se impun prin pregătire profesională, prin rezultate de excepție. Vrei un exemplu? George Palade! Laureat al unui Premiu Nobel! Care însă a obținut acest premiu nu pentru România, ci pentru Statele Unite!

Al. Repan: Era cât pe-aici să-l avem și noi, pentru noi.

Nicolae Iliescu: Ai dreptate, era… și ținând cont de banii ce s-au pompat în Suedia…

Al. Repan: Da, și e și de mirare și păcat că nu-l avem…

G. Astaloș: Nu e de mirare. Și zic asta fiind destul de sigur că tu te gândeai la Ceaușescu. El nu avea nicio șansă, absolut nicio șansă, degeaba s-au vânturat astfel de supoziții. Era în schimb să-l avem prin Tudor Arghezi. Și eforturi s-au făcut, s-au *băgat* atâția bani în… *manevrele* de acest tip, cum nici nu vă puteți imagina. Datorită întâmplărilor de care pe ici, pe colo am mai spus câte ceva, de prezența în acești 20 de ani, prin congrese mondiale, colocvii, prin tot felul de Bienale, am aflat că statul nostru a cheltuit sume mari, imense, pentru ca un român să intre în posesia marii distincții. Că era Arghezi, ori altul nu părea o chestie capitală, dar s-a mers pe varianta asta pentru că… pentru că poetul nostru avea figura aceea hieratică. O figură ce *dădea bine* pentru Premiul Nobel. *Manevra* a eșuat. Traducerea celor mai importante cărți ale sale în limba suedeză, publicarea acestora în Seghers, în colecția „Le poet par lui meme", a costat o groază de bani, dar *manevra* a eșuat… Mai târziu s-a zis… *hai să încercăm cu Nichita Stănescu*. Manevre cam la fel, alți bani și de data asta mulți, dar…

Dar nu știți, pentru că vorba aia, nu știi nici ce se petrece în apartamentul de alături, darămite ce se întâmplă în

culisele Uniunii Scriitorilor… Exista la sediul Uniunii, acolo la șosea, poate mai există și acum, nu știu… exista acolo, în biroul secretarilor, un dulap, niște dulapuri. Erau pe partea stângă, cum intri. Dacă deschideai un dulap ce era acolo? Niște antologii. Nimic mai logic, deci antologii… Ale lui Nichita Stănescu, că despre el vorbesc. Care este născut în același an cu mine, nu intru în amănunte. Deci, Nichita Stănescu antologie de poezie bilingvă română-franceză, stiva următoare – antologie bilingvă română-germană, apoi antologie bilingvă română-engleză… Înțelegem acum de ce în albumul pe care „Tineretul liber", supliment publicat recent, pe care l-am primit abia ieri, îl publică în franceză, engleză, probabil și în germană. Dar nu sunt sigur, deoarece nu am avut timp să-l răsfoiesc de ieri până azi, probabil și în rusă…

T. Suciu: *Un moment. Ce trebuie să înțelegem noi de fapt? Că tu ai plecat din România pentru că nu ai fost propus pentru Premiul Nobel?*

G. Astaloș: Nu, firește că nu. Eu mă refer la suma aceea de bani, pompată în ideea de care vorbeam, apropo de Palade. Pentru marele medic nu s-a cheltuit niciun leu, niciun singur cent. Savantul și-a văzut de cercetările lui, de concluziile, de deducțiile științifice la care a ajuns, acestea impunându-l de la sine, pe plan mondial. Asta ca să mă refer la Ceaușescu, nu la... Sigur că Ceaușescu, ca orice ins ambițios, vanitos, și-a dorit… Dar chestiunea nu e acolo, ci la banii cheltuiți pe fel și fel de broșuri, de caiete de prezentare, practic maculatură curată împărțită, firește gratuit, ambasadelor românești din străinătate. De fapt, nu doar românești, tuturor persoanelor despre care se credea că erau interesate de literatura din România sau care studiau literatura română în Franța, la Sorbona. Numai că atenție, fac precizarea pentru cei care nu știu amănuntul următor, acolo **limba română este învățată** în cadrul **limbilor orientale**, nu la cele romanice, cum se crede sau cum e firesc. Sunt atâtea detalii pe care oamenii nu le știu… Deci asta este, suntem români, suntem latini, cu toate astea suntem considerați orientali, limba română e considerată de sorginte orientală. Știai cumva treaba asta? Nu, sigur că nu, dar asta este structura lor universitară. Adică acolo s-au dus banii, acolo s-au investit, acolo s-au împrăștiat milioane, poate zeci

de milioane de lei. Ambasadele erau bombardate cu teancuri de broșuri, de cărți, și ăia trebuiau să le dea mai departe zicând că lumea se interesează de acele apariții, numai că lucrurile nu stăteau așa deloc. Eu i-am cunoscut pe tinerii aceia, pe studenți. Nu, nu-i interesa, ei aveau problemele lor, studiile, iar ăștia îi bombardau cu publicații, cu cărți ce nu le stârneau interesul cât de cât…

T. Suciu: *Exotismul…*

G. Astaloș: Exotismul! Măcar de ar fi fost exotism, că acesta se știe, provoacă interes, curiozitate. Numai că în situația la care mă refer nu putem vorbi despre așa ceva, nu se crea nici măcar atât interes cât, să zicem, pentru supa chinezească, ce este, într-adevăr, o chestie exotică! Atât de exotică încât, din când în când, duc mâna la buzunar pentru a vedea cum se mănâncă în Orient…

Deci de ce pleci din țară?... Pleci pentru că arbitrarul devine o monedă de schimb, pentru că totul e arbitrar, pentru că nimeni nu hotărăște asupra propriului său destin, pentru că sunt niște planificatori ai destinelor, niște planificatori ai culturii, ai respirației, ai mersului pe jos, ai modului în care îți petreci timpul liber ori concediul… Dar la un moment dat toate astea, ori unele dintre ele, ți se pun de-a curmezișul în gât și te sufoci și-atunci nici nu mai știi cine ești și ce vrei, nu mai știi să scrii, după care, cenzurându-te datorită motivelor pe care nu le înșir, pentru că le cunoaștem, nu mai știi unde ești, de unde vii, ce-i cu tine. Ai ajuns adică un dezorientat căzut într-un hău de unde… mi se pare că orice român ce ținea să se respecte trebuia să-și spună… *stop, gata cu mizeriile astea, îmi asum toate riscurile acestei experiențe, în Occident, unde e posibil să reușesc, caz în care îndrăzneala mea se va converti în cea mai înțeleaptă decizie a vieții, existând, firește, și alternativa ratării, situație pe care o voi trata… ca pe o aventură spirituală fabuloasă…*

Deci cam așa gândeam eu pe vreme aceea și te rog să mă crezi că sunt cât se poate de sincer când spun că reușita este și nu este… De fapt ar fi nedrept să marșez pe îndoială, în ceea ce privește însă aventura spirituală… vorba aceea, **numai de bine**.

T. Suciu: *George, te citez. Ziceai… numai de bine. Te rog, deci, glosează pe marginea următoarei întrebări:* ***ce nu se cade să suporte un tânăr, ce nu trebuie să accepte.***

G. Astaloș: Nu trebuie să accepte nimic, absolut nimic, trebuie să plece de la ceea ce i s-a dat și… Vorba noastră, a românilor, este: **șapte ani de acasă.** Sigur că ăia șapte ani de acasă nu-ți **dau** nimic dacă *tragi obloanele* ori *îți înfunzi urechile*… Cei șapte ani pot să facă mai puțin decât o săptămână! Uneori o singură zi ori doar o experiență. Important e nu să… *viețuiești,* ci să trăiești! Iar o experiență capitală poate valora mai mult, mult mai mult decât cei șapte ani de acasă… Omul, și nu e vorba numai de român, se pare că și-a pierdut mândria, nu știe să fie mândru. Nu mândru în spiritul îngust al cuvântului, în care zici… *pe mine niciodată, mă, niciodată*… Cunoști bancul și replica asta, nu?... Deci nu vorbim de mândria omului mărunt, a omului lipsit de disponibilități de inteligență… A, zâmbesc pentru că mi-am amintit bancul cu intelectualul, cel în care se dă răspuns întrebării… *știi ce e un intelectual*?

Deci omul și-a pierdut mândria. E dispus să facă una, alta ca să obțină… ca să fie mai cunoscut… mai *văzut*. Și-a pierdut această mândrie pe care întâmplător, în România, în periferiile României, o mai găsim și e, încă, puternică. Mă gândesc la Bucovina, la Ardeal, mai ales la Basarabia… Fără să am o *pornire* expresă, pentru mine Pocuția este… Ce știu eu, ce trebuie să știe orice român, e că Matei Basarab a cumpărat Pocuția cu acte în regulă și eu o cer înapoi oricărui polonez. Chiar și unui șofer de taxi care îmi spune… *păi și eu sunt din Est, sunt polonez.* Da, numai că Pocuția este a noastră, pentru că a cumpărat-o un străbun de-al meu, Matei Basarab… Până la urmă, însă, tot eu îi dau 30 de franci… Da, îi dau, dar ce vreau să spun e că eu nu mă opresc în detalii de astea. Însă acea mândrie a individului, a omului, care nu are datorii, care își ține cuvântul dat, care se înjosește să pună piedică ăluia care deja e împiedicat și așa mai departe… Deci toate la un loc formează o globalitate de motive de revoltă, o globalitate de motive de decizii cruciale, de decizii care te pot duce uneori la autodistrugere…

N. Iliescu: Un moment, George. Spuneai ce nu trebuie să suporte, ce nu trebuie să accepte omul. Au fost 22 de milioane de oameni care au suportat, conform unui dicton de-al nostru… *nu-i da Doamne românului, cât poate duce el în spate…* Au suportat, și încă mai suportă, cele 22 de milioane de

români, ceea ce suportă, dar între aceste milioane de oameni au fost multe milioane care nu au acceptat, dar care au suportat. Noi nu trebuie să înțelegem, așa cred eu, că toți cei care nu acceptă trebuie să plece la Paris…

G. Astaloș: Eu nu am spus…

N. Iliescu: Adică a nu accepta este o atitudine personală, adică să nu accepți compromisul social în tine însuți. Sunt foarte mulți români care nu au acceptat situația din țară timp de 50 de ani, dar au suportat-o… Au fost, în schimb, inși care au și suportat-o, au și acceptat-o. Ba mai mult…

G. Astaloș: Ai dreptate, așa este. Dar asta nu înseamnă că insul care nu a acceptat, a plecat la Paris sau cine știe unde. Oricum, sofistica nu e linia de plutire a carambolajului nostru, a întâmplărilor noastre. Sigur că nu, dimpotrivă. Ce se cade să se rețină, e că vizând ipotetica reușită, nu e recomandat să elimini eșecul. Acolo erai liniștit, te duceai la mătușa și aceasta îți punea ciorba pe masă, unchiul îți plasa discret o sută de lei că a iubit-o pe mama, că a crescut cu ea, că s-au jucat de-a doctorul sau cine știe ce altceva… Adică acolo aveai ceva în spate, aici nimic. Ai venit, începi să te zbați, mori ori trăiești. Ori, cum spuneam adineauri, ajungi la psihiatrie. Judecând la rece, calea normală e să rămâi acolo. Adică asta nu înseamnă că noi, cei care am plecat, am făcut o alegere bună, ba se poate spune că am făcut una proastă. Însă există un moment… cuvântul sofisticat este *parandărăt*, cel comun *vânturat*, sau sintagma *merge Brăila*, cum se spune în barbut. Adică totul e pe masă, dai cu zarurile și i-ai pierdut sau i-ai dublat. E o chestie de joc în cele din urmă. Roger Caillois avea dreptate cu analiza jocurilor.

T. Suciu: *Dragă George, hai să mergem… îndărăt. Să revenim adică la formulările puse în discuție înainte de a hoinări prin grădinile lui Descartes, Socrate, Spinoza… Formulările abandonate sunt:* ***se citea****…* ***nu se citește****. Revoluția din Decembrie pare să fi schimbat relația pe care românul a avut-o, în general, cu cartea. Pe scurt, acum sunt preferate ziarul, revistele de scandal, emisiunile tv. Să punem această stare de fapt pe seama evenimentelor care încă mai șochează? Există într-adevăr un alt mod de recepționare a literaturii într-o țară de tip occidental? Cum cunoști ambele sisteme sociale…*

G. Astaloș: Ai dreptate, hai să mergem cum spui tu… îndărăt. Din 1990 încoace situația la care te referi e complicată și nu prea, e de înțeles, dar nu ne prea încântă. Iliescu e profesionist al presei, al scrisului, Repan, consumator avizat de literatură – de *scriitură*, că trebuie să folosim termenul cu cea mai mare acoperire – bună. În timpul lui liber îl va citi pe Saul Below, dar probabil că nu va ajunge să-l monteze niciodată, fiindcă Saul Below ori n-a scris teatru, ori nu poate fi adaptat pentru scenă. Adică chestiunea nu e… deci el e un consumator. Pentru a-și ține intelectul *în priză* mereu, el trebuie să *parcurgă* ceva ce îi provoacă curiozitatea… Deci avem un producător și un consumator, ca să precizăm corect termenii. Producătorul a glisat de la producția literară spre *producția actualului*, a cotidianului, apelând la jurnale, reviste, magazine… Adică spre tot ce e legat de *ritm, vizual, senzațional*… consecința firească fiind faptul că românul a început să prefere ceea ce e mai ușor de receptat, abandonând interesul pentru literatură. Asta pentru că aici, în ritm, vizual, senzațional se găsește… *vinul* ce-l satisface și repede și fără efort. Deci în România, de altfel în toate țările din Est, pentru că nu doar România e în situația asta, schimbările ce s-au produs în ultimele săptămâni, luni, revelațiile asupra unei perioade de ani și ani pe care el n-a cunoscut-o, prezentată de la finele războiului încoace într-un ambalaj…

T. Suciu: *Vorbești de ambalaj, dar ne putem exprima ceva mai concis:* ***cunoașterea*** *i-a fost interzisă.*

G. Astaloș: Perfect adevărat. Interzisă, deoarece acesta a fost… *consemnul*. Practic, în zilele noastre vorbim despre cealaltă față a Lunii, despre adevărata ei față. Cum s-ar spune, până acum vorbeam despre o Lună *inventată*. Îți propun, vă propun un exercițiu imaginar: o navă cosmică, trei cosmonauți cărora, după ce au fost îmbarcați, li se cere să aselenizeze… pe Luna inventată. Cam asta a fost experiența, existența oamenilor din Est, până în 1989. Publicații în care se vorbea despre **viitorul de aur al României**, știi la ce mă refer, dar când te uitai în alimentare, în frigidere… când *aterizai* în realitate, constatai că… Și-atunci oamenii au renunțat, unii mai repede alții și mai repede, la publicațiile acelea, refugiindu-se în *lumea* sugerată de paginile unei cărți, a alteia, practic în literatură!

Dar după 1989, avizi de nou, de noutăți, voind să știm cât mai mult din ceea ce se petrece în jurul nostru, în aceeași măsură din tot ceea ce ne-a fost ascuns…

T. Suciu: *Practic dorindu-ne să ne simțim în mijlocul evenimentelor…*

G. Astaloș: Da, să ne simțim în mijlocul evenimentelor, pentru că megalomania fiecăruia dintre noi ne împinge – situația electronului față de nucleu – spre *miez*!

Desigur că în momentul, în momentele în care istoria cunoaște răsuciri de anvergura celei trăite recent în Europa, nu mai ai liniștea, starea sufletească necesară unei lecturi. Te așezi în fața televizorului, cauți sau aștepți știrile, noutățile din actualitate, *sorbi* ultimele informații în mod de-a dreptul patologic.

Al. Repan: Nu aș putea spune că eu personal nu sunt puțin trist din cauza asta. Trist, chiar îngrijorat. Cu toate astea sper că lucrurile se vor aranja. Care era situația în ultimul timp înainte de 1989 în sălile de teatru? Temperatură de patru, cinci grade…

N. Iliescu: Iar acum, la temperatura normală, sălile sunt din ce în ce mai goale…

Al. Repan: Nu mai vine lumea pentru că strada li se pare mai interesantă.

N. Iliescu: Curiozitatea. Asta-i problema: curiozitatea pentru fsptul mărunt, cotidian, nu pentru...

G. Astaloș: Vorbești de curiozitatea față de actul de cultură, nu?

N. Iliescu: Firește.

Al. Repan: Vrem nu vrem, trebuie să facem precizarea că spectatorii ne-au cam trădat. Dar sper că în Timișoara situația este, totuși, alta. Oricum, din perioada petrecută acolo, am despre publicul timișorean suveniruri de-a dreptul extraordinare…

T. Suciu: *Domnule Repan, prezența dumneavoastră pe scena din Timișoara n-a fost uitată.*

G. Astaloș: Să revenim acum de pe *câmpiile Elizee ale Artei,* la viața noastră de zi cu zi. Aici, în Franța, omul care nu este intelectual, scriitor, profesor, se simte obligat să fie la curent cu… politica zilei. Știți ce înseamnă asta? Citește zilnic,

acasă, în metrou, în parc, cel puțin două ziare, o revistă, mă rog, și una de cinema, ca să se distreze, iar în fața televizorului petrece alte două, trei ore. Deci astea ar fi cel puțin patru, cinci ore, de lecturi, de informări, în care, însă, *cultural* nu acumulează nimic. Citește revistele și ziarele alea, nimic mai mult, asta pentru că în rest muncește și doarme, deci inflația asta de jurnal și publicații românești postrevoluționare…

N. Iliescu: Domnul Repan vorbește din punctul de vedere al omului de teatru. Ceea ce mi se pare că trebuie să avem în vedere, este **schimbarea.** Trebuie schimbată mentalitatea actorului, a regizorului, a celui care scrie teatru. Concret, în Paris, Beckett nu face săli pline. Cifra medie a spectatorilor – două, trei sute de persoane, Ionesco la fel. Deci ceea ce mi se pare important, este dacă acest teatru bulevardier sau această literatură de consum, va ajunge, cu timpul, să devină într-adevăr literatură.

G. Astaloș: Apropo de benefic. Din păcate se poate întâmpla altceva: prin acest *antrenament*, la urma urmei *program* al lecturii cotidiene de jurnale, preocupare bezmetică, dar, nu-i așa, reală, se poate ajunge la rutină. În consecință, când, să zicem, nu mai există *evenimentul*, nu mai există *tulburarea* cotidiană, omul intră în *criză*. E ceva ce ne face să ne gândim la drog. Numai că, așa văd eu lucrurile, în perioadele de după *criză*, având totuși exercițiul lecturii, te duci… Ce face orice ins bolnav? Ia medicamente pentru a-și recâștiga starea de sănătate. Revenind acum la situația insului de care vorbeam, și sper să nu fiu prea optimist, având exercițiul lecturii și voind să te vindeci de *boala nimicului, a derizoriului*… te duci la **literatura de substanță**. Cam așa mi se pare mie că stau lucrurile, după cum, de altfel, au spus foarte bine Repan și Iliescu. Adică și părerea mea este că… *mușchiul* lecturii, folosit deocamdată în *exerciții* aleatoare, să zicem *sezoniere*, încet-încet, dar nu peste prea mult timp, va fi folosit pentru **adevărata lectură**. Și chiar dacă mă repet, îmi exprim convingerea că, până la urmă **literatura** va redeveni pentru om ceea ce a fost până nu de mult. Da, e adevărat, acum teatrul e cam gol, situație dezolantă, însă prevăd că, după ce **teatrul străzii** își va epuiza *dramaturgia*, vom reintra în *normal*, vom reveni în sălile de teatru reluându-ne visele de altă dată, *abandonându-ne din nou,* cu plăcerile din

trecut, în vechile noastre *fantasme,* în fantasmele celor ce știu să le creeze pentru noi…

T. Suciu: *Dragă George, voisem să formulez altă întrebare, dar cuvintele tale m-au tulburat într-atât, încâ, într-un fel ori altul, vom rămâne pe mai departe în starea de visare, de nostalgie, pe care ai creat-o cu atâta căldură sufletească. George… invită-ne în fantasmele tale, în intimitatea ta creatoare, dezvăluie-ne condiția creatorului de o anumită structură sufletească, de o anumită conformație afectivă, care a ales să trăiască, să-și desăvârșească opera în alt perimetru decât cel al copilăriei, al tinereții.*

George Astaloș: Înainte de structura sufletească, de vocația intimă, de harul cu care l-a binecuvântat bunul Dumnezeu, mi se pare că e important să precizăm condiția lui socială, politică, familială… Mă rog, vă rog să includeți în termenul *condiție*, tot ceea ce e determinant în starea sa din momentele în care a făcut alegerea… **Condițiile** mele, dar o să vorbesc și despre alții… au fost ale unui scriitor care, din când în când, avea dreptul să facă un împrumut. I se acorda un împrumut ca să trăiască, să mai *ardă* un pic, să-și plătească telefonul, să-și achite chiria, micile cheltuieli diurne… și să bea, când și când, câte o bere. Deci aveam posibilitatea să fac față acestor minime cheltuieli. Vorbeam, mai devreme, despre mândria individului care poate să aranjeze bine lucrurile. Sigur, sunt inși care nu se jenează să ia bani fără să ridice măcar o scamă. *Ura!*... semnezi o hârtie, un formular, fie la Fondul Literar ori la o întreprindere oarecare, cel care gestionează acele formulare zicându-și în gând… *gata, ți-am dat banii, lasă-ne în pace*… Deci se poate și astfel, parazitismul acesta nefiind chiar rar întâlnit, dar se poate întâmpla și altfel. Să ai mândria, dreptul de a zice: eu îmi plătesc chiria, telefonul, îmi achit toate datoriile… **prin ceea ce produc!** Ca un tâmplar, oțelar, turnător… nu zâmbiți, nu mă gândeam la *ăia*… care au îndeajuns de mulți bani dar… Revenim deci la oamenii care produc ceva, pe ce produc iau salariu, din acesta plătindu-și toate cheltuielile… Da, numai că în cazul ăsta nu putem vorbi de… afectivitate, de sensibilitate scriitoricească, te înscrii în alt perimetru, în alt idiom. Or acolo nimeni nu îți dă un împrumut, nimeni nu-ți semnează… *Da, cât vrei, 3.000, 5.000?*

Cu aceste cuvinte – explicația venind imediat – voi pune față în față doi termeni: **valoare** – **angajament,** pentru demersul necesar – *privire peste gard*, la vecini. Câteva amănunte, pe care nu e sigur că le știe toată lumea. Voi vorbi despre unii din scriitorii iugoslavi, stalinişti de obedienţă, care, după ruperea lui Tito de Kremlin, au fugit spre România. Acolo, după terminarea războiului şi alegerea *neghinei*, că ştiţi cum sunt sârbii, scriitorii care au colaborat cu comuniştii au devenit *oi negre*. Ca să scape de *tunsoare,* şi la sârbi *operaţia* asta când începe se şi sfârşeşte, că se folosesc… *biluţele* alea, de plumb, ce nu priesc nimănui, pe inşii cu trecutul respectiv i-a cam apucat *dorul de drumeţii*. Pe cai şi… *diii murgule, diii, şi nu te-opri, că ăştia m-or căsăpi…* Ei bine, pe unul dintre aceştia, *Rocinante* l-a adus până aici, în România. Şi cum în Bucureşti gloaba şi-a dat sufletul, *călăreţul* a rămas la noi. Ştiţi despre cine vorbesc? Despre Dimitrie Rachici. Nu a fost singurul care a ajuns la noi, dar ca şi ceilalţi, a cerut azil politic. L-a obţinut şi, vezi, dragă Titus, din păcate aici am eu însumi un amănunt pierdut oarecum în ceaţă. Cum spuneam, Dimitrie a primit azil politic, numai că el îşi ispăşea statutul de *azilant,* la aceeaşi crâşmă ca şi mine… Ajunşi aici, vă dezvălui altă nedumerire. Dimitrie a devenit poet român, poet bun, şi ceea ce nu mi-e foarte clar, dar poate aduci tu, aduceţi voi, lumina necesară, e că nu ştiu dacă asta s-a datorat talentului său ori faptului că ne vedeam zilnic la crâşmă… Dar să lăsăm gluma la o parte. Adică adevărul e că Dimitrie a scris cărţi cu adevărat de valoare… E normal că el a avut o problemă, dar din fericire pentru el şi-a rezolvat-o şi repede şi bine. Problema a fost: *cum lucrezi în limba în care vii.* Dar cum spuneam, Dimitrie a rezolvat-o.

Rămânând la problema scriitorilor iugoslavi stalinişti, trebuie spus că relaţiile cu ei nu au fost foarte cordiale. Dimitrie nu, măcar aşa cred eu, dar alţii… şi-au plătit dreptul de a rămâne în România cu… *monede* speciale. Şi noi ne cam feream de ei, pentru că nu ţineam să fim… subiect pentru câte o *epistolă* adresată ştiţi bine cui… Mă gândesc acum că nu e deloc rău să fac o paralelă între scriitorii iugoslavi stalinişti şi marii noştri creatori stabiliţi în Occident. Niciun cetăţean francez, niciun scriitor francez nu a avut ce spune, în sensul vizat mai sus, despre, bunăoară Cioran, Ionescu, Lupaşcu, Eliade…

Mircea Eliade, se știe acest amănunt, a scris de altfel, doar în românește, ceilalți în franceză… Problema ce se pune pentru un scriitor a cărui limbă maternă este alta decât cea din țara în care a ajuns, este **credibilitatea.** Adică cum să-l cred eu, român, pe iugoslavul care vorbea românește dar cu accent, că e mai bun poet decât mine. Nebunia mea mă împiedica să accept că așa ceva e posibil. Cioran însă… ei bine, Cioran a probat că se poate, Ionescu a stabilit că e posibil, Ștefan Lupașcu, în franceză Stephane Lupasco, marele nostru filosof, a fixat de altfel această *ipotetică posibilitate*, în **certitudine** la cel mai înalt nivel… Și n-o spun eu așa, pentru că a fost român… marele nostru gânditor stingându-se nu de mult, acum doi ani, în 1988. Deci n-o spun eu din, cum se zice, *patriotism*, au spus-o unii dintre cei mai mari gânditori străini care i-au descoperit filosofia, ceea ce *sună* altfel, nu-i așa? Acum câteva minute aminteai o sintagmă formulată de Marin Preda: când un scriitor ajunge la Paris, caută alți scriitori.

T. Suciu: *Era o parafrază.*

G. Astaloș: Parafrază?

T. Suciu: *Formularea dânsului este: un țăran dacă vine la Paris, tot țăran caută.*

G. Astaloș: A, de-aia m-o fi căutat când a venit. Nu știam… Da, când a venit m-a sunat, ne-am văzut, ultima dată și prima. Cred că nu mai fusese până atunci la Paris… Oricum, căutând-mă pe mine, nu mi s-a părut că ar fi căutat alți scriitori români… Cauți pe cine cunoști, un prieten din copilărie, o rudă, pe cineva cu care ai o corespondență ceva mai lungă… Dar să zicem că într-adevăr cauți un scriitor… de fapt cauți altceva, un mediu, o *placentă* în care te simți bine, un… *gust* anume, cu care ești obișnuit, *mirosul* acela bine impregnat în ființa ta, poate năzbâtiile de odinioară…

T. Suciu: *Cauți ceea ce ai lăsat acasă.*

G. Astaloș: Da, ceea ce ai lăsat acasă, adică o… *continuitate.* Numai că dacă vii, să zicem de la Timișoara la București, de la Cluj la București, de la Iași la București, prima dată te *izbești* de o ostilitate perfectă. Ieșanul, clujeanul sau timișoreanul *dau* prima dată de o groază de ăia care se uită la tine ca la un ieșean, clujean, timișorean… Întreabă-l bunăoară pe Cezar Ivănescu, pe Dan Laurențiu, întreabă-i pe toți băieții

ăștia simpatici, care sunt prietenii mei, veniți din Iași, din Cluj… de pe nu mai știu unde, cum a fost la început ca un clujean… *paraşutat* în București… Întreabă-i, după care nu cred că mai e nevoie de vreo explicație pentru situația în care ajungi din București în Paris.

Aici aș plasa un *amendament*. În pofida faptului că vorbim de o dictatură, terorism de stat ce a transformat granițele țării în… *zidul chinezesc* al României, era mai simplu să ajungi de la București la Paris, să te instalezi la Paris, decât să ajungi din Timișoara la București, să obții apoi buletin de București! Da, treabă paradoxală, nebunească, aș zice dantescă. *Cercuri* ca în Purgatoriu, *trecere* ca din Purgatoriu în Paradis sau invers… Adică băiatul acela, tânărul care a terminat facultatea la Iași, care are talent şi vrea să se ducă la București… se lovește, ca să luăm un termen din *recuzita* lui Repan, de o cortină. De o cortină de refuzuri, de… nu e posibil. Ei bine, ce se întâmplă atunci, bineînțeles dacă vorbim de persoane… E clar ce vreau să zic în continuare… Atunci începe *jocul de seducții* pentru că trebuie să intri cumva-cumva în *dispozitivul inamic*… Deci subiectul este vast, foarte vast. Și extrem de dificil… Este îngrozitor de dificil să devii din scriitor român, scriitor francez sau german… Mai mulți scriitori români sunt în Germania decât în Franța, pentru că etnia germană în România era enormă și unii dintre ei au avut facilități… Germania Federală își apăra reprezentanții etniei altfel decât alte țări, şi scriitorii respectivi au *ieșit* din România fără mari probleme, după care s-au integrat în societatea germană cu ușurință… Eu cunosc câțiva din acești inși care au ajuns în Germania. Ei bine, cu toate că sunt nemți, cu toate că au încercat să formeze ceea ce voia Germania să formeze, o perdea de apărare trimițându-și nemții spre Volga între Imperiul Prusac şi Imperiul Țarist… De-aia nemții sunt în România, sunt în Rusia. În Rusia fiind în realitate foarte mulți nemți… de acolo revenind acasă, în „in der Heimat", în ținuturile străbunilor, numai în ultimii doi ani, câteva sute de mii de etnici germani… Deci dragul meu, ceea ce încercăm să facem noi e un joc atât de complicat, încât oprindu-ne la nivelul dificultăților, aș zice că suntem chiar în inima întâmplării!

T. Suciu: *Frumos spus. Recunosc că nu am ajuns la semnificația ei profundă, dar replica mi se pare de-a dreptul genială. Hai acum să marșăm pe un gând intim, mai intim decât cele de până acum. George, îți propun să… seduci, să cochetezi cu următoarea iedee: modul în care se scrie o carte poate porni de la o replică auzită întâmplător pe stradă, de la o discuție aparent banală cu cineva, de la o imagine oferită de un asfințit ori răsărit de soare… tot așa după cum, uneori ți se revelează finalul și începi să construiești cartea pentru acest final. Concret, te întreb dacă te obsedează o astfel de stare din timpul când erai, încă, în țară. În răspuns, referă-te însă și la altceva: dacă există vreo carte pe care regreți că nu ai scris-o, dar pe care sperи că, o dată și o dată, o vei scrie.*

G. Astaloș: Aristotel se referă, în celebra sa lucrare *Poetica*, la **purgația sentimentelor**, la **catharsisul** sentimentelor… Cartea, *obsesie,* pe care aș fi vrut s-o scriu, nu e scrisă. Cum trebuie privită aceasta situație? Prin… **luneta Timp**. Procedând astfel, realizăm faptul că timpul *acționează* asemenea unui *laxativ*. Iar *ruperea* acestuia, dublată de timp, este un *laxativ* de-a dreptul fabulos… Cărțile pe care am vrut să le scriu cândva… rolurile pe care vei fi vrut tu, Sandule, să le joci cu ani în urmă… Ei bine, eu nu le-am scris, tu n-ai jucat rolurile acelea. De ceva timp cum ne gândim la ele, ce ne întrebăm?... Eu: de ce să le fi scris din moment ce X, Y, le-a scris atât de bine? Tu: de ce să fi jucat rolurile alea când, iată, tinerii aceștia, aceia, le interpretează de-a dreptul magistral?

Al. Repan: Dacă vrei să duci analiza asta la esențe, trebuie să încerci să precizezi diferanța dintre **regret** și **părere de rău**.

G. Astaloș: Ai dreptate. Dintre cele două sintagme prima este **mai dură**. Mai profundă. A doua, oarecum mai senină… Sigur, amintindu-ți de rolul acela, interpretat acum de un tânăr, te încearcă oarecari păreri de rău. Dacă n-ai fi văzut spectacolul respectiv, nu-ți aminteai nici de rol, nici de supărarea de atunci. Care e de fapt reacția ta? O oarecare **nedumerire.** Stai și te întrebi, dar atenție, fără să te gândești la răspuns. Stai și te întrebi, îți pui așa, în treacăt, întrebarea: **de ce am vrut eu să joc rolul ăsta?** Și cu asta, în clipa următoare întrebarea s-a stins, răspunsul nici nu ți-l dai, nu mai are nicio semnificație. Ei

bine, știți de ce aceasta e situația? Pentru că laxativul și-a făcut efectul. Timpul e laxativ, elimină. Deci *purgația sentimentelor* la Aristotel este această eliminare, catharsis, în care ne purificăm starea afectivă, emoțională, relațională… Freud, de pildă, utilizează această formulă pentru a aduce, a induce în conștiința individului idei, amintiri refulate, prin metoda psihanalizei, care, atenție, **prin aducerea lor în conștiință, se vor oculta**. Refularea îți *dă* dureri fizice, dezechilibru mental, în acest mod însă se ocultează și devii normal. Intri în activitatea firească a oricărui om care lucrează, câștigă, mănâncă, bea, iubește…

Dar cărțile pe care aș fi vrut, cine știe când, să le scriu… Dragii mei, nu știu, ăsta e purul adevăr, nu știu dacă am vrut cândva să scriu o anumită carte și nu am scris-o. Știu, în schimb, că erau zile, luni… în care voiam să scriu ceva, dar acel ceva era de fapt… **starea de căutare**! Poezia, teatrul, într-un anume registru al lor, nu conferă autorului un… hai să-i spunem chiar așa, un **statut social** ci, mai degrabă… o **ipostază metafizică**. Deci vorbind de totalitarism, este nepotrivit să spun că aș fi vrut să scriu o carte despre țărani… apropo de țăranii lui Marin Preda. Sau o carte despre mineri. Probabil că acum există în România mulți scriitori care vor să scrie despre oamenii simpli, muncitori, țărani, mineri…

N. Iliescu: Sperăm să nu existe mineri care vor să scrie cărți…

G. Astaloș: Nu fi prăpăstios. Mie, și sunt cât se poate de sincer, mi-ar plăcea să existe niște mineri care să-și scrie memoriile. Cum ar fi, de exemplu, o carte cu titlul *Memoriile minerului din Petroșani…*

T. Suciu: *Bănuiesc că e vorba de o condiție – să nu fie lozincarde.*

G. Astaloș: Firește. Vorbim deci despre memorii, or memoriile au doza lor de inedit, de atmosferă, de trăiri…

Revenind la întrebarea ta, nu-mi amintesc să fi vrut să scriu o carte pe care să n-o fi scris… Până la urmă totul se rezumă la **intenție, travaliu și rezultat.** Suntem scriitori și, cum gândesc eu, cred că gândiți și voi. Vreau să scriu o carte, o scriu. Pe parcurs, dar mai ales la final, pot constata că e bună, slabă, interesantă, anostă, de ținută, vulgară. Cred că acum e bine să aducem în discuție termenii: **scriere, publicare.** Sau altfel spus

– **conștiința scriitorului.** Înainte de a trimite manuscrisul unei editurii, e **bine** să *intri* în pielea cititorului, **ideal,** în a criticului literar. Una peste alta, scriitorul care are pagini, manuscrise, pe care nu le-a prezentat vreunei edituri sau care a vrut să scrie o anumită carte, dar n-a scris-o, are tot respectul meu. În primul caz e vorba de cenzura proprie, care e bine să funcționeze. În al doilea de temere, nesiguranță, lipsa anvergurii necesare scrierii acelei cărți. Dar dacă între timp aceste neajunsuri au fost eliminate, cartea pe care voise s-o scrie în urmă cu 30, 40 de ani, atunci nefinisată din varii motive, dar acum simțindu-se în stare să abordeze subiectul respectiv, se așează la birou și o scrie…

A, încă o observație, am auzit de multe ori formularea:… *da, e vorba de niște poeme, dar sunt scrise mai demult…* Ca și cum, dacă au fost scrise cu ceva timp în urmă, nu putem folosi cuvântul **valoare**. Greșit. Cum adică mai demult? Păi *Ghilgameș* a fost scrisă acum o mie și ceva de ani, cu toate astea e operă fundamentală a culturii mondiale. După mine nu există mai vechi, mai nou, actual, mai de demult. Există sau nu încărcătura emoțională, ideatică, replica surprinzătoare, descrierea fascinantă… Acel ceva ce face ca o pagină anume, o carte, să exercite o seducție continuă, perpetuă… Cărțile pe care aș fi dorit să le scriu, dar nu le-am scris din comoditate, datorită companionilor mei pentru că minunații mei prieteni îmi… *tocau* orele, ce-i drept fără ca eu să mă împotrivesc în vreun fel, dimpotrivă… pentru că alcoolul își are și el partea lui în creație, și în sens pozitiv, reține acest amănunt, dar și în sens negativ… pentru că femeia intervine și ea cu pretențiile, înțelegerea ori nepăsarea ei în ceea ce ar putea ajunge pe pagină… Sunt situații în care îți spui cu luciditate: *n-am scris cartea aia, nici aia…* toate astea poate, ori desigur, și pentru că în scris nu există… *disciplina* ca la, bunăoară, pentru că Sandu e cu noi, la actor. Actorul nu are încotro, e distribuit într-o piesă și trebuie să învețe, să își construiască rolul… Că bea, că iubește, că trece prin momente dificile din varii motive, el trebuie să apară pe scenă, să interpreteze rolul ales ori încredințat. Pe când scriitorul zice… *lasă, o să mă așez la birou mai târziu, acum am chef să beau un pahar de vin cu prietenii mei, iar când*

o să mă trezesc… Sau: *o să mă așez la birou mai târziu, pentru că doamna… tânăra aceea m-a cam băgat în boale…*

Deci în scris nu ești *ținut în hățuri* de un termen, de o anumită oră, ca actorul. Dar dacă în tine există, totuși, o *flacără*, *un univers valabil ca discurs*, chiar dacă nu te încumeți zece… douăzeci de ani, să ataci **filonul** ce te-a obsedat în tot acest timp… poți începe *exploatarea* atunci, după anii aceia pierduți… pierduți ori necesari **înnobilării materialului din filon**, iar poezia ori proza aia poate deveni una din cele mai frumoase reușite ale tale…

Ei, și cum eu cam sar de la una la alta, parcă abia acum aducându-mi aminte că ești timișorean, te rog să pui într-un colț al sufletului tău un salut cordial pentru bunul, admirabilul meu prieten, Șerban Foarță, tu înțelegând, desigur, că vocabula cu adevărat potrivită este… complice. *Booon jour. Bon jour amice Șerban, și pentru că eu beau un pahar cu vin în compania unui concitadin de-al tău, fie că ești acasă, la crâșmă ori la cine știe ce manifestare internațională, dă și tu peste cap o cupă cu licoare bahică dumnezeiască...*

T. Suciu: *O să-i transmit salutul tău, dar poate îi trimiți o piesă…*

G. Astaloș: Nu, piesă nu, că n-am timp. Ar trebui s-o traduc, ori pentru mine, mai ales în momentul de față, treaba asta e o chestie complicată. Dar țin să-l salut, să-i transmit un salut sincer, sincer însă *umbrit* de un oarecare sentiment de vinovăție. Asta pentru că, prin 1969, când era referent literar la teatrul din Timișoara, Șerban a fost dat afară din cauza mea… Ce mă liniștește cât de cât, e că, dacă nu cumva informațiile sunt false, a fost reprimit…

T. Suciu: *A fost.*

G. Astaloș: Ei, la atâtea întrebări cu care m-ai chinuit, iată o veste bună.

T. Suciu: *O să-ți dau una și mai bună. Nu numai că a fost reprimit, e directorul teatrului!*

G. Astaloș: Ca să vezi! Serios??? Mă bucur. Nu-ți poți închipui cât de mult mă bucur… și ce ușurință pe sufletul meu… Dar să-ți dezvălui tărășenia de atunci: 1970, librăria Eminescu, pregătiri pentru lansarea uneia din cărțile mele. Întrebare pe care mi-a pus-o un ins, nu mai știu cine… *aveți*

vreo preferință? Eu citisem poezii de-ale lui Foarță fără să-l cunosc. În vremea aceea lucram la două antologii… *bidon,* ce nu au apărut însă niciodată. Am lucrat la ele mai bine de un an de zile. Eugen Schileru a prefațat volumul de poezii, Mircea Martin pe cel de proză.

Abandonăm acum explicațiile colaterale, revenim la fapte. În 1970 cei de la editura *Eminescu* mi-au pus două întrebări. Prima: vrei să mergi la Timișoara pentru prezentare de carte? Am zis: *da*. A doua: ai vreo preferință în ceea ce privește prezentatorul? Am răspuns: *nu, mă prezint singur.* Te rog să nu consideri că răspunsul meu era *agresiv*, era… *șiret*. Ce mi-am zis: merg la Timișoara, îl caut pe Șerban. Ajung la Timișoara și întreb unde îl pot găsi. Mi s-a răspuns… *la teatru.* Era secretar literar – ca post, în preajma unei premiere ca *stare.* În fine, față către față, primele lui vorbe fiind… *avem o premieră peste două zile, sunt înnebunit, trebuie să merg la tipografie pentru afișe, pentru programe…* Nu l-am lăsat să spună unde urma să meargă, ce trebuia să facă… În *treburile* astea sunt versat, adevărat *maestru.* L-am *simțit* imediat, era de-al meu și i-am spus: *e în regulă, dacă e cazul te ajut, dar înainte de toate să mergem să bem un pahar, timp în care îți voi spune de ce am vrut să te cunosc, sau… invers.* A fost… invers! Nu departe de teatru, o crâșmă! Vorba aia… *cine-a pus cârciuma-n drum…* Restaurantul Cina, fotolii roșii, cadrate… ce mai, ca pe vremuri în vechiul bar Ambasador din București. Și ne așezăm la o masă, lume puțină, de bună *calitate…* ca noi, lumină discretă, penumbră, totul era perfect. După ce-a venit băutura, s-a ajuns în foarte scurt timp la calificativul… perfect-perfect-perfect, adică pe la al nu contează al câtelea pahar, am început să vorbim în… **metru de sonet**. Și dacă n-ai știut până acum, află că în… metru de sonet pot improviza ore întregi. Și cum în Șerban am identificat un încântător companion de cursă lungă… afișe nu, corecturi nu, program nu, că din… **metru** în **metru** nu ne-am mișcat din restaurant vreo 24 de ore. Mai mult de-atât, eu aducându-mi aminte de ce venisem în Timișoara, el scăpând din vedere ce funcție și obligații avea, de la *Cina,* loviți destul de crunt de nicotină, alcool și noaptea aceea albă, am mers la librărie, nu la teatru. Ei bine, acolo am spus ceva-ceva, bineînțeles nu știu ce, a înșirat și el câteva vorbe,

adică m-a prezentat, după care am dat niște autografe, nu știu câte, dar am dat câteva autografe unor părinți care veniseră cu copii, cu fete de liceu ce se visau desigur viitoare literate, după care ne-am întors în cea mai mare grabă la… Cina, nu la teatru, unde din fericire paharele păstrau, încă mai păstrau căldura palmelor noastre… Și poate de aceea, pentru că senzațiile acelea dumnezeiesco-bahice ori bahico-dumnezeiești, nu știu care e sintagma mai potrivită, ba neștiind nici faptul că sunt ori nu corecte din punct de vedere lingvistic… deci pentru că nimeni, dar mai ales o anumită persoană, n-a trăit nemaipomenintele noastre senzații, deci din invidie, datorită unei pizme de neînțeles… directorul teatrului nu l-a mai păstrat în post pe Șerban… Pe director parcă îl chema Leahu…

T. Suciu: *Da, Gheorghe Leahu.*

G. Astaloș: Gheorghe îl chema? Nu știu ce face Leahu astăzi, dar Șerban Foarță. Despre Șerban aveam păreri deosebite, dar după ce-am citit și studiul lui despre *Ion Barbu*… În mod cert, n-a scris nimeni, nu poate scrie nimeni mai bine despre opera lui Ion Barbu ca Șerban Foarță!

Timișoara… Cuvintele astea de la urmă sunt pentru Timișoara. Pentru Timișoara și pentru prietenul meu Șerban…

T. Suciu: *Noroc. Și mulțumiri, George. Mii de mulțumiri pentru acest interviu spumos marca… Astaloș! Vă sărut mâna doamna Helene, la revedere domnule Repan, domnule Iliescu…*

G. Astaloș: Ia stai un pic. Ce-i cu graba asta. *Conștiința* mea îmi spune că mai e loc pentru încă un pahar…

T. Suciu: *A!...*

Lecția de demnitate

PAUL GOMA,
scriitor, militant anticomunist

Titus Suciu: *Domnule Goma sunteți o persoană pentru care nu e necesară o prezentare prea detaliată. Numele vă e cunoscut nu numai la noi în țară, e cunoscut pretutindeni, și orice discuție cu dumneavoastră poate începe, chiar și în acest august al anului 1990, doar într-un anumit mod. Eu vă propun, însă, alt demaraj al discuției. Vă adresez o întrebare oarecum atipică pentru începutul unui interviu. Așadar, domnule Goma: ce nu se știe, încă, din dramatica dumneavoastră înfruntare cu regimul Ceaușescu?*

Paul Goma: Lumea are impresia că știe totul, dar am constatat, acum câteva săptămâni, că lucrurile nu stau așa. Un concetățean de-al dumneavoastră, față de care am o stimă deosebită, șvab, Helmuth Frauendorfer, cu care m-am întâlnit în Franța la diferite congrese, m-a sunat acum vreo trei-patru luni, din Germania. Voia să-i trimit un articol pentru nu mai știu ce ziar ori jurnal. Mi s-a adresat cam așa… *Domnule Goma, vă rog să-mi scrieți un istoric despre modul în care ați fondat sindicatul în România.* Deci în capul lui, de altfel om de foarte bună credință, de bună calitate – și o să revenim asupra șvabilor din Timișoara: Herta Müller, Richard Wagner, William Totok… și ceilalți, față de care eu am doar cuvinte bune – ideea că Goma a făcut un… sindicat! Sunt în Franța din 1977, se știe în ce condiții am ajuns aici, și dacă în țară mă manifestam într-un anumit mod împotriva comunismului în general, împotriva lui Ceaușescu în mod expres, aici o fac prin intermediul postului de radio *Europa Liberă*. O fac și credeam că știe toată lumea ce fac. Ei bine, nu știe. *Europa Liberă* transmite știri, informații la zi, dar nu dezvăluiri despre activitatea cine știe cărei persoane. Că e bine, că e rău… Eu am depășit această criză și nu mă

plâng. Însă nu neg că, măcar uneori, mă încearcă un fel de nemulțumire, de amărăciune. Pentru că eu, în primul rând, sunt scriitor. Am comis, cum se spune, niște cărți. Asta este fapta mea. Și ca scriitor am o idee, care nu e deloc originală, dar e deosebită de a celor care se ocupă cu scrisul în România. Ce cred eu?... Că **scriitorul trebuie să se amestece acolo unde nu-i fierbe oala!** Că scriitorul, fiind beneficiar al unui har dumnezeiesc, este obligat să fie un **înainte mergător** pentru cei în mijlocul căruia s-a născut și trăiește. Ce scrie în *Biblie*? **La început a fost cuvântul**. **Cuvântul!** Atenție, nu spun vorba… ci **cuvântul!** În *Biblie*, cei doi termeni nu sunt sinonimi. Vorba este unitatea lexicală cu ajutorul căreia comunicăm între noi, în timp ce **cuvântul** este… **Lumină!** Ori, bunul Dumnezeu nu învrednicește pe orice muritor cu arta mânuirii cuvântului. Majoritatea oamenilor nu au **harul cuvântului, au doar durerea!** Pe care însă nu sunt în stare s-o mărturisească, cel care o poate face, care trebuie să facă mărturisirea aceea fiind scriitorul! Omul hărăzit să folosească **stiloul** ori **cuvântul!**

Timișoara, 20 decembrie ’89? Piața Operei gemea de lume, vânzoleală, vociferări, lozinci, dar dacă n-ar fi existat printre voi persoane cu harul cuvântului, v-ați fi vânzolit trei, patru ceasuri, poate chiar mai multe, dar în cele din urmă ați fi mers acasă nedumeriți, nervoși, înjurând. Însă, din fericire, printre voi s-au găsit timișoreni care aveau harul cuvântului! Sunt cât de cât la curent, datorită televiziunii, cu ce s-a întâmplat în Timișoara, în România. Dar pentru că ești timișorean, mă refer la orașul vostru. În fața Operei potop de lume, la Consiliul Județean aceeași situație și, după câte îmi amintesc, a trecut ceva timp până când cei care aveau harul cuvântului l-au folosit. Știu că ambele balcoane au fost pline de timișoreni, dar întrebarea e: acolo trebuiau să se găsească toate persoanele alea? Au frisonat mulțimea prin cuvântul lor toți cei de acolo? Nu. Și nu pentru că dețineau **harul cuvântului** doar Fortuna și Iordache, la Operă, doar Petre Petrișor și Ioan Savu la Consiliul Județean. Da, cam atât. Ba, într-o oarecare măsură și poetul Bădi…

T. Suciu: *Bădilescu. Nicolae Bădilescu.*

P. Goma: Da, Nicolae Bădilescu. Ei, nu spun că n-ar fi trebuit să fie acolo și ceilalți. Au avut și aceștia rolul lor. De

suport pentru ceilalți, de siguranță, de încredere. Rol ca… *masă*, nu însă ca individualități puternice.

Dar să revenim la subiect, pentru că vreau să fac o precizare. Când spun **scriitor**, nu spun **intelectualitate**! Scriitorul poate preciza ce dorește mulțimea, o poate conduce, poate *rentabiliza* forța mulțimii, este un **vector, o locomotivă** a acesteia, în timp ce intelectualul, adică inginerul, profesorul, medicul… sunt **producători de bunuri ori servicii**! Pictorii, sculptorii, oamenii de teatru… nu pot fi **vectori** decât în măsura în care folosesc **cuvântul**, care e sfințit și poate sfinți, e forță și poate forța, e lumină și poate lumina!

Din păcate cuvântul poate fi folosit și altfel. Asta e drama cuvântului, că e folosit și altfel. Mă refer la *cuvântul* politicianului, a ipocritului, a servilului. Sunt persoane care spun cam așa: *noi facem cultură, literatură, scriem poezie, romane, eseuri, dar nu facem politică deoarece politica murdărește, maculează...* Care e de fapt adevărul în această situație? Ei **confundă politica cu etica**. Ceea ce e o greșeală capitală, de fapt nu greșeală, ci **alibi**. Cine vrea să intre în pușcărie? Nimeni. Scriitorul însă… Dacă scriitorul, și vorbesc de **scriitor**, nu de insul care înșiră vorbe – precizez vorbe, nu **cuvinte**! – pe hârtie; deci dacă **scriitorul** nu-și asumă riscul cătușelor știi unde se ajunge? La 20 mai 1990, la alegerile din România! La momentul în care acest neam, despre care eu credeam că e **popor**, nu doar neam, și-a avut soarta în mâinile sale, ce a făcut? A făcut mai rău decât sluga leneșă din „Pilda talanților". Aia în care sluga, care a primit un talant, l-a îngropat. Dar talantul e o piesă din aur, nu se strică, dar nici nu dă rod! Ei bine, românii și-au bătut joc de ei înșiși. Iar 13-14-15 iunie a fost o consecință a consecințelor, când această masă imbecilizată, animalizată, needucată, nealfabetizată, s-a împărțit în două și s-au luat în coarne. Dar ce aveau de împărțit minerii cu *ne-minerii*? Păi uite ce aveau, că am văzut toată tărășenia la televizor: unii dintre ei erau securiști, le-am văzut bucile de la fălci, cum zicem noi, și știau să lovească *profesionist*. Nenorocirea e că nu toți erau securiști, printre ei se găseau și mineri. Mai mult chiar decât atât, unii *spectatori*, cred că e clar de ce am pronunțat vocabula altfel, săreau de pe margini și loveau în cine apucau.

Dar dragul meu, află că FSN-ismul nu este invenție recentă. Eu o știu de la Caragiale. Cea mai mare fesenistă este de fapt Mița Baston! FSN-ismul e o stare de vulgaritate, de răutate, de prostie la oameni. Asupra cui s-au năspustit atunci feseniștii? Asupra unor oameni pe care nu îi cunoșteau, nu știau dacă erau studenți, hoți, muncitori, intelectuali. A, să ne amintim stupidul răcnet de luptă al *minerilor*, s-a strigat atunci: *moarte intelectualilor*! Păi ce intelectuali, că intelectualii nu prea umblă în găști pe străzi, iar ei, minerii și ceilalți, neminerii, care mai erau prin oraș, se ciomăgeau ca pe maidan. Asta e: de-o parte erau **ăia,** în fața lor **ăilalți**. Și după cum se loveau, nu păreau intelectuali, nici unii, nici ceilalți. Și-atunci ce era cu strigătul *moarte intelectualilor*?

Ei bine, problema e de fapt alta. Și unii și ceilalți ar fi trebuit să meargă alături, nu să se ciomăgească între ei, să meargă umăr lângă umăr peste cei care, în doar câteva luni au tâlhărit România. Împotriva lor cu, vorba aia… **mânie proletară**! Pentru că vezi, polonezii, de când se știu, au tot vărsat sânge, dar ei au știut ce sânge că verse; bulgarii, chiar dacă Eminescu i-a încondeiat, știi tu bine cum, cu *ceafa groasă,* au știut pe cine să lovească în moalele capului și pe cine să pună în capul nației. Bulgarii au un președinte filozof, ungurii tot filozof, cehii un eseist, un dramaturg. Iar românii… Românii au un președinte inginer, prim-ministru inginer, guvernul fiind căptușit tot cu ingineri.

Dar să revenim la anul 1990 în general, în particular la inginerii pe… la *ingineri pe puncte!* Ce știa Iliescu din ingineria propriu-zisă? Nimic. El a fost un activist cu cap pătrat, cap cubic, ca toată liota lui, ca toată echipa aia a lui. Dar Iliescu și comandoul lui nu ar fi putut pune mâna pe putere dacă românii ar fi fost pregătiți, măcar atenți. Deci nu pot să spun că românii au ce merită, pentru că nu trebuia să fim blestemați să-l avem în scaunul în care *tipul* a crezut că va rămâne până în mileniul zece. Dar pe Ceaușescu trebuie să ni-l asumăm, pentru că noi l-am așezat în scaunul acela, noi i-am suflat scamele de pe costumul de tartore. Noi, fiecare din noi, odată cei ce-l aplaudau, cei care îl adulau, dar și cei care tăceau, ori chiar dacă îl înjurau, tăceau. *Ce să facem? Păi el e tare, el e Securitatea… Păi am copii*. Acest

argumentul, cu copiii, trebuia să funcționeze de fapt invers. Și celelalte neamuri au copiii, și pentru că un părinte are o datorie față de copii, părinții ăia au dat în ăia de sus cu parul, nu s-au părut între ei. Adică au procedat altfel decât am făcut noi în 20 mai, în 13-14-15 iunie! În ceea ce mă privește se poate spune măcar atât, că am încercat să fac ceva pentru ceilalți, printre *ceilalți* incluzându-mă de fapt și pe mine, ceea ce a însemnat, de fapt, pentru că eram singur… Nu spun că mi-am pierdut niște ani, că nu am exploatat niște oportunități, niște șanse, spun doar atât, că **am făcut ceea ce trebuia.** Nu am făcut ceea ce nu am vrut, am făcut ceea ce mi se părea că trebuia făcut! Acum vreau să mă ajuți cu o întrebare.

T. Suciu: *Întrebarea s-a conturat datorită vervei dumneavoastră. Vă propun să aprofundăm intervenția. Eu cred că atunci când ați făcut primul pas, când ați ridicat vocea, când ați zis: Nu! când ați zis Destul!, ați sperat să vă urmăm. Ați sperat că vor zice și alții, vom zice și noi nu, astfel ajungând să curmăm dezonoranta noastră situație. Nu a fost să fie așa, nu v-am urmat. Ei bine, ce ați simțit atunci, dincolo de poate unele încurajări făcute pe ascuns, dacă v-or fi fost și acelea, ce ați simțit când v-ați dat seama că erați singur în fața aparatului represiv?*

P. Goma: O nuanțare, în 1977 nu am fost singur. Se cade să eliminăm această idee, nu am fost singur. Eu am fost, cum să zic… un purtător de mesaj. Depozitar al unei scrisori pe care oamenii veneau să o semneze. Și au venit, în ciuda… Ei, îți închipui, erau niște piedici extraordinare, dar veneau și timișoreni, care încă din gara Timișoara erau filați, amenințați, descurajați în fel și chip, chiar și cu pumnii. Cu toate astea oamenii veneau, treceau prin baraje, foloseau tot felul de tertipuri și veneau. În București locuiam atunci într-un cartier excentric, Drumul Taberei, cu o adresă greu de găsit. Apartamentul nu era pe numele meu, exista deci și problema asta. Ei bine, când în sfârșit oamenii îl găseau, dădeau peste câteva baraje de miliție, de Securitate, de civili cel puțin dubioși și așa mai departe. Și totuși oamenii au venit. În 1977 noi am contabilizat 200 de semnături.

T. Suciu: *Iată o noutate…*

P. Goma: Nu e noutate, se știa, dar s-a uitat. Noutate ar fi faptul că oamenii care au încercat să vină au fost cel puțin

de zece ori mai mulți. Am primit telefoane din Satu Mare, din Arad, de la persoane care se scuzau că nu puteau să vină, fie pentru că nu aveau bani, fie că erau în vizorul nenorociților ălora cu ochi albaștri și cu stele pe umeri... Cu toate astea voiau să adere, își dădeau numele.

Din cauză că telefonul îmi făcea figuri, mult mai plauzibil fiind faptul că *figurile* nu se datorau aparatului ci unui *serviciu*, nu am putut intra în contact cu toți apelanții. Deci acel 200, după părerea mea trebuie înmulțit cu cel puțin cu cinci. Cu asta ajungem la o mie de oameni. Deci nu eram singur, eram alături, eram în mijlocul lor, altfel spus în jurul meu se găseau cel puțin o mie de români. Dar atenție, dintre acești oameni majoritatea erau nescriitori. Și trag de clopoțel din nou. Atenție – printre semnatari au fost și scriitori, ceea ce nu trebuie trecut cu vederea. E vorba de **Ion Negoițescu**, critic literar, istoric literar, acum exilat și el, **Ion Vianu**, fiul lui Tudor Vianu, care nu este numai scriitor, ci și medic. Cei doi au fost singurii scriitori. E drept, eu mă așteptam la cu totul altceva. Asta pentru că mișcarea noastră nu era o mișcare autonomă, ci una de solidarizare cu **Carta 77** a cehilor.

Primul semnal a fost o scrisoare personală, pe care am adresat-o lui Pavel Kohout, care pe atunci era mult mai important decât Havel. Pavel Kohout era romancier, dramaturg, poet. Deci la un capăt al firului – scriitor, la celălalt capăt – scriitor. Așa, mi-am zis eu, de la scriitor la scriitor, imaginându-mi că ceilalți scriitori români se vor lua… adică vor veni lângă mine, vor fi alături de mine, deoarece aveam aceleași probleme, aceleași idealuri, aceeași îndatorire pentru oricare dintre concetățenii noștri.

Să abandonăm însă preocuparea asta banală, oarecum *contabilă*, să revenim la ideea inițială. Deci Pavel Kohout, Carta 77, cehii. Ce au făcut de atunci cehii – **au intrat și au ieșit din închisori!** Ți se pare că e ceva în neregulă? Sper că nu. Însă ajunși aici – o precizare. Negația e valabilă pentru un regim democratic, numai că noi ne găseam într-unul anormal!

T. Suciu: *Ceea ce se sublimează din această ultimă intervenție este* ***atitudinea! Scriitorul de atitudine!***

P. Goma: Bineînțeles. Că degeaba face scriitorul cultură din moment ce ai în față un miner cu ciomagul, iar alături

românul imbecilizat care nu știe ce să facă cu buletinul de vot. *Păi*, zice șoptitorul – tovarășul care e de meserie șoptitor – *trandafirul mătușico, trandafirul…* și ea, dintr-o dată înseninată: *mulțumesc domnule, mulțumesc, trandafirul…* și Iliescu ajunge președinte. Păi care e situația? S-a imbecilizat românul, cel care, bineînțeles, s-a lăsat. E oare tâmpit din naștere ori ușor de prostit? Astea, toate astea apropo de privatizare? Păi se poate o asemenea deturnare lingvistică, ca să spună că privatizare înseamnă a fi lipsit de ceva, privat de ceva? Asta a făcut de fapt echipa lui Iliescu, ne-a **privat** de toate! El nu știe românește, are în vocabular doar 53 de cuvinte. Atunci cum de și-a permis să *umble* la limba română? Să lase limba română pe seama altora, a acelora care sunt oameni de meserie, nu ingineri, nu activiști de partid, iar el să nu umble cu privatizarea pentru că… A, după aceea a scormonit ura aceea îngrozitoare, ura din noi îndreptată împotriva celor de lângă noi. De ce? Pentru că nimeni nu a îndrăznit să se ridice împotriva regimului comunist, împotriva lui Ceaușescu, împotriva Securității? De fapt nu chiar nimeni, ci foarte puțini. Iar ăia au *plătit* cu vârf și îndesat, unii chiar cu viața. Asta este, românul nu a ridicat capul să-și zică: *de ce sunt în situația asta? Cine e de vină, regimul, partidul, Ceaușescu, Securitatea?* Nu, nu sunt de vină ei, **ci tu!** Tu, care ai acceptat să stai la coadă pentru pâine, lapte, zahăr. Ducând însă raționamentul mai departe, ajungem la ideea că vinovați sunt… **scriitorii!** Ei sunt vinovați, pentru că nu au fost unde trebuiau să fie, nu au făcut ce trebuiau să facă! Dar să *lărgim* acum unghiul și să privim situația din ultima parte a secolului trecut, în ansamblu. Cine își imagina că regimul, regimurile comuniste vor cădea? Adevărul e că au existat astfel de scriitori. Cel mai important dintre aceștia a fost, în mod cert, Soljenițîn. Bravul rus credea în Dumnezeu, în căderea comunismului și și-a pus pielea la bătaie, a făcut pușcărie, și-a riscat libertatea trimițându-și cărțile pentru publicare în străinătate. Care e meritul lui? În primul rând că **a scris!**

Ce nu mai au românii în afară de intelectualitate? Rămânând la povestea despre scriitor… Dumneata, ca scriitor, trebuie să știi că românul nu cunoaște fenomenul **samizdat**. Cum așa, zici în sinea dumitale? Păi chiar așa. Eu sunt în exil din 1977. Ei bine, spaima mea, de fiecare dată când aveam

de a face cu gazetari neromâni, era că dacă nu prima, a doua întrebare era aceasta: *dar cum, voi nu aveți samizdat?* Și eu încercam, scrâșnind din dinți încercam să-l duc cu vorba. Nu spuneam minciuni, dar făceam deturnări… *să vezi, să vedeți, la noi rezistența a fost crâncenă, munți, partizani, Securitate, închisori*! Și bulgarii au avut partizani în munți, și polonezii și ucrainienii, dar **ei avut și altceva** și de aceea sunt în altă situație, așa că s-o lăsăm mai moale cu astfel de justificări.

Fac acum altă paranteză. Până de curând ne dădeam mari cu gaura din steag, ne băteam cu pumnul în piept că noi am inventat gaura de la covrigul steagului. Nu e așa, înaintea noastră au făcut-o ungurii, în 1956. Știu asta pentru că eram *ungarist*. Așa ne spuneau nouă, deținuților care intrasem în închisori, în 1956. Deci fenomenul samizdat, de ce nu se cunoaște fenomenul samizdat în România? Această întrebare ar fi rămas fără importanță dacă astăzi nu am fi văzut rezultatul. Și revin, noi nu am avut samizdat. De altfel se vede. S-a văzut în 20 mai 1990, ceilalți au riscat, noi nu. E normal că îți pui *pielea la bătaie* dacă scrii împotriva puterii și publici astfel de pagini, de cărți. Eu am făcut-o. Băteam textele respective în nu știu câte exemplare, și încă, și încă, și încă. Riscul în astfel de situații? Mare, dramatic. Nu cred că știi, dar află că femeia care i-a dactilografiat lui Soljențîn *Arhipelagul Gulag*, când a intrat pe mâna KGB-ului, s-a sinucis. Tragedie pentru un om, dar **o stea polară** pentru comunitate. Istoria nu-ți dă pe gratis nimic. Nimic. Noi, românii, am primit la un moment dat un cadou imens – **România Mare din 1918**! Sigur că bucuria a fost copleșitoare, dar eu zic că nu l-am meritat. Da, am suferit, dar ce, numai noi am suferit? Și dintr-o dată – România mare. Sunt basarabean, dar basarabean înseamnă român și, firește, mă bucur că și provincia mea a intrat la sânul patriei mamă. Atunci Vechiul Regat s-a trezit cu o suprafață dublă, cu o populație dublă, dar cu civilizații deosebite. Cea din Transilvania de sorginte germanică, mai exact germanico-occidentală, cea din Banat, cu nu știu câte trepte peste cea din Vechiul Regat și cea a unei supra-înapoiate provincii – Basarabia, ce venea din Imperiul Rus, troglodită, nenorocită, în care 90 la sută dintre oameni erau analfabeți. Ei bine, cum se putea administra o astfel de babilonie? Așa cum știm – prost!

Am încercat, ne-am străduit, aș zice că, într-un anumit fel lucrurile… Dar a venit nenorocitul de 23 august 1944, când nu ajunsesem, încă, o națiune unită, puternică – vezi *hârjonelile* dintre Carol și mișcarea legionară – moment în care *moliile* comuniste… Atunci rușii au întrat în România ca în ograda lor și au desăvârșit dezastrul declanșat de luptele interne din țară. Au distrus bruma de democrație din vremea aceea, au distrus partidele democratice care erau pentru parlamentarism, au distrus presa liberă!

T. Suciu: *Pentru că subiectul în care am pătruns este vast, prea vast pentru a fi tratat în timpul pe care-l avem la îndemână, să revenim strict la dumneavoastră. Cum v-ați simțit atunci când ați rămas singur?*

P. Goma: N-aș spune că m-am simțit singur. Ceea ce mă consola, mă încuraja, era faptul că mi se adresau, fiind deci alături de mine, muncitori, funcționari, români, șvabi, evrei, ucrainieni, unguri. E drept, cei mai mulți erau muncitori. Sau asimilați în această pătură socială din varii motive. Nu toți voiau pașaport, cum s-a zis. Că asta mi-au *tatuat* pe frunte nenorociții ce nu dormeau din cauza mea: *Goma e o oficină de miliție care dă pașapoarte*. Ce-i drept, unii au profitat de situația de atunci. Și eu zic foarte bine că au profitat. Asta pentru că **pașaportul e un drept**, nu o favoare. Dar nu era deloc ușor să profiți, deoarece casa mea era înconjurată de securiști, aceștia fiind la fel de vigilenți și în Vatra Dornei, Tecuci, Timișoara. Și, firește, intuiția, nasul… Dar uneori o nimereau. *Mă, unde te duci? Păi să vedeți... Te duci cumva la Goma? Domnule, tovarășe, eu… Lasă prostiile, ascultă-mă cu atenție. Nu te duce la Goma, nu semna și noi îți dăm pașaport imediat*. Am întâlnit, numai aici, în Franța, sute de oameni care nu au ajuns la mine, dar în acest mod au devenit francezi!

Dar să revenim la întrebare. Acolo, în România, nu m-am simțit singur. M-am simțit singur odată ce am… Ceea ce trebuie să se știe e că eu, noi, familia, nu am fugit din țară, nu am fost expluzați. Am plecat din România cu pașaport turistic, știe toată lumea de ce și, ajuns aici, am cerut azil politic continuând… nu zic lupta, că poate ar fi prea *umflat* spus, am continuat activitatea mea. Adică mi-am scris cărțile, le-am publicat, de altfel uite, sunt acolo. Mă rog, nu se numără în *ani*

lumină, dar câteva s-au strâns, totuși – un metru și douăzeci de centimetri de cărți.

T. Suciu: *Domnule Goma, dacă s-au strâns atâtea, vă propun să facem un inventar.*

P. Goma: Să le iau în ordine cronologică… România, 1968. Am publicat atunci cărțulia *Camera de alături* – proză scurtă, ciuntită de cenzură. A apărut la *Editura pentru Literatură și Artă* în 22 august 1968, când a fost ocupată Cehoslovacia. Următoarea carte se numește *Ostinato* – un roman de pușcărie. Ostinato e o indicație muzicală însemnând obstinație, încăpățânare, repetare. L-am predat editurilor românești, timp de cinci ani am fost în fel și fel de tratative cu ei dar… redactorii respectivi cu… *mai scoate, mai modifică*, eu cu: *nu, ori așa, ori îl trimit afară.* Nu mai auziseră așa ceva și începeau să râdă. *Cum adică să-l trimiți afară?! Păi ce, dumneata ești rus? Nu, sunt român, dar dacă în doi ani nu va fi publicat în țara mea, îl trimit în străinătate!* Atât forurile Uniunii Scriitorilor, cât și Securitatea, erau așa de sigure de supușenia românilor, încât și-au zis că glumesc, că fac pe nebunul. Ei bine, cum gândeam eu? Ca un om normal! Adică ceea ce făceau rușii, bulgarii, cehii – dacă nu puteau publica în țară, trimiteau manuscrisele în străinătate. Sigur, riscul exista. Și la ei regimurile erau comuniste, dar își asumau riscul fără nici o ezitare.

Încheiem acum divagația, revenim la subiect. Am așteptat cât am promis, ei nu m-au publicat, eu m-am ținut de cuvânt. Așa că, în 1971, romanul a fost publicat de două edituri din Occident. În Franța, la cea mai importantă editură de limba franceză, Gallimard, în Germania Federală, la editura Zurban din Frankfurt pe Main. Ei bine, apariția cărții a fost un adevărat eveniment al acelor ani, deoarece editorul german a lansat-o în timpul Târgului de Carte de la Frankfurt. Succes, succes, dat tâmpiții noștri de diplomați, în special Constantin Oancea, pe atunci ambasadorul României la Bonn… Știi ce-a făcut ăsta? A umblat cu tolba plină de bani la cele două edituri încercând să împiedice editarea volumelor! Ai auzit tâmpenie mai mare ca asta? Ai auzit? România era săracă, la alimentare nu găseai pâine, zahăr, ulei și el… Bineînțeles, a fost tratat ca un gunoi, cartea a apărut, cât despre vâlvă… a devenit adevărată pălălaie datorită unei reacții cretinoide a celorlalți români. Temându-se

că apariția unei cărți anti-Ceaușescu – scrisă de un român! – la un stand oarecare o să-i pună și pe ei în teleguța mea, și-au luat cărțile și au pierit. Dar gestul lor prostesc a fost speculat în mod genial de către editorul meu. A pus cartea mea pe standul gol, a invitat televiziunea și de aici vâlva de care vorbeam, ceea ce pentru mine a însemnat bănuți frumoși. Asta a fost în 1971. Cam pe atunci, *geniul de Carpați* – a ieșit pe *piață* cu Tezele lui catastrofale. Eu le spusesem prietenilor meu atunci, în '71, că mie îmi miroase… că Tezele astea de-a dreptul **put!** Păi ce vrea cizmarul ăsta? Deprofesionalizarea actului cultural, bagatelizarea activităților scriitorilor, pictorilor, muzicienilor? La urma urmei, amatorizarea acestora în stilul gazetei de perete staliniste? Și nenorocirea s-a împlinit: peste noapte, ne-am trezit cu Cântarea României, ce s-a substituit profesionalismului! Ce a fost, însă, cu adevărat grav, e că, încet, încet, scriitorii au cedat. Ei bine atunci, să zic așa, noi am pierdut câteva ocazii. Când spun noi, mă includ, chiar dacă am dat din mâini și picioare făcând pe caraghiosul.

Prietene drag, în 1971 am avut ocazia să-l oprim pe nebun. Vorbesc acum de Ceaușescu, dar nu dau toată vina pe el, pentru că Ceaușescu este produsul pur și dur al sistemului comunist, pe care noi l-am acceptat, nu-i așa? Ori, dacă în 1971 l-am fi oprit din marșul lui megaloman, s-ar fi putut trăi în continuare în mod cel puțin rezonabil, pentru că în acel moment, materialmente, viața în România era, încă, trăibilă. Dar în 1971, când Ceaușescu și-a publicat Tezele din Iulie, cine a protestat? Ei bine, sunt sigur că o să te surprindă ce-ți spun acum. Au protestat chiar **vechi staliniști din Uniunea Scriitorilor**! Președintele Uniunii, Zaharia Stancu, poetul stalinist, Eugen Jebeleanu! În ședința de tristă amintire, Zaharia Stancu i-a spus cam așa… *Tovarășe președinte, cu aceste măsuri cântați prohodul culturii române*. Ei bine, el a avut acest curaj, numai că nu a *venit* în jurul lui nimeni. Ba mai mult, tinerii, țânțăii, și-au dat adeziunea cu entuziasm. Să nu vorbim însă la modul general, să concretizăm cât de cât. Unul dintre ei a fost Aurel Dragoș Munteanu, care acum e director al TVR postdecembriste! Om integru, nu glumă! Nu mai vorbesc de alți inși, tot tineri, care au *dat cu limba* și ei dar au avut… plăceri

mai mici. Dar să revenim la scriitori, însă nu te aștepta să nu ne pierdem iar, în cine știe ce divagație. Uite ce zic eu: **vinovat pentru analfabetismul politic al românilor este scriitorul!** Am vorbit de prima ocazie pierdută, trecem la a doua: 1977! Ce am pierdut atunci? Ocazia de a ne ralia cehoslovacilor. Noi n-am făcut-o, bulgarii da. Disidența bulgară atunci s-a constituit, după 1977, datorită cehoslovacilor. E vorba de așa numitele **cercuri de lectură**. Vorba aia: afară-i vopsit gardul, înăuntru-i leopardul. Ei spuneau că se ocupau de ecologie. Da, se ocupau de ecologie, dar ecologia… Ecologiștii, din punct de vedere politic, se ocupă de lucruri grave, de situația copiilor cu malformații datorate proastei alimentații, a poluării, a intoxicării mamelor care lucrau în mediu toxic… Eu am lucrat în siderurgie și știu cum este. Ori femeile care manevrau macaralele, fiind totdeauna sus, unde se adunau toate gazele; sau în industria zincului, a plumbului și atunci ce nășteau? Copii condamnați la o existență… Ei bine, trecând peste aceste considerente, să spunem fizice, în plan social-politic, e clar, dragul meu, ce m-aștept să înțelegi din acest logos perfect întortocheat? 20 mai 1990! Da, românii s-au comportat atunci ca niște dizabilizați! Cum, domnule, cum au putut românii să-și pună speranțele de mai bine în inși ca Iliescu, Roman, Brucan… Nu s-au uitat pe harta Europei în general, a Europei de sud-est în particular, situație în care și-ar fi putut da seama că, dacă cumva se întâmpla să se *scufunde corabia*, nu au unde să se ducă să ceară azil politic. Unde să se ducă? În Cuba? Și Cuba o să se scufunde azi, mâine. În Vietnam? În Vietnam nu au ce mânca nici măcar diplomații. Coreea de Nord și ea e pe ducă. Până acum românii ziceau: *suntem o insulă de latinitate într-un ocean slav*. E adevărat, dar tot atât de adevărat e că mâine, poimâine se va spune *suntem o insulă de totalitarism într-un ocean de democratizare*.

T. Suciu: *Domnule Goma nu credeți că…*

P. Goma: Nu, **pasivitatea e de fapt complicitate**. Tu ești pe mal, în râu se înecă un ins, tu te uiți la el nepăsător. Înțelegi ce vreau să spun? Românii sunt în vâltori, iar **scriitorii** se uită la ei cu ochii închiși. E adevărat, la București e un grup de oameni extraordinari, la Timișoara de asemenea, vorbesc despre Societatea Timișoara. Voi aveți o vorbă: „Banatu-i

fruncea", vorbă adevărată. Că voi ați fost *fruncea* și în 1956, și 1989! Voi ați fost primii care ați scandat lozinci anticomuniste și în 1956, și în 1989!

Un mare poet, care a murit în exil, Ion Caraion, are o poezie extraordinară: „eram tineri și aveam de unde muri". În 1956 aveam 21 de ani, Revoluția avea loc la Budapesta, dar era gata, gata să intrăm în foc și noi. Aici se cade să amintesc că și atunci timișorenii, voi timișorenii, *ați ieșit primii în arenă*, mulți dintre tinerii de atunci, în cea mai mare parte studenți, unii elevi de liceu, ajungând în pușcăriile comuniste. În ceea ce privește pușcăriile, tata și mama au făcut pușcărie, pe deasupra tata a *făcut* și Siberia. Bine, aia a fost atunci, acolo în Basarabia, când eram tânăr și nu zic că nu-mi păsa, dar tratamentele la care am fost supuși toți, părinții, eu, surorile, nu ne-au făcut să ne pierdem mințile. Era entuziasmul nostru, vorbesc de cei tineri, știam ce urmări pot avea atitudinile noastre, și dacă la noi putem vorbi de exuberanța juvenilă, la mama și tata a funcționat îndârjirea. Sau dacă ți se pare prea pretențios acest cuvânt, folosește altul – **firea.** Dar de la anii ăia, să revenim la anii '90. București, 13 iunie, Piața Universității. Cum a procedat Iliescu cu tinerii, tinerii ăia fiind studenți? Ce diferență e între securiștii lui Ceaușescu și minerii lui Iliescu?

Eu am dreptul să spun orice despre Ceaușescu, pentru că l-am înfruntat. Eu i-am zis ce am zis, el mi-a spus să nu-l enervez, eu am continuat, el a dat cu ciomagul, ne-am înjurat, ne-am scuipat, după care, se poate spune și așa, că gestul a fost sinucigaș, am plecat în Franța. În timpul lui Stalin, al lui Gheorghiu-Dej, al lui Ceaușescu, represiunile au fost sălbatice. Mai ales împotriva țăranilor. Se cade să vorbim, însă, în oglindă, despre represiunile lui Ceaușescu pe de o parte, pe de alta, de ale lui Iliescu. Pe vremea primului, represiunea o făceau oamenii îmbrăcați în uniforme: milițienii, securiștii, trupele de la detașamentele de intervenție, adică USLA-șii, grănicerii. Însă, ceea ce s-a întâmplat în '90, a fost de-a dreptul diabolic. **Civilii au fost atacați de civili!** Ceaușescu a dat ordine militarilor, Iliescu – civililor!

T. Suciu: *Să înlocuim cuvântul **ordin**, folosit atât de des în răspunsul dumneavoastră, cu vocabula **inițiativă,** deoarece vreau să vă propun un scenariu.*

P. Goma: Mai avem un sfert de oră.

T. Suciu: *Să presupunem că atunci, în '77, oamenii v-ar fi urmat. Întrebarea mea este: ați fi rămas în funcție, ați fi rămas în continuare lider, sunteți om politic prin excelență?*

P. Goma: Simt aici o nuanță. Nu aș fi rămas în frunte. O să-mi construiesc răspunsul pe situația de la Timișoara. La voi, în 20 decembrie, Lorin Fortuna, Claudiu Iordache, Petre Petrișor, Ioan Savu și încă doi, trei timișoreni, au fost magnifici. A rămas vreunul dintre ei *în frunte* după acel fabulos moment? Nu. Să punem acum obiectivul pe București – altă situație: Iliescu s-a impus în 22 decembrie și *impus* a rămas! Astea fiind afirmațiile, să încercăm să dăm acum explicațiile. Fiind în număr de două, după părerea mea se *găsesc* în spatele sintagmelor: **sediul puterii, exercițiul puterii.** Când vorbim de un fapt istoric, e bine să privim **Istoria** sub unghi mare, cât mai mai mare. Deci să căscăm ochii până ajungem oftalmici, că în ceea ce privește răspunsul… Deci știi cumva că *atunci*, *acolo*, o revoltă, dacă vrei să vorbim la *patru ace*, o revoluție, *victorioasă* într-un orășel de provincie, dacă vrei într-un oraș, a reușit să înlăture vechea putere din țară? Să ne fie clar – **revoluția poate izbucni în orice localitate din țară, însă victoria poate fi asigurată doar de intrarea capitalei în revoluție!** De ce? Capitala este **sediul puterii** – ministere, direcții, sedii de partide, sacă astea nu sunt **zdruncinate,** dacă astea nu sunt date peste cap, nu iese nimic. Nimic! *Foc de paie* în orășelul X, dacă vrei, în orașul Y, care după *pălălaie* se stinge cu consecințe grave, dramatice, pentru cei ce l-au aținat. Ești timișorean, cunoști situația de acolo, încearcă să mă contrazici. Demonstrează-mi că, dacă Bucureștiul n-ar fi intrat în foc, ați fi dat peste cap dictatura lui Ceaușescu. Văd că taci, deci putem trece mai departe. Mai departe, dar nu ne îndepărtăm de Timișoara. Care au fost personalitățile voastre de atunci? Fortuna – universitar, Iordache – economist, Petrișor – avocat, Savu – informatician. De unde la acești oameni, în mod mai mult decât evident demni de tot respectul, priceperi în diriguirea atâtor și atâtor sectoare, economice, industriale, administrative, comerciale și câte or mai fi ele că, e clar, nu am încheiat înșiruirea, doar *enumerarea* lor. De unde prestanța necesară în coordonarea acestora? Ba mai mult de-atât, să acceptăm că vreunul din ei ar fi avut

ceva din abilitățile amintite. A, pentru că ești matematician – o chestie de logică. Timișoara, unul din oamenii despre care vorbeam ridică telefonul, la celălalt capăt al firului un ministru, nu interesează care, un ministru, și omul vostru îi spune cam așa: *tovarășe ministru, până azi ai procedat așa, de acum încolo procedezi…* ***așa!*** E greu cumva să ne imaginăm cum s-ar fi încheiat acest dialog?

București, 22 decembrie, pe ecranele tv: Dinescu, Caramitru, Roman, Voican, cei care au apărut primii, numai că au dispărut una-două… Definiția mea pentru politician? **Japiță hipnotică, cu vorba te amețește, cu promisiunile te adoarme!** Deci cam asta este situția, asta a fost situația pe timpul lui Iliescu, din păcate nu e altfel nici acum.

După această digresiune știi ce întrebare mă frământă? E cumva prima de când stăm de vorbă?

T. Suciu: *Nu, dar toate au fost sclipitoare.*

P. Goma: Mă rog, să revenim la subiect. Nu, eu nu am stofă de lider politic, eu sunt scriitor. Ori ca scriitor nu mă interesează puterea politică. În postura mea mă interesează doar **puterea de a pune pe hârtie ceea ce orice scriitor adevărat trebuie să pună!** Pe hârtie pot *face* revoluție, război, zece războaie, dar în toate situațiile astea sângele curge numai pe hârtie.

O paralelă acum între Iliescu al nostru și președintele Cehiei. Primul lor președinte a fost filosoful Masaryk. Chiar după alegeri zicea că o să plece imediat, numai că și-a prins un deget, mâneca, nu mai știu ce în *angrenaj*. Într-un anumit fel este persoana potrivită la locul potrivit, dar ca om va fi terminat, va fi mâncat. Uite și Pleșu, păstrând însă proporțiile. Ceea ce se pare că nu știa, e că scaunul puterii are rădăcini în sens invers, ce te pătrund și te fixează în acesta pentru totdeauna, *echivalentul* acestei formulări fiind: **te fac neom**. Dar eu zic așa: un scriitor adevărat, chiar dacă ajunge pe scaunul ăla, nu trebuie să se lase înrădăcinat! Deci Pleșu nu este scriitor adevărat! Încă un exemplu: ești născut în Ardeal, locuiești în Banat, deci e de-al tău. E vorba de scriitorul bănățeano-ardelean Nicolae Breban. Între Breban și Iliescu a fost dragoste mare, mizau unul pe altul, Breban se vedea prim-ministru, cel puțin ministru al Culturii,

însă s-a ales doar cu revista „Contemporanul”. Și Breban se dorea *înrădăcinat*.

T. Suciu: *Vreau să vă pun acum o întrebare căreia nu-i găsesc răspuns. Am cunoscut într-o țară vecină un român, tatăl românului a fost poet, fiii lui nu știu românește. Ce ne lipsește nouă, românilor, domnule Goma, că dacă nu la prima generație, la a doua ne pierdem de limba noastră?*

P. Goma: Răspund imediat, pentru că e o chestiune ce, de când sunt în exil, mă doare și pe mine. În primul an de exil am fost în America, acolo am ajuns în multe familii de români. În majoritatea familiilor ce se găseau acolo de mai mult de trei ani, copiii nu cunoșteau limba română. După ce-mi reveneam cât de cât, îi puneam la zid: *Ioane, Ilie, Vasile, de ce nu știu copiii voștri românește, oameni buni?* Tipuri de răspunsuri: *Păi să vezi, eu sunt la lucru toată ziua, soția la fel… și la școală…* Răspunsurile mă iritau, dar era, cum să zic, revoltă în gol. Știi ce le spuneam? *Ioane, Ilie, Vasile, când am ajuns în Franța, copilul meu avea doi ani și câteva luni, iar pe atunci gângăvea pe românește, și-a însușit în continuare româna, apoi franceza la școală, e perfect bilingv. Ai voștri au ajuns aici când aveau 10, 15 ani și acum nu mai vorbesc românește?* Dar cum am spus, revolta mea era în gol. Îți dau însă acum un exemplu pozitiv: Ștefan Baciu, căruia i se spunea *poetul tânăr,* e pe aiurea din 1940. Pe unde a fost nu a stat în mijlocul unor colectivități românești, a fost totdeauna singur, el cu soția. A stat în Brazilia, Hawai, Argentina, Mexic, nici nu mai știu pe unde. Cu toate astea vorbește o românească de-a dreptul seducătoare. Mai frumoasă decât a mea, care am plecat din România în 1977. Aceeași situație la Mircea Eliade, care a plecat din România tot în 1940.

Doamna Goma: Paul, nu uita că la 7 jumate…

P. Goma: Mircea Eliade își scria studiile de istoria religiilor în franceză și engleză, însă proza în românește; Eugen Ionescu, scriitor francez, mare scriitor francez, vorbește o limbă română extraordinară. Și nu sunt singurele exemple. Atunci care este explicația? După părerea mea următoare: **limba este o profesie**. Inginerul cutare, exilat, folosește limba ca să comunice că vrea mâncare, că vrea nu știu ce, dar nu o cultivă. Ori limba trebuie să o mai cultivi, s-o întreții, să

o *stropești,* s-o mai *plivești*, s-o mai întreții, dar mai ales s-o iubești. Însă pentru nescriitor, pentru neprofesionistul de limbă română, limba este doar un mijloc de comunicare. Ba chiar e *la modă* ca, după un an, doi de exil, să te prefaci că ai uitat limba română. Să mă ierte Dumnezeu, la biserica ortodoxă românească de aici, unde merg din ce în ce mai rar, întâlnesc babe, că altfel nu pot să le spun, soacre, mame aduse cu mari sacrificii de la Atârnații din Vale, acum doi ani, foste țărănci, foste muncitoare, foste casnice, care au vorbit românește o viață întreagă, dar dacă le auzi cum vorbesc acum îți vine să dai cu ele de pământ. Concluzia e evidentă: pentru ele limba nu a fost ceva important, și în mod firesc copiii lor… Și încă o observație de-a dreptul interesantă. Copiii românilor care au făcut mariaje cu evreice, ori ambii părinții sunt evrei de origine română, fie că ajung prin America, Australia, Franța, Germania, chiar și în Israel, știu românește măcar și pentru faptul că, hai să zicem cum spun ei, nu strică să știi și o limbă străină. Dar românii noștri o uită, o uită și copiii, cât despre urmașii urmașilor lor…

T. Suciu: *Vă propun să nu încheiem discuția în această notă. Vreau să vă spun că nu poporul român a luat decizii împotriva dumneavoastră. Poporul român vă iubește, vă admiră, cititorii români vă așteaptă. Câteva gânduri, deci, în jurul acestei idei. Ce lucrați, ce pregătiți pentru edituri?*

P. Goma: Acum nu lucrez la nimic nou. Sau ceea ce lucrez nu are are, încă, formă cât de cât conturată. Deci cu ce mă ocup în ultimul timp: definitivez, re-definitivez manuscrise de acum zece, cincisprezece, douăzeci de ani. Recent mi-au apărut două cărți la editura Humanitas, *Culoarea curcubeului* – un fel de jurnal, dar jurnal-romanesc –, subiectul având în centru întâmplarea din 1977. Textul a fost difuzat la radio *Free Europe* și *Europa Liberă,* în lectura mea din 1976, eu fiind atunci în România. A doua apariție editorială se numește *Gherla*. Astea au apărut. În vreo lună, două, oricum până la sfârșitul anului, o să-mi apară încă trei cărți, la Cartea Românească, romanul *Patimile după Pitești*, subiectul fiind *reeducarea* de la Pitești; la editura Scrisul românesc condus de Marin Sorescu romanul *Gardă inversă*; și, din nou, la Humanitas – o continuare, o carte de mărturii căreia nu i-am găsit, încă, titlu. Deci mărturii, perioada mea din exil, tentativele lui Ceaușescu de a-mi închide

gura, încercările Securității de a mă elimina. Și la fosta editura Albatros, acum Forum, o să-mi apară prima carte dintr-un ciclu declarat autobiografic, care se va numi *Din Calidor*. Calidor e un fel de coridor, de prispă, spațiul copilăriei mele din Basarabia. Următoarea se numește *Arta refugii*. Ea a apărut în Franța mai de mult, acum va apărea și în România. Subiectul – refugiul în Ardeal. Deci astea, dar nu doar astea. Eu am scris foarte mult, sunt grafoman. Dar după cum vei fi observat, sunt publicat în Franța, Germania, însă în România…

În fine, nu mă plâng, n-am motive să mă plâng, dimpotrivă. Am scris cărți de actualitate, de atitudine, eseuri, romane datorită cărora am cititorii mei. Iar scriitorul care are cititori, este om împlinit. Astea fiind zise, vă mulțumesc.

T. Suciu: *Eu vă mulțumesc. Și nu doar în numele meu, ci al tuturor cititorilor din România. Vă grăbiți, știu, vreau să vă mai rog, totuși ceva. Îmi permiteți să folosesc pentru acest interviu titlul* ***Lecția de demnitate****?*

P. Goma: Lecția de demnitate… Dragul meu, dacă ți se pare potrivit, dacă ți se pare că pentru mărturia mea sintagma este potrivită…

Timișoara e responsabilă de ceea ce se întâmplă în România

Prof. dr. ALEXANDRU NICULESCU,
Universitatea din Udine, Italia

Era în toamna anului 1993 când, la Timișoara, se desfășurau lucrările simpozionului internațional „Identitatea culturală a românilor". Printre numeroșii oaspeți de peste hotare l-am cunoscut și pe prof. dr. Alexandru Niculescu. Venea de Universitatea din Udine, dar și de mai departe, de la Paris, unde ajunsese prin vitregia vremurilor. O istorie zbuciumată, plină de suferințe, biografia unui om care nu-și propusese în viață decât să urmeze destinul cunoașterii științifice și care ajunge la marea masă a judecății istoriei. Ceea ce părea limpede ca apa de izvor avea să devină temniță, atât pentru cariera sa universitară, pentru soția sa, distins savant lingvist, prof. dr. Florica Dimitrescu, și fiul său, istoricul Adrian Niculescu. Deși se afla de o săptămână la universitatea timișoreană, invitat să țină prelegeri și seminarii pe teme de lingvistică, opiniile sale privind romanitatea românească fiind recunoscute și respectate. Dialogul nostru nu avea să atingă acest domeniu de activitate, dar se axa în schimb pe **tema dezrădăcinării**, a condiției savantului alungat de la rosturile adevăratei sale meniri. Exilul și învățămintele sale pot deveni astfel o poveste dintre cele mai instructive.

Vasile Bogdan: *Domnule profesor, iată o șansă de a vă cunoaște, de a vă întâlni la Universitatea din Timișoara, al cărei oaspete ați fost timp de o săptămână. Vă cunosc, din păcate, abia pe ultima sută de metri, dumneavoastră urmând să plecați spre București. Vă mulțumesc, mă bucur că ați acceptat acest interviu,*

mai cu seamă că după două intervenții foarte importante în cadrul simpozionului internațional „Identitatea culturală a românilor" aveți foarte multe lucruri de comunicat, de a le spune dintr-un punct vedere poate mai deosebit, acela al românului din exil, cum stau lucurile la noi. Dar pentru început, o lămurire importantă, cum ați ajuns în exil?

Alexandru Niculescu: Domnule Bogdan, trecerea mea în exil a fost un drum lent și aș spune chiar nedorit. Am fost profesor la Sorbona, recrutat de Sorbona, și bineînțeles cu asentimentul guvernului român, din 1980, până când am băgat de seamă, la un moment dat, că guvernul și Ceaușescu, bineînțeles, foloseau această unică ocazie a României de a avea un profesor la Sorbona ca mijloc mizerabil de propagandă, ca să nu mai spun că și de exploatare economică, pentru că avea un sistem prin care ți se lua salariul pe care îl primeai, plus că eram obligat să locuiesc la ambasada românească. Cu alte cuvinte eram un fel de prizonier al guvernului, al ambasadei. Și, pe deasupra, și cu banii luați. Toate au mers cum au mers până în 1983, când a fost al doilea hop – presiuni făcute asupra fiului meu, Adrian Niculescu, de către Securitatea românească. Asta a dus la o reacție de moment, dar fermă. S-a folosit de o situație favorabilă, a ieșit din țară, a obținut azil politic. Deci el l-a obținut, eu neavându-l, deoarece Sorbona nu accepta să am azil politic. Soția mea, rămasă acasă, a fost supusă unei serii de presiuni, între care și o ieșire la pensie forțată, iar mie mi s-a intentat un proces, în baza unor legi care, de fapt, am auzit că ar fi în vigoare și acum.

Hotărârea mea de a rămâne în exil a fost destul de greu de luat. Aveam 35 de ani de învățământ în România, îmi iubeam țara și a te despărți definitiv de ea atunci, în 1983-1984-1985, n-a fost o hotărâre ușor de luat. Era o durere puternică, mai ales datorată incapacității de a fi de folos țării noastre. Pe mine, trebuie să recunosc, m-a încurajat și m-a ajutat enorm fiul meu, Adrian Niculescu, pe care probabil mulți îl cunosc de la emisiunile din cadrul Europei Libere, care a creat în jurul meu o anumit idee de cauză pe care trebuie să o servim, și care mi-a prilejuit ocazia să iau legătura cu exilul românesc.

Aș aminti aici și rolul pe care l-a avut regretatul profesor Vlad Georgescu, de la Europa Liberă, tot așa cum nu pot să nu

amintesc rolul pe care l-a avut Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului, cu sediul la Paris, în eliberarea soției mele, care fusese rechiziționată, oprită să rămână în țară, în baza procesului care mi se intentase. Nu pot decât să mulțumesc guvernului francez, Ambasadei franceze de atunci de la București care ne-a ajutat foarte mult. Astfel, exilul meu a fost un produs al unei serii întregi de împrejurări ce a adus în joc un guvern, un parlament, până și pe marele și regretatul Eugen Ionesco, încât problema aceasta a fost foarte dureroasă pentru mine.

V. Bogdan: *Poate acceptați să intrăm în această stare de exil, să ne spuneți sentimentele, frământările dumneavoastră, această oscilație între dor și mânie, ce v-au încercat…*

A. Niculescu: Intrarea în exil a fost o eliberare, nu o tristețe, gata, am terminat, am ales. Ceea ce a urmat a fost propria noastră opțiune. Sigur că ne era dor, dar pe vremea aceea era o glumă: *Dacă ți-e dor de România du-te la ambasada din Rue de l'Expozition să-i vezi pe securiștii de acolo și îți trece dorul imediat*. Problema dorului a devenit oarecum minoră, deoarece cu cât mai mult o speculau autoritățile de la București, cu atât aceasta își pierdea din valoare, din autentic. Îmi aduc aminte că Gheorghe Zamfir venea la biserica românească și ne tot cânta jalea **desțăratului** de dor, că vai ce rău e fără țara ta, doar-doar ne va face să plângem, să venim la ambasadă și să cerem repatrierea. Problema a fost foarte grea. În ceea ce mă privește, trebuie să recunosc că am dat o palmă puternică ambasadei, care a ținut mult de tot ca eu să nu trec de partea cealaltă. Pe lângă sprijinul lui Vlad Georgescu și al Ligii pentru Drepturile Omului, am primit, întâmplător, și sprijinul unor elevi ai mei, italieni, care pe atunci se găseau în Parlamentul Italiei și care făceau interpelări cu privire la ce se întâmplă cu mine și cu soția mea. În ziua de 4 noiembrie 1986, cu ocazia unei adunări a statelor Helsinki, Liga Drepturilor Omului, care își avea sediul la Viena, a răspândit un document, pe care eu nu îl citisem, în care se vorbea despre mine și familia mea și, în timp ce ministrul lui Ceaușescu, Văduva, vorbea despre marile drepturi ale omului din România, delegații luau la cunoștință despre procesul care mi se intentase în România pentru niște pretinse datorii de care habar nu aveam. Care credeți că a fost rezultatul? A doua zi, pe 5 noiembrie, toți, dar absolut toți, în

Roma, în Paris, au fost înștiințați de ambasadele noastre de acolo că s-a rezolvat problema soției lui Niculescu, care poate veni în Occident. Iar nevastă-mea a primit, în dimineața aia, în același timp, vizita unui securist care i-a spus: *Madame, s-a terminat problema dumitale, poți să pleci*. Ei, de la a putea să pleci și până la a pleca era distanță lungă, cum știți: cele 70 de kilograme, am pierdut tot, absolut tot, cărți, mobilă, absolut tot. În sfârșit, a putut să vină, coincidență, chiar pe 6 decembrie, ziua în care trebuia să fie procesul meu. Minune! Tribunalul amână procesul pentru o dată ulterioară, pentru că dacă se făcea pe șase, soția mea devenea soție de condamnat și nu mai putea să părăsească România. Îl amână pe 12, ca să îi dea posibilitatea să plece. Și așa am intrat cu toții în exil.

Primul care a obținut documentele de exilant a fost Adrian Niculescu, fiul meu. L-am urmat, cu ezitări, încă, din cauza autorităților universitare. Și, în sfârșit, a venit soția mea, prin emigrație. Acesta a fost exilul nostru. Pentru ca pe urmă să intrăm, și din recunoștință, și din datorie, și din necesitate în lupta asta împotriva regimului Ceaușescu. Dar aceasta am făcut-o, trebuie să recunosc, cu studenții mei cu tot. Adică am făcut a anumită adunare a studenților în jurul meu, ce a ființat până în zilele din decembrie, când am putut să sărbătorim, să ne bucurăm de ceea ce se întâmpla în România.

V. Bogdan: *Vreți vă rog să insistați puțin asupra acestei lupte? Noi am trăit tot timpul cu iluzia, ni s-a indus celor mai mulți această iluzie, că ați plecat ca să o duceți mai bine, nu este cazul dumneavoastră în mod special, ci e vorba, în general, de cei plecați. Deci vorbiți-mi despre această luptă împotriva regimului lui Ceaușescu, în care Parisul a fost un adevărat vârf de lance.*

A. Niculescu: Este cea mai mare greșeală să crezi că cineva pleacă în exil ca să se procopsească. Este cea mai mare greșeală să crezi că cei care sunt în exil sunt oameni care și-au realizat material visurile. Eu nu spun că nu au rămas mulți și pentru asta, dar exilul pe care l-am cunoscut eu și pe care l-am stimat, e format din nume prestigioase, nume de adevărați patrioți: Emil Turdeanu, Petre Năsturel, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Sanda Stolojan. Mă rog, Sanda Stolojan încă venea în țară, era franțuzoaică, Mihai Korne, cel care conduce revista *Lupta*, oameni care, închipuiți-vă, până acum doi

ani, sau un an, erau încă refugiați politici fără naționalitate franceză. Pentru că ei s-au gândit că suntem exilați și că ne întoarcem o dată în țară. Emil Turdeanu și-a luat naționalitatea franceză, care acum se dă repede pentru noi, în momentul în care a trebuit să vină acasă ca să fie ales Doctor Honoris Causa al Universității din București. Noi ne-am luat cetățenia franceză mai târziu. Dar nu se punea problema ca cineva din exil să renunțe la naționalitatea română. Unul din lucrurile cele mai ordinare care se puteau scrie, cele mai trădătoare, și am avut câteva cazuri, era că am fi renunțat voluntar la cetățenia română. Nu vorbesc despre cei pe care guvernul Ceaușescu îi obligase să plece, sau cu familia, sau reîntregirea familiei, și să renunțe la cetățenie, cum sunt destule cazuri. Erau acolo oameni care renunțau, pentru că veneau acasă să-și vadă părinții, și își luaseră cetățenia franceză, renunțaseră la cetățenia română și veneau aici ca români și se duceau la shop. Îmi aduc aminte de o afirmație a fiului meu care a spus că *Niciodată nu aș putea să intru în țară și să renunț la cetățenia română pentru ca să mă duc la shop, unde colegul meu nu poate să cumpere*. Vă mai amintiți, erau celebrele shopuri ale vremii. Problema bunăstării și problema exilului sunt două lucruri complet diferite. Dacă nu ai nimic, dacă ai plecat fără nimic…

Dumneavoastră trebuie să știți că lucrările mele, cărțile mele sunt încă și acum răspândite în câteva pivnițe, pe la oamenii care le-au primit. Am încă volume pe care nu le pot deschide, din pachetele pe care mi le trimiteau clandestin unul, altul. Veneau pe vremea aia pachete de cărți de câte cinci kilograme, acelea nici acum nu sunt desfăcute. Nu vorbesc de așa numitul exil de după Revoluție, care nu are nicio legătură cu adevăratul exil. Noi am fost împotriva oamenilor care plecau în așa-zisul exil. Am fost chiar victima câtorva tineri care făceau pe exilații și care, în fond, doreau să se procopsească. Nu se pune problema. Pot însă să spun că au fost unii *cooperanți*, se duceau *cooperant*, trebuiau să se întoarcă și atunci rămâneau. Erau doctori, ingineri. În fine, asta era o chestiune mai delicată, care nu are niciun fel de legătură cu exilul. Domnule Bogdan, eu am luat scaune de pe stradă și le-am dus în casă pentru că nu aveam în casă scaune. Îmi drămuiam, și îmi drămuiesc și acum banul, pentru că asta este. Ca să nu mai vorbesc de

umilințele pe care le trăiam, mai ales în vremea din urmă. Problema așa-zisei bunăstări pentru exilanți este o problemă absolut de glumă în adevărul ei. N-aș putea spune că cunosc pe cineva dintre prietenii mei de exil, dintre oamenii pe care i-am stimat, care să se fi procopsit. Acum e adevărat că au fost mai multe *straturi de exil*. Bunăoară cel în care se puteau face mici afaceri, mici întreprinderi. Cum e cazul lui Mihai Korne, al lui Leonid Mămăligă. Sunt câțiva români care au făcut ceva bani, dar e vorba de cei care veniserăm în anii '80, pentru că atunci a fost grupul cel mare. A doua problemă era implicarea în lupta împotriva lui Ceaușescu. Cine nu se implica în lupta asta era un om care nu avea nicio legătură cu exilul, și sunt scriitori, chiar era un scriitor, nu mai vreau să-i dau numele, care spunea că nu scrie, pentru că este antimonarhic, pentru că revista era promonarhică, și că tata i-a spus lui să nu facă politică. Eu personal m-am îndepărtat de el, dar și de alții. Mă rog, asta era mai către sfârșit. Nu mai vorbesc aici de infiltrările Securității, de bănuielile care ne dădeau ocolul nouă, cum vă dau și dumneavoastră aici, problemele astea ale exilului sunt probleme foarte serioase, nu au în niciun caz legătură cu bogățiile sau cu banii și așa mai departe.

V. Bogdan: *Și, totuși, ați plecat, pierzând totul, dar având experiența celor 35 de ani de învățământ. Ați plecat dincolo și v-ați creat o personalitate luând-o, pe undeva, de la capăt. Opera dumneavoastră era însă cunoscută. Cum v-ați construit, cum v-ați găsit energia pentru ca să vă realizați acolo?*

A. Niculescu: Eu mă consider un om norocos având, aș spune, o șansă divină. În primul rând trebuie să spun că autoritățile franceze universitare nu ar fi vrut ca eu să iau azil politic. Nu voiau doar cei de la ambasadă, nu voiau nici ai mei, pentru că știau că rămânem pe spatele lor. Că una e să ai pașaport și să te duci al ambasada ta, și alta e să rămâi pe spatele lor. Să știți că este o diferență foarte mare a fi pe spatele străinilor. În ceea ce mă privește m-a salvat limba italiană, pentru că am putut să dau acolo și lecții de italiană și în felul acesta am putut să justific prezența și utilitatea mea. Acolo, unde nu aveau ei sau nu voiau să aducă pe cineva, eram eu bun la toate. La mine s-a mai ivit o situație specială, datorită căreia acum pot spune că sunt profesor. Am făcut un concurs

în Italia pe niște catedre vacante și am obținut postul acesta la Universitatea din Udine. În ceea ce privește energia, asta înseamnă lupta pentru supaviețuire. Dar vreau să vă spun că eu nu sunt un caz tipic de exilant. Au fost oameni înaintea mea care au avut, într-adevăr, de suferit. Este cazul profesorului Emil Turdeanu, care a fost lector la Sorbona și care a fost și șef de lucrări la Centrul de Cercetări Francez, C.R.N.S. Este cazul lui Petre Năsturel, marele istoric român. În schimb sunt și cazuri reușite, de exemplu al profesorului Nicolae Beldiceanu, care e un mare turcolog, care a putut să se încadreze bine în Franța.

Încadrarea mea în Franța a fost foarte precară, eu am tremurat zece ani de teama de a nu pierde postul, pentru că eram profesor asociat, adică adus, plătit cu anul, fără drept la pensie, fără drept la nimic, fiind plătit din bugetul statului, de la 1 noiembrie până la 30 octombrie. Dacă la 30 octombrie îți reînnoia contractul, puteai să mai rămâi un an. Și așa, din an în an, lucrurile s-au menținut, dar aceasta însemna buget, însemna intervenții, asta însemna pentru mine, știți cum e în Franța, la *securité sociale*, dreptul de rambursare a asigurărilor sociale, plus că eu eram doi, ca să zic așa, era și soția mea, care nu a avut în Franța nicio posibilitate să profeseze, deși este un eminent specialist. Dar Franța este și un caz aparte, pentru că în cultura franceză se pătrunde greu, pentru că nu toți românii sunt Cioran, Eliade, Eugen Ionesco sau Ștefan Lupașcu, sunt și români care au eșuat, ca să spunem așa. Să nu uitați că Mircea Eliade, deși în America a ajuns așa de mare, în Franța fusese numai șef de lucrări la C.R.N.S, ca și Pierre Năsturel. Pentru mine plecarea din Franța a fost oarecum o *consolidare*, pentru că de data asta, în Italia, eram câștigătorul unui concurs ce îmi asigura dreptul de a fi profesor pînă aveam să împlinesc vârsta de 70 de ani. Am avut astfel, posibilitatea de a fi profesor, de a activa, câțiva ani, la două universități. La Sorbona, care se numește de fapt Paris IV, și Udine, prin navetă. Sigur că naveta însemna că de la 4 la 6 aveai curs la Paris, după care la ora 7 te urcai în tren pentru Udine, unde aveai cursuri până seara. De erai într-o activitate continuă. La 50-60-65 de ani asta mai mergea, dar acum *merge* mai puțin, așa că această energie de care vorbiți dumneavoastră, a fost în fond un fel de fugă de

dispariție, un fel de autoconservare, și mă consideram fericit și eram chiar invidiat de oamenii mei. E adevărat că aici a contat încă ceva, o anumită dorință a mea de a *construi*. E vorba că la Udine voiam să construiesc un centru de limba română.

N-aș putea să vă spun că șederea mea la Sorbona a dus la cine știe ce rezultate în formația româniștilor. Din păcate, interesul pentru limba română s-a diminuat încă de pe vremea lui Ceaușescu, iar astăzi aproape că a dispărut. Acum la Paris se află o concitadină de-a dumneavoastră, Smaranda Vultur, de la Institutul de Lingvistică din Timișoara, care e într-adevăr, o bună continuatoare a mea. Lucrează și în problemele astea de istorie orală, despre prigoana împotriva celor care au fost chiaburi și deportați în Bărăgan. Îl amintesc și pe profesorul Ciocârlie – oameni de certă valoare. Însă asta nu a împiedicat autoritățile franceze să desființeze profesoratul meu la Sorbona, iar doamna Vultur rămâne o continuatoare ideală, dar pe un post subordonat, adică la nivel de lector. Există și alte dispariții semnificative de catedre de limba română. A dispărut, după unificarea celor două Germanii, catedra de limba română de la Leipzig, au dispărut două catedre de limba română din Cehia. O să dispară, din păcate, și catedrele de limba română din Italia.

Trebuie să știți un lucru, că studenții nu vin pentru renumele marelui profesor care predă acolo. Noi nu suntem nicăieri marii profesori care răspândesc cultura românească, noi suntem niște profesori de română la care vin studenți. Ori româna, slovena, croata ori sârba sunt pe același plan. Știu că noi avem tot interesul să construim o catedră de română, dar cum spunea profesorul Barbina, decanul facultății, ce o să fie după Niculescu? Eu știu ce o să fie după Niculescu la Udine, peste trei ani – o să desființeze româna *gradul I,* o să treacă la gradul II sau la gradul III, pentru că, repet, limba româna pierde teren. De ce pierde teren româna? Pentru că nu mai este interesantă, nu mai e dictatură, Revoluția nu a realizat mare lucru, confuzia este enormă. Din punct de vedere economic e atractivă, dar este atractivă pe alte nivele, și atunci, sigur, că omul preferă să se apuce de alte limbi. Plus că anumite limbi îi asigură mai multă libertate. Pentru română singurul debușeu care există în acest moment sunt aceste relații comerciale cu Italia. Cu alte cuvinte, zelul pe care îl depunem pentru română,

în străinătate este legat și de ceea ce se întâmplă în România. Monica Lovinescu îmi spunea: *Degeaba faci dumneata aicea, dacă nu fac acolo ăia ce trebuie să facă*. Era vorba de Ceaușescu. Pe vremea lui Ceaușescu a fost bine pentru că am încercat să facem în străinătate un fel de contraputere. Spunea Ceaușescu o minciună, spuneam noi un adevăr. Pentru că dacă ar fi să rezum tot ce am spus până acum, exilul și activitatea mea au fost o luptă împotriva minciunii, în numele unor adevăruri. Care au fost adevărurile din timpul lui Ceaușescu, văd că din păcate mai sunt unele și sub actuala președinție, cred că sunt o serie de lucruri care trebuie bine afirmate, chiar dacă nu-și găsesc întotdeauna adepți.

V. Bogdan: *Au fost anii unor experiențe interesante, nu e oricum să faci naveta între Sorbona și Udine.*

A. Niculescu: Acum nu mai fac această navetă, s-a terminat. Acum la Sorbona, în Franța, sunt un biet pensionar social și cu o mică pensie, și am rămas acolo pentru că la 65 de ani, dacă ești străin, gata, trebuie să pleci. Dar în Italia mai pot funcționa încă doi-trei ani.

V. Bogdan: *Dumneavoastră veniți dintr-un sistem de învățământ superior bine conturat, bine stabilizat, pe când aici nu avem încă nici Legea Învățământului, darămite să se știe foarte precis învățământul superior încotro să o ia. Poate încercați niște comparații, poate încercați să ne spuneți cum ar trebui să fie sistemul aici, mai ales că ați stat o bună vreme acolo între studenți și profesori universitari.*

A. Niculescu: Nu știu, mi-e greu să judec. Nu cunosc reforma învățământului, știu că ar fi fost introduse niște inovații după sistemul francez, de exemplu studiile post diplomă, ceea ce se numește studii aprofundate, preliminare doctoratului. Știu că universitățile cer autonomie, nu știu dacă o obțin. Dar să știți că nici în Occident lucrurile nu stau așa de bine, pentru că, dincolo de o bună structurare, sunt probleme financiare, probleme de organizare, iar problemele de calitate în orice caz sunt peste tot. Am fost profesor la Paris IV, la ceea ce se numește Sorbona, unde sunt discipline, materii în care trebuie să recunosc că nu strălucesc deloc. Au foarte puțini absolvenți intrați din Sorbona în câmpul muncii, cum se spunea pe vremea dictaturii. Iar în Italia, Udine e bună ca universitate, dar e mai

bună pe linia științelor bancare, economice și mai puțin eficace pe linia limbilor. Adică începe peste tot această supraproducție de angliști, de francezişti, în ceea ce privește româna poți să mai obții câte o traducere de text, de act notarial sau de material, însă nu aș putea să spun că sunt multe debușeuri.

Acum să revenim la ceea ce este aici, în țară. Observația primă pe care pot să o fac este faptul că studenții se implică foarte puțin în procesul de transmitere a cunoștințelor, în procesul de formare al lor. În săptămâna aceasta, cât am fost aici și am ținut conferințe, seminarii, nu am văzut la nimeni o sclipire de întrebare, un chin, o frământare, lucru pe care l-am înțeles. Sigur, nici în Italia, nici în Franța nu cresc genii în fiecare seminar. Dar aici ar fi bine să se pună mai mult accent pe individualitatea studentului. Dacă îi obligi să vină la toate cursurile, dacă nu îi lași libertatea de a sta în bibliotecă, să gândească, să nu-l atragi în anumite formații științifice, pentru că a doua chestie alături de student este profesorul, profesorul trebuie să-și iubească meseria, să lucreze cu studentul, să-l iubească pe cel pe care îl formează. Cred că pentru reorganizarea învățământului e nevoie de o conlucrare, să fie și un statut între profesorul dornic să aibă, să-și creeze un auditoriu studențesc, adică de tipul Nae Ionescu, să spunem, sau George Brătianu. Și studenții care vor să se afirme să intre chiar în conflict de idei cu profesorul. Pentru asta studenții noștri sunt încă prea ascultători, mult prea încremeniți în fața autorității. Înainte înțelegeam, acum nu văd de ce. Stundentul când vede că vine un profesor, parcă vede că vine Budha. Or profesorul nu e Budha. Profesorul poate greși, studentul poate să aibă dreptate, numai din schimbul acesta de idei se poate naște adevărul.

V. Bogdan: *A fost și decembrie 1989, bănuiesc că în acele zile, asemeni nouă, ați sperat multe lucruri pentru România. De atunci ați revenit mereu în țară și ați văzut cum se urnesc lucrurile. Cum vi se pare drumul pe care mergem?*

A. Niculescu: Am fost, în 1991, la București, la Universitate și am făcut curs. Am fost în 1992 iar la București, ca profesor asociat, am făcut curs la Facultatea de Limbi Străine. Și e prima dată când vin la Timișoara. Am venit aici cu tot ce poate veni un exilat. Cu amintirea zilelor din decembrie, cu jertfa tinerilor care au murit aici. Și am crezut că voi găsi o

Timișoară justificabilă istoric. Să nu uităm că această Timișoară a fost întemeiată în forma ei modernă de austrieci, că au stat aici austriecii, au stat ungurii, au venit românii, iar Revoluția a început într-o casă a unui pastor numit László Tökes, și am ajuns la acest congres al dumneavoastră, în care mi-aș fi închipuit că a spune câteva lucruri europene într-un oraș european, care are faima europeană pe care o are Timișoara, este cel mai normal și cel mai simplu lucru cu putință. Nu e așa. Există o latentă, ocultă, absconsă dar puternică parte a Timișoarei care are păreri absolut contrare idealului pentru care s-au jertfit tinerii, în 16-17-18-19 decembrie. Unde or fi cei care umpleau piața asta între Opera și Catedrală? În Timișoara asta plină de cruci, am și scris unui prieten, plină de cruci, cruci în fața Catedralei, care, grație Înalt Prea Sfințitului Corneanu, este într-adevăr un loc de reculegere, este una din puținele mari biserici catedrale în care te reculegi ca într-o mică mânăstire românească. Astăzi, la șapte dimineața era o reculegere totală a unor oameni care intrau și se rugau. Și ajungem la congresul „Identitatea culturală a românilor", unde nu vorbim decât ce să facem noi, românii, cum suntem noi, românii, și noi românii, toată problema este strict localizată, strict izolată, ba câteodată mai intră și câte un Zamolxe, și câte un zeu din acesta dac, ideea asta mitologică a dacismului, și în felul acesta ne strângem într-un fel de corset, de izolare, de închistare din care am fi putut ieși și din care noi nu vrem să ieșim. Este prima impresie cu care plec din Timișoara. Aud, de exemplu, că pe ici, pe colo, a susține legitimitatea Regelui Mihai este un delict împotriva Timișoarei, pentru că nu s-a cerut asta la 16 decembrie, aud că dacă vrem înlăturarea normală a cuiva care a înjurat Timișoara la televiziune, înseamnă că facem politică și nu este o chestie morală, o problemă morală. Această confuzie intră în contradicție cu tot ceea ce credeam despre Timișoara. Înțeleg să se facă asta la Craiova, să se facă la București, la Brăila, dar la Timișoara… Asta m-a impresionat foarte tare și trebuie să mărturisesc că este imaginea cu care în primul și în primul rând, plec, o Timișoară care a deschis România către Europa și care s-a închistat, s-a împiedicat în propriile ei structuri românești, reale și valoroase, dar izolaționiste.

V. Bogdan: *Pornind de la această constatare, cum vedeți deschizându-se România spre Europa?*

A. Niculescu: Este așa de simplu, este mai mult decât simplu. O Românie deschisă în Europa înseamnă, în primul rând, posibilitatea circulației oamenilor. Când spun oameni, mă gândesc la oamenii de cultură. Universitatea poate să facă ceea ce a făcut cu mine și cu alți profesori, nu numai de la Filologie, cum au făcut-o profesorul Mioc și profesorul Todoran, rectorul Universității, dar și la alte specialități. Este posibilitatea pe care o oferă diverse fundații și instituții de învățământ superior din Vest tinerilor de aici, ca să poată lucra în Occident și pe urmă să revină în Timișoara și să lucreze mai departe. Este posibilitatea pe care în mod modest am oferit-o și eu unor colegi de-ai mei, care au venit în Italia, au stat câte trei luni. Mai e și acum un eșalon care trebuie să vină din România și din Timișoara, care să cunoască cum se lucrează într-o universitate italiană. Mă întrebați cum văd acest lucru? Într-un singur fel – prin circulație, prin mobilitate. Să vină Occidentul la dumneavoastră, adică oameni de valoare din Occident, să vă duceți dumneavoastră în Occident. În felul acesta lucrurile se *egalizează*. Încă e nevoie de o egalizare, e nevoie de o europeizare a conceptelor.

Domnule Bogdan, ceea ce am spus la acest congres, am vorbit în cel mai simplu limbaj european: puteți exporta manuale românești, puteți lupta împotriva opresiunii de care se plâng frații noștri de dincolo de graniță, dar nu puteți deranja Constituția și statele vecine. Dacă vrem un lucru trebuie să-l facem, dar nu îl putem face decât în limitele Europei, și în direcția Europei. Dacă trebuie să facem ceva, și românii din afară și dumneavoastră și toți, este să sprijinim adevărul și să spunem adevărul, să luptăm pentru adevăr. Pentru că dacă are nevoie România de ceva, are nevoie de adevăr. Și acest adevăr pentru trecut, acest adevăr pentru prezent, e drept, s-a restabilit în parte. Dar până nu îl restabilim în totul… nu putem să ne oprim la mijloc de drum și să spunem… *de aici înainte nu, de aici până aici, da*. Pentru că avem o libertate mare pe care ne-am luat-o singuri, ne-am cucerit-o cu jertfa celor din cimitirele dumneavoastră, ceea ce mă face să spun,

în ultimă instanță, că Timișoara este responsabilă pentru ceea ce se întâmplă în România, pentru că dacă Timișoara ar mai mișca o dată cum a mișcat, cred că s-ar schimba România. Dar bineînțeles că asta nu depinde nici de Timișoara, nici de mine, nici de dumneavoastră… Sau, altfel spus, **depinde de toți!**

Istoria nu se încheie niciodată

VIRGIL TĂNASE,
scriitor, regizor, militant anticomunist

Titus Suciu: *Domnule Tănase ne vedem întâia oară în Franța în acest august al lui 1990, eu vă cunosc însă de ani buni. De pe vremea când făceați săli pline la Teatrul Municipal din Reșița.*

Virgil Tănase: Extraordinar. Sunteți din Reșița?

T. Suciu: *Dumneavoastră sunteți din Galați și ați ajuns regizor la Reșița. Eu, născut în Brașov, devenind timișorean de pe la vreo opt ani, am făcut facultatea în Timișoara și am ajuns profesor la Bocșa.*

V. Tănase: Bocșa! Doi pași de Reșița. Câți kilometri sunt, zece, cincisprezece?

T. Suciu: *Vreo douăzeci.*

V.Tănase: Douăzeci…

T. Suciu: *Vorbind de distanțe, iată, suntem la mai mult de două mii de kilometri de România. Dar firește, de acolo vom porni călătoria prin impresionanta dumneavoastră existență. Ați absolvit Filologia din București în anul 1968 cu oarecari peripeții, deoarece chiar din studenție nu vă era îndeajuns de drag… geniul din Carpați. Ați făcut studiile filologice, dar nu cu gândul de a intra în învățământ; după doar doi ani ați devenit student din nou, de data asta la Institutul de Teatru I. L. Caragiale, secția Regie. Au apărut apoi manuscrisele care, din păcate, în România, nu au fost plasate între coperți. Atunci, poate înțelegând că titlul primului dumneavoastră roman sună mai bine în altă limbă, încă în România fiind, ați plasat pe copertă alte litere, alte cuvinte – Portrait d'homme a la faux dans un paysage marin – și l-ați publicat în Franța! Asta se întâmpla în 1976. Deci în opoziție încă de tânăr, iar prin acest roman în opoziție, vorba aia, cu acte*

în regulă. Veți fi remarcat că în ultima frază am folosit un cuvânt de două ori. Nu din întâmplare – intenționat. De la el să pornim. Deci ce înseamnă opoziție, domnule Tănase?

V. Tănase: Opoziție… Opoziția despre care se cade să vorbim nu se naște pentru că suntem împotriva regimului, pentru că suntem nemulțumiți de situația în care ne găsim într-un anumit interval de timp. Ea trebuie să aibă un început, o țintă fermă, o ideologie, o conștiință a valorilor naționale, a viitorului pe care vrea să-l atingă națiunea. Adică să propună un viitor națiunii!

T. Suciu: *A îndepărta o stare nu înseamnă că totul e rezolvat. Să plecăm de la sensul cuvântului… **îndepărtare**. Acest cuvânt e, hai să spunem chiar așa, în cuplu cu altul. Cu **înlocuire**. Când îndepărtezi ceva, o faci pentru că acel ceva nu-ți place, în locul lui urmând să pui ceea ce te satisface.*

V. Tănase: Exact. Dar ceea ce te satisface trebuie să se găsească la alt nivel, la unul superior, să aibă altă calitate. Popoarele, națiunile nu trebuie să revină la ceea ce a fost, se cade să facă un pas în față. La finele celor peste patruzeci de ani de comunism, în care s-a trăit știm bine cum, putem vorbi, în mod paradoxal, și despre un **câștig**: experiența istorică! Concret, asta înseamnă că nu se pune problema să revenim la ceea ce am trăit în acești ani, dar nici la situația din, să spunem, anii ’30. Ajunși aici, să punem degetul pe rană. Problemele grave ale României în momentul de față – și nu vorbesc despre cele materiale, evidente fără îndoială – ci de cele de fond, sunt capitale. Mă refer la schimbarea structurii economice, a adaptării la noua economie, la noile relații dintre producător și consumator, la atitudinea pe care o ai la locul de muncă. Aceste deziderate pot deveni realități doar dacă românii vor avea o **gândire de opoziție pozitivă**.

T. Suciu: *Aș dori să vă propun acum un punct de vedere poate mai nou. Am spus, am scris pe undeva – precizez că nu e formularea mea – că noi, românii, ne ducem existența între două proverbe arhaice: nu da românului cât poate duce în spate și să te ferească Dumnezeu de răzbunarea românului. Vreți să vă aplecați puțin asupra acestei sintagme, **răbdarea românului**, asupra valențelor, eventual și a neajunsurilor acestei trăsături care se pare că ne caracterizează?*

V. Tănase: Da, fără îndoială, cred că putem îndura mult, cred însă că etapa în care ne aflăm nu este cea a răbdării ci, din contră, voi spune chiar așa, **a nerăbdării**. Am senzația că, în România, judecățile se fac acum **în valori absolute**. Ori politica, istoria se face pe *bucățele* mici. Într-un anumit moment, o anumită formație sau un anumit curent, sau o anumită idee este bună. Nu este bună în absolut. Mi s-a pus în gură și am fost acuzat că susțin pe foștii comuniști, care sunt pe mai departe în România. Complet fals. Dar sunt profund convins că, în momentul de față, ca să iasă din situația în care se află, România, are nevoie de acești oameni. Are nevoie timp de câteva luni, poate un an, nu pot preciza pentru cât timp, poate doar pentru zece săptămâni, dar în momentul de față cred că e nevoie de această pondere. Știți, la mașină, între ambreiaj și accelerație cuplarea, *trecerea*, trebuie să fie lină, foarte lină. Revenind acum la **cuplările dintre două stări sociale,** datorită experienței pe care o am de când sunt în Occident, sunt în măsură să afirm că o trecere brutală ar avea drept rezultat convulsii sociale ce nu e exclus să creeze în România o stare cu consecințe grave.

T. Suciu: *Deci, dacă e să conchidem, preferați pasul mic, saltul mic, saltului mare.*

V. Tănase: Da, fără îndoială da. Știm bine că e vorba de suferințe mari, de adevărate drame și-mi era teamă că, după căderea regimului, vom asista la o baie de sânge. Din fericire s-a mers pe alt principiu decât *dinte pentru dinte,* în acest mod fiind evitată convulsia amintită. Și iarăși cred că e bine, pentru că trebuie să încetăm a mai privi înapoi. Trebuie să încercăm, dimpotrivă, să privim înainte cu vechiul **sentiment românesc**, profund, autentic – **creștinismul ortodox**. Cred că trebuie mai degrabă să iertăm, să încercăm să schimbăm mentalitatea oamenilor, nu să-i pedepsim. Firește, dacă sunt nocivi este imperios și moral să fie înlăturați, iar în această situație e important să încerci să-i schimbi, să-i reeduci, nu să-i pui în lanțuri, nu să-i căsăpești. În ultima carte pe care am scos-o în primăvara acestui an, 1990, a cărei titlu este *România mea…* mă rog, *Ma Roumanie*, pentru că e publicată în franceză, povestesc ce mi s-a întâmplat în România, cum am fost silit să colaborez cu Securitatea, din fericire puțin, pentru că am avut șansa

să scap de ea, însă au fost atâția și atâția oameni care nu au reușit să scape din cleștele ei, unii ajungând să-și piardă viața. Deci asta e întrebarea: ce puteam, ce putem cere și ce putem reproșa celor care, în acele vremuri grele, pe un picior avea ghiuleaua pe care scria *responsabilitatea paternă*, pe celălalt, *responsabilitatea civică?* Eu cred că pentru un bărbat adevărat nu pușcăria este **spaima**, nu moartea este **groaza**. Adevărata spaimă este că a doua zi nu ai ce da copiilor să mănânce, că nu le mai poți asigura un acoperiș deasupra pătuțului, astea sunt adevăratele spaime ale unui bărbat adevărat, ceea ce înseamnă că pe oamenii din România trebuie să-i preocupe… gesturile de limpezire, de iertare, redobândirea *sufletului senin,* pentru a construi urmașilor un *viitor senin*.

T. Suciu: *Adică trebuie să întindem mâna spre mâna celuilalt, nu spre obraz. Am să vă spun acum ceva ce nu poate fi privit cu nepăsare, ce mă doare, ce e firesc să-l doară pe orice român. Din scurta, din sumara mea experiență franceză, cu atât mai mult din emisiunile radio, tv, de la Televiziunea Română, am constat un lucru: există multă, foarte multă inteligență românească în afara granițelor țării. Ce comentariu aveți pentru această situație?*

V. Tănase: Este dramatic de adevărat ceea e spuneți. Adevărat, regretabil, cu consecințe… în parte greu, în parte ușor de precizat. Marele Shakespeare formulează într-o piesă, nu mai știu în care, dar asta nu are nici o importanță, o replică magnifică: *lucrurile implacabile mă lasă indiferent.* Ei bine, eu cred un popor ca al nostru, ce are atâta putere, atâtea țeluri, atâta forță de creație, nu se află într-o situație fără ieșire. Importante sunt colaborările cu și dintre persoanele cu potențial creativ, folosirea experienței acestora. Din fericire, poporul român nu duce lipsă de **inteligență!** Ce se poate imputa politicienilor, guvernanților, e faptul că nu *gestionează* cu responsabilitate această **bogăție românească**. Adică mi se pare atitudine iresponsabilă, de-a dreptul criminală ca tu, Stat, să cheltuiești sume imense pentru școlarizare, după care, în loc să folosești această *investiție*, să o pierzi, pentru că nu oferi absolvenților locuri de muncă corespunzătoare. Ministerul Învățământului, factorii respectivi, ar trebui să știe oricând ce nevoi sunt, în anii ce vin, în privința specialiștilor. Să știe și să pregătească exact

atâția, nu mai mulți, nu mai puțini, ci atâția câți vor fi necesari în anii ce vin. Ce greșeli mi se par mie mai mult decât vizibile în această privință? Ar fi vorba fie de un **surplus**, fie de **nepotism.** Adică ori pregătim prea mulți specialiști pentru necesarul din viitorul apropiat, ori repartizarea în producție se face ținând cont de criterii prăpăstioase… *fiul cutăruia, nepotul știi tu cui*.

În teatru, pentru că sunt om de teatru, mulți regizori plecați în străinătate s-au întors. Mi s-a făcut propunerea și mie și, firește, sunt tentat să lucrez un spectacol din România. Numai că la mijloc e o problemă pur financiară. Dacă merg să lucrez o lună în România, în Franța nu câștig nimic, însă chiria locuinței trebuie achitată. În fine, am putea spune că problema asta e minoră. Cu adevărat important e altceva – Cortina de Fier nu mai există, noi nu mai suntem *exilați*. În ceea ce-i privește pe englezi, pe americani… Bunăoară Beckett trăia la Paris, dar nimeni nu-l considera exilat. De altfel acum, după 1989, se poate spune că noțiunea de exilat a dispărut. Da, am fost de trei ori în România, dacă se va ivi ocazia voi merge iarăși în toamnă… Și nu e vorba numai de mine, asta e situția și în cazul altor creatori. Important este ca schimburile dintr-o parte în alta să fie naturale, firești, corecte.

T. Suciu: *Frumos spus, mi-a plăcut această mărturisire în care se identifică și ceva din dorul de țară și bucuria de a face ceva pentru cei din România. De aceea vă propun să duceți gândul puțin-puțin mai departe. Nu aș vrea să vorbim despre readucerea inteligenței românești în țară, pentru că în afara unor cazuri întâmplătoare, nu mulți vor fi cei care vor schimba o* ***certitudine*** *pe o* ***iluzie.*** *Vreau să vă rog însă să meditați puțin în jurul următoarei idei: în ce mod, firește democratic, se poate ajunge ca inteligența ce este încă în țară, să rămână acolo. Acolo unde s-a manifestat și până acum.*

V. Tănase: După mine, România, de altfel toate țările din Est, sunt pentru un intelectual o *țărână* mult mai fertilă decât au fost până în 1989. Occidentul este o societate ajunsă, chivernisită, o societate închegată. Cred că istoria va *merge* mai departe, se va *deschide*. Istoria trece deseori, ce-i drept prea des, prin momente grele, dar după un timp *se deschide*. Hegel a făcut o *închidere* a istoriei, Marx l-a criticat pentru afirmație, dar a comis aceeași greșeală – a imaginat o închidere a istoriei,

pentru el societatea comunistă fiind apogeul istoriei, ultimul moment istoric. Care e situația din zilele noastre? Sunt inși care susțin că societatea occidentală, democrația occidentală, este idealul și că, de fapt, istoria s-a încheiat. **Istoria nu se încheie niciodată**, nu s-a încheiat cu sclavagismul, cu feudalismul, cu capitalismul, cu comunismul… Și dacă e să mă exprim fără niciun ocol, cred că în *țărâna* de acolo, în *țărâna* din țările est-europene, vor apărea idei noi, inteligențele importante, ce vor aduce cândva, nu știu când dar e sigur că vor aduce cândva **schimbarea**.

Dar să revenim la problema *plecatului* din țară. Mie mi se pare că e vorba de o problemă minoră. În scurtă, în foarte scurtă vreme, cred că noi vom fi **aici** ca și cum am fi **acolo**, lumea de **acolo** va fi acolo ca și cum ar fi **aici**. Așa cum e, de altfel, situația în Occident, în țările occidentale Germania, Franța, Italia, Anglia… Finalmente nu are nicio importanță unde trăiești, unde ai domiciliul fix. Ideile circulă, se concretizează unde se manifestă interes, unde oportunitățile sunt reale.

T. Suciu: *Ceea ce înseamnă că noi trebuia* ***să venim*** *în Europa.*

V. Tănase: Da, este mai important ca România să iasă spre Europa, decât ca o mână de intelectuali să se reîntoarcă în România.

T. Suciu: *Domnule Tănase, încercați vă rog să definiți scriitorul român și scriitorul occidental. Eu am sesizat niște diferențe, dar nu sunt capabil să ajung la esențe. Încercați dumneavoastră cu experiența pe care o aveți.*

V. Tănase: Îmi puneți o întrebare la care nu sunt în stare să răspund, mai ales că diferențele nu sunt… Un mare scriitor poate exista într-un oraș de provincie, Bacovia, de exemplu.

T. Suciu: *Bacovia, pe vremea lui,* ***era în Europa****. Noi, pe vremea comunismului nu ne găseam în Europa.*

V. Tănase: Sigur, aveți dreptate. Din fericire sunt poeți români despre care nu ezit să spun că au făcut o operă foarte importantă în România. De la Dumitru M. Ion la Mihai Ursache, de la Dan Laurențiu la Ileana Mălăncioiu, sunt mulți, foarte mulți scriitori care au publicat cărți importante, foarte importante pentru literatura română și nu numai. Oricum, cred că *linia generală* privește, de regulă, *nivelul doi* al literaturii,

adică în România există o preocupare de construcție a literaturii din elementele aliterare, social-politice, mai importantă decât pentru scriitorii occidentali, care se gândesc mai mult la literatură, chit că orice operă literară are întotdeauna și o lectură politică. Dar politicul este o *lectură*, nu *scriitură*. Când scriu, când concep o carte, nu mă gândesc la implicațiile sale politice. După aceea o recitesc și, uneori, îmi dau seama că ea poate fi citită *și politic,* deși nu asta a fost intenția mea. Însă propozițiile, frazele se succed adesea din **seva** celor de dinainte și rezultatul… Dacă vorbim acum de romanul politic, situația este alta: în acest caz aleg, *construiesc* personaje, stabilesc o acțiune, improvizez ipostazele, precizez spațiile, definitivez conflictul, altfel spus **construiesc cartea** marșând pe *coloratură politică*.

T. Suciu: *Adică aici, în Occident, politicul nu este o frână în dezvoltarea epicului.*

V. Tănase: Nu, aici politicul nu are importanță deosebită. Acum câteva luni Kundera a publicat un interesant eseu vizând ideile abordate de noi. După el, și are dreptate, pentru un scriitor, importantă este existența în sine: viața, moartea, iubirea, decăderea, reușitele. Uneori, moartea ia, hai să ne exprimăm chiar așa, o *formă politică*. Dar *dușmanul* omului este moartea, nu securistul, nu regimul politic care ne ucide. Regimul politic este *forma acelei morți*, este materializarea vulgară, de regulă violentă, a *principiului nostru existențial* și nimic mai mult!

T. Suciu: *Ce ați vrea să ne spuneți în încheiere? Împărtășiți-ne câteva gânduri despre prima dumneavoastră carte ce va apărea, după câte mi-ați spus nu peste mult timp, în limba română.*

V. Tănase: Un scriitor nu este, cel puțin eu nu sunt niciodată mulțumit de cărțile publicate de-a lungul timpului. Volumul terminat recent, la care am lucrat mulți, mulți ani, o să apară la începutul anului viitor. E o carte constituită din două părți. În prima prezint Occidentul în momentul eliberării, deci la finele celui de-Al Doilea Război Mondial, când lucrurile au fost tulburi, foarte tulburi și aici; în a doua ne găsim în România anilor ’60. Am ales această formulă voind să arăt că, sub forme diferite, în ceea ce *acolo* se numea *materialism*

științific, aici *realitate economică*, se poate identifica aceeași **invazie a vulgarității**, **a materialității** în viața noastră. Am ales această formulă, pe de altă parte, voind să sugerez că, în acest secol catastrofal, sfârtecat de două războaie mondiale, este foarte important să ne găsim ceea ce numeam pe undeva, **morala de catastrofă**. Ce se întâmplă atunci când *avalanșa te antrenează*? După mine, că ești *bun* sau *rău* nu are importanță. Completez afirmația cu un *suport* vizual. *Ei* stau cu pușca pe malul apei, dacă scoți capul sfârșești împușcat, dacă-l ții în apă mori înecat. Mai mult decât atât, în acest caz *ei* fac *economie*, nu pierd glonțul, gloanțele ce te răpun. Deci cum poți supraviețui în situația catastrofă prezentată mai sus?

Revenind la carte, în același timp ținând cont de întrebarea formulată anterior, mi-am propus să *acopăr* una din cele mai teribile perioade – pe timp de pace – a existenței umane, cea cuprinsă între anii ’40 și ’60. Încerc să demonstrez că și în țările din Vest și în cele din est, s-a trăit o **dramă morală** ce n-a depins de regimul politic, dramă pe care, cu puțin timp în urmă, am numit-o **invazia vulgarității și materialității**. Ei bine, mi se pare că în acest moment românii au nevoie de această carte. De ea, dar nu numai de ea, de tot ceea ce au așternut pe hârtie adevăratele conștiințe scriitoricești din România, dar nu a văzut lumina tiparului datorită cunoscutelor considerente politice din vremea aceea.

T. Suciu: *Domnule Virgil Tănase, mărturisirea din prima parte mi-a stârnit **deferența**, cuvintele din ultima intervenție – **admirația**. Datorită trecutului, fiind pe baricadele luptei antidictatoriale încă de tânăr, sunteți un **înainte-mergător**; datorită modestiei – plasându-vă în rând, nu în față, ci în rând cu ceilalți anticomuniști, vă considerați doar un oarecare **soldat pe frontul antidictatorial**. Respect pentru fapte, admirație pentru gândire.*

V. Tănase: Vă mulțumesc!

Destinul de a apropia… depărtarea

BEN TODICĂ,
cineast, scriitor, Australia

În acel martie 2006, când l-am cunoscut la Timişoara, Benoni Todică venea de la Oraviţa unde vizitase, după multă vreme, meleagurile natale. Fusese prezent în ultimele zile ale vieţii mamei sale, iar acum se pregătea să plece acasă, în Australia, la Melbourne. Mi-a relatat povestea vieţii sale între durere, mirare, nostalgie, bucuria de a pleca şi regretul până la lacrimi de a părăsi un timp şi nişte locuri de care se va simţi legat mereu.

Înainte de a începe dialogul nostru, îmi dăduse mai multe DVD-uri cu filme create de el, emisiuni pe care le realizase de curând la televiziunea din Australia unde lucra.

Interviul avea să stea la baza unui film portret, ce va fi difuzat pe canalele Televiziunii Române, fiind ilustrat cu mai multe secvenţe din producţiile sale.

Vasile Bogdan: *În fiecare sâmbătă acest generic este urmărit de mulţi telespectatori pe un canal de televiziune din Melbourne. Autorul acestui generic şi al reportajelor, al filmelor documentare care urmează sub acest generic sunteţi dumneavoastră, domnule Benoni Todică, prescurtat pentru australieni, Ben Todică. Cine sunteţi dumneavoastră de fapt? Iată ne reîntîlnim acum la Timişoara, dar cine sunteţi acolo, în Australia?*

Ben Todică: Sunt unul din realizatorii de programe al postului de televiziune comunitar în limba română şi realizator de programe radio la un post comunitar radio.

V. Bogdan: *Eu vă rog să o luăm de la capăt, adică să ne întoarceam la anii de demult, la anii tinereţii dumneavoastră petrecuţi la Ciudanovița, de lângă Oravița.*

B. Todică: Am ajuns la Ciudanovița când eram de o șchioapă, aveam trei-patru ani. Am crescut împreună cu construirea blocurilor, cu venirea muncitorilor, a familiilor de români care, dintr-un motiv sau altul, erau aduși din toată țara să muncească la minele de uraniu, să câștige un ban. Părinții mei au fost unii dintre aceia. Am avut o copilărie extraordinar de frumoasă, nu pot să-mi imaginez că ar exista un loc mai fermecător pe pământ decât Ciudanovița. Am urmat școala primară, după aceea am plecat la Bocșa să îmi fac o meserie, și pentru că mă trag dintr-o familie de oameni simpli, am devenit sudor. Apoi m-am întors la mină, am lucrat în subteran ca sudor, am urmat liceul seral la Oravița. Făceam naveta în fiecare zi. Mai târziu am fost trimis de Exploatarea Minieră la București, la cursuri de calificare, pe care le organiza Uniunea Sindicatelor împreună cu Institului de Artă Teatrală, care pregăteau cineamatori. Pot să spun că de la vârsta de 12 ani am devenit posesorul primului aparat de filmat de 8 mm și chiar la 12 ani am realizat primul film de trei minute.

V. Bogdan: *Ce vă ducea înspre film? Ce v-a interesat să arătați în film?*

B. Todică: În colonia minieră singurul punct de atracție a fost cinematograful. Acolo am văzut pentru prima dată un film pe marele ecran și am fost fascinat. Lume *nouă*, altă lume, culori vii, povești de viață… Și, încetul cu încetul, am ajuns la cabina de proiecție. Eram curios să știu de unde vin aceste povești frumoase, aceste imagini și, într-un moment de întrerupere a curentului electric, în sfârșit visul mi s-a împlinit: proiecționistul Iosif Watz și-a scos capul pe gemuleț și m-a trimis să chem un electrician să repare pana de curent. Odată cu electricianul am intrat și eu înăuntru și am rămas lângă aparatele de proiecție, nu m-am mai desprins de ele. Îmi aduc aminte cu deosebită plăcere că eram în clasa a VII-a când directorul școlii a venit în clasă, pe la ora 10 dimineața, și a întrebat: *Cine este proiecționist în clasa aceasta?* Nu eram un elev prea silitor la școală, eram zburdalnic, umblam pe dealuri după aventuri și sigur că prezența lui m-a intimidat un pic, dar faptul că a întrebat de *un proiecționist* și a cerut profesorului să-mi dea voie de la ore să mă duc să prezint un matineu pentru mineri, că operatorul lucra și el la mină și nu putea să vină, m-a

făcut să cresc ca un gigant în fața colegilor mei și să plec cu mândrie la cinema, unde am proiectat filmul.

V. Bogdan: *Dar cum v-ați simțit atunci când ați prezentat filmul realizat de dumneavoastră, acel film de protecția muncii?*

B. Todică: Primul film realizat de mine, acel film de trei minute jumătate, prima rolă pe care am făcut-o, sigur că a atras întâi atenția vecinilor, pentru care păream acuma o minune, un copil minune, și de fiecare dată când ei făceau un chef, sau aveau musafiri, în diferite ocazii speciale, mă invitau cu aparatul de proiecție să le prezint filmul, pentru că era ceva deosebit. Nimeni nu-și putea imagina cum poate cineva să facă un filmuleț, cu copiii mici de la școală, mergeam pe dealuri și ne jucam de-a cowboii, de-a vitejii, încercam să-i imităm pe eroii noștri din filme. Filmulețul a fost o reușită, se intitula „Copilărie", pe care mai târziu l-am dus la mai multe festivaluri de scurtmetraje.

V. Bogdan: *Iar filmul de protecția muncii, primul pe care l-ați realizat?*

B. Todică: Un domn inginer Iulian Topală a intrat întâmplător în camera în care proiectam un filmuleț și a văzut de ce sunt în stare, a înțeles folosul imaginilor cinematografice pentru munca din exploatarea minieră. Automat m-a *capturat,* m-a dus la exploatarea minieră, mi-a oferit condiții pentru amenajarea unui laborator propunându-mi să particip la realizarea unor filme de protecția muncii. În specificul muncii de acolo erau multe accidente, unele cu caracter mai special, datorate radiațiilor, și el a apreciat că astfel putem să educăm muncitorii prin a le arăta la fața locului, cu oamenii lor, de la locurile lor de muncă, cum se pot evita aceste accidente. Astfel am devenit parte din corpul tehnic de protecția muncii. Am început să realizez mai multe filme de protecția muncii, am început să realizez filme despre introducerea tehnologiei în subteran, introducerea unor invenții și inovații, filme care erau prezentate la conferințele naționale, pe țară. Deci acum mi se deschidea un alt orizont, plecam prin țară cu echipa tehnică, cu inginerii, cu tehnicienii, cu specialiștii, eu fiind realizatorul de film și totodată proiecționistul, pentru că pe acea vreme banda nu avea sonor și trebuia să realizez și să sincronizez sonorul, era un fel de muncă de sportiv, de atlet și nimeni nu se pricepea

la ea. Acesta a fost un alt atu, că mă deplasam împreună cu ei mereu. Chiar înainte de a pleca din țară ar fi trebuit să mă duc la Amsterdam, la o conferință internațională organizată de Ministerul Minelor, Petrolului și Geologiei, însă nu s-a mai întâmplat pentru că am fugit, am plecat...

V. Bogdan: *Dar până atunci drumurile dumneavoastră v-au mai oferit câteva surprize și multe învățăminte. În primul rând spre Timișoara, aici, la Cineclubul C.F.R. de odinioară.*

B. Todică: Sigur că da. Întâi am fost la Bocșa, la Fabrica U.C.M.M.A., unde am devenit sudor. Am cărat cu mine aparatele și am înființat un cineclub la Biblioteca din Bocșa, care aparținea uzinei. Încă de atunci am încercat toate posibilitățile de a mă specializa. Sigur, n-aveam nicio șansă să ajung la I.A.T.C., la București, pentru că existau niște criterii pe care eu nu credeam că o să le îndeplinesc, și atunci am descoperit că există cinecluburi mari, puternice în țară în care aș putea activa, iar unul dintre ele, care era cel mai aproape de mine, a fost Cineclubul C.F.R. Timișoara. L-am descoperit singur și așa i-am întâlnit pe Sandu Dragoș, care era coordonatorul cineclubului, împreună cu fratele dumnealui, niște oameni extraordinar de impunători pentru mine și niște exemple deosebite. Aproape că veneam ca un cerșetor, ca un câine care stă la ușă numai să fie primit înăuntru. Sigur că eram tânăr, dar m-am bucurat să cunosc cineclubul și de fiecare dată când ei anunțau competiții naționale nu ezitam să mă înscriu la ele. În felul acesta am reușit să câștig locul III pe țară la Cineclubul C.F.R., cu un film de 11 minute intitulat „Visul". Apoi am luat și un mare premiu pe țară cu un film de cinci minute intitulat „Perseverență", realizat în cadrul Casei Pionierilor de la Oravița unde devenisem profesor la cercul cine-foto. Performanțele mele au condus și la numirea mea ca profesor acolo.

V. Bogdan: *Unde sunt aceste filme, acum?*

B. Todică: De câte ori vin în țară încerc să le găsesc. După Revoluție nu știu ce s-a întâmplat cu ele, nu am mai găsit nimic. Trăiesc mereu cu speranța că poate există undeva o arhivă în care au fost adăpostite aceste comori ale națiunii, cel puțin așa gândesc eu că ar fi normal. Nu știu unde sunt, dacă nu sunt sub o protecție undeva, duse într-o arhivă, înseamnă că pot fi la diferiți oameni sau, mai rău, pur și simplu le-au

aruncat la gunoi sau le-au dat foc, nu știu ce s-a întâmplat, nu mai pot să merg pe urmele lor. Am fost la exploatarea minieră, am încercat să le caut la Oravița și mi s-a spus că nu mai este nimic, ar fi trebuit să vin după Revoluție imediat, dacă mă interesam de ele, să fi fost la Revoluție ca să le salvez. Sigur că nu am fost aici, am fost în Australia în timpul acela.

V. Bogdan: *Ce a învățat atunci cineastul de astăzi, învățăminte pe care le-a dus și le-a dezvoltat ulterior în Australia?*

B. Todică: Fiind membru al mișcării de cineamatori din țară am avut posibilitatea, prin cursurile pe care le-am urmat, organizate în diferite puncte ale țării, de a avea ca profesori cineaști români mari precum Ion Popescu-Gopo, Bob Călinescu, Alecu Croitoru, criticul de film Călin Căliman, l-am cunoscut pe Florian Potra... O mulțime de oameni, de artiști mari, de oameni de calibru care ne-au educat și ne-au prezentat lumea filmului. Pentru mine a fost o adevărată binecuvântare, să mă exprim astfel, că am avut posibilitatea să fiu unul dintre studenții lor în aceste cursuri pe care Uniunea Sindicatelor și Institutul le organizau, și în felul acesta m-am specializat, de fapt mi-am văzut visul cu ochii. Astfel, în perioada aceea, cea mai frumoasă a vieții mele, între vârstele de 12 până la 26 de ani, când am fugit, arta devenise însuși sângele meu, o a doua natură. Și de atunci nu am încetat niciodată să fac film, fac încontinuu, și acasă, oriunde mă aflu. Lucrez la instituție, la serviciu, dar când ajung acasă mai lucrez încă zece ore făcând film, editând, tăind, merg și pe teren sau în comunitate și filmez, realizez tot felul de materiale, și de ficțiune și cu caracter documentar, și reportaje sau interviuri, emisiuni pentru programul nostru de televiziune.

V. Bogdan: *Să nu anticipăm însă, vom vorbi mai pe îndelete despre câteva dintre performanțele dumneavoastră de acolo. Dar să nu uităm să specificăm că acestea sunt producții totale ale dumneavostră, de la filmat la montat și așa mai departe. În continuare însă să aflăm cum Benoni Todică a devenit Ben Todică, deci să ne întoarcem la vârsta de 26 de ani, când ați hotărât să fugiți. Cum a fost momentul acela? De ce ați dorit să fugiți și cum s-a desfășurat această aventură extraordinară a drumului spre Australia?*

B. Todică: Faptul că am luat, la un moment dat, Marele Premiu pe țară datorită unuia din filmele mele, a fost *echivalentul* Oscarului. Asta a însemnat că am demonstrat semenilor capacitățile mele de creație, că pot fi mândri de mine, iar aceștia erau consătenii mei, locuitorii din Ciudanovița, colegii mei de clasă, profesorii și învățătorii mei. Plus toți ceilalți, toți cineclubiștii din țară cu care m-am întâlnit de-a lungul anilor, cu care ne-am întrecut și am schimbat experiențele profesionale. Am încercat să devin mai bun, să mă specializez cumva și să obțin echipament mai performant. Sigur că pe atunci, pentru amatori era foarte greu, umblam mereu prin țară, prin orașele mari, să cumpăr role de film, să cumpăr chimicale, era o căutare permanentă, intensă, pentru că erau produse care nu se prea găseau în România.

La noi, pe vremea aceea se făcea micul trafic în Iugoslavia. Am încercat și eu, că se ducea lumea și aducea cafea, mâncare, ce le mai trebuia. M-am dus și eu să cer un pașaport, voiam să cumpăr echipament pentru filmele mele, și niciodată nu mi s-a dat, am fost mereu refuzat. N-am înțeles de ce, părinții mei au fost orfani amândoi, deci nu am avut un trecut *negru*, tatăl meu a lucrat 39 de ani în subteran la Ocna de Fier și Ciudanovița, deci un om care a muncit, nu înțelegeam de ce nu mi se dă pașaport, eram mereu refuzat. Ei, și într-o seară... Trebuie să spun că în copilărie mergeam cu prietenii, cu colegii pe malul Caraşului, la baie și, pe ascuns, ascultam *Europa Liberă*. Eram, firește, interesați de muzică, Beatles, Jimmy Hendrix, nu ne interesa politica la vremea aia, dar prin acest post de radio pătrundeau și niște informații din Occident, plus din revistele aduse de turişti – ne uitam la ele și ne lua ochii strălucirea imaginilor Occidentului. Acestea toate, adunate la un loc, au trezit în mine o curiozitate și dorința de a pleca în aventură. Știu că pe vremea aceea, tocmai când am plecat, era un serial la Televiziunea Română, „Odiseea", aventura aceea frumoasă a eroului grec în jurul lumii antice, și dintr-o dată am dorit să plec și eu într-o odisee dintr-asta. Deci plecarea mea din țară a fost o dorință de a cunoaşte și a vedea lumea, nu a fost alt impuls, nu am plecat dintr-o răzbunare, am vrut să văd lumea. Atunci mă simțeam împlinit în țară și voiam să mă duc în alte părți ca să-mi îmbogățesc cunoștințele. Credeam că mai am multe

de aflat, iar dorința mea era să ajung în Suedia. Am zis: dacă va fi să plec din țara mea, vreau să mă duc în cea mai civilizată țară din lume, să văd unde a ajuns omenirea, la punctul acela, și pe urmă să mă întorc înapoi, atât am vrut. Când am luat decizia de a pleca, i-am sunat pe toți colegii cu care stăteam cândva pe malul Caraşului şi le-am spus: *eu sunt hotărât, dacă voi vreți să mergem, hai să mergem*. Ei au zis: *da, cum să nu. Bine, ne întâlnim la restaurantul Caraș în Oravița mâine la ora 5*. A doua zi, la ora 5 nu a venit nimeni, am fost singur, le-a fost frică tuturor. Am zis că dacă e să plec, nu vreau să plec de unul singur. Am început să mă rog pe la mese, de unii, de alții, știam că mulți tineri veniseră la exploatarea minieră tocmai din dorința de a trece frontiera. Am zis, dacă tot plec să mai iau pe cineva cu mine. Şi am *colecționat* încă patru oameni, de primprejur, de acolo. *Vrei să mergi?* Unii mai cu frică, mai nu știu cum, au venit. Ploua mocănește, am luat-o pe arătură, prin Greoni, şi am trecut frontiera în Iugoslavia.

V. Bogdan: *V-aș ruga să ne oprim puțin, povestindu-mi anterior înregistrării acest episod, ați folosit un termen foarte interesant și anume că ați* ***negociat trecerea****. De fapt, a fost un foarte subtil joc al cunoașterii și al încercării șanselor. Vă rog să vorbiți despre această negociere a șanselor.*

B. Todică: Eu am făcut armata la grăniceri, la Toager, la granița cu Iugoslavia. Am fost caporal şi am antrenat şi militari, deci eram un bun cunoscător al sistemului. De asta probabil că nu mi-a fost atât de frică. Sigur, exista posibilitatea ca atunci când treci să fii împușcat. Poate e mai ușor să fii împușcat decât să fii prins şi bătut, pentru că eu am văzut cum sunt bătuți infractorii pe care îi prinzi într-un pichet de grăniceri, numai să nu ajungi în mâinile lor. Erai distrus şi fizic, şi psihic. Vreau să fac aici o paranteză. Fiind la grăniceri, un lucru care a fost foarte interesant pentru mine, niciodată nu am putut înțelege faptul că noi, grănicerii, eram pregătiți să ne apărăm țara împotriva imperialistului, împotriva inamicului nostru. Dar cum o păzeam, de fapt, cu arma îndreptată spre interiorul țării? Păi dacă inamicul vine în țară de ce trebuie să mă păzesc cu pușca spre interior, nu cu ea îndrepată înspre năvălitori? Deci eu treceam granița şi aveam grănicerul cu pușca îndreptatată spre mine, nu mă duceam să dau peste un grănicer care stătea

acolo şi pe urmă să-i dau în cap sau să-l leg fedeleş? Deci când am ajuns la primele detectoare pe care le aveau ei, la sistemele de detecţie a infractorilor, ne-am oprit şi am ştiut că singura posibilitate, în noaptea aceea, era să stau. Sigur, folosindu-mă de antrenamentul lor, cum zice în sportul de arte marţiale: mă lupt cu puterea, cu forţa inamicului, am aşteptat să văd, să observ unde este grănicerul, prima mişcare din teren. Aici vine acea negociere, cum am zis că mi-am *negociat libertatea*. Deci a trebuit să stau acolo şi să *negociez* ca să pot trece, să *negociez* cu strategia lui de apărare, să-mi *negociez* libertatea şi trecerea. Am stat până la ora cinci în ploaie şi am aşteptat până a apărut primul soldat. Atunci am stabilit pe unde se poate trece, în funcţie de mişcările pe care le făcea acesta în teren. Apoi trebuia să trecem peste firele de lansatoare de rachete, care sunt la o înălţime de o jumătate de metru sau mai puţin, fire de oţel care declanşează o rachetă care luminează tot terenul, iar grănicerul observă racheta şi ştie că în zona aia este cineva şi automat se protejează toată porţiunea respectivă pe o rază de doi kilometri pentru ca să ne prindă în plasă. Deci a trebuit neapărat să detectez firul ăsta. Cu o scândurică în gură, cu o bucăţică de lemn am umblat în patru labe până când mi s-a atins beţişorul de firul de oţel. L-am descoperit, era întuneric şi ploua. Când l-am descoperit, am călcat peste el şi i-am trecut pe colegii mei, i-am apucat de picior, au păşit peste fir, şi i-am trecut pe rând pe toţi patru. Atunci le-am spus: *băieţi, de aici încolo suntem liberi să mergem să trecem fâşia.* Din cauză că terenul era foarte accidentat, a trebuit să alergăm prin văgăuni, peste dealuri, de la ora cinci până la ora şapte dimineaţa, deja începea să se lumineze, şi am zis: *dacă nu trecem până se luminează o să fim prinşi pentru că deja se vede la distanţă mare*. La ora şapte dimineaţa, în sfârşit, am ajuns la fâşie, care era pe un deal stâncos. Aveau şi acolo un cablu electric, de sârmă ghimpată, care nu ştiu dacă mai avea electricitate în el sau nu, şi nu eram sigur dacă acest gard nu a rămas de pe vremea când eram în conflict cu iugoslavii, când se trăgea de la unii la alţii. Tot aşa, cu nişte beţe, am dat firele la o parte şi am trecut prin gard. Şi atunci am început să alergăm liberi că am scăpat. Se vedea la o distanţă grănicerul. Înainte de a trece acest gard am întors pentru ultima dată privirea să mă uit spre ţara mea. La o distanţă mare se vedea Oraviţa, la

poalele muntelui şi hotelul de la Marila, sus. Răsărea soarele. Nu am văzut şi nu o să pot uita această imagine, care a fost atât de frumoasă, atât de intensă, probabil că era despărţirea noastră şi nu am mai văzut un asemenea peisaj de atunci. Şi acesta probabil a fost cadoul pe care l-am primit, sau ultima sărutare, de adio, de la ţara mea.

Am trecut gardul de sârmă şi am alergat toţi fericiţi că am scăpat. Era terenul deluros, defrişat de copaci tineri. Nouă ni se părea o privelişte frumoasă, părea o pânză de dealuri şi alergam ca pe un câmp, în realitate era un deal cu gropi, stâncos. Mie mi se spunea în echipa aceea Regizorul, pentru că eram cunoscut cu porecla asta datorită filmelor pe care le-am realizat în ţară. Am făcut nişte documentare pe Cheile Nerei şi altele, care au fost prezentate la cinematografele din Oraviţa şi Ciudanoviţa. Pot să amintesc că, la Ciudanoviţa, am fost şi directorul cinematografului, am ajuns într-un anumit moment să lucrez şi la cinematograful din Oraviţa. Deci, prezentând filmele mele, ca şi completări de zece minute la filmele care rulau, am devenit cunoscut ca Domnul Regizor. Nu făcusem regie, dar eram popular, pentru că odată ce oamenii se vedeau la cinematograf într-o completare, depinde de evenimentele care erau, de Ziua Minerului, de 23 August, toate acţiunile astea când lumea se ducea la iarbă verde şi se dansa, se bea bere şi mânca mititei şi eu le filmam, apoi le arătam la cinematograf, devenisem o persoană importantă, eram un Sergiu Nicolaescu al locului. Apropo, am o poveste şi cu domnul Sergiu Nicolaescu, cu care am făcut un film de un minut jumătate, când aveam 22 de ani, în 1974. L-am întâlnit la Mamaia, el umbla pe plajă, şi când l-am văzut m-am luat după el. Aveam aparatul de filmat la mine, am mers pe lângă el ca o domnişoară din aia ruşinoasă, el era un bărbat falnic, înalt, cu un costum de cafea cu lapte şi haina pe spate, cămaşa albă, mergea foarte mândru, era un bărbat extraordinar de elegant, şi era eroul meu. Nici nu se putea ca Sergiu să nu fie eroul copiilor, când el făcuse „Dacii" şi toate celelalte filme ce ne încântau pe noi. Şi m-am dus la el: *Nu vă supăraţi, dumneavoastră sunteţi domnul Sergiu Nicolaescu? Da, eu sunt. Nu vă supăraţi, mă lăsaţi şi pe mine să vă filmez? Bine, ce vrei să faci?* Zic: *uitaţi, eu sunt cu camera mea de 8 mm, Meopta, cehoslovacă.* M-am urcat pe faleză şi am zis: *veniţi*

acolo, de pe plajă, de pe nisip în sus şi pe urmă, când vă opriţi, vă uitaţi în dreapta şi stânga şi plecaţi spre dreapta, până o să vă zic să vă opriţi. Asta a făcut, eu am dat drumul, dânsul a venit către cameră, s-a uitat spre dreapta şi spre stânga, s-a întors spre dreapta şi a plecat. Şi am zis: *gata, mulţumesc*. S-a întors înapoi la mine, m-a întrebat de unde sunt, s-a uitat la cameră un pic, am întrebat ce face acolo, a spus că realizează un film pe litoral şi ne-am luat la revedere. Din asta eu am făcut un filmuleţ şi am spus că e un film cu Sergiu Nicolaescu.

V. Bogdan: *Iar dumneavoastră eraţi Regizorul în echipă, ca să ne întoarcem la episodul evadării din România.*

B. Todică: Da, eram Regizorul. Unul era electronist, altul fusese campion la box, venise acolo de la Braşov, era şi un tânăr de 17 ani pe care nici măcar nu ştiam cum îl cheamă. Mai era şi un ajutor miner, un oltean. Deci ăştia eram, un regizor, un electronist, un boxer, un ajutor miner şi un tânăr de 17 ani. Electronistului îi scapă piciorul printre copaci şi îl rupe. Deci în fuga aceea îi scapă piciorul, îl întoarce şi îl rupe. Tocmai trecuserăm graniţa, nimeni în preajmă, ce facem cu el? Dar Dumnezeu a fost cu noi, ne-a ales pe noi cinci să facem scăunelul şi să-l purtăm, să-l ducem. El a început să plângă, nu mai putea, piciorul i se înnegrise. Intenţia noastră fusese să traversăm Iugoslavia, să ajungem în Occident direct, dar uite că el ne stricase planurile, trebuia să-l ducem undeva, nu puteam să-l lăsăm să moară. Am văzut un cioban, ne-am apropiat de el, vorbea româneşte. A văzut situaţia, a chemat poliţia şi ne-au arestat, a venit dubiţa, ne-a luat şi ne-au dus la Vârşeţ. Pe el l-au băgat la spital, pe noi ne-au dus la tribunal, ne-au judecat, de fapt şi pe el aveau să-l judece la fel, şi ne-au dat două săptămâni de închisoare pentru că am trecut ilegal frontiera la ei, fără paşaport, fără viză. Ne-au închis într-o cameră unde mai erau şi alţii, în total eram 40 de persoane. E interesant că erau paturi de fier suprapuse, cum avusesem în armată. Fiecare care trecea pe acolo îşi lăsa pe pereţi amprenta, povestea, cu numele, cine sunt, din ce localitate vin. Spre surprinderea mea, am găsit un coleg de clasă care fugise înaintea mea cu câteva luni, tot de la Ciudanoviţa. Scria: *pe aici a trecut Ion Iosif din Ciudanoviţa*. Era extraordinar! Toată ziua stăteam toţi cei 40, pe nişte băncuţe. Ziua nu aveam voie să stăm în pat. Se uitau prin vizor

şi intrau înăuntru dacă cineva se atingea de pat şi ne băteau. În mijlocul camerei era un scaunel de WC unde îţi făceai nevoile, în văzul tuturor. Cum eram 40, a trebuit să trecem peste jenă şi, cum eram obligaţi să stăm din când în când în centru, pe el, foloseam prilejul să ne spunem unii altora propriile noastre poveşti.

După două săptămâni am fost luaţi din nou cu duba. Nu ştiam ce ne aşteaptă. Aflaserăm că pe unii îi dau înapoi, deci nu aveai certitudinea că vei mai pleca de acolo, că te duci în Occident. Pe unii îi luau şi îi duceau înapoi la graniţă şi îi trimiteau în România, pe alţii, nu. Deci nu ştiam din ce categorie facem parte. Deci după două săptămâni, ne-au băgat în dubiţă închisă şi am luat-o din loc. Ne aşteptam ca din moment în moment să se deschidă uşile şi să fim prinşi între puştile grănicerilor, care o să ne facă praf. Nu s-a întâmplat aşa, ne-au dus la Beograd. Acolo erau alţi două sute de refugiaţi, adunaţi de pe toată frontiera iugoslavă, de aceea erau aşa de mulţi, în nişte coridoare mari, camere mari. Acolo se făcea trierea, de acolo aveai posibilitatea să mergi în Australia, şi ajutorul de miner a zis: *eu nu mai vin cu voi, eu rămân, mă duc în Australia de aici.* Eu nu voiam să plec în Australia, voiam să merg în Suedia. În fiecare săptămână se făceau transporturi, cu nişte microbuze, de câte şapte persoane. Un microbuz mergea la graniţa cu Italia, altul la austrieci. Am cerut să fiu dus în Austria, dar s-au inversat rolurile, că ei nu ţineau cont de ce voiam noi şi, după vreo două săptămâni, am ajuns la graniţa cu Italia.

În Italia am ajuns la Triest. E interesant că graniţa între Italia şi Iugoslavia nu este decât un zid mic, de jumătate de metru. Ne-au dus poliţiştii şi ne-au zis: *vedeţi, aici e Iugoslavia, acolo e Italia, treceţi şi nu spuneţi la nimeni că v-aţi întâlnit cu noi, spuneţi-le că veniţi direct din România*. Ce să mai spunem, bucuria noastră că eram liberi! Ei au spus*: mergeţi înainte, veţi întâlni o şosea care duce la Triest, să o ţineţi pe ea până ajungeţi în Triest, acolo întrebaţi de lagăr, că acolo e lagărul de refugiaţi*. Mergeam pe autostradă şi, de câte ori venea câte o maşină mică, toţi săream în şanţuri, pe margine şi ne ascundeam. Aveam aceeaşi frică pe care o aveam aici, în România, de miliţie. Ca să vezi cât de departe merge naivitatea, pe şosele

din România întâlneai tot felul de indicatoare pe margine cu *Atenție mistreți*, *Atenție cerbi!*, mergând acolo, trecând munții, vedem doar un semn, un dragon cu multe picioare și am spus: *Doamne Dumnezeule, ce animal e aicea, dacă ne prinde ăsta ne face praf pe toți!* Era un semn pentru o stație de benzină, Agip. Naivi eram. După ce am trecut vârful muntelui, s-a deschis în fața noastră o priveliște cum n-am mai văzut: orașul Triest, port la mare, văzut de sus era ca o vatră adâncă, cu viaducte, cu trenuri, cu autostrăzi, mașini. Noi nu am mai văzut așa ceva decât în filmele cu Las Vegas, dar să stai acolo de sus, de pe munte și să privești ca un copil care primise un cadou mare de Crăciun, o jucărie, și se uita la trenuleț, la jucăriile alea cum merg și la vapoarele în port. Acesta a fost primul cadou pe care l-am primit noi de la Occident, abundența de lumină și culori și viață care a existat și care era în complet contrast cu ceea ce aveam noi în țară, un bec la primărie și restul îți scoteai ochii pe întuneric, că nu era nimic.

Ca să o scurtez, am ajuns la poliție, ne-au dus la o fostă cazarmă militară americană, și acolo am fost cazați, ne-au dat locuință, câte patru persoane în cameră, exact așa cum am intrat în armată, mi s-a dat tot la dispoziție. Am fost intervievați și ni s-a spus că nu putem emigra decât în trei țări. Visul meu era să plec în Suedia, dar nu puteam merge acolo. *Dacă tu vrei Suedia, nu ai decât să o iei pe jos, să mergi de unul singur*. Dar fără bani, fără nimic, cum să mergi în Suedia? Așa că am ajuns să merg în Canada. Între timp colegii mei de echipă trăiesc niște aventuri extraordinare. În prima săptămână în Triest, boxerul și electronistul intră într-un conflict cu niște bulgari, care au amenințat că o să-i omoare a doua zi, iar ei, de frică, au fugit în Franța. Intrând ilegal în Franța, autoritățile le-au spus că au două posibilități, ori la pușcărie, ori în Legiunea Franceză. Și s-au trezit amândoi în Legiunea Franceză. Boxerul a rămas antrenor în Legiunea Franceză, iar electronistul, după ce a făcut antrenamentul de rigoare, e trimis în Djibouti, îl paraşutează în junglă, unde se sperie, se împușcă în picior și ajunge la Marsilia în spital. După ce se vindecă dezertează din spital și mă trezesc cu el în câmpul de refugiați în care mă aflam, la Latina, lângă Roma, unde mă transferasem după zece luni de stat la Trieste. Mă trezesc cu el la ușă, era îmbrăcat în

uniformă, pistol și baionetă. Zic: *Acum pleci, după zece luni? Ce faci, care e situația?* Și îmi spune spune prin ce aventuri a trecut. Când am plecat din Latina, din Italia, el a rămas acolo fără nicio șansă de a mai putea emigra undeva. Eu, după zece luni de așteptare cu promisiunea că plec în Canada, m-am plictisit să stau degeaba și, cum în Australia se pleca doar într-o lună, am zis: *ce importanță mai are acum unde mă mai duc, ca să nu mai stau aici, plec în Australia*, cu toate că nu știam mare lucru despre ea, singura sursă de informații erau niște cărți tipărite prin 1956 în care se spunea că este o țară mare, întinsă, plină de fermieri, de mașini de pe vremea lui Elvis Presley. Te duci acolo, iei o pușcă și împușți iepuri și primești cinci dolari pentru fiecare iepure și te îmbogățești. Ziceau că aceștia distrug terenul și tot felul de bazaconii din astea.

V. Bogdan: *Propun să ne întoarcem la Latina, acolo ați avut o întâlnire interesantă, de fapt a trecut pe lângă dumneavoastră un om să-i spunem cu aură, un român cu aură.*

B. Todică: Da, în campul din Latina erau în jur de două mii de emigranți, de refugiați din toate țările comuniste, din toate domeniile și de diferite vârste. De la pușcăriași, să zicem, care au evadat de la Jilava, sau de nu știu unde din România, până la profesori, doctori, muzicieni, alți artiști, scriitori și așa mai departe. Acolo găseai copii care au fugit de la 15 ani, până la cei de 50, 60 de ani. Printre ei mai erau și oameni care nu au ajuns să emigreze nicăieri dintr-un motiv sau altul. Multe țări refuzau anumite persoane, din diferite motive, dacă erai bolnav, dacă nu îndeplineai anumite condiții. Erau și oameni care erau acolo de 50 de ani, aveau deja familiile făcute acolo și nu mai plecau niciodată nicăieri, singura lor speranță era să aibă o fetiță, care să se mărite cu un italian și să-i scoată acela din campul de refugiați. Campul de refugiați de la Latina a fost un stat în stat, un stat în sinea lui. Poliția stătea în afară, nu intervenea. Acolo era o țară cu legile ei. Unii se ocupau cu alimente, haine de vânzare, alții deschiseră frizerii sau ateliere de reparat pantofi, erau tot felul de mici instituții, fiecare cumva își câștiga existența. Mulți se duceau să lucreze la negru. În fiecare dimineață se ieșea la poartă, așteptai și veneau oameni care te luau: *veniți cu mine*, ca pe sclavi, cum se luau pe vremuri negrii, plecai cu ei și te duceau de dimineață până seara, și îți dădeau

și niște gologani. Când veneai de la muncă, toată camera, vreo zece-douăzeci, săreau pe tine, că erai singurul care veneai cu mălaiul, să zicem așa, și aduceai un vinuleț, o cărniță, pâine și așa mai departe.

În perioada cât am stat acolo, am avut ocazia, pentru 10-15 minute, să mă întâlnesc, sau să-l văd pe Emil Cioran. Eram în cantină, stăteam ca deobicei, cum se stă la coadă la mâncare. Mâncarea foarte bună, am fost tratați foarte bine. Intră o persoană pe ușă, îmbrăcat în palton verde, un păr vâlvoi, ca Einstein, în stilul lui, căuta pe cineva. Lume multă, coadă mare, aud pe unii spunând: *voi știți cine este ăsta? e Emil Cioran*. Eu nu știam cine e Cioran, pe vremea aceea, nu citisem nimic de el, vă dați seama eram un copil de 26 de ani care credea în comunism, în idealuri, iar Cioran nu fusese publicat, habar nu aveam de el. Mai târziu, după ce am ajuns în Occident și l-am citit pe Cioran, am ajuns să înțeleg ce binecuvântare am avut să-l văd în viață, direct. Acesta a fost un alt cadou pe care mi l-a dat soarta, să-l văd pe Cioran așa cum era el, în carne și oase. Întrebând și discutând, schimbând un pic de dialog la primele mese, căuta pe cineva, nu a găsit, s-a întors, a ieșit și a plecat, l-am văzut îndepărtându-se. Sigur, am înțeles pe urmă că este un om mare, un român extraordinar. *Voi nu știți cine este ăsta?* Cei care cunoșteau despre el, citiseră, erau unii mai educați decât noi, mai în vârstă.

V. Bogdan: *Și ați ajuns la Melbourne, în Australia. Când, cum, care a fost prima trăire, primul sentiment, prima impresie?*

B. Todică: Mai întâi, de ce am decis să plec în Australia. În toate țările în care mergi este o anumită perioadă în care ți se dă cetățenia. Oricine reușea să plece din țară credea că a făcut un lucru deosebit, realizarea vieții lui, să treci dincolo era ca o evadare. După ce îți reușea această tentativă voiai să te întorci repede în țară ca un învingător, să le arăți semenilor ce ai făcut și să te bucuri cu ei că… *uite, ăsta e băiatul nostru, a reușit, i-a păcălit, a fugit dincolo și acum el e teribil și trăiește pe picior mare*. Dar ca să vii înapoi îți trebuia cetățenia, fără cetățenie nu aveai ce căuta, că erai băgat imediat la zdup, cum se zice. Australia dădea cetățenia în doi ani, cel mai repede. Și atunci am zis că plec în Australia, iau cetățenia și pe urmă mă întorc în țară, apoi o să plec în Suedia sau cum o fi… Și în felul

acesta m-am schimbat şi am plecat în Australia, necunoscând nimic despre ea. Când am ajuns acolo alt şoc: să găsesc ce fel de civilizaţie este acolo. Sigur, mi s-a părut că Australia este pe undeva cu zece ani în urma Europei ca standard de viaţă şi civilizaţie. Aşa am zis şi de Noua Zeelandă când m-am dus acolo, aşa am găsit-o, cu zece ani în urma Australiei. Civilizaţia este într-o acceleraţie continuă, iar ţările astea sunt cumva mai în urma lor ca accelerare şi vin puţin mai încet. Dar se simte, fără să fii educat, şi fără să urmăreşti asta, simţi cumva, nu ştiu cum prin produse, prin felul de a se comporta, prin felul de a se mişca, prin felul de a vorbi, se simte diferenţa de emancipare, culturală şi socială. Am rămas impresionat de ce aveau ei acolo. Pe vremea aceea erau doar 16 milioane de locuitori şi majoritatea erau în cele mai importante oraşe ale Australiei, care nu sunt aşa de multe, sunt numai vreo şase mai mari. Astăzi sunt în jur de 20 de milioane. Am rămas impresionat de curăţenie, de lumină, de culoarea cerului, un aer atât de curat. Melbourne avea pe atunci numai 1.800.000 de locuitori. Am intrat în primul magazin, în primul supermarket şi am picat în genunchi copleşit de lumina şi de strălucirea şi de măreţia şi de plinătatea ce se găsea acolo. Gândindu-mă înapoi la tata şi la mama şi la tot poporul român care a muncit atât de mult şi nu ştiam de ce ei nu trebuie să aibă chestiile astea, de ce nu se poate ca un astfel de magazin să fie şi acolo, de ce să nu puteau fi obiectele astea sau materialele asta şi la noi, de ce? Care este diferenţa? Nu am putut să înţeleg. Dar asta m-a coleşit, când am văzut abundenţa care este acolo.

V. Bogdan: *Şi primii paşi în Australia pentru a vă împlini până la urmă destinul?*

B. Todică: Fiecare emigrant care pleacă şi ajunge undeva, primele lucruri pe care doreşte să le aibă sunt o casă şi un pământ, acesta a fost visul fiecărui emigrant, care s-a mai schimbat în ziua de astăzi. Când am ajuns acolo, am fost băgaţi într-un alt lagăr, unde ne pregăteau pentru viaţa australiană – şcoală, să ne înveţe limba engleză, spital, toate condiţiile, cazaţi frumos, şi chiar cu salariu, ajutor de şomaj, deci aveai bani de buzunar. Nu lucram nicăieri, mergeam la şcoală, învăţam limba engleză, mâncat, culcat, îngrijit şi bani de buzunar să mergi în oraş. Sigur că fiecare, pe măsură ce învăţa limba engleză, avea

posibilitatea să meargă să-şi găsească de lucru. Vorbind de românitate, am descoperit primul post în limba română, deci exista un post de radio în limba română pe care îl ascultam cu toţii acolo şi acesta ne informa cum să procedăm, cum să ne integrăm, pe cine să contactăm, ni se dădeau numerele de telefon de la anumite asociaţii, existau câteva asociaţii care îi ajutau românii. Am fost şi eu la un asemenea domn care m-a ajutat şi m-a introdus la cineva ca să îmi caut un serviciu. Se crease un obicei, care a devenit tradiţie deja, ca fiecărui imigrant care apărea acolo să îi dai 20 de dolari, un fel de stimulent personal pentru început. În consecinţă, şi fiecare român care era deja stabilit acolo, când te întâlneai cu el, îţi dădea 20 de dolari, ca să te ajute, ori te invita la el acasă. Era ca o datorie pe care o simţeau ei şi acum trăiesc acelaşi sentiment de bucurie pe care l-am încercat primind primii bani australieni. Iar 20 de dolari erau o grămadă de bani pe vremea aceea. Am fost ajutat, am găsit serviciu într-o fabrică, am lucrat la Philips.

După ce stai un an în Italia înveţi limba italiană, vrei nu vrei, o înveţi, foarte înrudită cu a noastră şi aşa de uşor de învăţat. Vorbind de limba română, o altă remarcă: când am trecut în Iugoslavia şi m-am întâlnit cu primul cioban care a vorbit româneşte cu mine şi întâlnind oamenii care vorbeau româneşte, poliţişti de la puşcării şi la tribunal când ne-am dus, aceşti oameni vorbeau o limbă românească veche, o limbă românească de pe vremea când Banatul era unul singur, Banatul acela istoric, probabil cu câteva sute de ani mai în urmă. Am simţit aşa, cumva, o răscolire în suflet, că limba aceea vine de undeva, dintr-un trecut, de la nişte străbuni ai mei. Am simţit ceva ciudat, ca şi în momentul în care tu locuieşti la oraş şi te duci într-un sat de munte, în România şi întâlneşti un alt fel de oameni, de popor, mai legaţi de pământ, cu un alt fel de mentalitate, un alt fel de dragoste, care nu se explică, se învaţă cumva printr-o osmoză. Aceeaşi reacţie am avut-o întâlnind românii aceştia, dar şi mai puternică, fără să realizez de ce. Deci mi s-a dat posibilitatea să fac o călătorie cumva în timp, să simt ceva din mireasma trecutului unei naţiuni. De ce vreau să vorbesc despre limba română din Banat, şi cum am ajuns să-mi explic sentimentul ăsta, pentru că atunci când am fost în Latina, am lucrat pentru un artizan, ca sudor, restauram obiecte de

artă, din metal, şi am fost trimis să lucrez într-o biserică, într-o localitate pe munte, unde am întâlnit bătrâni care vorbeau o limbă foarte apropiată de limba bănăţenilor noştri de la munte. Deci ei vorbeau bătrâneasca lor, cuvintele simple, de fermă, de *zăicin*, *ţucăr*, *părădaisă*, şi dintr-o dată m-am întrebat dacă nu sunt cumva în Banat, dintr-o dată am fost transportat în vremea lui Traian. A fost un sentiment din ăsta pe care îl simţi, dacă vreodată ai scos un copac, un arbore mare din pământ forţat, cu rădăcini lungi şi are tot pământul acela pe ele, şi o aromă pe care nu ai cuvinte să o explici, dar care cumva, poetic, te transportă în comuna primitivă, de undeva venind dintr-un pământ, aceeaşi senzaţie am avut-o, acesta a fost sentimentul meu de călătorie în timp, asta a fost cu limba română.

Să revin însă la Melbourne. Am lucrat pentru Philips, unde vorbind limba italiană nu a mai fost nevoie să învăţ limba engleză, deci am neglijat-o. Acolo, a doua naţiune după anglo-saxoni sunt grecii şi pe urmă italienii, în număr foarte mare, deci nu aveam nevoie de engleză. Practic nu ai nevoie să vorbeşti engleză, dacă ştii italiana sau greaca, te descurci. Numai că asta te frânează pentru că nu poţi să te integrezi cu adevărat. Rămâi un emigrat şi rămâi undeva într-un timp ascuns, iar viaţa ta se plafonează. Norocul meu a fost că am avut un coleg, un bulgar care, studiind arhitectura la Moscova, în drumul lui spre Bulgaria, alegând ruta Polonia, Iugoslavia, Bulgaria, a rămas şi el, a fugit, nu s-a mai dus acasă. M-am întâlnit cu el în camp, la Latina. Era un om foarte disciplinat, foarte tenace, nu bea, nu fuma, în fiecare dimineaţă făcea sport, parcă se pregătea să lucreze la circ, se juca mereu cu cinci mingi, şi alerga. Hotărâsem să mă apuc şi eu de sport şi mi-am zis să mă scol dimineaţa şi să alerg, aşa l-am cunoscut, am devenit prieteni şi am început să alergăm câte zece sau 20 km pe zi, ca să facem condiţie fizică. Soarta a făcut ca amândoi să mergem în Australia cu acelaşi avion, numai că eu am rămas la Melbourne, el s-a dus la Sidney. Am fost despărţiţi doi ani şi jumătate. El a încercat să mă caute prin Departamentul Emigrării, a făcut tot felul de scrisori. Aceştia însă sunt foarte secretoşi, nu dau nimănui adresa ta. Dar a fost atât de interesat să mă reîntâlnească, că nu s-a dat bătut şi a trimis mereu, mereu scrisori încât m-am trezit într-o zi cu cei de la Emigrare la mine acasă şi au zis: *este*

un domn, cineva care vrea să te contacteze, vrei să te întâlnești cu el sau nu? Cum să nu. A venit să mă viziteze, ne-am regăsit, a fost extraordinar de bucuros, a venit la Melbourne şi văzând că lucrez într-o fabrică, a spus: *cum se poate, un băiat ca tine, cu felul tău de a gândi şi cu viitorul pe care îl poți avea, să lucrezi în fabrică?* El studia acum la Canberra, în capitala Australiei, teologia. Zice: *lasă tot, maşina şi casa nu sunt importante*. Am lăsat tot şi am plecat cu el la Canberra, am învățat engleză, iar pe urmă am fost angajat ca operator la televiziune. Tot cei de la Departamentul de Emigrare m-au ajutat, ei au un interes extraordinar de a se ocupa de emigranți, se ocupă să-i integreze cu afecțiunea unui părinte.

După ce am terminat cursurile de limba engleză am fost angajat cameraman, operator, la postul de televiziune local. Eram într-o echipă de trei persoane, un reporter, eu, operatorul, şi şoferul. În fiecare zi plecam pe teren, unde aveam de lucru, executam interviul respectiv, veneam înapoi, predam caseta la montaj, curățam echipamentul şi aşteptam o altă misiune. Tipul ăsta de muncă nu mi-a plăcut pentru că, ştiți, făcând film toată viața şi fiind un autor total, implicat în tot procesul de producție, nu puteam respira, simțeam că mă înnăbuş cumva să nu fiu parte din actul creator. Faptul că îmi apărea numele pe ecran nu mă încălzea, eu trebuia să fiu pretutindeni. Plus că salariul era foarte mic, mai mult simbolic. Din meseria mea de sudor, pe care am învățat-o la Bocşa, făceam bani. Deci ca subcontractor puteam lucra şi să câştig o mie de dolari pe săptămână. Televiziunea mă plătea cu 250. Vreau să vă spun că 250 erau bani mulți, bani buni pentru că eu la Philips, ca muncitor, avusesem 150 pe săptămână. Deci era un salariu mare la televiziune, dar ca sudor, subcontractor, puteam să fac o mie, să contractez lucrări. După nouă luni mi-am zis că trebuia să-mi fac o casă. M-am dus la ei şi le-am spus: *domnilor, nu se poate cumva să-mi schimb poziția, sau să-mi măriți încadrarea?* Mi s-a spus: *sunt o mie de inşi la uşă care aşteaptă să lucreze degeaba*. Sigur, ei aveau dreptatea lor, dar am renunțat la munca de cameraman şi am lucrat în sudură, mi-am făcut o casă, am luat pământ, am reuşit să-mi fac şi eu un viitor în felul ăsta.

V. Bogdan: *Să ne întoarcem un moment la comunitatea română din Australia. Cum sunt românii din Australia, atât de departe de casă?*

B. Todică: La Melbourne sunt, să zicem, în jur de opt mii de români, între opt şi zece mii de români. Există în jur de 12 organizaţii bisericeşti, unele dintre ele având chiar un număr de o mie de membri, baptişti, penticostali. Avem apoi vreo patru, cinci organizaţii non-religioase. Avem o şcoală românească în limba română, un post de televiziune, un post de radio, avem reviste locale, reviste culturale, revista „Iosif Vulcan", avem o bibliotecă în limba română, biblioteca Mihai Eminescu din Cringilla, lângă Sidney. E făcută tot de un român, de un scriitor, un poet, Ioan Miclău, care a fost medaliat de preşedintele României pentru lucrările lui, iar poeziile lui au apărut şi la editura Cartea Românească, un volum la care am avut onoarea să scriu prefaţa, iar postfaţa a fost scrisă de Constantin Mălinaş, de la Oradea. Deci avem o activitate foarte bogată. Ca să nu mai spun că avem şi o echipă de fotbal.

V. Bogdan: *Dar această depărtare, sunteţi exact la antipozi, îi uneşte pe oameni sau îi depărtează unii de alţii?*

B. Todică: Ca şi în ţară, noi întotdeauna am suferit de boala asta a confruntărilor şi a luptei. Sigur că între noi există tot felul de conflicte, pentru putere, pentru şefie. Am văzut că şi aici, în România e acelaşi lucru, eu mis şeful, eu mis conducătorul. Dar astea sunt nişte chestii puerile şi ţin de partea comică a vieţii, pentru că în realitate viaţa merge înainte, avem români strălucitori, profesori universitari, avem doctori, artişti, specialişti în toate domeniile. Toate bisericile de care vă spuneam au şcoli în limba română, şcolile lor, deci există o viaţă românească acolo, nu suntem singuri, nu suntem pierduţi. Sigur că este o luptă să ajungem şi noi la nivelul italienilor, la nivelul grecilor, îi luăm pe ei ca etalon, ei sunt mai mari, mai bogaţi, mai mulţi, noi suntem cumva veniţi dintr-o altă lume şi nu putem să ne mişcăm ca ei, dar sper că încetul cu încetul să ajungem şi noi la o concluzie.

V. Bogdan: *Dar dumneavoastră vă mişcaţi printre ei, pentru că acum sunteţi creator de filme. Cum aţi ajuns, în sfârşit, la această condiţie şi care sunt subiectele cele mai importante care credeţi că v-au şi consacrat?*

B. Todică: După ce am crezut că mi-am îndelinit visul, având casă şi pământ, am zis că, totuşi, nu se poate să mă opresc aici, trebuie să-mi continui viaţa, să ajung în piramidă, şi ca să-

ți continui viața, trebuie să intri în viață, în lume. Atunci am zis să-mi perfecționez limba, şi pentru asta trebuia să urmez o altă şcoală, care să îmi trezească interesul şi să mă ajute să-mi perfecționez engleza. Posibilitatea care mi s-a oferit a fost să studiez ingineria de sunet. M-am înscris la Institut şi am terminat cursurile de inginer de sunet. Am fost cooptat de un grup olandez de radio să lucrez pentru ei şi am început să fac emisiuni pentru olandezi. Eu făceam partea tehnică, ei erau cu vocea. Românii au auzit că există un român la olandezi şi au zis: *cum o să lăsăm un român acolo, de ce nu vine la noi să facă emisiuni, de ce să facă pentru olandezi?* Şi au venit şi m-au momit: *gata, vii la noi*. Şi am ajuns să fac emisiuni în limba română la programul de radio. În acelaşi timp s-a pornit şi un program de înființare a unui post de televiziune pentru comunități, pentru grupurile comunitare. Am participat şi eu la discuții, practic la naşterea acestui canal de televiziune. Împreună cu celălalt coleg al meu, Augustin Luchian, am început să facem programe, materiale pentru acest post de televiziune. Am început cu şase ore de transmisie, la început mai greoi, acum am ajuns la 24 de ore de transmisie. Lucrând ca realizator de emisiuni de radio şi de televiziune, am început să merg în comunitate pentru că, de fapt, asta şi trebuia să facem, să oglindim comunitatea în programele noastre şi să ajutăm românii să se integreze, să ne rezolvăm problemele. În felul acesta am ajuns să cunosc toate organizațiile, să fiu invitat la ele şi să merg chiar neinvitat, ca să văd ce se întâmplă interesant acolo şi să le ofer ajutorul meu. În felul acesta am început să cunosc oamenii, să le prezint doleanțele în interviuri, reportaje. Am luat pe urmă legătura cu Radioteleviziunea România Internațional, am făcut contract cu ei să împrumutăm ştirile din țară, să le prezentăm la postul nostru de televiziune. Ei au fost extraordinar de amabili, ne-au ajutat de la început, ne-au dat multe materiale, au fost nişte adevărați părinți pentru noi. Chiar dacă suntem la zeci de mii de kilometri depărtare, şi ne batem toată ziua şi ne certăm care vrea să fie mai bun şi mai tare, când auzim cuvântul România toți ne oprim, întoarcem capul repede şi mergem spre cel care l-a pronunțat, nu ne mai interesează problema noastră. De fiecare dată când apar oameni de afaceri români îi prezentăm la televiziune, la radio,

când vin vizitatori, chiar oameni obișnuiți, care sunt turiști, sau chiar oamenii noştri când vin în țară, în concediu, se întorc înapoi şi imediat îi solicităm: *poftiți şi ne spuneți ce se întâmplă în țară, ce mai fac ai noştri, care e viața, infrastructura, sportul, cultura, filmul*. Avem o foame şi o sete nelimitate în domeniul surselor şi al informațiilor din România. Avem nevoie de orice fel de materiale noi, colaborăm cu diferite posturi de radio şi televiziune. Mai mult decât atât, invităm actori sau echipe de dansuri, cântăreți, punem mână de la mână, sponzorizăm, cu diverse prilejuri ca să aducem pe cineva din țară. În felul ăsta ne păstrăm legătura cu țara mamă, pentru că altfel nu se poate. Ceea ce ne deosebește de românii din țară este că la noi dragostea de țară iese în afară şi se accentuează aşa de tare, că aproape nu mai observăm românismul pe care îl aveți voi aici datorită acestei radiații, acestei aure de care spuneați înainte, dorul de țară. Nu o să înțelegi ce înseamnă să iubeşti pe cineva până nu îl pierzi. Când ți-ai pierdut iubita începi cu un microscop extraordinar de puternic să citeşti toate detaliile, în momentul în care ți-a rămas ultima cireaşă atunci o savurezi, ce extraordinară este, tot aşa şi țara ta, care devine în amintirea ta un gigant, mai mare decât planeta şi mereu te gândeşti la ea.

V. Bogdan: *Interviul s-ar putea termina aici, dar eu propun totuşi să-l încheiem într-o notă romantică şi anume să-mi spuneți cum ați reuşit performanța să vă căsătoriți, în final, cu o chinezoaică.*

B. Todică: Singurătatea este cea mai mare pedeapsă, mai rea ca a unui puşcăriaş. Puşcăriaşul are deținuții lui acolo şi tot mai e cu cineva, are o viață alături. Când eşti singur, vii acasă şi nu este nimeni, este foarte dificil. Nu merită să trăieşti viața dacă nu o împărtăşeşti cu cineva. Ce folos este că am realizări dacă nu am cu cine să le împart? De asta vin mereu în țară, pentru că ai mei, cei care ar trebui să se bucure de faptele mele, se află aici, fără ei mă simt singur. Am încercat mereu să găsesc pe cineva şi, la un moment dat, am renunțat, pentru că există totuşi un destin undeva, şi mi-am dat seama că trebuie să mai aştept. Când am renunțat complet la ideea de a nu mai fi singur, am plecat în concediu într-o excursie.

Vreau să vă spun că mă simt extraordinar de binecuvântat că un băiețel din Ciudanovița a ajuns să meargă

la capătul pământului, în Australia, să călătorească şi să viziteze 14 ţări. Aşa ceva nu-mi puteam imagina fiind în România. La Ciudanovița am trăit o experiență foarte relevantă în acest sens: copil fiind, aveam doi vecini, şoferi amândoi, care munceau din greu şi aveau bani. A fost o perioadă când s-au oferit excursii la Paris, la Londra, citeai despre ele peste tot în vitrine, la Oficiul ONT. S-au înscris şi ei, au avut bani şi au plătit. Tragedia este că a venit Securitatea peste ei şi i-a bătut ca să renunțe la bilete. I-au întrebat: *ai văzut Putna, ai văzut Cheile Bicazului? Nu.* Atunci poc, poc şi au renunțat. Sigur, a fost un moment dramatic din viața mea, care m-a durut şi m-a marcat pentru totdeauna.

Dar să revin. Eram deci în concediu, cu un coleg de serviciu, în China. Am stat o lună, voiam să văd cât mai mult din țara aceea uriaşă. Colegul meu, chinez, venise să-şi viziteze rudele. Ca să mă ajute să mă descurc, mi-a dat o ghidă, şi mi-a spus: *această doamnă, o domniță grațioasă, mlădioasă*, cum sunt toate chinezoaicele de altfel, făcute toate din porțelan, că nu poți să-ți iei ochii de la ele, cum se spune în *Memoriile unei gheişe*, şi cu o privire care-l doboară pe bărbat, aşa sunt toate. Aceasta mi-a fost ghidă şi m-a dus prin câteva oraşe ale Chinei. Meseria ei era de a colecta banii din industria hotelieră, lucra pentru o companie mare din Shanghai, Parisul Asiei, un oraş imens de 20 milioane de locuitori. Cineva m-a întrebat: *care este prețul petrolului în China?* I-am zis: *crede-mă, nu am apucat să văd, nu îmi amintesc să fi văzut vreo stație de benzină*. Nu am văzut decât o mulțime nesfârşită de oameni, nu anumiți indivizi, ci valuri şi valuri de oameni. Eu, venind din Australia, țară mare cât un continent, cât toată Europa, dar care are doar 20 de milioane, mă trezesc deodată într-un oraş care are 20 de milioane locuitori. Eu, venind din libertatea aceea, acolo mă simțeam sufocat. Imaginează-ți cum e când stai la fotbal în continuu cu atâta lume, nu eşti obişnuit. Fata asta m-a dus şi mi-a arătat locurile de acolo. Nu vorbea engleză, eu nu vorbeam chineză, dar colegul mi-a zis: *mergi cu ea, o urmăreşti şi ea te duce şi te lasă în oraşele respective, ea îşi face treburile, vine seara şi te ia şi te aduce, veniți cu trenul înapoi*. Ei, dar n-a fost chiar aşa de simplu pentru că în călătoria noastră nu am putut să evităm dialogul, necesitatea de a ne înțelege unul cu altul. N-aveam o limbă ca să ne înțelegem. Când ai o limbă, te întâlneşti cu

cineva şi spui: *eu sunt cutare, lucrez ca doctor sau eu ştiu ce, sunt un băiat sensibil, finuț, mă rog, una-alta*. Când nu ai o limbă deodată eşti prins ca dezbrăcat, fără mască. Şi a trebuit să ne inventăm un fel de a comunica, trebuia să comunicăm cumva, că ai şi tu necesități, are şi ea necesități, trebuia să negociem situația, nu să negociem ceva, ci să ieşim din situația dată. Şi atunci a trebuit să devenim inventivi, să inovăm, să ne folosim de tot ce există în lumea asta ca să ne înțelegem. Desene, sunete, un dicționar, în final ea a cumpărat un dicționar, se mai uita şi îmi arăta în dicționar. Modul principal prin care am comunicat unul cu altul: de exemplu intra pe uşă să mă întrebe ce vreau să mănânc, deci deschidea uşa şi mă întreba ce aş dori să mănânc imitând vocea animalului (porc, găină, vacă etc.) zicea că e gata masa (face ca o găină), sau că e liberă baia să te speli pe dinți (făcea ca zgomotul clătitului gurii cu apă). Astfel am început să ne îndrăgostim, să ne cunoaştem cu adevărat. Faptul că a avut răbdare, şi nici eu nu aveam de ales, am avut răbdare, a creat o relație între noi care a continuat apoi doi ani, prin telefon. Eu am plecat, mi-am luat la revedere, m-am întors acasă şi am început să ne sunăm. Sigur că am corespondat, cu ajutorul cuiva ne-am scris, dar am început să ne şi dăm telefoane. Vorbeam la telefon câte 20-30 de minute. Sora ei o întreba, numele ei este Ming Ming Dong, vine din dinastia Ming, marele împărat chinez: *Dar tu nu vorbeşti engleză, el nu vorbeşte nici o boabă chineză, cum ați stat voi acolo 20 de minute la telefon, cum vă înțelegeți?* Asta făceam noi de fapt… gânguream la telefon, reinventam aceleaşi sunete pe care le-am urmărit în cele 30 de zile, prin cele patru-cinci oraşe ale Chinei, în toate locurile pe unde am fost, retrăiam acele momente prin reproducerea sunetelor care ne-au dus pe noi în momente speciale. Aşa am corespondat. După doi ani am adus-o în Australia, i-am propus să ne căsătorim, s-a dus la şcoală, a învățat engleza, a studiat, a devenit educatoare, avem trei copii, suntem cei mai fericiți oameni din lume, şi îi mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a dat pe cineva atât de iubitor şi atât de înțelegător, că nu m-am aşteptat chiar la atât de mult. Deci acea singurătate cumva a fost răsplătită. În momentul în care renunți la ceva, atunci se îndeplineşte. Este filiera prin care trece destinul.

II. BASARABIA, SAU DESTINUL LUPTEI FĂRĂ SFÂRȘIT

VICTOR BUCĂTARU
ION DRUȚĂ
LEONIDA LARI
EMIL LOTEANU
DUMITRU MATCOVSCHI
MIHAI PREPELIȚĂ
LICA MELNIC ZALAKEVICIENE
CONSTANTIN OLARU
GRIGORE VIERU

Către mântuire nu vom veni ca diferite state românești, vom veni ca neamuri

VICTOR BUCĂTARU,
cineast, Chișinău

Holul hotelului *Diana* din Băile Herculane era arhiplin. Stăteam în preajma unui monitor de televiziune, pe care se derulau imagini uneori greu de privit. Dar evenimentele fuseseră aievea, lângă noi, suferința fraților moldoveni în timpul conflictelor ce le însângeraseră țara nu cu mult timp înainte. 9 octombrie 1993, lucrările primului Congres al Spiritualității Românești erau în plină desfășurare. Autorul filmului, regizorul Victor Bucătaru, a avut un mic răgaz pentru a putea să stăm de vorbă.

Îi ascultam cuvintele, o privire critică îndreptată spre prezent și trecut, cu conștiința că lupta continuă, că nu mai este timp pentru compromis și tăcere. Recitesc interviul și îmi dau seama că este la fel de actual ca acum mai bine de două decenii.

Vasile Bogdan: *Constat că filmele dumneavoastră sunt într-o adevărată concurență cu lucrările secțiunilor, mulți dintre participanți au ieșit din secțiuni ca să privească filmele semnate de dumneavoastră, domnule Victor Bucătaru. Sunt filme ale durerii, ale suferinței poporului nostru, ale poporului care trăiește dincolo de Prut, dar suntem cu toții un singur neam, un popor, o singură simțire. V-aș ruga să vă prezentați pentru început și să ne vorbiți despre filmele dumneavoastră.*

Victor Bucătaru: Sunt Victor Bucătaru, de la Chișinău, regizor de film la Studioul de filme televizate și director al primului studio independent din Republica Moldova. Aș vrea să remarc că poporul moldovean după mine nu există,

numai domnul Mircea Snegur împreună cu tot fostul institut de marxism-leninism poate inventa un nou popor moldovean. Nu există un astfel de popor, există doar poporul român. Noi de acolo suntem centura țării, dar suntem tot români.

V. Bogdan: *Filmele dumneavoastră sunt o adevărată cronică a acestor ani de luptă pentru a fi români.*

V. Bucătaru: Atunci când se făceau primii pași, puțin mai încrezători, ai mișcării de eliberare națională de la Chișinău, când structurile statale, deci și cele din cinematografie și televiziune, mai erau cuprinse de teamă că își vor pierde locurile de muncă, carnetul de partid, eu nu-l aveam, nu aveam ce pierde și am luat camera în mână, regizor fiind, și am început să adun această cronică a mișcării de eliberare națională. Până în momentul de față s-au strâns vreo 650-700 de ore din această cronică, deci tot ceea ce s-a întâmplat de la 1988, 1989 încoace. Am pornit de la primii 12 tineri adunați la bustul lui Eminescu, care au pornit încet spre statuia lui Ștefan cel Mare, și li s-au alăturat tot mai mulți, 20 mai întâi, sute, mii, zeci de mii, până s-au adunat în piață 750.000 de oameni, care au participat la prima mare adunare națională de la Chișinău, în august 1989. În acest răstimp, din materialele de care dispun, în afară de cronica asta, am mai realizat câteva filme, între care unul lungmetraj de ficțiune, al cărui scenariu a fost ținut o bună vreme pe polițele Comitetului Central al Partidului Comunist Moldovean, filmul „Troița", un film despre distrugerea spirituală a românilor de dincolo, despre schimbarea valorilor, subtituirea adevăratelor valori cu valori materiale, cu valori comuniste. Un alt film de lungmetraj, filmul „La izvoare", vorbește despre mănăstirile Moldovei aflate de o parte și de alta a Prutului. Este un film la care am visat toată viața, și mai ales atunci, în 1988, când, abia la 40 de ani!, mi-am văzut în sfârșit țara, am văzut adevăratele noastre valori, am văzut ce ne-au lăsat strămoșii. Atunci a apărut ideea filmului și mi-am spus că acum este ocazia, nu am voie să o amân, acum ori niciodată. Îmi dădeam bine seama că nu numai eu aveam nevoie de aceste valori, ci toată românimea care se află în afara hotarelor țării. Pentru cei din țară, pentru dumneavoastră, nu era o problemă să urcați în tren, să mergeți până în nordul Bucovinei, să mergeți până în Moldova să vedeți acele mănăstiri, acele vetre de cultură, spiritualitate și

credință românească pe care ni le-au lăsat strămoșii. Atunci am hotărât să duc aceste izvoare și dincolo, să le arăt fraților mei, cei care mai păstrau credința. Aceștia până atunci trebuiau să meargă să se roage la Dumnezeu la o mănăstire străină, în Ucraina, la Poceaev, departe, foarte departe, pe când cele de aici sunt în imediata noastră apropiere, dar până atunci ne erau necunoscute. Mă gândesc că acestea ar fi mult mai accesibile dacă, pe lângă Podurile de Flori, ar fi și mai multe poduri peste Prut, poduri de piatră, și dacă nu ar fi sârma ghimpată la Prut, să vină credincioșii de dincolo la ceea ce le-au lăsat și lor, nu numai românilor din țară, ci și celor de acolo, înaintașii noștri. Dar, deocamdată, mulți s-au mulțumit și cu ceea ce am făcut și le-am adus eu, cel puțin pentru a le vedea ei, și copiii lor care vin la studii încoace, să bea apa de la acel izvor sfânt al neamului nostru.

V. Bogdan: *Dar lupta continuă. Iată că situația, în loc să se simplifice se complică tot mai mult.*

V. Bucătaru: Da, situația s-a complicat serios anul trecut, când a început acel război de genocid. Nu a fost destul genocidul sovietic imperial care a încercat să ne distrugă prin distrugerea spiritualității, a credinței, deci a adevărului istoric al existenței noastre pe acest pământ. Anul trecut a început genocidul direct, în care au murit copii, tineri, bătrâni în acel război de la Nistru. Cei mai mulți tineri au murit în Tighina, cetate veche, românească, în luna mai erau 90.000 de refugiați din Transnistria în Basarabia. Mulți din ei au rămas până astăzi și nu au nici unde trăi, nu au din ce trăi, nu au casă, casele lor au rămas acolo. Unii s-au întors. Dacă celălalt stat românesc, Republica Moldova, ar fi avut bărbați cu adevărat, cum am avut în întreaga noastră istorie, poate că aceste probleme puteau fi rezolvate, am fi găsit o cale pentru reîntregire și întru apărarea întregului neam românesc. Dar asta este situația.

V. Bogdan: *Am înțeles că ați fost și pe frontul de pe Nistru, ați filmat acolo.*

V. Bucătaru: Pe frontul de pe Nistru am fost de la bun început, cu primii voluntari și primii polițiști. Dacă vă mai aduceți aminte acel reportaj pe care l-am transmis lui Virgil Tatomir, cu care am fost prieten, un om cu sufletul foarte aproape de Basarabia prin ceea ce făcea aici, la Televiziunea Română.

Reportajul a fost realizat în acel TAB în care comandantul a fost omorât, doi băieți au fost răniți, unul cu mâinile arse, altul cu picioarele rănite, iar noi, ceilalți, ne-am ales cu câte o contuzie. În cinci luni și jumătate din acel război am văzut foarte multe lucruri cumplite, chiar și în acest film, vedeți, sunt numai niște urme din acei miri, care n-au mai apucat să fie miri. După tradițiile noastre creștinești când este înmormântat un băiat care nu este căsătorit, i se pune pe coșciug un buchet. Dacă ați văzut în acest film, „Ecologia unui neam", realizat pentru forumul internațional de la Rio de Janeiro, sunt niște oase arse care au fost îmbrăcate în haine de mire și s-a pus acest buchet.

V. Bogdan: *Oase arse, oameni răstigniți…*

V. Bucătaru: Plutonierul Purice, de la Tighina, a fost răstignit. Am filmat urmele cuielor care au fost bătute în palmele lui, acea stea ce i-a fost tăiată în frunte, dar sistemul informațional, mass-media imperiale rusă a plasat informația cum că noi am fi făcut asta. Mă sunau prieteni din Statele Unite, din Franța, din Germania: *ce faceți voi acolo, sunteți barbari, îi omorâți, îi ardeți, îi răstigniți pe ruși?* Și când le-am trimis casetele și au văzut lucrurile adevărate, atunci s-a schimbat opinia publică și nu numai, ci și poziția Congresului Statelor Unite. Și tot noi n-am vrut să fim bărbați. Uu congresman american a plecat cu o zi înainte de a-și încheia vizita oficială la Chișinău, fiindcă venea Ruțkoi să se întâlnească cu conducerea Republicii, și nu s-ar fi putut ca cel care cerea retragerea Armatei a 14-a din Republica Moldova să stea la aceeași masă cu instigatorul acelui conflict. S-au întâmplat și se întâmplă multe lucruri stranii. Are Vieru o poezie: „Se întâmplă lucruri stranii pe glob". Probabil că dacă ar fi lucrurile mai puțin stranii, la fel și oamenii de care ajungem să depindem, situația actuală și viitorul nostru n-ar mai fi atât de stranii, iar acea centură românească, parcă anume predestinată la genocid, să fie cu adevărat o centură de apărare a țării.

V. Bogdan: *Ați nuanțat chiar aici, la Congres, această idee, oricât ar părea de curios, dar România este o țară înconjurată de români.*

V. Bucătaru: Da, la 50 de km, la o sută de km, la 150 de km, și sunt niște lucruri, sunt niște legături curioase, subterane. Iată de pildă, Mănăstirea Căpriana avea moșie sub Chișinău,

la Durlești, mănăstirea Noul Neamț de lângă Tighina, una la Chițcani. Deci sunt niște lucruri nu numai, spun eu, supraterestre, sunt unele subterane care vorbesc despre legături mult mai trainice. Cred eu că este imposibil de a distruge această unitate dintre noi, de a ține veșnic această națiune despărțită, una să fie țara și cealaltă centura ei, mai apropiată sau mai îndepărtată, în diferite state românești. Este imposibil fiindcă, după cum scrie și în Biblie, către Mântuire nu vom veni state diferite românești, sau centuri, vom veni ca neamuri. Și dacă suntem conștienți de faptul că ne vom îndrepta spre Mântuire într-un timp nu prea îndepărtat, eu cred și îmi doresc ca înainte de acea venire către Mântuire să fim cu toții împreună.

V. Bogdan: *Iată, au trecut anii, a avut loc Revoluția Română, la noi s-au petrecut multe transformări. Dar ce s-a întâmplat în Republica Moldova, cu omul de rând?*

V. Bucătaru: Vedeți, cetățeanul din Republica Moldova, ca și cel din țară, în răstimpul sistemului totalitarist a fost îndobitocit. Consider că în țară s-a dezdobitocit un pic mai repede, fiindcă nu s-a încercat să fie dus mai departe acest proces de îndobitocire. În schimb, în Republica Moldova cetățeanul simplu continuă să fie îndobitocit, dar dacă până acum era îndobitocit de conducerea de partid, de sistemul totalitarist venit de la Moscova, acum este îndobitocit de noua nomenclatură națională, care în fond a rămas aceeași, dar acum se numește președinte, parlament, prim-ministru.

V. Bogdan: *Și în contextul acesta, ce fac oamenii de cultură, continuă lupta lor pentru limbă și spirit românesc?*

V. Bucătaru: Oamenii de cultură, intelectualitatea mai încearcă, mai continuă lupta. A început chiar Congresul intelectualității, o mișcare politică care a întrunit intelectualitatea, dar numai. Pentru mine intelectual este și țăranul cu patru clase. Iată, domnul Rotaru Cordân din Coștei, Iugoslavia, care a venit cu fanfara lui la această manifestare de la Herculane, este *mai* intelectual decât un ministru de la Chișinău, că pe cei de la București nu-i prea cunosc. Intelectualitatea încearcă să rupă această nomenclatură, de această mafie neocomunistă. Este foarte greu fiindcă toate structurile financiare, economice sunt în mâinile lor. Intelectualitatea rămâne cu sufletul, cu filmul pe care l-a făcut, cu cartea, cu poezia scrisă, dar toate manivelele

financiare și economice le au în mâinile lor, mass-media în marea sa majoritate o au în mâinile lor, și continuă din nou să îndobitocească acel sărman popor, acel sărman țăran căruia îi spune: *tu nu ești român, tu ești moldovean* și încearcă acum din nou, după cei de la Tiraspol, care cu Constituția tătucului Stalin au dorit să creeze o națiune moldovenească, iar acum încearcă să creeze din nou o altă națiune.

V. Bogdan: *Și cum priviți dumneavoastră de la Chișinău faptul că, iată, Leonida Lari, Grigore Vieru acum locuiesc în București?*

V. Bucătaru: Trebuie să rămână. Dacă unul din demnitari își permite, în cadrul unei emisiuni televizate de la Chișinău, un președinte al unei comisii parlamentare, membru al Prezidiului Parlamentului, să spună: *cine nu vrea, cui nu-i place acest stat, să se ducă, să plece la București, să trăiască acolo!* Dar Leonida și Grigore Vieru, chiar dacă și-au luat locuință la București, eu știu că au rămas cu toată durerea acolo, și poate e nevoie să mai facă ceva aici, în țară, astfel încât celor de acolo să le fie un pic mai ușor în acea luptă pe care continuă să o ducă pentru eliberarea noastră națională, cel puțin pentru eliberarea de sub acel imperiu care ne mai ține în ghearele lui. Ei trebuie să lupte cu nomenclatura noastră națională locală, care se duce cu brațele deschise din nou încolo, spre răsărit, spre Moscova, spre cei care ne-au luat buneii, părinții și i-au dus în Siberii, i-au dus pentru a distruge acest neam.

V. Bogdan: *Vorbeam despre intelectualitate în general, dar care este situația cinematografiei? Sunteți cineast, domnule Bucătaru.*

V. Bucătaru: Cinematografia este într-un moment de cumpănă, și nu fără ajutorul conducerii acestui stat românesc de dincolo de Prut, pentru că probabil este și asta o tactică. Nu numai cinematografia, toată cultura este îndreptată într-o anume direcție, fiindcă în primul rând această îndreptare au pornit-o oamenii de cultură și artă, o continuă ei, acea problemă de iluminare a omului simplu, de a aduce adevărul, adevărul istoric, nu cel scris de cărțile lor comuniste, adevărul istoric și asta probabil, după mine, este o tactică neobolșevică, neocomunistă pentru a dovedi în această perioadă că își continuă îndobitocirea. Pe de altă parte suntem cineaști care

facem film din entuziasm, din dăruire totală. Eu iau camera în mână și alerg cu ea, când se ajunge la montare atunci încerc să găsesc pe cineva care să mă ajute să așez în ordine imaginile. Am realizat de curând un film despre regretatul poet Ion Vatamanu, poet și o personalitate importantă de la Chișinău. Acum sunt în perioada de pregătire a realizării unui film despre Doina și Ion Aldea Teodorovici. Este o datorie a mea, fiindcă în viață fiind, și buni prieteni, am tot amânat proiectul zicând că mai adunăm, să aibă imprimări cât mai multe, dar s-a întâmplat nenorocirea și trebuie să îmi împlinesc promisiunea. Sigur, ar fi fost mult mai bine să fim cu toții împreună și să mai amânăm realizarea filmului, dar acum acesta a devenit pentru mine o datorie pe care trebuie să o împlinesc cât de curând.

V. Bogdan: *Ce vă spune Timișoara?*

V. Bucătaru: Timișoara îmi spune balconul Universității din Chișinău, la care se afla feciorul meu, care e student acum la București, care a adunat toată studențimea de la Universitate și strigau: *Timișoara, Timișoara, Timișoara! Noi suntem cu Timișoara!* Deci, în primul rând, asta îmi spune. Și dacă nu am fost eu la Timișoara, printre primii care au venit din Republica Moldova a fost feciorul meu la Timișoara. Deci de Timișoara mă leagă feciorul meu. Mai scump pe acest pământ decât țara, credința, spiritualitatea noastră străbună și feciorul meu nu am nimic mai de preț. Cred că v-am spus totul.

O revoluție ce nu pornește în direcție constructivă, începe să se nimicească pe ea însăși

ION DRUȚĂ,
scriitor, membru al Academiei Române

În timpul regăsirii noastre spirituale, pe care îl trăim, marele scriitor basarabean Ion Druță continuă să rămână aproape necunoscut. Afirmația poate părea paradoxală, veți spune, pentru că Ion Druță a apărut în România în anii trecuți cu memorabilul său roman *Clopotnița*, mai multe piese de teatru i-au fost jucate pe diferite scene din țară. De curând, Academia Română l-a primit, alături de Grigore Vieru, printre nemuritori. Şi totuşi, între imundele apariții editoriale de genul *Femei celebre* şi romane de 15 lei, care au invadat ştandurile librăriilor, pentru Ion Druță nu se găseşte hârtia necesară pe care să-şi *sădească* durerea lui, a noastră, a tuturor românilor.

Mă aflam la Chişinău în primăvara anului 1991 şi căutam cărțile lui Ion Druță. Citisem ce fusese publicat în România, dar marea avere a cărților sale se afla încă ascunsă în tot felul de volume sau publicații. În acele zile, însă, se punea la cale editarea întregului corp al operei sale într-o serie de patru volume, şi se făcuse deja o lungă listă cu pasionații care doreau să le achiziționeze. Cu complicitatea unor colegi de la Radio Chişinău, am fost unul dintre cei fericiți. De unde o asemenea dragoste față de acest scriitor, care, în definitiv, trăia la Moscova? Pentru că fusese asimilat drept un Sadoveanu basarabean, pentru că este una din **frumoasele întruchipări ale sufletului românesc dintotdeauna**.

Nu l-am cunoscut personal niciodată pe Ion Druță, deşi am încercat în mai multe rânduri. În iunie 1991 mă

aflam la Radio Chișinău și-mi vărsam oful, când unul din colegi a ridicat telefonul, a format mai multe numere decât în mod obișnuit, iar la capătul firului se afla Ion Druță. Ceea ce urmează a fost un dialog de vis. Eu asaltat de întrebări care-mi veneau cu repeziciune în minte, subliniind fiecare cuvânt parcă din literatura omului cu care vorbeam, teroarea timpului prea scurt pentru a ne lămuri pe de-a-ntregul, nevoia de a-i sta alături. Și totuși Moscova era departe, și totuși timpul meu de stat în Republica Moldova se împuțina dramatic. Trebuia să mă mulțumesc cu atât, deocamdată.

Vasile Bogdan: *Îmi face o deosebită bucurie și simt o vie emoție, maestre Ion Druță, că, în sfârșit, peste mii de kilometri, avem șansa să dialogăm. Dumneavoastră sunteți la Moscova, eu la Chișinău. Mă simt însă alături de dumneavoastră, iar dumneavoastră vă aflați alături de noi. Din capul locului doresc să vă spun că timișorenii vă poartă o vie recunoștință pentru că atunci, în decembrie 1989, mesajul dumneavoastră de suflet, pe care ni l-ați adresat într-un lung și foarte îmbărbător interviu acordat postului de radio Europa liberă, a însemnat pentru noi foarte mult. Ați spus atunci un lucru care pe noi ne-a emoționat, pe noi cei care în acele zile ne întrebam cu durere, cum puteam scăpa de dictatură. Spuneați, reproduc din memorie: import-export de revoluție nu există, revoluția este ca o floare, dacă aceasta are sămânță bună și un grădinar priceput, care știe să o așeze în pământ bun, să o îngrijească cum se cuvine, cu dragoste, atunci floarea va fi de o neasemuită frumusețe. Și iată, la câteva zile după aceea, Revoluția română a demonstrat că românii pot să fie grădinari buni. Maestre Ion Druță, ce ați simțit atunci când ne vorbeați despre o viitoare revoluție?*

Ion Druță: Sunt multe de spus despre aceasta. Adevărul este că eu am primit mai multe telefoane și am fost în fel și chip descusut dacă nu cumva, cineva… m-a pus la cale, nu cumva, cum s-a făcut, în sfârșit, știm noi urâțeniile noastre balcanice de demult. Vreau să spun că imboldul care m-a determinat, m-a așezat mai bine zis la masa de scris, a fost un român. Un foarte bun român care locuiește în Italia și care mi-a povestit că a stat într-un spital din Milano și se simțea aproape dus pe lumea cealaltă. Și fiind ardelean, își amintea copilăria, Ardealul, toate

celelalte, deşi locuia din anii ’40 în Italia, fiind cetăţean italian şi de o viaţă trăia acolo. Şi zice că o echipă de vreo trei medici umbla din cameră în cameră, făceau un fel de inspectorat, şi veneau la fiecare pat şi întrebau pe fiecare de naţionalitate, de unde este. Şi când a ajuns la dânsul, el a spus, fiind luat foarte pe neaşteptate, cum se gândea el la copilărie: *sunt român*. Ei au plecat mai departe, dar o doamnă din acel colectiv l-a chemat, mai târziu, într-un cabinet spunându-i: *Dă-mi voie să-ţi strâng mâna şi să-ţi mulţumesc. De ce, doamnă? Pentru că aţi spus că sunteţi român! Dar ce este atât de extraordinar în asta? În spitalul acesta din Milano sunt cel puţin o sută şi ceva de români, dar nimeni nu mai vrea să se recunoască român, sunt bulgari, sârbi, croaţi, polonezi, unguri, ucrainieni, ce mai vrei, orice, dar nu români.* Zice: *am ajuns în umilinţa noastră că ne e ruşine, în fond, şi de neamul nostru.* Şi nu ştiu cum, chestia asta m-a impresionat extraordinar, că, într-adevăr, noi ajunsesem undeva mult prea departe în căderea noastră, mult prea departe.

V. Bogdan: *Şi iată că Revoluţia română a ridicat din nou demnitatea românilor la adevărata ei valoare. Ce aţi simţit în clipa în care aţi aflat că în România sunt evenimente?*

I. Druţă: Aflaţi că eu nu împărtăşesc nici pe departe euforia dumneavoastră pentru ceea ce se întâmplă acum în România.

V. Bogdan: *Dar atunci?*

I. Druţă: Atunci, da! Dar ceea ce se petrece acum şi la Chişinău, şi pe malul stâng şi pe malul drept al Prutului, sunt lucruri care mă întristează foarte mult. Din punctul meu de vedere orice revoluţie, la un moment dat, trebuie să-şi verse energia într-o arie constructivă, pentru a face o viaţă nouă. Dacă revoluţia nu este în stare să se pornească într-o direcţie constructivă, ea începe să se mistuiască, să se nimicească pe ea însăşi. Şi mă tem foarte mult că asta este ceea ce se petrece şi în România, şi în Moldova noastră. Revoluţia începe a se mânca pe sine însăşi şi aceasta este o mare tragedie pentru noi.

V. Bogdan: *Şi care ar fi calea? Cum o vedeţi dumneavoastră?*

I. Druţă: Până a se ajunge la cale, noi ar trebui să căutăm motivele. S-ar putea întâmpla, eu nu vreau să fac pe profetul, ferească Dumnezeu să am dreptate şi în chestia asta, ca însuşi

caracterul nostru național să vină de-a curmezișul intereselor noastre naționale. Deseori pe omul nostru simplu sau nu prea simplu, sau care se pretinde că este simplu, mai mult îl interesează răfuielile sale proprii decât interesele neamului ca atare. El mai degrabă ar dori să-l vadă pe vecin culcat pe jos, şi pe el rămânând sus şi biruind, decât împreună cu acelaşi vecin cu care are socotelile lui, mă rog, să facă o țară nouă. Mă tem foarte mult că nu avem bărbați de stat. Nu-i avem. Tocmai m-ai prins cu telefonul acesta, eu vin la Moscova aşa, o dată pe săptămână câte o jumătate de zi, în timp ce citeam o scrisoare a unui elev din clasa a VI-a, uite, o am aici pe masă pe undeva, o scrisoare nemaipomenit de frumoasă şi chiar mă gândesc să-i răspund băiatului acela, Ion Vrabie din Ungheni. Zice copilul în scrisoare că *poate mai vii pe la noi, mai stai pe aici, că la noi lumea s-a înrăit şi se mănâncă ca nişte lupi ei între ei.* Domnule, când un copil îmi trimite mie, la Moscova, o scrisoare plină de îngrijorare că oamenii se mănâncă între ei ca nişte lupi, asta este o chestiune care trebuie să ne pună pe gânduri pe toți. Şi aş zice să ne cutremure pe toți. Ce se petrece în țara noastră? Să nu mai umblăm cu vorbe mari, domnule Bogdan, noi la ora actuală nu avem bărbați de stat. Avem pantaloni bine călcați, puşi la punct, avem cămăşi frumoase cu mânecile scurte, Avem pălării, avem frizuri, avem chelii, avem ochelari, avem totul şi nu avem bărbați de stat. Aceste chelii, pălării şi cămăşi cu mânecile scurte se plimbă cu maşinile, prezidează, iau decizii, se rup la microfon, fac declarații, dar toate acestea nu sunt decât vorbe, vorbe şi iar vorbe. Pentru că Domnul nu le-a dat cumpătul unui bărbat de stat, clarviziunea, inteligența, rafinamentul, răbdarea şi cumințenia unui bărbat de stat. Uite unde ajungem.

V. Bogdan: *Sunteți un scriitor mult iubit în România datorită romanului dumneavoastră* Clopotnița*, a pieselor de teatru care s-au jucat pe unele scene. Trebuie să recunoaştem însă că din opera dumneavoastră a apărut, deocamdată, destul de puțin aici.*

I. Druță: În ceea ce priveşte publicarea cărților mele în România, se întâmplă nişte lucruri foarte ciudate. Vreo trei, patru teatre mi-au jucat nişte piese dar aşa, parcă le-ar fi furat de undeva. Aflu peste o jumătate de an: *Ştii dumneata că ți s-a*

jucat o piesă la Craiova și a avut succes? Și parcă toți ar aștepta că o să leșin de fericire că piesa mea a fost jucată la Craiova. Dar uite că trece timpul și Druță nu leșină. Pe urmă am publicat *Clopotnița* și iar nu am leșinat. Mai trec patru-cinci ani… *Hai să-i mai publicăm un roman, poate leșină*. Dragul meu, mie mi se pare oarecum rușinoasă intrarea unui scriitor într-o literatură. Ori iei și publici ce are omul, ori nu publici. Ce înseamnă faptul că o dată la patru-cinci ani îi publici o carte și aștepți carevasăzică să leșine de fericire. Același lucru se întâmplă și cu Academia din România. Cineva mi-a spus, la Chișinău, că ar fi auzit la televizor că noi, împreună cu Vieru, am fost admiși în Academie. Dar uite că acum trece un an de la zvonul acela și eu concret nu am primit nimic, nu mi s-a spus nimic. Bine, domnule, dar românii sunt o țară civilizată sau nu sunt? Sau dacă domnii de la Academia din România cred că au făcut o prostie și că eu și cu Vieru nu trebuia să fim aleși, revizuiește hotărârea aceea și gata, nimeni nu are nicio pretenție, dar dacă credeți că ați făcut o faptă bună, atunci faceți un răvaș frumos, îl transmiteți într-un anumit fel, să vadă omul că chestiunea este făcută, nu?

Am impresia că Revoluția asta a schimbat foarte puțin din moravurile de pe vremuri. Ele vin dintr-o gașcă foarte adânc ascunsă în care decizia poate fi luată zece la sută, optzeci la sută sau cincizeci la sută. Domnule, dar tocmai asta este nebunia, demonii care au scos lumea din minți. În definitiv, ori iei o decizie, ori nu o iei, sau zici alb sau zici negru, sau zici da sau zici nu. Asta este firea sănătoasă a omului și eu spre asta vreau să mergem cu toții, și cei de pe malul stâng și cei de pe malul drept al Prutului.

Nouă, românilor, ni s-a dat posibilitatea de a câștiga grația divină

LEONIDA LARI,
poetă, jurnalistă, militantă anticomunistă

Se întâmpla la 1 decembrie 1990, la Alba Iulia. Pentru prima dată sărbătoream Marea Unire ca Zi Națională a tuturor românilor, iar în cetatea transilvană se strânsese o mulțime de oameni. Veniseră țăranii din localitățile învecinate, delegați ai comunităților din țară, veterani ai evenimentului din 1918, ai războiului mondial, oameni politici, scriitori, artiști, ce avea mai bun nația română în acele zile. Radio Timișoara transmitea în direct evenimentele, ne aflam acolo cu carul de transmisie, eram și mai mulți colegi redactori, astfel încât să nu ne scape niciun moment semnificativ din noianul de întâmplări din acele zile.

Pentru mine, unul din momentele de referință a fost întâlnirea, scurtă dar densă, cu **Leonida Lari**, o legendă a spiritului românesc de peste Prut. Am abordat-o în centrul de presă, rumoarea acoperea uneori cuvintele, dar mesajul era clar, cuvintele trecute prin inimă ajungeau unde trebuie, înțelesul lor era rostit fierbinte, era înălțător. Și a rămas tot astfel, deși acum îl auzim din ce în ce mai estompat, dacă mai vrem să-l auzim.

Vasile Bogdan: *Iată o șansă mai mult decât fericită, când sărbătorim, pentru prima dată Ziua națională a românilor aniversând și Marea Unire, la 1 decembrie, să vă întâlnesc, doamnă Leonida Lari, aici, la centrul de presă de la hotelul*

Cetate. Sunteți o binecunoscută poetă și parlamentar atât al Uniunii Sovietice, cât și al Republicii Moldova. Este o mare bucurie să vă cunoaștem aici, sunteți alături de noi și simțim cu toții românește.

Leonida Lari: Am o mare bucurie de a participa la această sărbătoare națională a românilor de pretutindeni de la Alba Iulia și cred că e bine că s-a organizat la Alba Iulia. Vreau să spun că aici se află și mulți români din Basarabia, deși o duc foarte greu acolo, ne aflăm într-o situație de mare criză, realitățile din Basarabia sunt crunte, pur și simplu. Românii din Basarabia luptă pentru eliberarea lor națională, pentru eliberare teritorială, dar, oricât de mari ar fi problemele noastre, am venit cu inima plină încoace, la românii din Ardeal, fiindcă aceștia din urmă, dată fiind istoria lor la fel de grea ca a noastră și suferințele lor de ani de zile, de sute de ani, am putea spune că ne-am întâlnit tot ce-i păscuți, vorba aceea. Nu vreau să umbresc frumoasa sărbătoare cu problemele noastre, vreau pur și simplu să comunic o veste importantă pentru toți românii, și anume că nouă, românilor, ni s-a dat o posibilitate de a câștiga grația divină. Noi am râs de faptul că proroci străini au remarcat acest fapt, proroci din Tibet, din Rusia, din Ucraina, se repetă iarăși modelul istoric, proorocii autohtoni nu sunt crezuți la ei acasă. Așadar poporul român își poate câștiga grația divină fiind unul din ultimele popoare de pe glob care au intrat în atenția providențială. Ceea ce spun acum nu e deloc deplasat, cum ar părea pentru unii necredincioși. Am avut și eu o viziune în acest sens. Mi s-a arătat un semn eteric, cu o scară în spirală pe care urcam cu alte patru ființe de pe pământ, din alte țări. Acele patru ființe au urcat scara mai departe, dar la jumătatea scării mie mi s-au rupt treptele din față. Am întrebat: *Doamne, de ce îmi rupi treptele în față tocmai mie?* Și o voce mi-a răspuns: *pentru că voi, românii, la jumătatea secolului ați rupt credința, târâți-vă în genunchi pentru a o recăpăta, iar în urma voastră o să crească treptele*. Și am început să mă târâi în genunchi pe schelele acelea fără trepte, eram într-un înveliș eteric, într-adevăr, în urma mea cădeau picături de sânge și creșteau treptele. Deci fără anumite sacrificii, fără anumite jertfe nu vom putea să ne câștigăm libertatea. Aceste jertfe trebuie făcute de oamenii de spirit, liderii, personalitățile, să nu

fie omoruri în masă. De multe ori când m-au întrebat și unii, și alții, cum calific revoluțiile într-o țară sau în alta, am zis că nu îmi plac revoluțiile, pentru că este o ucidere în masă, pentru că nu se știe nici în cer, nici pe pământ cine lovește, cine și pe cine ucide. Revoluția își are legile ei, ca și marea, fluxul, refluxul, cu urcarea sau coborârea, cum e și lumea în stradă.

V. Bogdan: *Se apropie aniversarea unui an de la Revoluția Română și poate că este momentul să ne spuneți care este puntea între Chișinău și Timișoara, care suntem două candele ale acestei Revoluții ce a izbucnit pe urmă la București, victorioasă. Poate facem această legătură peste Carpați, peste Prut, până la Nistru.*

L. Lari: Între oamenii de bună credință de oriunde, fie că trăiesc într-o provincie, fie într-o capitală, inima nu este o provincie. Repet, nu îmi plac vărsările de sânge, nu îmi place mai cu seamă modelul rusesc al revoluțiilor. În 1917, a avut loc în Rusia revoluția și ce consecințe avem? Le suportăm până acum. Nu aș vrea ca revoluția din România să aibă aceleași consecințe. Într-adevăr, drumul spre democratizare duce și spre disperare. Dar, vedeți dumneavoastră, niciodată nu trebuie să uităm că există un Spirit Suprem, care le vede pe toate de la distanță și ne judecă ambițiile noastre pământești, iar acestui Spirit Suprem nu îi place când ucide frate pe frate, el nu tolerează războaiele de ucidere între frați, fratricide, dacă ne amintim de modelul Cain și Abel, model din cauza căruia și acum suferă omenirea. Nu mă uit numai la partea românească, și tocmai de aceea vă spun, cu mâna pe inimă, că noi, în Chișinău, de patru ori am oprit vărsarea de sânge, noi nu am vrut să nu moară niciun român. Nu am vrut să moară nici rusul, nici turcul, nici evreul. Dacă se poate, orice vărsare de sânge trebuie oprită. Altceva e acum în Basarabia, pentru că ni se fură pământul de sub picioare. Aici, de acum se schimbă oleacă lucrurile, pentru că e ca și cum ar intra în casa cuiva un hoț, s-ar instala acolo și la un moment dat ar alunga stăpânul din casă cu tot cu copii, și sigur că trebuie să apărăm, firește, pământul acesta, și dacă aș fi președinte, aș proceda ca Ștefan cel Mare, pur și simplu aș apăra casa noastră, pământul nostru pentru generațiile viitoare.

V. Bogdan: *Doamnă Leonida Lari, în finalul acestui scurt interviu, sigur, suntem în centrul de presă, este multă aglomerație aici, colegii bat la telexuri, vorbesc la telefon, este multă zarvă, v-aș ruga să spuneți un gând pentru Timișoara.*

L. Lari: Eu aş vrea să vin la Timişoara ca să cunosc mai bine realităţile de la Timişoara. Deocamdată ştiu că sunt oameni tineri, cu dragoste de neam şi de libertate, dar ca să aflu mai bine ce s-a întâmplat acolo trebuie să vin. Ştiţi, câteodată oamenii nu mă înţeleg, eu am o opinie deosebită în modalitatea de cunoaştere. Totul se înscrie, absolut totul se înscrie, atât pe pământ, cât şi în ceruri, ca şi gândurile noastre, care acum plutesc între noi când vorbim şi ni se pare că sunt numai vorbe. Nu, şi gândurile noastre se înscriu undeva în ceruri. Şi aş vrea să vă recit în finalul acestui microinterviu o poezie închinată fraţilor mei:

De Patrie

Când, aspră, mă scutură seara
Din ziduri prin pomi întomnați,
Mă sprijin cu gândul de țara
Străbunilor mei luminați.

Și merg înspre locuri retrase,
Cernând amintirile-n mers, –
Acolo un tei ascultase
Întâiul, stângaciul meu vers.

În vale, sub casa bătrână,
Mânată de-un dor negrăit,
Copila, privind în fântână,
Adâncul din noi am privit.

Pe deal, către marginea zării,
Cu sufletu-n palme întins,
Odată, în arșița verii,
De dragoste tristă am plâns.

Iar unde cărarea se stinge
Departe-departe-n țărâni
Pe unicul frate de sânge
L-am dus ca pe-un laur pe mâini.

Dragi dealuri, dorite de pace,
Smerite, nostalgice văi,
Eu nu spun ce-adaos voi face
Luminii străbunilor mei.

Dar spun că eu seară de seară
Mai greu, mai ușor, mai durut
Am stat pe o palma de țară
Și focul aprins l-am ținut...

Timișoara este o stare de existență

EMIL LOTEANU,
regizor de film

Mi-l închipuiam, aşa cum îl văzusem de fapt în reportajele de televiziune, cu cămaşa descheiată la piept şi mânecile suflecate, energic şi dinamic pe platoul de filmare, şi nu-mi pot stăpâni deziluzia când îl întâlnesc în elegantul său birou de la Uniunea Cineaştilor din Republica Moldova din Chişinău, într-o înserare de iunie 1991, impecabil asortat în sacoul său vişiniu cu cenuşiul pretenţios al pereţilor. Mi-l închipui, şi i-o spun, că seamănă cu albatrosul lui Baudelaire. Emil Loteanu, celebrul regizor de film, zâmbeşte, chiar se amuză.

Filmele lui (între care *Lăutarii*, *O şatră urcă spre cer*, *Gingaşa şi tandra mea fiară*, *Ana Pavlova*, *Luceafărul*) au intrat în legendă, din păcate şi creatorul lor, mult prea devreme. O viaţă arsă prea repede.

Vasile Bogdan: *Mă aşteptam să mi se spună că sunteţi la filmări şi, totuşi, vă găsesc în acest birou, printre multe, foarte multe hârtii…*

Emil Loteanu: Mă aflu aici pentru că mi-am asumat nişte răspunderi ce au fost confirmate de colegii mei. Am fost ales în această funcţie, ce este o cruce nu uşor de purtat. Sunt trei ani şi jumătate de când nu fac filme, dar am făcut alte multe lucruri. Am creat un studio de debuturi, un studio pentru tineret, care trebuia gândit, conceput, format, găsiţi oamenii, găsite talentele, pe urmă lansarea în producţie, protejarea lor, grija pentru ziua de mâine în ceea ce priveşte aceste talente descoperite. În paralel, am condus la Moscova un atelier de regie la Şcoala superioară de regie şi dramaturgie de film şi am încercat să creez un teatru al actorului universal. Adică

aşa cum este actorul de film, un actor care face orice la fel de bine, adică gândeşte, dansează, cântă şi aşa mai departe. Un alt lucru pe care l-am făcut a fost o emisiune la Televiziunea din Chişinău intitulată În căutarea unei stele, care a devenit, în timp, o adevărată scenă pentru depistarea de noi şi noi talente.

V. Bogdan: *Aţi reuşit deci să demaraţi o seamă de acţiuni înspre ceea ce doriţi dumneavoastră să faceţi, şi aţi anunţat programatic acest lucru: revitalizarea cinematografiei moldoveneşti. Care sunt pricipiile acestui drum, cum va arăta noul film basarabean?*

E. Loteanu: Este un proces de lungă durată, să ştiţi, şi foarte contradictoriu. Noi suferim în primul rând de lipsă de oameni, adică de cantitate. De aici lipsa de concurenţă, deci a mecanismului care este obligatoriu să funcţioneze, adică o permanenţă în dreptul de a vorbi, de a expune, de a crea. Acesta a fost scopul meu dintâi, adică am căutat în întreaga Uniune, cu colegii mei, să facem acest pas apostolic spre sate, să ridicăm mulţimile, tineri, elevii, învăţătorii şi am căutat cu lumânarea, din şcoală în şcoală, de pe străzi, în sate, în orăşele, în cătune, am căutat oameni. O dovadă a acestui efort o constituie şi faptul că acum, la Institutul de Artă Dramatică din Bucureşti studiază un grup de studenţi din Basarabia, aceştia fiind găsiţi de noi. Pe undeva se repetă însuşi destinul meu. Eu am început să fac filme cu echipe locale, adică m-am aventurat într-o formulă fără nume mari, fără actori deosebiţi, am preferat să găsesc oameni de marcă mare, de un potenţial real şi solid şi se pare că am reuşit pentru că au fost foarte buni toţi cei găsiţi de mine la vremea lor, şi Svetlana Toma, şi Grigore Grigoriu, şi Mihai Volintir şi mulţi alţii.

Este bine să se ştie faptul că filmul este o artă foarte pretenţioasă, este o artă de lux. Nimeni nu te obligă nimeni să faci film cu forţa, este un lucru foarte costisitor şi atunci când eşti în faţa a câtorva milioane de oameni care vor să vadă ceva, atunci trebuie să le oferi într-un mod foarte precis ceea ce aşteaptă ei de la tine. Deci ca să ai ce comunica, trebuie să acumulezi. Este vorba de mult chin sufletesc, de sentimente, de poziţie civică, de dragoste, de temperament şi de necesitatea de a le comunica. Plus că filmul înseamnă, în afară de talent, şi o industrie perfectă, ceea ce noi nu avem, după cum nici România

nu are, după cum şi Europa şchiopătează în acest domeniu. Singura industrie de film din lume este cea americană. Eu, aşa a dat Dumnezeu, m-am înscris într-un traseu internaţional de consumaţie a filmului şi realizările mele au fost cumpărate în peste 120 de ţări, şi atunci m-am obişnuit să particip la un concurs din acesta, internaţional, de facturi mai extinse, deci nu pot da înapoi. Pornind de la aceste exigenţe, analizez acum situaţia filmului basarabean. Eu mi-am exprimat gândul acesta că a fi patriot înseamnă a afirma nişte valori de talie internaţională, adică să nu fii mare şi tare numai în târgul tău, ci, aşa cum au făcut marii artişti ai culturii noastre, să fii auzit şi iubit în toată lumea. Dar treaba asta cere un sacrificiu total şi deci visul meu cel mare este crearea unei şcoli a sacrificiului artistic, adică să putem instrui, să putem crea oameni capabili de a ajunge la acest sacrificiu.

V. Bogdan: *Şi, chiar pornind de la ideea de sacrificiu, cum îşi construieşte regizorul Emil Loteanu opera?*

E. Loteanu: E un drum foarte sucit, spiralat, dar, să ştiţi, de lungă durată. Tot ceea ce am făcut s-a copt foarte îndelung. În special este foarte greu să ajungi la elementul de sâmbure, de monolit, de concepţie finită. Aici e toată problema, când ajungi să poţi răspunde foarte clar asupra a ceea ce vrei să povesteşti şi cum o faci. Până la urmă am rămas la formula de a povesti ceea ce aş fi vrut să văd pe ecran, pentru mine, dar şi alături de cei mai iubiţi oameni ai mei. În spatele a tot ceea ce am făcut e vorba de cultură, spaţii de cultură universală, plus, pentru mine, esenţial, a fost temelia pe care am avut şansa de a o avea, trăirea în zona unui spirit folcloric care m-a marcat încă din copilărie. Fiind de la ţară, a dat Dumnezeu să trăiesc într-o zonă foarte pitorească, în Basarabia, cu oameni deosebit de deschişi către artă, unde nevoia de frumos se confundă cu nevoia aerului inspirat. Această apartenenţă la un spaţiu spiritual aparte, cum este cel moldovean, a constituit temelia pe care s-au aşezat ulterior acumulările culturale pe care le-am realizat şi de aici, filmele mele.

V. Bogdan: *Şi pe când aventura unui nou film?*

E. Loteanu: Sper cât de curând. Am proiectul, am şi început să realizez câte ceva. Acum îmi vine foarte greu cu eroii filmului, fiindcă eu sunt un regizor prăpăstios, care nu

se poate acomoda la un actor bun. Pentru mine actorul nu înseamnă bun, mediocru, sau prost, este vorba despre acel unic actor care poate exprima exact tot ceea ce s-a acumulat în creierul meu şi în simţirea mea timp de ani de zile. Deci este vorba despre un Amatti sau un Stradivarius perfect, este vioara prin care îţi exprimi sentimentele. Acesta este actorul pentru mine, acea teribilă vioară care nu poate trăda cu nicio nuanţă. Sper să definitivez distribuţia şi să pornesc cu toate pânzele sus, la realizarea filmului *Găoacea*, care s-a vrut şi pe care şi astăzi îl vreau să fie o peliculă foarte importantă pentru mine şi pentru ceea ce se întâmplă azi cu omenirea. Ca formulă este foarte complicat, fiind vorba despre o tragicomedie muzicală. Acţiunea filmului se petrece în mod ideal în chiar ziua de astăzi, adică în ziua premierei filmului, adică ultracontemporan, imagine amplificată de o frescă istorică. Este vorba, de fapt, de o împletire de etern, mesaj biblic, cu ziua de astăzi în viziunea ei cea mai dură şi nefardată, din care aş vrea să trag şi eu nişte concluzii, să las, cu acest film, nişte amprente, nişte gânduri care s-au format de-a lungul a cinci decenii şi ceva de existenţă. Este un catren foarte frumos şi sugestiv, după părerea mea, în film: *Iubeşte-mă aşa cum se iubeşte/ Către sfârşit de lume şi de veac*. Iată, cam asta este cheia filmului. Suntem la un fine de veac, desigur, şi Doamne fereşte, la un sfârşit de lume, sper să nu fie aşa. Dar legendele şi cântarul istoriei, ce se apleacă din mileniu în mileniu, ce oscilează la 200 de ani, şi care face pronosticuri dezastruoase, ne obligă să mai tragem şi noi nişte concluzii. Aceasta este tema filmului: apariţia de excepţie a tipului uman care este sacrificat de societate. Este tragic jocul acesta al inerţiei sociale, nu ştiu cum se întâmplă că cei mai buni pierd mereu partida. Este inexplicabil, este mielul biblic care, vorba aceea, ajunge să plătească. El este cel sacrificat, El este cel pe care toţi, cu regret dar îl duc, totuşi, la locul de înjunghiere.

V. Bogdan: *Să sperăm că vom vedea cât de curând filmul pe ecrane şi la noi, la Timişoara. Ce vă spune Timişoara?*

E. Loteanu: Timişoara, ce nume de rezonanţă. Noi, cei de aici, am trăit clipe de mare zguduire sufletească atunci, în decembrie 1989. Am fost la curent, stând la posturile de radio, umblând în permanenţă cu unda către Timişoara, am trăit

foarte mult acele ore și zile în care acest oraș le-a scris în istoria sa. Au fost și legende, a fost și crudul adevăr, toate deopotrivă zguduitoare, și Timișoara a devenit, să spunem, o parolă, o noțiune, o chemare, o stare de existență a celor care și-au reglat viața lor de existența acestui oraș. Deci Timișoara trăia în fiecare dintre noi și devenea un moment autobiografic. Timișoara s-a creat și ea la confluența de culturi, într-un mediu european. Trecând prin Timișoara mi-a plăcut foarte mult atmosfera de acolo, nu mai spun de faptul că am fost încântat de publicul care mi-a povestit că a primit bine filmul meu „Luceafărul".

V. Bogdan: *Un film deosebit de emoționant și foarte al fiecăruia dintre noi.*

E. Loteanu: Ei, obligația de căpătâi de a face un prim pas în tentativa de a-l readuce pe Eminescu printre noi. Deci foarte multă căldură pentru acest oraș, foarte multă compasiune și, să dea Domnul ca într-o bună zi să stăm fără grabă la un dialog sub o stea fericită, pentru că este destul cât s-a suferit, iar tributul pentru a respira liber este plătit prea înzecit și însutit. Fie ca Timișoara să rămână un prag către libertate, un prag neștirbit, neclintit și un oraș capitală a artelor. Ce poate fi mai frumos, mai încântător decât un leagăn al spiritului de discernământ, de mare deschidere sufletească și un oraș în care se nasc creatorii de frumusețe?

Sunt bolnav de Basarabia

DUMITRU MATCOVSCHI,
poet, membru titular al Academiei de Ştiinţe a Moldovei

Dumitru Matcovschi a fost un mit încă în viaţă. Era să nu mai fie, dacă atunci, maşina aceea… un accident neaccidental, o probă a unităţii şi luptei fraţilor de peste Prut pentru a se întrupa în fiinţa lor naţională. Îi aflasem povestea, care încununa parcă chiar de atunci, din 1989, o existenţă, îl transforma în legendă. În 1965 devine membru al Uniunii Scriitorilor din U.R.S.S. – citesc pe site-ul poezie.ro. În 1987, scrie poezia *Basarabia*, care va fi pusă pe note de către compozitorul Mihai Dolgan, devenit curând un adevărat imn al unităţii naţionale. Cântecul are priză la „tot poporul"; interpretat pe stadionul republican, cu ocazia unei sărbători a tineretului studios, pune în gardă puterea: tinerii prezenţi coboară din tribune pe gazon şi îngenunchează. Cântecul este interzis.

La 17 mai 1989 scriitorul e strivit de un autobuz. S-a întâmplat pe şoseaua de lângă blocul în care locuieşte, era a treia zi după alegerile în fostul Soviet Suprem al U.R.S.S., la care candidase şi Dumitru Matcovschi, avându-i concurenţi pe fostul preşedinte al KGB-ului din Chişinău şi pe unul din liderii de mai târziu ai separatismului moldovenesc. D. Matcovschi câştigase alegerile. Urmează o lungă perioadă de recuperare fizică şi morală, la Chişinău, Moscova, Bucureşti, scriitorul va suporta peste douăzeci de intervenţii chirurgicale. În scurtele pauze dintre operaţii va scrie.

În septembrie 1990 apare primul număr al revistei *Basarabia*. Este autorul a peste 50 de volume de poezie, proză şi piese de teatru. Unele din creaţiile sale au fost traduse în rusă şi lituaniană. A încetat din viaţă la 26 iunie 2013.

Colegii de la Radio Chișinău îmi povestiseră, în acel noiembrie 1990, când îi vizitasem, emoția care cuprinsese tineretul și intelectualii, de fapt o mare parte din Basarabia, la auzul acelui atentat la viața unuia din cei mai iubiți poeți ai lor. S-au adunat cu miile în fața spitalului, într-o veghe fără sfârșit, cu lumânări aprinse, și au ridicat rugi pentru sănătatea acestuia. Acel imens efluviu de energie probabil că i-a dat sorți de izbândă, lui, dar a determinat și pași înainte în exprimarea voinței de afirmare națională a românilor de peste Prut. Melodia *Ridică-te frate Dumitru*, dedicată suferinței și izbândei poetul moldav, care îmi răsună în urechi și acum, devenise un hit cântat cu asprimea și încrâncenarea unor oameni care-și căutau lumina.

Și, iată-l, în biroul auster din inima Chișinăului, la revista *Basarabia*, al cărui redactor-șef era în acele zile, ostenit de boală, dar neostenit de visare, de dragoste pentru pământul acesta rupt din soare, cu luptă.

Vasile Bogdan: *Vă mulțumesc că ați găsit răgazul pentru acest interviu, domnule Matcovschi, mai ales că abia ați ieșit din nou în lume, între oameni, după aproape doi ani de suferințe. Acum și aici v-aș ruga să-mi spuneți care este cauza luptei dumneavoastră, această luptă în care, la un moment dat,* ***pasărea cu clonț de oțel****, memorabila metaforă a poetul Nicolae Labiș, era să vă răpună?*

Dumitru Matcovschi: Eu vă mulțumesc că ați făcut drumul acesta de la Timișoara încoace. Îmi pare rău că nu am reușit să vizitez Timișoara, unde am fost invitat la rude, pentru că, într-adevăr, am rude în frumosul dumneavoastră oraș. Aș fi vrut să vizitez Timișoara pentru că sunt la curent cu tot ceea ce s-a petrecut în decembrie ’89, acolo. Eu mă aflam atunci la Moscova și citeam ziarele, priveam emisiunile televiziunii, deși au fost cam sărace acele emisiuni, dar am fost la curent și alături de voi din toată inima. Dar atâtea locuri nu am văzut încă în România, n-am fost la mânăstirile din Moldova, nu am văzut nici locurile eminesciene. Sper însă că timpurile se vor schimba și frații se vor întoarce pe la cuiburi. Cum adică: cuibul nostru este și aici, în Basarabia, care suntem frați mai mici, dar este și în România, la mama acasă dacă se poate spune

aşa, şi invers, românii să vină la Chişinău ca la ei acasă pentru că avem o istorie, avem o limbă, avem aceleaşi datini, avem aceeaşi literatură clasică, şi Prutul acesta, care a fost atât amar de vreme hotar, sper eu că nu va mai fi, pentru că nu există stavile atunci când inimile bat la unison, avem o țară și zic şi eu ca marele poet Alecsandri: *hai să dăm mână cu mână*.

V. Bogdan: *Acesta este, înțeleg, scopul luptei dumneavoastră nobile.*

D. Matcovschi: Da, lupta noastră a fost, din păcate, tragică, chiar şi în ceea ce mă priveşte. Dar nu sunt eu unicul care a avut de pătimit în această confruntare, deşi până la urmă, tot noi am învins. Astăzi avem tot pentru ce am luptat, şi alfabetul nostru latin, avem şi drapel de stat tricolor, avem limbă de stat, avem tot ce putem avea, tot ceea ce trebuia să avem de mult, de fapt, pentru că anii aceştia de întrerupere, dintre 1940 şi 1990 totuși au fost prea lungi, un secol, un secol de singurătate în fond, dar titlul romanului lui Marquez, *Un veac de singurătate*, cred că la noi ar trebui tradus prin *un veac de dor*.

V. Bogdan: *Victorii incontestabile, dar acum începe abia munca, pentru ca acestea să intre adânc în sufletele oamenilor.*

D. Matcovschi: Da, munca este după mine principalul în toată lupta, pentru că munca este aceeaşi luptă în continuare, o luptă continuă, pentru că se cuvine să ne întoarcem taman acolo de unde am plecat, va să zică la datini. Ceea ce a făcut acest regim stalinist la noi, dar şi la București, care poate nu era stalinist, dar era de aceeaşi natură, ne-a îndepărtat pe noi, poporul, de istorie, de datină, de cultură şi astăzi suntem datori să ne întoarcem la puținul pe care îl avem.

Eu unul, aflându-mă la București, am hotărât să schimb titlul revistei *Nistru*, în *Basarabia*. Şi l-am schimbat, pentru că acest pământ dintre Nistru şi Prut, dar, după Eminescu, şi de dincolo de Nistru, până la Bug, este pământ basarabean. Şi, în afară de aceasta, mai sunt regiunile de la sud, de la mare, Cetatea Albă, Ismailul, Chilia, care astăzi, din păcate, nu mai aparțin nici acestea Moldovei sovietice, aparțin rutenilor, ucrainienilor, ca şi regiunile de nord, Hotinul, Cernăuțiul. Şi de aceea am schimbat titlul revistei, ca oamenii de dincolo de hotarele aşa-zisei Moldove sovietice să nu creadă că i-am

uitat, pentru că ei sunt tot fraţii noştri, iar revista o vom face şi pentru ei. Astăzi eu unul sunt, dacă se poate spune aşa, bolnav de Basarabia, bolnav în sensul bun, în sensul frumos al cuvântului. Totuşi este mai bine să fii bolnav de o astfel de boală, decât să te strivească un autobuz sau un tanc, bolnav în sensul că încep, sau reîncep a descoperi ceea ce trebuia să ştiu demult.

Şi am numit revista *Basarabia* ca să pot publica liber şi scriitori români. Cred eu că şi în România se vor fi găsind scriiori care ne vor veni în ajutor şi ne vor propune romanele lor, poemele lor, pe care, cu plăcere, le vom include în paginile noastre. Avem nevoie de ajutorul scriitorilor români contemporani. În definitiv, nu poate fi vorba numai despre o literatură cu o acţiune indirectă, basarabeană hai să-i spunem aşa, nu mă interesează lucrul acesta, ci o literatură mare, adevărată. Mă interesează literatura bună pe care scriitorii români o mai fac totuşi. Noi depunem mari strădanii pentru a ajunge să cunoaştem literatura română, care deocamdată trece tot prin Moscova, dar sunt convins, chiar şi aşa, că noi o cunoaştem mult mai bine decât cunosc scriitorii români literatura noastră. Fără doar şi poate, literatura basarabeană nici nu poate sta alături de literatura română, pentru că aceasta este o literatură mare, mare mai ales prin proza şi dramaturgia ei. Din păcate, de curând am fost la Bucureşti şi am luat cunoştinţă de poezia română care se publică zi de zi în ziare şi reviste şi m-am întristat, vă spun sincer, pentru că poezia română actuală, mai ales cea scrisă pentru mass-media, este o poezie fără fior, ca să nu spun mai rău, este o poezie care vine din nicăieri. Dar, să nu uităm, că poezia noastră, atât cea română, cât şi cea basarabeană, are mari tradiţii. Noi, având un poet atât de mare cum este Eminescu, iar România având, alături de Eminescu, şi alţi poeţi mari, cum sunt Arghezi, Blaga, nu avem voie să scriem poezii kilometrice fără sens, adică să povestim lucruri banale. Poezia, în primul rând, a fost şi rămâne fior, rămâne sentiment, rămâne gând, rămâne idee. Eu nu concep poezia care nu mă mişcă, poezia care nu are sentiment, poezia care nu are imagine, nu are metaforă. Şi de aceea, sper eu, avem ce lua unii de la alţii, pentru că noi, poeţii basarabeni, nu avem cultura înaltă a poeţilor români, nu

am avut de unde să ne însuşim această cultură, dar noi avem, totuşi, şi îmi face o deosebită plăcere să spun acest lucru, avem sentiment, avem gând, iar poezia noastră, în afară de aceasta, este una militantă, combatantă. Nu voi minți dacă voi spune că poezia, literatura, publicistica din Basarabia au contribuit mult pentru a pregăti toate aceste schimbări de astăzi.

V. Bogdan: *Bolnav de Basarabia, cum vă declarați atât de frumos şi profund, v-aş ruga să conturați adevărul acestui spațiu, al cărui farmec îl simt de când mă aflu aici, de prea puține zile şi pentru prea puține zile din păcate, dar care mi se pare enorm şi adânc, ca o mare pătimaşă.*

D. Matcovschi: Eu am răscolit nişte arhive de folclor de la arhiva noastră, din Chişinău. M-a interesat anume acest gând: ce este, totuşi, Basarabia? Pentru că ea a fost dintotdeauna o provincie română, a fost şi probabil va rămâne aceeaşi provincie. Dar iată că anii aceştia, de la '40 încoace, ne-au îndepărtat. Nu aş vrea să cred că ne-au şi înstrăinat. Eu cred că nu ne-au înstrăinat. Dimpotrivă, ne-au apropiat, pentru că întotdeauna aşa este făcut omul, când ceva îi este interzis, anume că acest ceva interzis îi devine sfânt. Şi eu cred că fraţii de peste Prut nu ne vor uita, nu ne vor lăsa, aşa cum au făcut-o după acel 1940, pradă şovinismului şi veneticilor. Sunt convins că oamenii de bună credinţă ne-au privit întotdeauna, şi în acei ani grei, ca pe un pământ frate de sânge al Principatelor Unite. Dar noi, cei din Basarabia, am simţit totuşi, o oarecare înstrăinare, în sensul neplăcut al cuvântului, pentru că noi, ori de câte ori veneau în turneu teatrele româneşti, şi de la Iaşi, şi de la Bucureşti, noi ne duceam ca la sărbătoare, procuram cum puteam cărţile confraţilor români. Noi nu am uitat cine suntem pentru că sângele apă nu se face, şi rămânem în continuare cei care am fost la început.

Printr-o întâmplare dar care nu a fost întâmplare, cum nimic din ceea ce am trăit în Basarabia, şi în acele zile şi în altele, din ani următori, nu a fost o întâmplare, când am urcat în maşina Radioului se difuza melodia *Basarabia*, pe verusrile lui Dumitru Matcovschi şi muzica lui Mihai Dolgan – cântau Lidia Botezatu, Radu Dolgan şi Mihai Dolgan. Şoferul o dăduse tare, şi cânta cu patimă. Imaginea mi s-a lipit în memorie

cu încântare și o durere care presimțeam că va să vină. Erau acordurile unui imn. Oare de ce îmi dăduseră lacrimile?

La margine de lume,
venit din vremi bătrâne,
un plai cu dulce nume
înălțător rămâne.
Aici o vatră sfântă
la sânul ei ne strânge
și doina când se cântă
o lume toată plânge.
Ne încălzește lutul,
ne-alină două ape,
pătimitor, trecutul
într-un oftat încape;
o iarbă-nrourată
ascunde veche rană,
ni-i soarta zbuciumată,
oricând basarabeană.
Avem un nuc și-i verde,
și-n pragul casei crește,
cu nucul nu ne pierdem,
de moarte ne păzește;
la prunci suntem cu gândul
și nu dorim războaie,
noi semănăm pământul
și așteptăm o ploaie.
Basarabia, Basarabia
Frate și soră, mamă și tată
Basarabia, Basarabia
Scumpă icoană, în inimi purtată
Trecută prin foc și prin sabie,
furată, trădată mereu,
ești floare de dor, Basarabie,
ești lacrima neamului meu.

Urlu că vreau să fiu și să rămân român până la capăt

MIHAI PREPELIȚĂ,
scriitor, Moscova
LICA MELNIC ZALAKEVICIENE,
lider unionist, Vilnius
CONSTANTIN OLARU,
lider unionist, Cernăuți

Ascultându-i am sentimentul unei vinovății. Vine de departe, de peste vreme. Dintr-o vreme a istoriei, pe care ei o trăiesc şi astăzi cu conştiința că fac istoria. Gâlcevile mărunte în care ne cufundăm zi de zi ne-au despărțit de sensuri, ne-au golit gesturile şi gândurile de conținut. Vorbele lor, idealurile lor, acum când le aud rostite atât de simplu, atât de adevărat, par din altă lume. Cu toate acestea ele fac parte din însăşi ființa noastră, numai că trebuie să dăm la o parte învelişul unor aparențe minore şi să pătrundem în esența unor lucruri pe care să ni le asumăm cu curaj şi demnitate. Lupta nu s-a sfârşit, spun interlocutorii mei, nici nu se poate opri până când nu vom împărtăşi cu toții acelaşi crez, aceeaşi credință. Restul sunt doar simple cuvinte.

Lecția aceasta de demnitate aveam să o aflu într-o zi din toamna lui 1993, la Băile Herculane, la Congresul Românilor de Pretutindeni, unde soarta fericită mi-a scos în cale pe aceşti trei oameni şi poveştile lor de viață, pe care le-am înregistrat şi difuzat apoi ascultătorilor postului Radio Timişoara. Între atunci şi acum nu este nici o diferență, parcă timpul s-a oprit în loc. Nicicând nu este prea târziu să înveți de la întâmplările de altă dată.

Cei trei au venit precum magii, dinspre Răsărit, din trei genune ale Timpului: Moscova, Lituania, Cernăuți. Personalități puternice, voci remarcate și demne de respect. Le caut evenimentele din trecerea anilor și aflu doar de la Mihai Prepeliță date mai consistente, dintre care reținesența: este autorul a 74 de volume de versuri, publicistică, proză și teatru.

Doamna Lica Melnic Zalakeviciene este președinte și membru fondator al Societății Culturale Dacia, fondată în 1989 la Vilnius (Lituania), iar domnul dr. Constantin Olaru, președintele Alianței Creștin-Democrate a Românilor din Ucraina.

Întâlnirea cu Mihai Prepeliță începe obligatoriu sub semnul poeziei. Este cartea dumnealui de vizită:

Moartea zimbrului

„Dragoș nu s-a bucurat multă vreme de țara întemeiată cu atâta greutate. După șase ani și-a încheiat domnia și a murit. O, cât de mult a prorocit această domnie scurtă și domniile de cele de ani puțini ale urmașilor săi. Acestea sunt începuturile" – Miron Costin. Acesta a fost motto-ul. Poezia:

Din fluiere, naiuri, din oase străbune
Porni o cântare, porni din genune
Doar vântul năprasnic sub cerul hain
O beznă de păsări cu chipul străin
În creștete zimbrul nebun de pustie
Mocnea o sămânță bătrână dar vie
Fiind răscolit din bârlog pe dreptate.
Porni animalul cu frica în spate
Un domn înarmat, o ceată călare
Îl puse pe bour la grea încercare
„Dă-ți coarnele tale în jos la pământ,
Preasfântă făptură de dor și cuvânt
Să-mi fie iertată căderea nedreaptă,
Urgie de frate, blestemul de tată,
Și locu-ți de chin să ne fie altar
Pe veci să rămână al țării hotar".
Așa glăsui cea dintâi judecată
Și pe cer vâjâi o gravă săgeată
Un tremur de moarte simți animalul

Și-n goană nebună porni peste dealuri
O suliță grea, o putere de stâncă
Atunci îi făcuse o rană adâncă.
Pe locul acela rămase-un străjer
Cu paloșul lung din pământ pân-la cer
O clipă fusese furat de durere
Și goana porni cu o nouă putere
Ramuri de flăcări ieșiră pe nare
Și-un răget țâșni din zare în zare
Carpații rămase în urmă, departe
O nouă săgeată-l ajunse din spate
Mulțime de răni îl ardeau ca un foc
Dar biata jivină o rupse din loc
Amiaza îl prinse intrând într-un șes
Pustiu și sălbatic de verdele dens
Ce iarba în brazde atunci o culcară
Cosită de paloșe și de topoare.
O suliță nouă îl ajunse cu ură
Cutremurându-i frumoasa făptură
Scrâșnind de durere simțise pieirea
Dar nu-l părăsi nici puterea, nici firea
Pe loc se rotise cu gând să străbată
Spre alte meleaguri să scape odată
Și atât se zbătuse și atât se căznise
Dar să iasă din cerc el nu reușise.
Plăieșii din jur izbucniră în râs
El nu-i auzea, mai credea că-i un vis
Dar ultimul val de săgeți vîjâiră
Și-atuncea de tot la pământ îl zdrobiră
Cu coarnele el și-a săpat un mormânt
Și la fund s-a întins încet ca un sfânt.
Când soarele apuse sub noul hotar
Din creștetul mort răsări un stejar.

Mihai Prepeliță: Iată aici, la *Grota haiducilor*, am încercat într-un fel și să ne potolim prin această baladă de foarte mult timp scrisă, compusă și ținută prin sertarele cenzurii mai multor țări, nu vreau să spun care țări anume, dar ale multor țări, și iată că mi-a venit aici, în clipa asta, după ce

a fost publicată în volumul *Peste Carpați, peste cutremure*, să o citesc, să o simt. Am încercat să o simțim împreună, dacă v-a plăcut înseamnă că cel puțin mie mi-a potolit sufletul şi vă mulțumesc.

Vasile Bogdan: *Am ascultat, am simțit această poezie la* Grota haiducilor*, dar îmi spuneați, domnule Mihai Prepeliță, poet cunoscut un numai în spațiul moldav, că aveți acest obicei, ca momentele de mare emoție să le fixați cu versuri din propria creație.*

M. Prepeliță: Da, eu le fixez într-un mod deosebit, adică îmi fixez pe hârtie doar locul, denumirea, o imagine, aşa, suspendată poate în spațiu, o prind în spațiu, şi apoi se întâmplă un lucru aproape de neînchipuit, un lucru fantastic i-aş zice, că trece un timp, îmi schimb cuibul, că eu sunt şi o pasăre călătoare, adică din cuib în cuib, din țară în țară, nu întotdeauna reuşesc să trec peste gardurile de sârmă ghimpată care mai există, cel mai grav lucru că mai există sârma ghimpată între români şi români, că eu sunt de dincolo, de lângă Rădăuți, de lângă Putna, adică de lângă oraşul Siret, născut acolo, chiar pe graniță, şi această sârmă ghimpată mi-a intrat în suflet, adică prin inimă, îmi ține poate chiar echilibrul vieții – 16 ani de trai în Rusia, începând cu 1977, mă îndeamnă chiar să vorbesc de fiecare dată despre acest fir de sârmă ghimpată ce îmi trece cu adevărat prin inimă şi de câte ori încerc să revin acasă sau să țip, să urlu că vreau să fiu român sau vreau să rămân român până la capăt, se sfredeleşte, mă sfredeleşte acest burghiu, să-i spun aşa, de sârmă ghimpată, şi mă pune chiar la punct. Adică este un fel de stare pregătitoare pentru o viitoare poezie, pentru o imagine şi, iată, se întâmplă marea minune pe care o socot, eu aş îi zic, minune, că uneori când mă trezesc, dimineața, parcă sunt gata, adică sunt pregătit pentru o stare poetică şi unicul moment creator al meu, este să iau un creion, un stilou, un pix şi să fixez rândurile care s-au aranjat bine nu ştiu când, în toiul nopții, în toiul mai multor ore de insomnii, că am acum şi nişte insomnii îngrozitoare, mai ales de când văd că neamul nostru este în cumpănă, de când atâtea evenimente se întâmplă.

Poate ar fi cazul să fac o destăinuire: am un suflet cam gingaş, cam dureros şi, începând cu ’87, ’88, ’89 dar mai ales şi mai încoace, fiecare eveniment, fiecare jertfă a noastră, o simt

cu fiecare celulă a mea şi asta îmi provoacă insomnii, dar este şi o stare poetică. Adică eu nu compun poezii, adică de mult timp nu mai compun, de când am încetat să mai rimez, fiindcă a rima este totuşi ceva deosebit, trebuie să ai şi măiestrie ca să lucrezi, să scrii o poezie cu rimă clasică, dar eu nu mai compun, adică m-am dezis de rima asta care socot că pentru poezia modernă este o piedică. M-am dezis şi de punctuaţie, de tot. Şi aceste rânduri se scriu, numai mâna lucrează, creierul cândva a lucrat, creierul parcă lucrează independent, şi mâna fixează ceea ce de acum e plămădit, fixat, îngemănat. E vorba de îngemănare de cuvinte într-atât, încât acum îmi spun chiar aşa, când e vorba să fac puţină teorie: mi se pare că poezia modernă de acum nu mai e acea poezie modernă de mai de mult, ce mai are trecere, ce va mai avea ori nu trecere, poezie în care fiecare rând, fiecare imagine, fiecare comparaţie, este ca o pedeapsă. Pedeapsă chiar şi în sensul pozitiv, căci eu văd, fiecare rând un numai ca o metaforă poetică, ca o imagine extraordinară. Desigur că am în vedere o metaforă originală, absolut originală, dar mecanismul acesta lăuntric, psihologic, emotiv, mă îndeamnă să-l aduc până la starea de aforism, şi dacă vom avea ocazia să citesc câteva versuri, sau poezii, sau câteva micropoeme, sau poeme de respiraţie mai largă din ultimul meu volum în lucru, cu titlul *Necropole pentru suflet*, în cele zece coli de poezie, de poeme, adică şapte mii de rânduri veţi vedea cum le-am adus la starea aceasta de aforism.

(Schimbăm locul dialogului, de această la hotelul *Diana*, unde ni se alătură şi alţi oameni de seamă).

V. Bogdan: *Vă propun să continuăm sub acelaşi semn al metaforei, al aforismului, dar de această dată, domnule Prepeliţă, ne aflăm într-o cameră a hotelului* Diana *de aici, din Băile Herculane, unde alături de noi au venit prieteni dragi, dumneavoastră, doamna Lica Melnic Zalakeviciene, preşedinte al Societăţii pentru Cultură Română din Lituania Dacia, din Vilnius, şi dumneavoastră domnule doctor Constantin Olaru, preşedintele Alianţei Creştin-Democrate a Românilor din Ucraina, din Cernăuţi. Să continuăm deci sub acelaşi semn al existenţei, al persistenţei românilor care, iată, nicicare din dumneavoastră nu mai trăiţi în graniţele fireşti ale unei Românii Mari, dumneavoastră domnule Mihai Prepeliţă, fiind scriitor*

român din Moscova şi reprezentant al Societăţii de Cultură Românească Moldova din capitala Rusiei. Poate că începem prin aceea prin a-mi spune şi mie de ce aţi plecat de acasă. Nu doresc să preiau un titlu al unei cărţi de interviuri, care a apărut la Chişinău, ci pur şi simplu să vă întreb despre patimile dumneavoastră, ale unui om care a plecat, din câte îmi povesteaţi înainte, din împrejurimile Putnei, la nord de graniţa românească şi aţi ajuns până la Moscova, dar fără locuinţă în continuare, veşnic călător.

M. Prepeliţă: Într-adevăr, şi astăzi, când împlinesc 46 de ani, chiar mi-e ruşine să recunosc că nu am un cuib al meu, şi astăzi sunt o pasăre călătoare, sunt un scriitor la Post Restant. Şi chiar mi-ar fi greu să-mi destăinui aici punctele cheie din calvarul meu, pentru că într-adevăr este un calvar care ţine de foarte mult timp, adică poate ţine de undeva de la 1774, 1775, fiindcă locul meu, baştina mea, neamul meu de unde aveam să mă nasc eu peste câteva sute de ani, acolo, în Bucovina, acolo la două hotare de la sfânta mănăstire Putna, acolo la câteva sute de metri de la oraşul Siret, pe malul drept al râului Siret, cred şi repet, calvarul a început atunci când am nimerit în Imperiul Austriac, atunci când ne-am continuat destinul în Imperiul Austro-Ungar, atunci când de-abia eliberându-ne, abia alipindu-ne, abia revenind la România Mare, în 1918, bucuria noastră, a familiei mele de a ne menţine într-un spaţiu românesc, de a rezista în acel spaţiu românesc şi marea pedeapsă, cred că poate este o pedeapsă a Domnului, acel 28 iunie 1940, când am fost, în urma pactului criminal Ribbentrop-Molotov, desprinşi, sfârtecaţi, sugrumaţi în mare măsură, rupţi de la sânul României, a Maicii Românii şi închişi poate pentru totdeauna în acel gulag sovietic. De ce zic pentru totdeauna? Poate comit un păcat. Ultimele evenimente, începând cu ’89, parcă ne-ar permite să vorbim despre un proces de eliberare a noastră, a celor care suntem dincolo, în afara graniţelor actuale, repet a unei graniţe şi nu frontiere deoarece pentru noi această graniţă este mai mult decât o frontieră de stat. Însuşi cuvântul, noţiunea aceasta, pentru noi e mai mult, e mai grav, pentru că noi continuăm să facem parte, spre marea noastră nedumerire, nemulţumire şi revoltă, să facem parte din acest gulag sovietic, post soviectic, cum doriţi să-i spuneţi. Imperiul

roşu nu s-a destrămat, este în agonie şi ca orice stare de agonie poate să renască în orice clipă, ceea ce, iată, am fost martori la evenimentele de început de octombrie de acum, anul acesta. Mereu sunt forţe negre, sunt convins că sunt forţele răului, care ne pun şi ne vor pune din păcate şi pe viitor, la un loc de masacru.

Concret, în ceea ce priveşte familia mea, baştina mea, şi ca să răspund la întrebarea de ce şi cum am nimerit la Moscova, ţine concret de 1 aprilie 1941. E vorba de, poate, unicul masacru de aceste dimensiuni de la Fântâna Albă, adică Varniţa, acest loc de graniţă, unde au fost ucişi circa 3.000 de români. Iată, acest loc se află la trei kilometri de satul meu de baştină, Bahrineşti şi, într-un fel, familia mea, destinul neamului meu, ţine de aceste puncte geografice şi de jertfă. Dacă la 1 aprilie nu a murit nimeni, printr-o fericită întâmplare din satul meu nu a fost nimeni împuşcat, de acolo, la 13 iunie 1941, viitoarea mea mamă, împreună cu bunelul meu, Gavril Pătraş, şi bunica Lucherea Pătraş au fost deportaţi în Kazahstanul de Nord. Bunelul nu s-a mai întors, acolo a căzut, a murit de foame, de frig, de dorul de casă în primul rând. Bunica nu a avut patru scânduri să-i facă un sicriu, a fost îngropat, adică nici măcar îngropat, acoperit cu zăpadă într-un sloi de gheaţă, aşa i-a fost destinul. Mama, de la Nordul Kazahstanului a fost dusă şi mai departe, tocmai în Siberia.

Culmea e că venirea mea pe lume a fost o coincidenţă, o încrucişare de destine. Viitorul meu tată a rămas în sat, erau chiar vecini, hat în hat, adică Vasile Prepeliţă, încă nu s-au întors cei din Siberia, încă n-au revenit acasă, când din satul meu de baştină au fost ridicaţi bărbaţi de la vârsta de 18 ani şi până la 55 de ani, şi au fost duşi în lagăre de exterminare, lagăre româneşti de la nord, din preajma lacului Onega. Bunelul, cel pe care nici pe el nu l-am văzut niciodată, Ştefan Prepeliţă, a fost unul dintre cei care au nimerit acolo, în acele îngrozitoare lagăre, în care numai unul singur, un lagăr de români în care, în 1944, e vorba de anul 1944 de acum, când frontul s-a apropiat de satul nostru, când a trecut de acum dincoace, în România, din 4.500 de bărbaţi, din primăvara lui 1944 şi până în februarie 1945, 2.300 au murit de foame. Numai dintr-un singur lagăr, vă închipuiţi. Bunelul a fost eliberat când a fost lichidat lagărul,

şi a ajuns acasă şi nu şi-a mai revenit, a murit lăsând opt copii orfani, unul dintre aceştia viitorul meu tată. Iată, prin această etapă a calvarului, a gulagului românilor din Bucovina, mi-a fost dat să mă nasc. Mai mult decât atât, anul 1946-1947 a fost şi o foamete îngrozitoare. Parcă destinul meu a fost pecetluit de acest eveniment. Port şi până astăzi în celule, în sânge, toate durerile şi toate dorurile de casă, de baştină. Culmea că mi-a fost dat, nu ştiu prin ce întorsătură a sorţii, să mă desprind şi eu de casă şi să iau drumurile pribegiei, să mă tot îndepărtez.

V. Bogdan: *De ce?*

M. Prepeliţă: Mi-ar fi greu să-mi explic. Cred că am încercat să-mi explic totuşi calvarul neamului românesc, al acelor români de dincolo de sârma ghimpată, culmea e că între români şi români şi astăzi mai există un gard de sârmă ghimpată, şi prima pornire a mea în lume a fost dorinţa de a-mi explica, totuşi, ce se întâmplă. Când am părăsit satul nu aveam încă 15 ani. Ei bine, de acum ştiam că scriu o carte despre Eminescu şi Bucovina, de acum compuneam poezii, mă pregăteam deci pentru un destin de scriitor, de artist plastic, pentru că sunt şi pictor. Da, dar adevărata mea inspiraţie venea şi vine şi astăzi de acolo, de pe locurile de martiraj, de chin, de jertfă ale românilor. Fiindcă am căutat urmele românilor şi prin Kazahstan şi prin alte locuri unde sunt semănate oasele românilor, în foarte multe locuri, pe întreg teritoriul gulagului, pe întregul teritoriu al fostei Uniuni Sovietice, şi în felul acesta şi eu m-am maturizat şi parcă mi-a fost dat să repet într-un fel acest drum de jertfă al strămoşilor mei.

V. Bogdan: *De fapt acest drum se datora şi faptului că aţi fost expulzat din Moldova acelor timpuri.*

M. Prepeliţă: S-a întâmplat că am intrat în această stare atît de puternic şi de acum ca tânăr scriitor şi ca pictor, dar nu puteam să ţip, erau anii grei, era la sfârşitul anilor ’60, începutul anilor ’70, când la Chişinău aveau loc procesele grupului Usatuc, Ghimpu, Moroşanu, Şontoianu, unde eram şi eu. Eu veneam al cincilea, al şaselea. Lucram în teatru, aveam de acum, cum se spune la ruşi, o carceră, o cameră, nişte cătuşe de acum mă aşteptau. Cred că Domnul m-a salvat de la asta. Din păcate nu am fost salvat de la alte încercări. Am fost de trei ori în Chişinău: după ce am absolvit Universitatea, după ce

am lucrat mai mulți ani în Teatrul Academic, actualul Teatru Național *Mihai Eminescu*, după ce am montat în teatru piesele lui Druță și alte lucrări, interzise atunci la Chișinău. După ce mi-am permis să pictez un Satan al veacului 20 numit Lenin, după ce mi-am permis mai multe luări de cuvânt și în presă și în public în apărarea unei cauze comune a noastre, fiindcă ceea ce are loc acum în Basarabia nu a început în 1989, a început în 1969, în 1971, în 1972 – de acolo pornește. Și la un moment dat nu au mai fost alte metode, am fost introdus în mașina aceea infernală a colaborării dintre Psihiatrie și KGB sau KGB și Psihiatrie și de trei ori am fost internat la Spitalul de Psihiatrie, după a treia internare, sau în timpul ei, am fost expulzat din Chișinău fără întoarcere. Chiar, culmea, eu am semnat acolo, în spital, o hârtie care mi-a salvat viața, altfel nu aveam să mai ies de acolo, eu sunt foarte documentat acum asupra acestui moment.

V. Bogdan: *Și cum trăiți la Moscova?*

M. Prepeliță: Am nimerit la Moscova absolut întâmplător. Trebuia să nimeresc undeva, în Siberia, în Kazahstanul de Nord, la Sahalin, pe acolo eram expediat. Am aterizat singur la Moscova, clandestin. Nouă ani după asta am trăit ilegal la Moscova și în regiunea Moscovei. În cele din urmă, îndrăgostindu-mă, întâlnind o fată, o rusoaică tânără, m-am căsătorit, în familia noastră s-a născut o fetiță, în 1986. Deci eram căsătorit, aveam soție din Moscova, aveam un copil, cu toate acestea nu mi s-a acordat viză de reședință pentru Moscova, nu am avut niciodată spațiu locativ, nici atunci când eram căsătorit, și am fost expluzat din Moscova la câteva săptămâni după nașterea fetiței, Maria, pentru încălcare gravă a regimului de pașapoarte din Moscova. Culmea, am nimerit forțat în regiunea Iaroslav unde, printr-o coincidență, la o răscruce dintre diferite legi sovietice, legi de gulag, am devenit cetățean al Federației Ruse ca o pedeapsă, fiind supravegheat de organele interne de acolo, am fost fixat la o adresă, lucru inexplicabil pentru mine. De atunci sunt oficial cetățean al Federației Ruse.

Acum eram deja membru al Uniunii Scriitorilor, membru al Uniunii Teatrale, cu toate acestea nici statutul meu de scriitor, nici statutul meu de om de teatru – aveam spectacole

care se jucau în acea perioadă acolo – nu m-au făcut să renunț să gândesc liber. Am editat zece cărți, patru spectacole mi se jucau în teatru, am tradus vreo 15 cărți, în special din ruseşte în limba noastră, în limba română, dar mereu am preferat să fiu un om liber. Nu am acceptat nici un compromis. Mi-aş tăia acum o mână dacă în toată perioada asta aş fi scris un poem prin care aş fi slăvit criminalul Partid Comunist, sau toate lucrurile acestea. Dimpotrivă, pentru portretul *Satana veacului 20* eu am fost bătut în public, şi atunci mi-am salvat viața întâmplător. Am avut de suferit şi când am luat apărarea altor colegi ai mei, fiindcă este vorba de o generație, noi suntem o generație cu şansa amânată, aşa mi-am formulat eu, aşa au formulat şi alții, inclusiv am scris o carte despre generația noastră, *Constelația tinerelor talente*. Mulți dintre eroii cărții mele nu mai sunt în viață, din generația mea mulți s-au sinucis, alții au continuat acel calvar pe linia KGB-ului, a Psihiatriei şi astăzi sunt nişte oameni bolnavi, nu au mai ieşit din spitalul de psihiatrie. Eu, totuşi, după trei internări şi alte intimidări, m-am salvat. Mi-am adunat toată energia, adică am simțit şi o susținere pe linia astrală, nişte forțe necunoscute m-au salvat, m-au scos direct de pe marginea prăpastiei, din hău. Uneori am simțit să zburam, eram în hău, eram în cădere. Şi cred că în mare măsură m-a salvat starea mea de inspirație, dar inspirația mea este de o structură specifică, adică aproape bolnăvicioasă, recunosc, adică nu o să mai sfârşesc niciodată în cărțile mele, în poemele mele, în piesele mele, în luările mele de cuvânt să exprim tot ce am acumulat în cei 45-46 de ani de viață, fiindcă eu duc în spate şi povara altor generații, adică cele ale părinților şi buneilor mei, simt acea datorie de a exprima totul.

Vasile Bogdan: *Şi dumneavoastră doamnă Lica Melnic Zalakeviciene veniți dintr-o țară în care nu a fost acceptat compromisul, din Lituania. Cum se simte o basarabeancă la Vilnius?*

Lica Melnic Zalakeviciene: Mă simt, vă spun foarte sincer, mă simt bine în Lituania. Ca şi alți basarabeni care au venit şi au rămas acolo pentru că din 1940 încoace țările baltice şi o parte a României erau un singur stat, erau o singură țară, U.R.S.S., iar acum ne-am pomenit peste o mie de români basarabeni în Lituania. Aş vrea să vorbesc nu numai despre

mine, ci şi despre alţi basarabeni pe care îi cunosc în Lituania, noi simţindu-ne acolo bine pentru că am învăţat limba lituaniană, pentru că poporul lituanian ne-a primit frumos şi se poartă foarte bine faţă cu noi, pentru că în momentele cruciale ale luptei lituanienilor pentru libertate şi independenţă noi am fost alături de ei, tricolorul nostru fiind pe baricade alături de tricolorul lituanian.

V. Bogdan: *Eu cred că este şi o similitudine în felul de a fi. Ei sunt oameni de o mare căldură sufletească în pofida faptului că sunt mai în nord, au fost totodată dârji şi hotărâţi în aş apăra identitatea, precum moldovenii, precum românii în general. O dovadă o constituie şi atitudinea acelui popor din zilele cumplite ale confruntării între trupele OMON, dintre trupele ruseşti şi dumneavoastră, lituanienii, care aţi dorit cu orice preţ libertatea, independenţa.*

L. M. Zalakeviciene: Le-am admirat foarte mult comportamentul când au venit tancurile să comită lovitura de stat. Atunci Lituania nu mai era în componenţa Uniunii Sovietice. Ea a fost prima republică ce s-a proclamat independentă şi a ieşit din componenţa colosului sovietic, de aceea s-a încercat o lovitură de stat, pentru a doborî guvernul legitim, pentru a reinstaura un guvern marionetă, pro-moscovit. Ca să intimideze poporul lituanian, armata ruseească, ştim bine cît de numeroasă, a început manevre de provocare. Umblau tancurile pe străzi pur şi simplu, şi admiram atitudinea lituanienilor, dispreţul cu care răspundeau acestei forţe brutale ce năvălise peste ei. Iar dispreţul acesta, calmul de care dădeau dovadă, opţiunea de a nu opune rezistenţă, să ştiţi că i-a făcut să învingă, pentru că forţa aceea brutală, tancurile nu mai aveau ce face în faţa unei asemenea atitudini. Noi, fiind cetăţeni ai Lituaniei, bineînţeles că le eram alături, bineînţeles că îi admiram. Din fericire nu s-au lăsat intimidaţi, au rămas pe poziţii cu un curaj nebun şi… şi au învins.

V. Bogdan: *Momente cruciale, asaltul asupra turnului televiziunii apărat de lituanieni, Parlamentul.*

L. M. Zalakeviciene: Da, au fost zile cumplite. Atunci când s-a încercat luarea cu asalt a Parlamentului, când a fost ocupată Televiziunea Litunaniană, a fost ceva îngrozitor. Lumea stătea de mai multe nopţi în jurul turnului de televiziune, se

ţineau de mâini, cântau, zâmbeau, era o atmosferă de pace, de linişte, de exaltare spirituală, şi la un moment dat – tancurile! Când au venit şi au îndreptat ţevile spre tinerii aceia, care se ţineau de mâini şi cântau, nimeni nu s-a gândit că tancurile o să tragă. Şi, ştiţi, chiar atunci când am văzut că alături de mine cad la pământ oameni, şi sunt plini de sânge, nici atunci nu mi-am dat seama că au început să împuşte. 13 oameni au fost omorâţi pe loc, peste cinci sute răniţi grav, duşi la spital. Şi vreau să mai evoc un moment aparte, atitudine ce mă face să-i admir pe lituanien. În urma masacrului de la turnul de televiziune, toată lumea, după ce şi-a adunat morţii şi răniţii şi i-a dus la spital, nu a alergat acasă, oamenii s-au îndreptat spre clădirea Parlamentului. Şi faptul acesta, că în faţa Parlamentului s-a adunat, să zic toată Lituania sigur că este exagerat, dar aproape toată Lituania, aceasta a salvat guvernul şi a salvat Parlamentul, pentru că armata rusă nu a îndrăznit că calce o mulţime atât de mare ca să ajungă până la Parlament, nici tancurile, nici soldaţii. S-au speriat.

V. Bogdan: Îmi povesteaţi anterior de un episod legat chiar de un român.

L. M. Zalakeviciene: Da, când au fost ocupate televiziunea şi radioul, am rămas fără nici un fel de informaţie. Căutam tot timpul la postul de radio să aflăm ce se petrece, ce o să fie, şi, la un moment dat, de la postul de radio din Kaunas, care este al doilea oraş ca mărime din Lituania, aud o voce a unui român basarabean de-al nostru, care a venit în noaptea aceea cu riscul de a fi omorât, pentru că erau momente extraordinare, şi striga româneşte, în limba franceză, italiană, anunţa întreaga lume că în Lituania se petrecau fapte groaznice. Bineînţeles că am avut emoţii extraordinare, pentru că am auzit accentul acesta românesc vorbind în lituaniană. Şi o altă basarabeancă, ce lucrează la Radioteleviziunea lituaniană, şi care era gravidă, în noaptea în care a fost ocupată televiziunea, s-a opus invadatorilor şi a fost scoasă, îmbrâncită cu armele afară din clădire. Pentru bărbăţia dovedită în acele clipe îngrozitoare, a primit o medalie din partea statului lituanian

V. Bogdan: *Bănuiesc că pe atunci încă nu eraţi preşedinta Societăţii Pentru Cultură Română din Lituania, numită Dacia,*

dar am înțeles că imediat după această mișcare revoluționară ați făcut foarte cunoscută România prin radio.

L. M. Zalakeviciene: Nu numai prin radio, de fapt acesta este şi scopul nostru, pentru că suntem o insulă micuță de tot, dar o insuliță a românismului în Lituania. Din păcate despre România, despre Basarabia se cunoaşte foarte puțin acolo şi noi facem tot posibilul ca să le explicăm lituanienilor situația actuală din România, din Republica Moldova, prezentându-le date istorice, precizându-le cine suntem, de unde venim, în acelaşi timp propagând arta, cultura românească. Deci suntem o reprezentanță neoficială a românimii în Lituania. Dar în acele zile s-a întâmplat un lucru deosebit. Când a fost ocupată Radioteleviziunea lituaniană, lituanienii au rămas fără fonotecă, fără videotecă, nu mai aveau ce difuza, mai cu seamă la radio, şi adunau de la lume ce se putea. Şi ne-au rugat şi pe noi să dăm ceva românesc. Şi am dus ce aveam, discurile mele personale, muzică populară, Gheorghe Zamfir, care este foarte admirat în Lituania. Şi când într-o zi m-am trezit cu muzica de pe discurile mele personale, ce răsunau la Radio Lituania, să ştiți că am avut emoții foarte mari.

V. Bogdan: *Dumneavoastră domnule doctor Constantin Olaru, sunteți preşedintele Alianței Creştin-Democrate a Românilor din Ucraina, Cernăuți. La dumneavoastră se suferă în continuare.*

Constantin Olaru: M-aş referi la situația populației româneşti din teritoriile care se găsesc acum în Ucraina. În Ucraina post sovietică trăiesc aproape un milion de români. Recensământul din 1989 constată că în Ucraina locuiesc 135.000 români, 325.000 moldoveni, în total 470.000. Observați că statul actual ucrainean ne împarte iarăşi în români şi moldoveni. Românii locuiesc compact în regiunea Cernăuți, nordul Bucovinei, nordul Basarabiei şi Ținutul Herței. Date oficiale: 185.000. În regiunea Odessa, 144.000, iar în sudul Basarabiei din regiunea Odessa, ținuturile istorice, Ismail şi Cetatea Albă, din numărul total 673.000, numai 84.000, adică 12%, sunt români. Regiunea transcarpatică, Maramureşul înstrăinat, peste 30.000. În celelalte regiuni ale Ucrainei, regiunea Kirovograd 14.000, regiunea Kerson 16.000, regiunea Nikolaev 12.000. Total spațiu dintre Bug şi Nistru 42.000

de români. Şi ceva mai departe, care e diasporă, în regiunea Donețk peste zece mii de români. După cum ați observat, în teritoriile amintite românii au însuşirea de a fi autohtoni, în nordul Bucovinei, sudul Basarabiei, ținutul Maramureşului este nediscutabilă, iar în regiunile dintre Bug şi Nistru acolo au fost teritorii traco-dace şi în timpul imperiilor austriac şi rus, din Ardeal au fost duşi acolo foarte multă populație în stepa flămândă, ardeleni, ca ostaşi viteji, şi după aşezarea lor acolo, a înflorit şi stepa şi s-a sfârşit cu năvălirile tătarilor asupra poporului rus, asupra Rusiei. Starea actuală a românilor din teritoriile Ucrainei este diferită. Ne aflăm în continuare sub consecințele odiosului Pact Ribbentrop-Molotov prin care s-a desfăşurat o politică de genocid asupra populației româneşti, prin numeroase masacre şi nimiciri în masă, prin deportări a zeci de mii de familii în Siberia, Kazahstan şi Karelia, prin migrația forțată şi epurarea etnică, prin deznaționalizare a scăzut numeric populația românească în toate aceste regiuni. Mă refer la nordul Bucovinei, la regiunea Cernăuți. Dacă în 1774, la anexarea Bucovinei de către Austria, românii erau în majoritate, din 75.000, 63.700 erau români, adică 90 la sută, iar rutenii alcătuiau 11 la sută, apoi în 1910 proporția era aproape egală, 35 de procente români şi 39 de ucraineni galițieni, în 1989 această proporție s-a transformat în 20 de procente români şi 71 de procente ucraineni. Aceeaşi politică antiromână continuă şi în prezent, ca şi în perioada sovietică, românii sunt artificial despărțiți în moldoveni şi români, prin politica promovată de stat. Se fac transformări de apartenență națională şi acum, schimbări de naționalitate, din români în ucraineni, astfel absolvenții români din satele româneşti cu şcoli ucrainiene Molodia, Ceahor, Korovia şi Valea Cosminului, în 1992 şi anul curent, odată cu absolvirea şcolii şi primirea bacalureatului şi primit şi paşapoartele unde au descoperit să sunt înscrişi ca ucraineni, fără să fie întrebați.

V. Bogdan: *Paşapoartele sunt buletinele de identitate.*

C. Olaru: Da, ele la noi se numesc paşapoarte. Legea şi Declarația Ucrainei despre minoritățile naționale, prin care ni se declară foarte mari drepturi, în realitate nu ni se asigură nimic. Suntem lipsiți de drepturile vitale la învățământ superior şi mediu profesional în limba maternă, la pregătirea şi folosirea

cadrelor naţionale, la limba oficială română în regiunile româneşti alături de cea de stat, la contacte libere, nelimitate cu România, la reprezentanţi în organele superioare de stat, noi nu avem nici un deputat român în Parlamentul Ucrainei, pe când ucrainenii în România, fără să fie ales, ştim că este un deputat din partea ucrainenilor, la ocrotirea monumentelor istorice şi culturale româneşti.

V. Bogdan: *În acest domeniu s-au petrecut adevărate sacrilegii.*

C. Olaru: Procesul de deznaţionalizare nu numai că continuă şi în prezent, dar se agravează prin foarte multe fapte. Cea mai acută problemă pentru români o constituie învăţământul în limba maternă, lipsa instituţiilor de învăţământ superior şi mediu profesional pentru români. Or limitarea la minimum a pregătirii specialiştilor în România şi Moldova duce, firește, la secarea potenţialului intelectual naţional şi pune în pericol soarta şcolii româneşti. Lipsa cadrelor naţionale, mai ales a celor de bază, ca jurişti, economişti, finanţişti, manageri, medici, politologi va duce la o degradare naţională. Pentru românii din Ucraina există doar o catedră de filologie română, cu 50 de locuri, la Universitatea din Cernăuţi, unde în limba maternă se studiază numai limba şi literatura română, şi o grupă românească la Şcoala pedagogică din Cernăuţi. Desigur că pentru întreaga Ucrainã cadrele nu sunt îndestulătoare. Studenţii români la Universitatea din Cernăuţi constituie, în 1992, 3,9 la sută, adică erau 434 din totalul studenţilor de 9.769, iar la Institutul de Medicină doar un procent. Din toţi profesorii universitari, 603, numai 16 sunt de origine română, adică 2,37 la sută, iar la Institutul de Medicină din 260 profesori numai patru sunt de origine română, adică 1,6 la sută. Potenţialul intelectual pe regiunea Cernăuţi, conform datelor oficiale, la o mie de locuitori sunt 106 persoane cu studii superioare, iar în oraşul Cernăuţi, respectiv 215. În raioanele cu populaţie românească, Hliboca şi Herţa, 55 la 1.000 de locuitori cu studii superioare, în Noua Suliţa 56, în Storojineţ 53. În raioanele cu populaţie ucraineană, raionul Kiţman 68, Secureni 67, adică mai mult decât în cele româneşti. În regiunea Cernăuţi 19 localităţi româneşti sunt fără şcoli naţionale, iar în regiunea Odessa se mai păstrează doar 18 şcoli româneşti, care cuprind

44.000 de populație românească din totalul de 144.000 pe regiune. Peste 40 de localități românești sunt lipsite de școli și grădinițe naționale. În orașele din sudul Basarabiei 20.600 de români nu au școli și grădinițe naționale. În 1992-1993 au fost încercări de a transforma școlile românești din satele Kartal, Satul Nou, Utkonosovska în școli ruse. Nereușind aici, în 1993 s-a deschis clasă rusă în școala românească din raionul Sărata. Cum se vede se pregătește ucrainizarea școlii românești.

V. Bogdan: *Odată cu acest proces de deznaționalizare, de dezrădăcinare morală, este în plină dezvoltare și activitatea de strămutare a populației, de epurare etnică în zona Bucovinei de Nord.*

C. Olaru: Strămutarea populației, migrația forțată a românilor cu scopul de epurare etnică se înfățuiește printr-o situație planificată și bine dirijată. Din cauza lipsei locurilor de muncă, a pregătirii profesionale, a condițiilor de trai, lipsa locuințelor și a locurilor pentru gospodării, românii, mai ales cei tineri, sunt nevoiți să migreze din locul de baștină în alte regiuni, iar în locul lor sunt aduși ca specialiști ucrainenii. Acelor români li se oferă case deja construite, locuințe, și ei se duc cu ușurință din locurile lor de baștină în locurile unde au un trai mai bun.

V. Bogdan: *Deci iată-i mințiți, iată-i momiți să părăsească meleagul natal.*

C. Olaru: Și în locul lor aduc ucraineni.

V. Bogdan: *În fapt nu se întâmplă altceva decât ce s-a întâmplat și în Basarabia în urmă cu 40 de ani și de atunci încoace spre zilele noastre.*

C. Olaru: Date statistice oficiale ne demonstrează că din totalul populației regiunii Cernăuți, peste 90.000 nu sunt născuți în regiunea Cernăuți, ci veniți. Sunt 130.000, adică 14 procente, dintre care ucraineni constituie 100.000 veniți, ruși 27.000. Dacă mai adăugăm și cele două generații ale celor veniți care s-au născut în regiune în perioada postbelică, atunci numărul total se mărește de două ori, aproximativ 250-300.000, adică în totalul populației 25-30 procente sunt cei veniți. Uitați cum s-a rărit populația românească din regiune. O problemă acută de epurare etnică o prezintă înstrăinarea pământurilor în satele din preajma Cernăuțiului și suburbiile lui, Roșa,

Ţeţeno, Horecea urbană, Clocucica, locuite de români. După o perioadă îndelungată de interzicere a construcţiilor caselor şi gospodăriilor individuale, din care pricină copiii românilor au fost nevoiţi să migreze în ultimii ani, autorităţile oferă în grădinile românilor băştinaşi şi pe pământurile acestora locuri pentru gospodării şi case private celor veniţi, care mai primesc şi ajutoare de la stat, credite de lungă durată pentru construcţii, iar românii, pe pământurile lor, sunt lipsiţi de aceste drepturi. Pe străzile din suburbia Roşa, casele construite de veniţi depăşesc după număr casele vechi ale românilor, pe pământurile de lângă oraş ale Ostriţei, Ceahorului, Coroviei se construiesc uzine şi blocuri cu multe etaje pentru cei veniţi, în aşa fel are loc migraţia forţată cu scopul de a rări populaţia românească şi de a da acestor sate un alt colorit naţional.

V. Bogdan: *Şi iată cum se aşază ucrainenii pe pământurile românilor, iar istoria noastră… Cum este apreciată istoria oamenilor de baştină în acele locuri, în acel spaţiu românesc?*

C. Olaru: Ca şi în trecut, se străduiesc să şteargă urmele strămoşilor noştri, monumentele de valoare naţională ale românilor continuă să se nimicească. În noiembrie 1992 a fost incendiată cea mai veche biserică românească din Cernăuţi, biserica Sf. Nicolae, construită în 1607 de starostele de Cernăuţi Stroescu. Responsabili de distrugere sunt autocefalii ucraineni, cărora autorităţile le-au oferit această biserică în 1990. Ei au părăsit-o imediat după incendiu şi, după cum credem noi, ei au şi incendiat-o. Acum biserica se reconstruieşte de cazaci, în mod slavon. Se mai şterge o mărturisire a românismului pe pământurile strămoşilor. Pentru a şterge urmele strămoşilor noştri, la sud, în raionul Ismail, continuă distrugerea cu buldozerele, a cetăţii geto-dacice Cartal. Se nimicesc şi se împrăştie toate straturile istorico-arheologice, de la epoca traco-dacică până la epoca contemporană. În cimitirul din Cernăuţi se deschid mormintele vechi pentru a fi curăţate şi folosite de cei cu mai mare drept şi putere. Nu sunt cruţate nici mormintele personalităţilor de valoare istorică şi culturală românească. În 1992 a fost deschis mormântul lui Eudoxiu Hurmuzachi, iar în iulie 1993 al lui Ion Gheorghe Sbiera. Şi în cimitirele din satele învecinate Cernăuţiului se comit tot aşa fel de crime.

V. Bogdan: *Crime morale, crime fizice. Ce face Alianța Creştin-Democrată a Românilor din Ucraina pentru a păstra sus drapelul tricolor?*

C. Olaru: Ne străduim să apărăm drepturile cetățenilor români, ale românilor băştinaşi de acolo, toate drepturile care ni se încalcă, este foarte greu. Pentru asta s-a fondat şi Alianța Creştin-Democrată a Românilor din Ucraina, ea a fost creată în noiembrie 1991 şi înregistrată, cu foarte mari dificultăți, peste un an, în decembrie 1992. La început a fost creată ca formație social-politică, dar, datorită schimbării legii în Ucraina, am putut-o înregistra doar ca mişcare socială, însă cu unele drepturi politice. Avem voie, adică avem dreptul să participăm la campania electorală, avem voie să desfăşurăm acțiuni politice ca demonstrații, mitinguri, pichetări şi aşa mai departe, toate aceste drepturi politice le avem conform Statutului şi legii Ucrainei. Avem formate secții regionale, în sudul Basarabiei din componența Ucrainei, ținuturile Ismail, Cetatea Albă, şi în regiunea Transcarpatină, în Maramureşul înstrăinat. Ne vom stărui să apărăm aceste drepturi, însă situația românilor acolo este foarte grea. Românofobia, ura față de români se cultivă, se duce o politică antiromână îngrozitoare. Se formează partide şi formațiuni semimilitare, adică independente de stat însă cu un colorit antiromân, şovin, cu un oarecare scop, şi ne este foarte greu să rezistăm acolo.

V. Bogdan: *Multe suferințe, multă durere. Este, cred, momentul să le exprimăm şi sub semnul metaforei. Domnule Prepeliță vă rugăm să ne spuneți câteva versuri din creația dumneavoastră, care nu sunt departe de pătimirile neamului nostru.*

M. Prepeliță: Pentru a continua această destăinuire a noastră la această masă rotundă improvizată aici, aş vrea să vă recit poemul intitulat „Conflict nedeclarat cu timpul pierdut”:

Naşterea mea în an de foamete 1947
A fost un accident.
Nu mă voi lecui de singurătate până la moarte.
Probabil trebuia să mă nasc în Indii,
Cu şapte milenii înainte
Sufletul meu reîncarnat în de câteva sute de ori
L-ar fi întâlnit pe Hristos

Pe când rătăcea anonim prin India fără de moarte.
Urcarea se zice că spre Muntele Golgota
Nu a fost decât preludiul logic al Învierii
Înălțarea spre Ceruri a Domnului Nostru Iisus Hristos
Este unica scară spre veșnicie.

V. Bogdan: *S-au întâmplat, se întâmplă și acum multe în Basarabia, în Bucovina. Ce ar trebui să facem noi, românii de aici pentru a ajuta basarabenii și bucovineii, ce trebuie să facă basarabenii și bucovinenii pentru că, în definitiv, suntem două state dar suntem aceeași familie?*

M. Prepeliță: Am mai vorbit despre aceasta, am și scris, ceea ce ține de felul cum văd lucrurile și cum cântăresc toate evenimentele politice din ultimii doi, trei ani. Cel puțin pentru mine sunt clare, absolut clare. În primul rând ceea ce ține de Basarabia, cu toată susținerea mea sufletească, lucidă a statului independent, suveran Republica Moldova, nu văd nicio perspectivă a dezvoltării pe această cale, dimpotrivă. Mi se pare că Republica Moldova este o ficțiune, inclusiv președintele Snegur, chiar și Parlamentul. Este o nedreptate, este o crimă politică, chiar că astăzi există două state românești.

Noi, ca program sufletesc, chiar cei din Moscova, vedem reîntregirea țării, a României, în primul rând prin deschiderea unui front cultural, ceea ce înseamnă o colaborare, o integrare nemijlocită pe toate liniile, inclusiv eu subînțeleg aceste front cultural chiar și în ceea ce ține de partea diplomatică, partea politică. Nu cred că existența celor două state românești este calea cea mai reușită de a ne rezolva problemele și nu cred că în acest fel o să ajungem odată și odată la reîntregirea țării, dimpotrivă, recunoscând, cu mâna pe suflet, așa cum am fost și suntem noi, totuși suntem un popor cinstit, suntem niște oameni care abia atunci când ne doare cu adevărat recunoaștem și păcatele noastre, și când ne adresăm Domnului, când ne înălțăm privirile spre ceruri, trebuie să recunoaștem că multe din ceea ce se întâmplă astăzi poate că au fost motivate, poate că este o etapă de tranziție, însă timpul trece, se lucrează parcă anume pentru îndepărtarea cauzei noastre comune. Și eu aș vrea să încerc poate, chiar asumându-mi o mare răspundere în acest fel, atâta timp cât noi mai suntem sub povara aceasta urmată

de criminalul Pact Ribbentrop-Molotov, adică până ce noi nu îl vom anula juridic, până ce va înceta să mai funcţioneze, fiindcă noi, cu toată recunoaşterea la Moscova că este nul şi neadecvat, şi cu toate adresările şi proclamările care s-au încercat, s-au făcut în ultimii ani, culmea până astăzi acest Pact încă este viu. Da, este îngropat, este înmormântat, este anulat, dar nu s-a făcut, nu s-a deschis un proces să zicem la Curtea de la Haga pentru a-l anula juridic. În felul acesta s-ar rezova foarte multe probleme, nu numai în ceea ce ţine de noi, de toate ţările sau popoarele care mai sunt şi astăzi intimidate, care simt urmările acestui pact.

L. M. Zalakeviciene: După părerea mea un moment foarte important este informaţia. Informaţia şi încă o dată informaţia, pentru că din păcate nu numai când vorbim despre Bucovina de Nord şi Basarabia, dar în general, imaginea României în lume trebuie să o facem noi, anume diaspora românească trebuie să aibă grijă de asta. Trebuie să schimbăm imaginea României în lume pentru că, din păcate, despre ea nu se cunoaşte aproape nimic. Bunăoară, când a fost războiul cu ruşii în Moldova de Est, toată informaţia venea de la ruşi, şi lumea era zăpăcită, nu înţelegea ce se petrece acolo. Societatea noastră a făcut tot posibilul ca să explice nu numai în Ţările Baltice, dar şi în ţările de nord ce este cu războiul acesta, ce se întâmplă acolo. Eu cred că totuşi un moment foarte important este informaţia, în toată lumea trebuie să se ştie despre problemele acestea.

V. Bogdan: *Mai cu seamă că dumneavoastră aveţi deja o tradiţie în ceea ce priveşte informaţia şi ajutorul dat prin informaţie poporului român din Republica Moldova, pentru că dunmneavoastră şi Societăţii pentru Cultură Română din Lituania vi se datorează apariţia acelei publicaţii* Glasul.

L. M. Zalakeviciene: Într-adevăr, prima revistă basarabeană cu caractere latine ce a fost publicată în Lituania se numea *Glasul*, acum se numeşte *Glasul Naţiunii*. În general, lituanienii au făcut în Lituania multe lucruri care pe atunci erau încă imposibile în Basarabia.

V. Bogdan: *Şi cum a ajuns această publicaţie în Basarabia?*

L. M. Zalakeviciene: Pe căi foarte încurcate, întortocheate pentru că KGB-ul era peste tot. Manevre, şiretlicuri, printre materialele din camioane, ascunse în fân, trasee schimbate tot timpul. Una peste alta, orice număr ajuns la cititori, pentru noi era un eveniment extrem de important, un succes.

V. Bogdan: *Şi când te gândeşti că asta nu se întâmpla în anii '40 ci se întâmpla când?*

L. M. Zalakeviciene: Se întâmpla în 1989, numai ieri, alaltăieri.

V. Bogdan: *Cum continuă lupta românilor din Bucovina de Nord pentru* ***păstrarea fiinţei lor naţionale****?*

C. Olaru: După cum ne-am convins, populaţia românească din teritoriile ocupate din actuala Ucraină este pe cale de deznaţionalizare. Salvarea noastră este posibilă pe următoarele principii: 1. Stoparea acestui proces de deznaţionalizare a românilor, ce este posibil numai prin intervenţia comunităţii europene, a forţelor internaţionale şi al guvernului României. Pentru ca aceasta să se întâmple noi avem nevoie să ieşim cu doleanţele noastre în Europa, şi avem nevoie ca cineva să ne deschidă o fereastră încolo, să fim auziţi în Europa.

L. M. Zalakeviciene: Şi anume, repet, diaspora română trebuie să facă acest lucru.

M. Prepeliţă: Inclusiv de la Moscova, noi, am fost, suntem şi vom continua să fim nişte ambasadori ai poporului român acolo, şi chiar ambiţia noastră de a rămâne încă un timp îndelungat acolo, să zicem până la actul reîntregirii, cel puţin până la actul reîntregirii, până la înfăptuirea acestui vis vom lucra şi lucrăm zilnic, în permanenţă, pentru a îndeplini această misiune pe care o simţim ca pe un destin.

L. M. Zalakeviciene: Trebuie să facem tot posibilul, să profităm de orice ocazie. Bunăoară nu demult a fost Parlamentul european în Lituania cu problemele minorităţilor naţionale şi eu am încercat să le explic că în Lituania nu există nicio problemă cu minorităţile naţionale, adevăratele probleme ale minorităţilor naţionale fiind în Basarabia, unde se petrece un adevărat genocid, o discriminare a minorităţii, pentru că în Moldova de Est ei sunt deja minoritate, ca şi în Bucovina.

Le-am spus să se ducă acolo, să vadă într-adevăr probleme cu minorităţile.

C. Olaru: Al doilea principiu: obţinerea alocaţiilor financiare prevăzute de legea Ucrainei pentru dezvoltarea minorităţilor naţionale. Aceasta o vom cere noi acolo, Alianţa Creştin-Democrată, prin toate mijloacele şi forţele. Vom fi nevoiţi să ieşim cu manifestări şi în stradă. În al treilea rând, susţinerea cu ajutoare a unui program de dezvoltare naţională, ceea ce parţial se face şi acum din partea României, Moldovei, se oferă burse la învăţământ superior şi mediu în România, sunt legături între organizaţiile neguvernamentale, şi sperăm că acest ajutor va fi accentuat şi în viitor şi va fi mai mare decât acum.

V. Bogdan: *Domnule Prepeliţă, vorbeaţi mai înainte de reîntregirea noastră naţională. Cum vedeţi înfăptuit acest deziderat?*

M. Prepeliţă: Eu o văd în mare măsură prin renaşterea noastră pe linie dacică. Şi în acest context vreau să spun că am ajuns la nişte concluzii poate fantastice, dar odată şi odată ne vom clarifica şi ne vom da la brazdă, să folosesc şi eu această replică însuşită în Basarabia, fiindcă am făcut totuşi 12 ani de şcoală şi inclusiv de gulag acolo, la Chişinău, şi pe bună dreptate m-au expulzat ca să-mi urmez destinul mai departe, poate a doua etapă, cea mai fioroasă de gulag a fost la Moscova, în regiunea Iaroslav. Şi ca să fiu mai concret, mi-am exprimat într-o poezie un gând cel puţin curios:

Constatare
Nu, dacii un s-au romanizat, adevărul e altul,
S-au dacizat romanii.
Precum un m-am rusificat nici eu
În cei 45 de ani de gulag.
Femeile dace s-au împreunat cu veteranii romani
Nu din dragoste, din singurătate,
Poate mai mult din ură au născut pui de daci,
Pui de daci liberi.
Sângele veteranilor romani era diluat cu apele Dunării
Puii de om născuţi după leat 106,
Purtau în vine sângele lui Decebal,

Jertfit cu lama cuțitului întru veșnicia neamului.
Și astăzi mă doare cea rană bimilenară a sufletului.

Adică eu, în primul rând ca scriitor, și nu e vorba numai de scriitor pentru că la Moscova suntem împreună cu patriarhul literelor noastre, Ioan Druță, suntem împreună cu Emil Loteanu, suntem împreună cu Eugen Doga, suntem împreună cu Ștefan Vetrilă, în mod neobișnuit, e culmea, parcă reprezentăm aproape toate domeniile de activitate, în primul rând ceea ce ține de spirit, de suflet, de trup, dacă vrem să încadrăm foarte mulți specialiști de talie internațională, medici, doctori în medicină. Avem parcă niște oameni aleși de mâna lui Dumnezeu și ne mirăm cu toții cum de mai existăm astăzi, cum rezistăm în condițiile în care astăzi ar fi imposibil pentru cele peste opt mii de suflete să mai stăm acolo, să mai respirăm acel aer îmbâcsit de toate evenimentele, inclusiv de vărsările de sânge. Și totuși noi ne dăm seama că întoarcerea noastră acasă, întoarcerea noastră în țară este o etapă de lungă durată. Repet, contribuim și vom contribui la pregătirea acestui proces al reîntregirii, care de acum e declanșat. Și fericirea noastră în cele mai grele clipe este aceea că noi, totuși, avem posibilitatea de a ne privi pe noi înșine în mod critic, noi ne vedem de la distanță, noi vedem chiar mai altcumva și București, și Timișoara.

Am mai scris și am mai vorbit că pentru noi românii de dincolo, de departe, din diasporă, că noi la Moscova suntem, într-adevăr, o diasporă, noi simțim să sufletul României este la Timișoara. Da, guvernul e la București, da, oamenii politici și diplomații sunt la București, da, avem un centru românesc la Chișinău, da, durerea cea mare o românimii este la Cernăuți și împrejurimi, da, jertfa noastră în continuare este acel genocid despre care a vorbit domnul Olaru, în fostele județe Ismail și Cetatea Albă, rana deschisă care sângerează mereu și din păcate va sângera încă mult timp este acea fâșie de pământ de pe malul stâng al Nistrului, da, se întâmplă niște lucruri extraordinare în tot spațiul românesc, aici, unde suntem noi, în centrul geografic al Europei, da, noi suntem porniți să intrăm în Europa, dar, domnii mei, de ce să ne pornim noi în Europa, când noi suntem în centrul Europei? Noi suntem acasă și să vină alții la noi. Nu-i așa? Parcă e nedreptate. Păi aici este

concentrat acest destin general al nostru, al neamului nostru, dacă ar fi să facem o rotunjire de gânduri şi, cu demnitate, cu sufletul deschis, cu o limpezire a creierelor să pornim într-adevăr în lume apărându-ne cauza noastră comună. Noi avem o istorie de două milenii, cel puțin, creştini suntem de două mii de ani, păi e timpul să fim conştienți de faptul că ar avea ce învăța alții de la noi, inclusiv popoarele care pentru mine este mereu o nedumerire, oare cum frații noştri de sânge cei mai apropiați sunt italienii? În momentele de cumpănă pentru noi şi nu numai pentru noi, parcă italienii mereu ne-au trădat. Slavă Domnului că francezii ne-au iubit întotdeauna şi ne mai iubesc şi acum. Este un proces, este totuşi o întâmplare în lumea această? Adică eu îmi imaginez reîntregirea României, a țării noastre, ca pe un act obiectiv, necesar, chiar ca o înfăptuire istorică, fiindcă această zonă a noastră, această cuprindere de şes, de munte, de mare. Numai Dunărea care este un simbol al Europei, ne îndeamnă ca să ne păstrăm demnitatea noastră şi să avem grijă de sufletul neamului românesc, fără aceasta se va putea întâmpla ca, mai devreme sau mai târziu, să fim şterşi de pe fața pământului. Asta nu mi-aş ierta-o eu niciodată, şi oricine dintre noi dacă tot avem copii, ne gândim la un viitor mai fericit decât al generației noastre, o generație care, vrem noi sau nu vrem, trebuie să recunoaştem că este o generație cu şansa amânată, cel puțin cu şansa amânată dacă nu poate cea mai tragică generație din secolul nostru.

Poetul nu are voie, când poporul se află pe baricade, să stea deoparte

GRIGORE VIERU,
poet, membru al Academiei Române

Vă mărturisesc că întâlnirea cu poetul Grigore Vieru s-a petrecut absolut întâmplător, în ultima după-amiază petrecută la Chișinău. De fapt pierdusem orice speranță. Și, iată-l, îmi spune regizorul Andrei Băleanu, pe când treceam grăbit pe aleea Clasicilor din parcul central al orașului, lângă statuia lui Eminescu, încărcată de flori. În orice întâmplare se află o ne-întâmplare, îmi spun.

Face parte dintr-un șir parcă anume predestinat suferinței. Dar atunci eram în noiembrie, spre sfârșit, anul Domnului 1990, iar Timpul era încă îngăduitor.

Vasile Bogdan: *V-am căutat câteva zile, constat că sunteți un om extrem de ocupat între activitățile Sovietului Suprem al Republicii, la care trebuie să participați în calitate de deputat. Deci, domnule Grigore Vieru, pentru că, știu, iar vă grăbiți la o ședință a acestui for suprem, v-aș întreba care sunt treburile poetului acum, cum se implică acesta în Cetate?*

Grigore Vieru: Eu sunt poet liric, dramatic, o fire prăpăstioasă chiar, şi sunt implicat în problemele şi dramele noastre politice fără voia mea. Adică cu voia mea, dar dorința mea ar fi să se aşeze lucrurile şi să revin la uneltele mele fireşti, la uneltele mele lirice, pentru că mi-e tare dor de poezie, nu mai ştiu de când nu am scris o poezie de dragoste, un poem pentru copii. Dar ce să facem, aşa sunt timpurile şi un poet nu are dreptul, atunci când poporul se află pe baricade, poporul se află la strâmtoare, să stea în lături. Iată de ce am devenit şi

într-un fel politician, deşi cred că nu am har de politician. Mai mult nevoia m-a făcut politician, dar sunt fericit că alături de colegii mei, de alţi deputaţi, pot să ajut clipa, clipa noastră în Parlament, şi să mă lupt alături de ei pentru salvarea fiinţei noastre naţionale, atât de primejduite acum din toate părţile. Cred că aţi auzit că există dorinţa de a crea, de a croi pe acest pământel şi aşa sfâşiat în bucăţi, două republici, una găgăuză şi alta transnistriană, şi, spuneam şi în Parlament, că această dorinţă vine mai mult din centru, cum îi spunem noi Moscovei, este lucrul forţelor întunecate, care vor să bată în peretele propriilor noastre case un fel de cui al lui Pepelea, pentru că şi Republica Găgăuză, în primul rând ea, şi cea Transnistriană nu sunt decât un fel de cui al lui Pepelea bătut în propriile noastre case. Mă bucur că lumea se trezeşte, o credeam adormită pe veci şi iată că, spre marea noastră mirare, şi omul simplu a început să se trezească şi ne vine şi nouă, poeţilor şi deputaţilor, mai uşor azi. Sperăm să o scoatem mai uşor la capăt. Cred că cu găgăuzii va fi mai uşor decât cu cei din Transnistria, dar ei, într-un fel, ne vor ajuta să ieşim mai uşor din componenţa Uniunii, şi dacă îşi vor face mai departe de cap, cred că vom ridica şi noi, deputaţii în Parlament, şi poporul această problemă de ieşire din componenţa Uniunii, unde documentar nici nu am intrat niciodată.

V. Bogdan: *Întâlnirea noastră se petrece absolut întâmplător pe Aleea Clasicilor, de aici de unde a demarat mişcarea de Renaştere naţională, în urmă cu doi ani. Mişcarea a pornit de la lucruri sfinte, de la limbă, de la ideea de naţie, de la ideea de naţiune. Dar a fost o mişcare pornită de intelectuali, de scriitori. Cum se explică acest lucru?*

G. Vieru: Scriitorii au fost întotdeauna conştiinţa naţională a poporului, şi iată că şi în timpurile noastre, deşi unii dintre noi sunt furaţi într-un fel de propaganda comunistă, adică, cum le spunem noi, mancurtizaţi, dar în bună parte scriitorii noştri s-au dovedit a fi cu iubire de neam şi cutez să spun că această frumoasă renaştere a început de la o mână de oameni, grupaţi mai ales în jurul săptămânalului *Literatura şi arta*, condus de un minunat poet şi un minunat bărbat care este Nicolae Dabija. Am obosit, vă rog să mă credeţi, eu unul

şi cred că şi colegii, şi ei sunt vlăguiți, şi visez foarte mult să se aşeze lucrurile şi să mă odihnesc şi eu, dar nu mai pot da înapoi pentru că noi, scriitorii, am răscolit lumea, cum se spune, şi ar fi o crimă ca acum să dăm înapoi.

V. Bogdan: *Ce aşteptați, tocmai în ideea de a vă ajuta să purtați această scumpă povară de la românii din România?*

G. Vieru: Eu aş vrea să se gândească la noi cu inima, cu sufletul, cu vorba. Noi înțelegem foarte bine că nu ne puteți ajuta cu arma, dar înseamnă foarte mult **Cuvântul** pe care îl aşteptăm să vină cald şi frumos, **Cuvântul de susținere** şi mă bucur să sunteți alături de noi, nu numai Timişoara, dar şi Clujul, şi Iaşul şi Bucureştiul.

V. Bogdan: *Mai cu seamă că între Timişoara şi Chişinău există o adevărată axă a Revoluției.*

G. Vieru: Aşa este… Şi, dacă îmi îngăduiți, uite tocmai acum duc unui compozitor, care-i deputat şi el, textul unui viitor cântec. Eu am reuşit să fac versurile, sper să reuşească şi el să facă melodia pe care o pregătim pentru Ziua națională, 1 Decembrie.

Nemuritoarea zi

Se adună românimea, iară, în locul sfânt al libertății
Să preamărească peste țară lumina caldă a Dreptății
Azi Basarabia-i o vrere de a scăpa de negrul cleşte
Cu ochii umezi de iubire spre Alba Iulia priveşte.

1 Decembrie, nemuritoare zi,
1 Decembrie, mereu ne va-ncălzi,
1 Decembrie, lumina mea şi-a ta,
1 Decembrie, mereu vom lăuda.

Uniți avem şi noi un nume, ce nu se-ngroapă, nici se-amână,
Nimic mai scump nu ştim pe lume decât Unirea cea română,
Azi Basarabia-i o vrere de a scăpa de negrul cleşte,
Cu ochii umezi de iubire spre Alba Iulia priveşte.

1 Decembrie, nemuritoare zi,
1 Decembrie, mereu ne va-ncălzi,
1 Decembrie, lumina mea şi-a ta,
1 Decembrie mereu vom lăuda.

III. TIMIȘOARA
LA ORA DE *PRIME-TIME*

IOAN CISMAȘ
ROBERT DORNHELM
ANTONIA RADOS
MANFRED ENGELMANN
VIOREL ROMAN

Timișorenii și-au câștigat libertatea cu sânge, cu mult sânge

ION CISMAȘ,
Radio Novi Sad

În acele zile fierbinți ale Timișoarei știam că nu suntem singuri. Pe căi șoptite aflam că întreaga lume și-a ațintit privirile asupra destinului unor oameni și a unui oraș care, singur deocamdată, s-a ridicat împotriva dictaturii. Ascultam *Europa Liberă*, mai bruiată ca înainte, și deslușeam de după cortina de zgomote cuvinte de îmbărbătare. Mai cu seamă faptul că presa din lume vorbea de noi, că la frontiere se află oameni, între ei mulți jurnaliști de pretutindeni, care abia așteaptă să relateze direct, la cald, evenimentele. Pentru noi, obișnuiți cu ziarul central și cel local pline de ditirambi, a afla că jurnaliștii mai pot face și alteva decât a cânta osanale, ni se părea de-a dreptul de domeniul fanstasticului. Dar ei chiar se aflau acolo, la punctele frontieră maghiare și sârbești, încercând să intre în România, să ne fie aproape.

Apoi, odată regimul prăbușit și frontierele devenite libere, valul colegilor de breaslă s-a dovedit copleșitor. Doreau să cunoască, să vadă, să pipăie, unii chiar să mintă, vizavi de Cimitirul săracilor, de pildă. Întâmplător, mie mi se adresase un tânăr masiv, grăbit, urmărit parcă de propria lui ignoranță, eram în redacția unui ziar, să-i spun, repede, repede, unde se află Cimitirul săracilor pentru că acolo, a aflat el… Îi spun că este o cacialma, o minciună, o dezinformare grosolană, cadavrele acelea nu erau oameni omorâți și schingiuiți în Revoluție, cine ar fi avut vreme de așa ceva?, îngropați de-a valma, țin minte ce emoție provocase arătarea cadavrelor putrezite de luni de zile la televiziune, la noi, în întreaga lume… Iar informația

plecase pe întreg mapamondul tocmai de la acel individ grăbit, care nu avusese timp să-mi asculte explicațiile, era nesătul de informație, orice fel de informație, minciună cu atât mai bine… *Bad news, good news,* aveam să învăț atunci prima lecție din jurnalismul occidental. Când lucrurile aveau să se limpezească, iar reporterașului aceluia aveau să-i aplice o sancțiune zdravănă pentru informarea voit greșită a opiniei publice, lucrurile se aflau deja departe, Timișoara intrase în memoria lumii și cu astfel de atrocități. Dar eu nu puteam să-i spun nimic mai mult decât că este o minciună, în rest fiecare cu destinul lui.

Atunci aflam că totul este posibil. Jurnaliști de pretutindeni își trăiau în acele zile și propriile experiențe. Vedeau altfel poate lucrurile decât noi, dar erau mărturii devenite în timp deosebit de valoroase. Una dintre acestea avea să mi-o împărtășească, într-o zi a anului 1994, Ion Cismaș, pe atunci reporter la Radio Novi Sad. Abia ne cunoșteam atunci, ulterior aveam să împărtășim multe gânduri, un om cald a cărui biografie, în continuă mișcare, aveam să o urmăresc cu interes. Ulterior aveam să ne revedem în mai multe rânduri, când era lider al Comunității Românilor din Serbia, precum și membru în Adunarea Națională a Serbiei. Atunci însă discutam într-un parc din Vârșeț, în mijlocul animației unei vieți normale, despre momente care au devenit istorie.

Vasile Bogdan: *Decembrie 1989, în amintirea unui om care a fost la frontieră, a fost aproape de noi, deci Ion Cismaș, Radio Novi Sad.*

Ion Cismaș: Ori de câte ori mă gândesc la așa numita Revoluție Română, mă scuzați că folosesc așa numita, mă înfior. Pe data de 16 decembrie 1989 studenții iugoslavi de naționalitate română care și-au făcut studiile la Timișoara, București, Cluj etc., s-au întors în masă și au început să povestească diferite versiuni că în România se va petrece ceva. A început o mișcare pentru răsturnarea dictaturii. Cuvintele lor nu le pot reproduce acum, asta mi-a rămas întipărit în memorie. Pe data de 17 decembrie deja au început să circule diverse poveşti precum că cei care au început să protesteze la Timișoara au fost arestați și că Bega era plină de cadavre. Bineînțeles, mă gândeam că totuși nu putea fi o astfel de tragedie la Timișoara, mai ales

cunoscându-i pe bănățeni, pe motivul că și eu sunt bănățean, nu am putut să cred că armata sau fosta Securitate, vestita Securitate din România, au putut face astfel de crime asupra poporului propriu, adică asupra umanității la urma urmei, pe bănățeni considerându-i, din totdeauna, cei mai emancipați români, să mă ierte cei care mă ascultă acum. Nu eram convins de poveștile pe care ni le spuneau studenții noștri. Am așteptat cu nerăbdare, nu numai eu, bineînțeles, ci mulți alți colegi de-ai mei din Iugoslavia, să trecem în România, să ne convingem de ceea ce se petrece. Și ce s-a întâmplat. La un moment dat, la Vârșeț, poate era o știre Dumnezeiască, s-a concentrat un număr extraordinar de mare de ziariști, de corespondenți ai agențiilor de presă de pretutindeni. Vârșețul, a devenit pentru mine, așa simțeam eu, un centru al mass-mediei mondiale, care a așteptat cu nerăbdare permisiunea din partea oficialităților vamale române să treacă frontiera. În acest timp, în aceste zile deci din 16 și până în 22 decembrie, foarte mulți români, studenți sau turiști care se găseau în România nu știu prin ce miracol au reușit să treacă frontiera venind în Iugoslavia. Dar aceștia nu erau chiar așa de obiectivi, povesteau lucruri de groază, noi ne înfioram. Probabil că unii dintre colegii mei au și exagerat în rapoartele lor transmițând unele știri de neconceput, deci ceea ce se petrecea la Timișoara un om normal nu-și putea imagina.

Probabil că în zilele acelea a fost foarte greu la Timișoara, nu știu, nu am fost martor ocular. Dar pe data de 22 decembrie ni s-a permis să trecem. Bineînțeles că până atunci ascultam Radio București, nu se spuneau prea multe, aproape nimic, deci parcă era o situație normală. La Vârșeț, la Belgrad, la Novi Sad, în aceste redacții ale posturilor de radio și televiziune, s-a produs un lucru neobișnuit până atunci pentru ziaristică, pentru jurnalistică – toată lumea voia să ajungă într-un singur loc, în Timișoara. În fine, în 22 decembrie am trecut frontiera. Eram frapați de faptul că, de-a lungul șoselelor, am întâlnit atâta lume ce ne aștepta cu brațele deschise, cu mâinile deschise, cu steaguri de pe care stema fostei republici lipsea. Acesta a fost primul lucru pe care l-am putut observa. Și am mai observat un fenomen: în fiecare sat prin care am trecut, de la Moravița spre Timișoara, bisericile erau cu porțile larg deschise, în fața bisericilor ardeau lumânări.

Până să ajungem în Timișoara s-a făcut seara. Lumea cânta, se bucura, într-o oarecare măsură, că s-a scăpat de cineva. De ce spun cineva, din cauză că mulți pe care i-am întrebat ce se petrece la Timișoara, nu știau ce să ne răspundă. Circulau diferite zvonuri precum că Timișoara este unicul oraș românesc eliberat, unica zonă eliberată din România. Alții spuneau că Timișoara este înconjurată de Securitate și armată, ceea ce nu îmi venea să cred cunoscând bine situația din România. Apropiindu-ne de Timișoara eram opriți aproape la fiecare pas de anumite gărzi, care aveau banderole cu tricolorul pe mână și care ne făceau un control serios. Un astfel de control la mașină nu am întâlnit până atunci, dar le dădeam perfectă dreptate, probabil că știau de ce fac lucrurile respective.

Și am ajuns la Timișoara. Intrând în Timișoara am văzut foarte multe mașini incendiate, am văzut soldați care stăteau pe marginea șoselelor. Am oprit, bineînțeles, i-am întrebat: *fraților, ce se petrece aici?* Ei ne spuneau că fuseseră scoși din cazarme pe data de 17 decembrie, că erau nemâncați, nespălați, nedormiți. E drept aveau arme, dar nu și muniție. Mai mult decât atît, unii militari erau din alte zone decât cele învecinate Timișoarei, din Muntenia, din Moldova… Erau soldați tineri, care abia își începuseră stagiul militar, dar nu știau ce se petrecea în oraș, nu cunoșteau Timișoara. Pe urmă mi s-a întâmplat ce se întâmplase pe tot parcursul drumului, am fost opriți la fiecare pas, întrebați de unde venim. Bineînțeles că vedeau că suntem presa, totuși s-a verificat fiecare om care se plimba prin Timișoara. Și în final am ajuns în fața Catedralei. Am văzut o mulțime de lume, după aprecierea mea erau undeva la 70.000, poate că erau mai mulți dar așa am aproximat eu atunci.

Am avut norocul să urc la balconul Operei. Acolo se ținea o ședință, erau mulți oameni pe care îi cunoșteam, din fosta nomenclatură care, așa se arăta, au întors spatele fostului președinte, odiosului președinte al României. În fața microfonului s-au perindat o mulțime de vorbitori, s-a vorbit despre libertate, despre democrație, despre înlăturarea fostului sistem. La un moment dat, au intrat în foaierul Operei niște soldați, erau trei soldați din unitățile de elită, după cum am apreciat eu după uniformele pe care le purtau, și unul dintre ei avea o stație în spate. Acești soldați au raportat unui colonel,

nu îmi amintesc numele acum, și au spus că spre Timișoara se îndreaptă unități blindate și elicoptere, și un preot s-a adresat mulțimii care era pe platoul din fața Operei și a spus: *Fraților, să ne împrăștiem*. Dar mulțimea a strigat: *De aici nimeni nu pleacă*, sau cam așa ceva, nu-mi mai amintesc exact cuvintele. Preotul era insistent. Au urmat și alții la microfon care s-au adresat mulțimii și au spus că totuși trebuie să părăsească platoul și să intre în Catedrală și au spus că lumea care este acolo nu va încăpea în Catedrală. La un moment dat a început să se tragă, și, vrând, nevrând, mulțimea s-a împrăștiat. Deci nu a durat mai mult de 15 minute ca acest platou din fața Operei să fie gol. Noi, ziariștii care eram acolo, eram foarte mulți, am început să cerem o explicație de la cineva, ce se întâmplă. De fapt nu ne-am dat seama de unde s-a tras. Unii spuneau că s-a tras de pe clădiri, alții spuneau că din canalele subterane au ieșit securiștii, dar nu erau securiști. În amintirea mea s-au șters multe detalii însă pot să afirm că s-a întâmplat. Noi urcam într-o mașină. În momentul în care am urcat în mașină undeva în spatele nostru s-a tras. Ne-a oprit un cetățean român și ne-a spus: *Nu se poate merge în direcția în care ați pornit*. Nu știam în ce direcție mergeam. Am întors mașina și din nou s-a tras, s-a tras mult mai aprig și am continuat pe unele străzi laterale și am ajuns la hotel Continental. Nici nu am intrat bine în holul hotelului când cineva ne-a anunțat: *Fraților, nu puteți sta în hotel din cauză că în hotel este montată o bombă!* Membrii gărzii populare, o numesc populare, nu îmi mai amintesc cum s-au numit, mi-au spus că vor încerca să demonteze bomba, și atunci cineva a spus: *Nu vă atingeți de bombă până nu vin geniștii*. Din mulțime cineva a întrebat: *Dar cine știe unde sunt geniștii?* Întâmplător în mulțime era cineva care fusese în armată genist și a intrat, nu îmi amintesc precis care era etajul, însă se spunea că erau două camere blocate. Până la urmă noi am stat curioși să vedem de fapt ce există acolo, și membrii gărzii populare au intrat în aceste două camere și unul dintre ei a coborât și ne-a raportat că într-o cameră era plin de băutură, de la whisky, Napoleon, țigări Kent și din astea de lux, plus mâncare pentru aproximativ o săptămână, iar în cealaltă cameră de fapt erau bombe, însă nu bombe montate, ci grenade și armament destul de mult. Nu ne-au garantat că putem rămâne în hotelul

Continental și a trebuit să plecăm. Când am ieșit, în față, spre noi s-a tras, s-a tras destul de bine. Ne-am culcat la pământ și am așteptat. Întâmplător în hotel a venit cineva cunoscut care ne-a dus la altă familie de cunoscuți și am rămas cazați, să spun așa la familia respectivă, cu toate că ni s-a spus: *Vă putem primi însă cum se va termina toată povestea cu Ceaușescu nu știm și deci trebuie să vă ascundem*. Noi eram curioși să vedem ce se întâmplă și nu ni s-a permis să ieșim în stradă. Totuși am ieșit în stradă și acolo, în fața mea a venit cineva cu o armă și am avut norocul că m-au tras în curtea casei în care eram cazați că dacă nu… Pe urmă stăpânul casei a ieșit cu o secure, a vrut să se răzbune, pur și simplu, pe acea persoană necunoscută care se plimba liberă prin Timișoara cu arma în mână. De fapt nu era singurul, lumea a intrat prin case și prin ascunzișuri, iar aceia, ciudat, se plimbau nestingheriți prin Timișoara. Am văzut atunci cum poporul, deci cetățenii timișoreni, luptau cu inimă pentru a-și câștiga libertatea, pentru că libertate, de fapt, nu se moștenește, ea trebuie cucerită, și timișorenii, bănățenii, au cucerit această libertate a românului cu sânge, cu mult sânge.

Recviem pentru Dominic

ROBERT DORNHELM
regizor, origine română, stabilit în Austria
ANTONIA RADOS
jurnalistă, doctor în ştiinţe politice

Rămâne şi astăzi un mister cine a fost şi ce rol a avut în Revoluţia timişoreană Dominic. Pe numele său Dominic Paraschiv, primul, ultimul şi de fapt singurul etichetat drept terorist din analele acelor zile. Aflat înarmat de către gărzile patriotice în apărarea *cuceririlor socialiste* de la Solventul, a făcut, se zice, o cădere psihică, s-a baricadat în spatele uşii de metal a unei încăperi şi nu a mai vrut să ştie ce se mai întâmplă în lumea de afară. În atmosfera de încordare din acele zile, omul a fost somat să iasă, a refuzat, apoi s-a tras în uşă, bănuindu-se că stătea în picioare, la nivelul de jos, dar, ghinion, acesta se aşezase şi practic îi fusese ciuruit stomacul. Internat de urgenţă la ATI Spitalul Judeţean, acesta a fost imobilizat în plase de metal, pentru că, nu-i aşa, este un terorist periculos, aşa l-a aflat sfârşitul. Am relatat zvonuri, bârfe, ce se vorbea pe la colţuri. Întâmplător i-am cunoscut familia şi ştiam că este un om paşnic şi cu frica lui Dumnezeu. Dar dacă i-a luat acelaşi Dumnezeu minţile?

Pe site-ul emisiunii România, te iubesc, găsesc povestea adevărată a filmului:

Recviem pentru Dominic *este povestea adevărată a lui Dominic Paraschiv, inginer la fabrica Solventul din Timişoara, care a murit în chinuri şi fără îngrijire medicală, după ce a fost împuşcat de cineva care l-a acuzat că ar fi ucis 80 de oameni. În haosul din primele zile ale Revoluţiei, atunci când un gest greşit, o neînţelegere, un cuvânt aruncat la întâmplare te puteau condamna la moarte, Dominic a făcut o greşeală fatală: a*

încercat să le impună colegilor de muncă să se lepede de trecut şi să se căiască.

În zilele acelea din decembrie '89, Dominic Paraschiv a fost numit măcelarul din Timişoara şi nimeni nu a mai avut curajul să-i dovedească nevinovăția.

Şocat de moartea prietenului său şi incapabil să creadă acuzațiile care i s-au adus, Robert Dornhelm a plecat spre Timişoara, cu întreaga echipă de filmare, hotărât să caute, să găsească şi să spună adevărul despre Dominic Paraschiv. Simțea că e nedrept să-i lase numele terfelit pentru totdeauna din cauza aparențelor şi a vremurilor tulburi. În pofida greutăților, a urmărit cu atâta încăpățânare subiectul, încât în final a reuşit să înțeleagă ce s-a întâmplat.

După luni de muncă, de interviuri şi de vizionări ale înregistrărilor revoluției, Dornhelm a putut spune lumii povestea reală a unui om bulversat de evenimentele din decembrie '89.

La două săptămâni după terminarea filmului, Dominic Paraschiv a fost reabilitat. Filmul „Recviem pentru Dominic" *a fost nominalizat la Globurile de Aur şi la Independent Spirit Awards pentru cel mai bun film străin.*

Povestea lui are ceea ce se cheamă story, este densă şi generoasă în conflicte de tot felul. Au mirosit-o şi cineaştii de la Hollywood, printr-o întâmplare un om care nu ştia cum să sentoarcă în oraşul său natal din gloria dobândită în lume, şi aşa Timişoara avea să devină, în luna mai a anului 1990, platou de filmare.

Vreau să-l cunosc, să fac un interviu pentru Radio Timişoara Liberă, cu regizorul Robert Dornhelm, realizator al mai multor pelicule devenite mai târziu celebre, aureolat cu o seamă de premii şi medalii, cu o vedetă a televiziunilor occidentale, Antonia Rados, care a acceptat rolul cu curiozitate, oricum la fel de dificil ca şi când s-ar fi aflat pe tranşee în luptele din Irak, de unde tocmai se întorsese. Vorbim de toate, numai despre subiect nu, îl păstrează secret, deocamdată.

Vă dați seama de temperatura emoțiilor mele dialogând cu aceste personaje de poveste.

Vasile Bogdan: *Ne-am retras într-o încăpere de la Teatrul German de Stat din Timişoara, pe uşa căreia scrie* Terra film. *Ar fi fost interesant pentru atmosferă să realizăm aceste convorbiri chiar în piaţă, în rumoarea evenimentelor, dar îmi era teamă că nu ne vom înţelege. Deci îmi pare bine că am plăcerea de a sta de vorbă cu doi oaspeţi ai Timişoarei, cu domnul Robert Dornhelm şi cu doamna Antonia Rados, care au venit pentru că iubesc Timişoara şi doresc să explice lumii ce este Timişoara. Dar întâi de toate, vă rog să ne explicaţi nouă la ce film lucraţi, domnule Robert Dornhelm?*

Robert Dornhelm: Se numeşte *Oraşul eroilor*, şi trebuie să spun din capul locului că eu sunt timişorean, m-am născut în urmă cu 40 de ani, şi mă bucur că revin în timpuri atât de interesante. M-am întors ca să fac un film despre amintiri, despre schimbările care s-au petrecut aici şi despre fapte frumoase, urâte şi deosebite care se petrec într-o Revoluţie.

V. Bogdan: *Este emoţionant, într-adevăr, faptul că tocmai dumneavoastră aţi ales Timişoara pentru acest film, dat fiind faptul că sunteţi un binecunoscut regizor de film la Hollywood.*

R. Dornhelm: Da, eu trăiesc de 14 ani în Statele Unite, am o familie şi o căsuţă în Hollywood, şi din când în când mă întorc în Austria fiindcă de 30 de ani mă aflu acolo, la Viena m-am dus la şcoală şi mi-am început cariera, prima dată la televiziunea ORF. Mă bucur în mod deosebit că am şansa acum să refac legătura emoţională cu Timişoara, care îmi place foarte mult şi în care aş dori să mă întorc din când în când, nu numai ca turist, dar şi ca fost cetăţean.

V. Bogdan: *Adică să vă întoarceţi cu sufletul. La Hollywood, de altfel, a trăit şi un alt timişorean, tot o vedetă de cinema, Johnny Weismuller, vestitul Tarzan.*

R. Dornhelm: Şi eu eram înotător, dar nu de talia lui Johnny Weismuller. Acum mi-am amintit că am înotat mult la bazinul de la I.L.S.A., unde am realizat câteva cadre pentru film, ca şi în alte locuri pline de amintiri frumoase, şi găsesc că aici peisajele nu s-au schimbat prea mult, nici în bine, nici în rău, aşa că am putut regăsi imagini din anii mei timişoreni. Pentru cineva care stă aici poate că această constatare a mea, că nu s-ar fi schimbat mare lucru, îi provoacă o nemulţumire,

dar pentru cine își regăsește aici locurile îndrăgite neschimbate este un lucru fermecător.

V. Bogdan: *Acest film îl faceți pentru o firmă austriacă sau pentru Hollywood?*

R. Dornhelm: O să fie o coproducție între câțiva investitori din Austria, Televiziunea Austriacă și Ministerul Culturii din Austria, dar sper că se va vedea în toată lumea.

V. Bogdan: *Cu atât mai mult cu cât semnătura dumneavoastră impune, știu că ați candidat la un moment dat la premiul Oscar.*

R. Dornhelm: Da, am avut și această șansă. După ce am dezvoltat o carieră în Televiziunea din Viena, unde am făcut tot ce era posibil în cadrul unei televiziuni, în anul 1977 am avut o nominalizare la Oscar, apoi un premiu la Cannes, câteva premii la nişte festivaluri internaționale și în ultimii ani fac mai cu seamă filme americane. Ultimul meu film este un western, pe care l-am făcut în Montana, cu actori și producători americani. Acesta se numeşte „Cold feets" (Picioare reci), care este un proverb american. Alte filme de succes sunt *Ecopark*, *Dansează singură*, *Copiii de pe Theatre Street*, acela era cu Grace Kelly, și multe altele.

V. Bogdan: *Cum gândiți acest film despre Timişoara? Aveți interpreți sau vă bazați doar pe mişcarea străzii?*

R. Dornhelm: Amândouă. A fost întotdeauna intenția noastră să combinăm două lucruri, un lucru real, care derivă din educația mea de documentarist, și ficțiunea, pe care am învățat-o la Hollywood. Tema este foarte reală, Revoluția de la Timişoara, la care se adaugă un personaj pe care îl înțeleg foarte bine fiindcă este un pic autobiografic. Dacă pot amesteca aceste două planuri reiese o formă foarte realistă și puternică, iar dacă mai adaug și nişte detalii de momente autentice, de oameni care au fost răniți, pot să dau la iveală o poveste adevărată despre prieteni, despre oameni aflați într-un moment hotărâtor al vieții lor, despre viață și moarte. Prezența doamnei Antonia Rados este foarte importantă în film deoarece aceasta s-a aflat la Bucureşti în zilele Revoluției și dă autenticitate celor relatate. Este, după cum o știți, o femeie frumoasă și foarte energică, curajoasă, care s-a aflat pretutindeni, publicul spectator din Austria o cunoaşte foarte bine, astfel încât

comenariile dumneaei, investigațiile pe care le face dau un aer de adevăr filmului nostru, care însă nu mai este comentariu de televiziune ci o producție artistică. Am rugat-o să fie alături de noi la această întâlnire ca să vă povestească dumneaei cum vede lucrurile.

Dacă până acum dialogul cu domnul Dornhelm a fost relativ uşor, dumnealui vorbeşte încă bine româneşte, cu doamna Rados a trebuit să ajungem la învoială în ce limbă îmi va răspunde la întrebări din cele cinci pe care le vorbeşte curent. Cădem de acord asupra italianei.

Vasile Bogdan: *În sfârşit, doamna Antonia Rados, nu mai sunteți doar reporter de prima linie ci, totodată, vedetă în acest film.*

Antonia Rados: Nu cred că sunt o vedetă, cred că singurul star al acestui film trebuie să fie Revoluția, şi acesta este poporul român care a făcut revoluția. Noi, reporterii, nu am făcut decât să ducem în lume imaginile acestui popor curajos, brav şi pe care îl respect.

V. Bogdan: *V-aş întreba în acest an în ce țări ați fost pentru că, am înțeles, sunteți reporter de primă linie, ceea ce înseamnă că vă aflați acolo unde sunt evenimentele cele mai fierbinți.*

A. Rados: Cred că, spre deosebire de alte profesiuni, profesiunea de reporter are azi o aură de mit. Nu cred că este aşa, de fapt e un lucru normal, deoarece se munceşte mult, este obositor, implică şi multă frică. De fapt chiar mi-a fost foarte frică la Bucureşti. Am şi spus odată la Televiziune că în asemenea situații numai nebunii şi eroii nu se tem. Eu sper că nu sunt nebună, dar nici erou nu sunt. În acest an, după Revoluția de la București, în ianuarie, am realizat un documentar în Israel despre oraşul Ierusalim, apoi m-am întors de vreo două-trei ori la București, în special pentru a scrie o carte despre această Revoluție care mă interesează mult, încerc să fac cercetări, să termin cartea, apoi acest proiect al lui Robert, care mi se pare foarte interesant, în special acest amestec între realitate şi cinema, şi cred că va fi un mare succes.

V. Bogdan: *Când ați sosit, de fapt, în București, și cum?*

A. Rados: A fost o adevărată aventură, am încercat să intru în România în primele zile, când am aflat că la Timișoara a început Revoluția. Noi în străinătate știam că aceasta e Revoluția. Nu era posibil să vii. Am discutat cu multă lume care mi-a spus că e prea periculos pentru un reporter de televiziune, pentru că noi trebuia să venim cu camera de filmat. Dacă veneam singură nu era de nici un folos. În zilele dinainte căderii lui Ceauşescu am vorbit cu un francez, Patrice du Tertre, care e un foarte bun cameraman, pe care l-am cunoscut în Afganistan şi am discutat să colaborăm aici. Apoi am pierdut contactul, noi am venit în după amiaza zilei de 22 decembrie, cu un avion particular direct de la Viena, împreună cu o echipă a televiziunii vestgermane, şi am sosit aproape de momentul cald, cu două ore înainte de a se începe să se tragă. Cu multe dificultăți am parcurs toată noaptea orașul, de la Televiziune la Radio, Piața Palatului, totul. La patru dimineața ne-am reîntors la hotelul Intercontinental, unde l-am întâlnit pe cameramanul francez du Tertre, care ne-a spus din capul locului că reporterul care îl însoțea, prietenul lui Jean Louis Calderon, a murit. Asta ne-a impresionat foarte mult. Apoi zilele următoare au fost foarte dure şi pentru noi. Cu toate acestea eu cred că jurnaliștii nu sunt eroi, cred că eroii sunt cei care au făcut Revoluția, mai cu seamă tinerii de la București care s-au dovedit foarte bravi.

V. Bogdan: *Sunteți femeie, vă este frică şi, totuşi, mereu sunteți unde este mai „cald" pe pământ.*

A. Rados: Secvențele de război nu se fac de către ucigaşi, nu e o problemă de forță, ci de gândire, şi nu văd nici o deosebire între un bărbat şi o femeie în acest sens. Eu nu fac război, eu nu trag, eu fac filme despre război, sper că le fac ca un bărbat. O femeie are mai multă sensibilitate pentru a vedea lucrurile puțin mai diferit. Frica o simt şi bărbații. Pentru o femeie e mai uşor să recunoască faptul că îi este frică. Multe femei fac această meserie periculoasă.

V. Bogdan: *Sunteți aici, la Timişoara, pentru prima dată?*

A. Rados: Da, sunt pentru prima oară. Ca oraş îmi place mult, şi lumea este foarte simpatică. Orașul este foarte apropiat culturii europene, mai mult decât Bucureştiul care are însă un

farmec al său. Am văzut puțin pentru că lucrez toată ziua, dar ceea ce am văzut mi-a plăcut mult.

V. Bogdan: *Am înțeles, însă, că aici dumneavoastră vă documentați să scrieți o carte.*

A. Rados: Încerc să fac cercetări asupra celor întâmplate la Timişoara în 17-18 decembrie, am intervievat medici, vreau să-l intervievez pe Laszló Tökes. Încerc să văd ce s-a întâmplat aici înaintea căderii lui Ceauşescu şi pentru că, cred, în acea perioadă nu era niciun ziarist străin aici, de aceea cred că se vor afla multe confesiuni care acum, la distanța câtorva luni, pot fi mai limpezi. Până acum nu am aflat adevărul, cred că va fi dificil de aflat, dar îl căutăm.

V. Bogdan: *Totuși, când aveți timp să scrieți?*

A. Rados: Scriu noaptea.

V. Bogdan: *Mă întorc la dumneavoastră, domnule Dornhelm, cum se va numi filmul?*

R. Dornhelm: Cine îmi dă un titlu primeşte un carton de Dom Perignon. Avem un titlu de lucrare până acum, *Orașul eroilor*, sau *Simțire în Decembrie*, avem încă un titlu provizoriu, dar mai căutăm un titlu bun. Dacă aveți idei, veniți şi m-aş bucura să găsesc aici un titlu bun.

V. Bogdan: *Câte zile va mai dura filmarea?*

R. Dornhelm: Mai stăm cam o săptămână, sper că o să putem pleca duminică. Nu am zis bine *sper*, pentru că îmi place mult aici şi am avut prea puțin timp să-mi văd prietenii şi să mă duc să mă distrez, până acum am lucrat mereu, şi am văzut numai aşa, pe alături de camera de filmat, unele lucruri pe care aş dori să le văd mai pe îndelete. Dar poate că mă întorc în iunie, după alegeri, dacă mai trebuie să mai fac nişte lucruri care nu s-au realizat în prima filmare.

V. Bogdan: *Mai ales că am auzit că ați avut şi un incident, dumneavoastră ați planificat o filmare în Piața Operei, o reconstituire de fapt a luptelor de acolo, şi populația ar fi rugat, sau cred că a şi rugat într-adevăr, să se sisteze aceste filmări pentru că oamenii sunt încă stresați, suntem obosiți de acest adevărat război civil pe care l-am trăit.*

R. Dornhelm: Eu sunt foarte sensibil la această idee şi nu a fost ideea mea să aducem tancurile în fața Operei,

dar mi s-a spus că dacă vine numai unul și se va anunța la televiziune și la radio că realizăm doar un film artistic, nu o să fie nici o problemă. Dar am mai spus și că dacă dacă oamenii sunt deranjați de noi, nu insist deloc, am destule materiale din arhivă pe care le pot folosi. Așa că nu e nici o problemă, numai zvonurile care au ieșit din cauza problemei ne-au creat probleme.

Filmul se va numi *Recviem pentru Dominic* (nu știu cine e inspiratul care a deschis sticlele de Dom Perignon) și a devenit istorie. Într-o videotecă a Revoluției despre care, din păcate, se vorbește din ce în ce mai puțin.

Participarea tineretului la revoluție mi-a dat multă încredere în viitor

MANFRED ENGELMANN,
profesor, referent cultural al Asociației Șvabilor Bănățeni

Pe domnul Manfred Engelmann l-am cunoscut nu cum ar fi fost normal, la Timișoara, ci în Germania, la Sankt Ingbert, la una dintre întâlnirile organizate de Asociația Banat-JA, al cărei fondator și președinte este.

Era în anul 1993 și discutam despre o impresionantă apariție editorială al cărei autor este, alături de Hans Vastag și György Mandics, volumul *Temeswar Symbol der Freiheit*, apărut la editura Amalthea Verlag Ges. M.b.H. Wien-München, în 1992.

Vasile Bogdan: *Am în față o carte minunată, apărută în condiții grafice cu totul deosebite, o carte dedicată Timișoarei și unui moment cu adevărat istoric în legendarul ei trecut, momentul Revoluției Române din Decembrie 1989, și am șansa să am în față pe unul din autorii acestei cărți, dumneavoastră domnule Manfred Engelmann. Sunteți din Periam, sunteți bănățean, acum trăiți la Bonn, în Germania și nu numai că trăiți acolo dar ne dați o zdravănă mână de ajutor, iată conduceți organizația Banat-JA. Poate începem cu începutul, decembrie 1989, cum ați receptat evenimentele de la Timișoara, pe atunci încă puțin cunoscute în Occident.*

Manfred Engelmann: Am fost foarte devreme informat asupra a ceea ce se întâmplă la Timișoara, fiind pe atunci referent pe probleme de cultură al Asociației Șvabilor Bănățeni din Germania, astfel că, prin telefon, am aflat curând că acolo

se întâmplă ceva. Detalii puține, suficiente însă să ne facem griji pentru compatrioții noștri din Banat, așa că am încercat o noapte întreagă, împreună cu un prieten, să stabilim un contact telefonic cu Timișoara. Pe la ora două noaptea, în sfârșit, am reușit să aflăm că acolo a început ceva, că lumea e pe stradă. Natural că ne-am făcut și griji, avem mulți prieteni aici și știam cum funcționa acea dictatură. A doua zi, marile ziare și agenții de presă ne-au solicitat informații despre ce se întâmplă la Timișoara, știau ceva dar oricum mai puține lucruri decât noi, deci le-am spus ceea ce aflaserăm. Știrile veneau greu, am inițiat un adevărat lanț de telefoane, la prieteni, cunoștințe: *ce știi tu? ai primit o legătură?* între familii, cu prieteni din Germania, cu cei care ne ajutaseră în Banat. Având experiența nopții anterioare, am reluat contactele cu Timișoara, și am sunat până când, în sfârșit, ni s-a răspuns. Cum aflam ceva, știri adevărate, nu zvonuri, povești, cum sunam ziarele. Astfel „Süddeutsche Zeitung" a publicat informațiile noastre și cred că au fost cele mai obiective. În zilele următoare, am publicat și fotografii, în măsura în care le primeam, și am acordat numeroase interviuri, fiind un cunoscător al scenei românești și apreciat ca având o poziție mai obiectivă asupra realităților din țară.

V. Bogdan: *A sosit și ziua de 22 decembrie.*

M. Engelmann: Când au izbucnit evenimentele și la București, am știut că a început sfârșitul regimului comunist în România. Înainte de această zi însă, colegul și bunul meu prieten Harry Berwanger a plecat la Timișoara împreună cu un redactor al revistei „Stern", încă din 19 sau 20 decembrie se afla acolo. În 22 decembrie țin însă minte că eram cu toții șocați cât de repede s-au derulat evenimentele. Aveam un gust amar pentru cruzimea din acele zile, dar ne-am dat seama că era singura soluție, unica șansă de deschidere a societății spre democrație și un alt fel de viață în România

V. Bogdan: *Și cum ați ajuns la această carte intitulată* Timișoara, simbol al libertății*, care vă are printre coautori?*

M. Engelmann: De la bun început eram convins că în Germania este nevoie să apară o carte în limba germană, dedicată cititorilor de aici, despre evenimentele din Timișoara. Având o relație destul de apropiată cu editorul, care s-a arătat de la început interesat de idee, ne-am apucat deîndată de treabă.

Eu personal, deși figurez pe copertă, nu mă consider autor ci mai degrabă coautor, deoarece nu am fost la fața locului, totuși am fost rugat să colaborez la redactarea cărții pentru că era nevoie și de o privire din afara evenimentelor, a cuiva care nu le-a trăit și poate formula opinii mai obiective. Astfel, din acest mic nucleu de informații de la fața locului, la care se adaugă un istoric asupra procesului care a dus la aceste evenimente, a fost creată o carte pe care eu o consider valoroasă. Aceasta descrie pe larg istoria ultimilor 20 de ani din România, represiunile care au avut loc aici, cum s-a trăit, mizerabil, la marginea civilizației, la care se adaugă numeroase discuții pe care le-am avut cu diverși oameni din părțile locului, am urmărit felul în care aceștia au participat la evenimente și felul în care le-au înțeles. Astfel cartea devine un document, cu atât mai important cu cât acesta a fost scris de trei bănățeni, oameni animați de dragoste pentru locul lor natal, dar am dorit să fim cât mai autentici cu putință. Dorința noastră a fost aceea de a informa cât mai corect publicul german cu privire la evenimentele de acolo, lucru care din păcate nu ne-a fost ușurat de prețul destul de mare al volumului, 40 de mărci aproape, datorat numeroaselor fotografii în care am încercat o cronică în imagini a ceea ce s-a întâmplat, fotografii care să facă volumul cât mai atractiv pentru un cititor care nu cunoaște cum stau lucrurile la fața locului.

V. Bogdan: *Bănuiesc însă că prima întrebare la care ați încercat să răspundeți, și cred că ați și găsit un răspuns la ea, a fost de ce tocmai la Timișoara a început Revoluția Română?*

M. Engelmann: Eu sunt bănățean și nu sunt un tip arogant sau încrezut, totuși cred că Timișoara a fost întotdeauna o zonă în care s-a respirat aerul Europei, unde se știa ce se întâmplă în Vest, nu numai de la Europa liberă, ci și din alte țări, pentru că vă mai amintiți că toate blocurile aveau antene pentru posturile de televiziune din Budapesta și Belgrad. Aici s-a știut încă de la început, cu adevărat, ce se întâmplă în țările foste comuniste, cum a căzut Zidul Berlinului. Deci bănățenii au fost de la început mai emancipați, nu numai din punct de vedere economic, ci și ca atitudine, pe care aș numi-o curaj civic. A contat foarte mult și faptul că etnicii germani aveau rude în Germania, primeau vizitele acestora, aflau ce se întâmplă în

Vest și spunea mai departe. Se crease astfel o stare de așteptare care au dus până la urmă la izbucnirea evenimentelor acolo și nu în altă parte, tocmai din această cauză. Eu personal am pierdut un pariu în 14 decembrie, când am spus că Ceaușescu va trăi și în ianuarie 1990, dar l-am pierdut cu mare plăcere.

Mai multe lucruri mi-au dat de gândit observând derularea evenimentelor de la Timișoara și din România. În primul rând faptul că a participat atât de mult tineret. Aceasta mi-a dat mare încredere, faptul că a adoptat o poziție politică clară mi-a arătat că viitorul este pe mâini bune acolo. Pe de altă parte, Securitatea cred că a făcut în acele zile o mare greșeală, sau, poate, a fost dirijată așa. Nu știu, vom afla când se vor deschide arhivele și ne vom face o imagine obiectivă a celor întâmplate. Dar ce m-a impresionat foarte mult, ceea ce demonstrează că oamenii știu ce vor, a fost *Proclamația de la Timișoara*, un text care nu a fost făcut dinainte. Aceasta este, după părerea mea, un program pentru Europa. Dacă România s-ar ține politic de acest program cred că ar fi cu mult mai mulți pași înainte în drumul ei spre Europa. Ceea ce îmi pare rău este că sunt multe animozități, de exemplu între București și Timișoara, care nu înțeleg de unde provin, iar acestea duc la o anumită stagnare. Din păcate această stagnare durează cam mult și cred că este nevoie ca, începând chiar cu Banatul, să se dea un semn clar că trebuie făcut ceva cu toată hotărârea. E nevoie de o analiză mult mai adâncă, de un program economic foarte dur, să li se spună oamenilor adevărul: ori tragem toți la căruță și ieșim din noroi, sau o luăm tot așa pe strecuriș, ca până acum, unul mai repede, altul mai încet și ne obișnuim să-i lăsăm pe alții să muncească, să tragă tot greul. Dar trebuie să ținem seama de faptul că fără muncă, fără unitate, nu ar fi existat astăzi nici Germania, nici Italia, nici America, nici Japonia, și avem ce învăța de la ele.

Românii la limes, între imperiu și barbari

Dr. VIOREL ROMAN,
consilier academic,
Universitatea din Bremen

Între aceste două interviuri au trecut mai bine de două decenii, mai exact, primul a fost înregistrat în anul 1994, iar al doilea în august 2016. Interlocutor, **dr. Viorel Roman, consilier academic la Universitatea din Bremen, Germania**. Timpul i-a întărit personalitatea, la prima întâlnire fusese un politolog afirmat în Occident, mai puțin cunoscut la noi, acum este apreciat ca o autoritate pe plan mondial, bun cunoscător al problemelor legate de Balcani, al frământărilor istorice și politice de aici, opiniile sale conturând cu precizie un spațiu, mentalități, orientări ce se ridică din vremuri trecute spre zilele de astăzi, configurând viitorul.

Mărturisesc că găsind înregistrarea emisiunii realizate în direct la Radio Timișoara cu dr. Viorel Roman am trăit o emoție deosebită. Era acolo o respirație autentică, nimic asupra căruia trebuia să revenim, să ajustăm, idei fruste, importante, exprimate cursiv și care sunt atât de actuale și în anul lecturii lor, 2016. În consecință am transcris cuvintele exprimate și l-am invitat pe dr. Viorel Roman să ne reîntâlnim pentru a aduce ideile la zi. Așa am ajuns la acest nou dialog, din august 2016, care însă nu reajustează vorbe spuse, adevăruri încă crude, predicții, ci le întărește și le dezvoltă. Istorie trăită, fierbinte, în curs de derulare, ai cărei actori suntem cu toții, spectatori și actori în același timp.

Radio Timișoara, 1994

Vasile Bogdan: *Vă citesc emoția în priviri, domnule Viorel Roman. Iată-vă din nou acasă și nu întâmplător, sigur, Timișoara este casa dumneavoastră, dar faptul că aici, pe strada Cluj, în acest studio, ați trăit ani mulți…*

Viorel Roman: Da, era în anii ’60, ’68-’70, erau ani liberi, era o atmosferă plăcută în România, anii ’80 au fost cu totul altceva, eu nu am fost atunci aici. Îmi aduc aminte cu mare plăcere și de anii pe care i-am petrecut aici în anii’60 și mai ales de prima emisiune din 1989, din decembrie, când, cu foștii mei colegi, am reușit, într-o Timișoară încă plină de tensiune și de focuri de armă, să ne adresăm ascultătorilor.

V. Bogdan: *Ascultam la începutul dialogului nostru o doină în interpretarea lui Luță Ioviță și mi-am reamintit de o butadă, așa trebuie înțeleasă de ascultătorii noștri, că în perioada anterioară a radioului, în care ați și lucrat la Radio Timișoara, i se spunea și* Radio Torogoată.

V. Roman: Poate că cei are trăiesc aici sunt puțin asfixiați de cultura și de temperamentul lui Luță Ioviță și al torogoatei, dar eu, care stau de peste 20 de ani în Occident, l-am redescoperit. Instrumentul acesta și cultura bănățeană nu e o cultură ușor de înțeles. În primul rând că toată cultura românească este încă greu de înțeles, e de nepriceput, aș putea spune. Eu plec de la premiza că istoria românilor încă nu s-a scris, ce s-a făcut până acum a fost un inventar a ceea ce au făcut ei, dar esența culturii românești de *limes*, tradițiile imperiale ale legiunilor pierdute care aici au rezistat în fața tuturor răutăților, cum spunea cronicarul, eu le găsesc în această „torogoată” care are o măreție a unei culturi pe care merită să o redescoperim.

V. Bogdan: *Are chiar solemnitate. Dar pentru că începuserăm discuția de la taragot, haideți să definim acest spațiu bănățean, care este cu totul aparte, are o personalitate foarte pregnantă în spațiul spiritual românesc.*

V. Roman: Eu aș zice că toate spiritualitatea românească este ceva aparte fiindcă în primul rând românii sunt singurii din urmașii Imperiului Roman care au, în chiar denumirea lor de popor, cuvântul Roma. Uite, italienii se numesc după o denumire geografică, francezii după un cuvânt germanic străin, catalanii și așa mai departe. Românii sunt singurii, după

părerea mea, care au păstrat tradițiile române într-o formă suspect de intactă, și asta îi face atât de dificil de înțeles pentru cei care trăiesc în actualul Sfânt Imperiu Roman, adică în Piața Comună, sau în Europa, cum se spune în România. Și ceilalți ar fi cei care au venit mai târziu. Asta îi face pe români să aibă ceva cu totul aparte, care începe în Banat, se continuă cu Oltenia și se termină cu Valul lui Traian în sudul Basarabiei. În același timp Transilvania ca atare este un bastion al unei culturi romane încă nedescoperite. Din păcate s-a neglijat aspectul acesta că în antichitate erau trei lumi, cum avem și astăzi trei lumi, era Imperiul, era Limesul și erau barbarii. Astăzi numim Lumea întâi, a doua, a treia. Ei bine, Imperiul se reface în mod constant, barbarii sunt în permanență în căutare de soluții, dar lumea limesului s-a pierdut din vedere. Limesul e mai autentic roman decât Italia, Roma de astăzi, pentru că aici legiunile s-au încrustat în teritoriu, în pământul acesta pe care nu l-au mai părăsit. Când s-a prăbușit Imperiul Roman cele 70 de legiuni câte avea Imperiul s-au dizolvat iar barbarii puteau să facă ce voiau, la limes însă nu. Astfel se explică de ce avem în Banat, în Oltenia, în Moldova, în Transilvania, culturi de o rezistență și de o intensitate complet necunoscute. Ei bine, asta mi se pare la ora actuală a fi un curent de redescoperire și de revalorificare a spiritualității românești.

V. Bogdan: *Și spiritualitatea bănățeană în acest context?*

V. Roman: Spiritualitatea bănățeană o găsim în măreția și demnitatea lui Luță Ioviță, pe care am avut plăcerea să-l văd personal, la 1 Mai, în anii ’50, copil fiind, la Pădurea Verde, cu țăranii lângă el, care beau bere, ascultau cu plăcere și, la un moment dat, intrau într-un fel de extaz aproape, scoteau suta de lei, o scuipau și i-o lipeau de frunte. El, aproape îmbrăcat în aceste sute de lei, care se lipeau după aceea și pe haine, celebra o demnitate și o disciplină și o măreție și o solemnitate care nu o găsim la alte neamuri. E un fenomen straniu, fie românul cât de sărac, are o demnitate care îi înlemnește pe ceilalți, are o creativitate care îi pune pe ceilalți pe gânduri, are o rigurozitate, un pragmatism care îl deosebește de absolut toți. Astfel că nu este întâmplător că anul acesta, de exemplu, am participat la două mari simpozioane privind spiritualitatea românească, cea din interior și cea din exterior, la Sinaia și la Herculane,

săptămâna trecută. La ambele a venit preşedintele României şi jumătate din cabinet, ceea ce dovedeşte să există o dorinţă de a începe o redefinire a ceea ce este românul şi a ceea ce este spiritualitatea, şi ce poate ea oferi lumii. Încă, după părerea mea, nu s-a definit prea bine acest lucru. Eu trăind aşa de mult în Occident pot să spun că există şi de partea cealaltă o mare nevoie de România, ceea ce cei din ţară nu sesizează. Există o creativitate a românului, un spirit practic, o *socoteală* care ne aduce aminte de vechea mentalitate, disciplină română. Sunt tradiţii române. Fiecare român, chiar german sau evreu sau de altă naţionalitate care vine în imperiu după ce a stat o perioadă la limes are un sentiment de superioritate, are o posibilitate de adaptare care e aproape suspectă. Cum reuşesc românii în Occident într-o perioadă atât de scurtă să facă faţă necesităţilor cotidiene la care mulţi de acolo nu sunt în stare? Cum este posibil ca un Brâncuşi să le facă occidentalilor sculptura secolului acesta? De unde vine Coandă ca să spună cum să zboare avioanele? De unde vine Ionescu să arate absurdul acestui sfârşit de secol? Eliade etc. Nu vreau să continui cu exemplele, dar spiritualitatea românească şi capacitatea unică de conservare a unor elemente care s-au pierdut în decurs de două mii de ani, în imperiu, le regăsim aici.

V. Bogdan: *Este foarte interesant şi acest conglomerat etnic al Banatului. Eu mă refer, mă scuzaţi, mai mult la Banat pentru că de aici, cred eu, poate porni o lecţie, atât pentru noi, românii din România, cât şi pentru occidentali, în modul acesta de a înţelege.*

V. Roman: Formula de convieţuire care s-a cristalizat în Banat este, fără îndoială, model pentru Europa, dar să nu uităm că pe aici treceau limesurile romane. La limes cultura este mai intensă decât în imperiu. În imperiu, prin liniştea şi prin stabilitatea şi prin monotonia vieţii nu avem o efervescenţă creativă prea mare. Lumea barbară, de asemeni, există nesiguranţă, există o permanentă căutare disperată de tot ce vrei, şi de cultură şi de lucruri materiale. La limes, care e un fel de membrană osmotică, avem un creuzet în care aceste două lumi se întrepătrund. Iar felul cum ele se echilibrează aici este într-adevăr un model şi pentru imperiu. Nu întâmplător întotdeauna la limes s-au creat valorile care au dus sau au

impulsionat imperiul. Să nu luăm decât ultimul limes al imperiului, America, Statele Unite ale Americii. A fost ultima graniță a imperiului european. Ce a ajuns America? Ceea ce a fost o perioadă, chiar centru imperial, acum este în prag de decădere. Urmează o perioadă de normalizare, se mută din nou centrul puterii mondiale unde îi este locul, la Roma, în Europa, dar nu trebuie să uităm ce impulsuri a dat America, Europei.

V. Bogdan: *Cum adică se mută înapoi centrul de putere al lumii la Roma?*

V. Roman: Evident, centrul civilizației mondiale, al puterii este Europa, este Roma, folosesc acest nume ca să fie așa, o formă ușor de urmărit pentru români. Ei au expandat acest imperiu european, imperiul roman, a fost Sfântul Imperiu Roman de naționalitate germană, după aceea mai multe imperii, iar în secolul trecut, la sfârșit, în perioada imperialistă, imperiul și-a extins granițele ajungând astăzi să domine întreaga lume. La ora actuală nu mișcă nimic în lumea largă fără normele imperiului occidental. Sateliții, vapoarele, agenții comerciali, secreți, diplomatici, tot ce vreți, controlează întreaga lume. Nu se mișcă nimic pe planeta asta fără acordul, fără influența, fără dorința Imperiului occidental. America a fost o graniță a acestui imperiu. După marginalizarea, exterminarea populației băștinașe, populația care a înlocuit-o, europenii aceștia, au creat o graniță acolo, o frontieră, un limes, care s-a dezvoltat și, prin convulsiile europene pe care le-am trăit, acesta a ajuns să aibă o putere deosebită, de 40 de ani. Dar asta nu înseamnă că America e mai mult decât un avanpost, o periferie, un limes al Europei. Nu trebuie luată America în serios mai mult decât trebuie luată Japonia, care este o limită a Europei în Asia. Asia este la ora actuală în primejdie de a fi colonizată, de a fi europenizată prin mai multe puncte de debarcare a culturii europene. Primul este Japonia, Coreea de Sud, Taiwanul, pe urmă Hong Kong-ul până la Singapore, acestea sunt punctele de debarcare a culturii eurpene în Asia. Punctul de debarcare a culturii europene în America s-a transformat într-un focar de cultură el însuși, America. Dar de la 1989 până astăzi, atât America, cât și fosta U.R.S.S. au renunțat să mai fie un model pentru lume și astăzi modelul pentru dezvoltarea umanității este din nou Roma, este din nou Sfântul Imperiu Roman

European. Asta o simt mai mult românii decât oricine, de aceea ei se îndreaptă spre Europa și nu spre Rusia, și nu spre America.

V. Bogdan: *Dar vom avea vreo șansă?*

V. Roman: Nici nu se pune problema. Nu numai că există șanse, există și necesitatea de ambele părți, atât imperiul european, cât și Roma au nevoie de România, cât și românii au nevoie de Europa.

V. Bogdan: *Acestea sunt lucruri teorectice cu care dumneavoastră, autor a numeroase cercetări și cărți, sunteți familiarizat, sunt tendințe probabil de lungă bătaie, dar ce ne facem noi acum care încă ne uităm la cer și așteptăm să vină americanii?*

V. Roman: E o falsă problemă și așteptare. Tot așa cum în 1945, 1946, cred, era expresia: *vin americanii*, care era o fantomă. Americanii nu au ce căuta aici, ei trebuie să-și rezolve problemele la ei, problema lor este în America Latină, acolo trebuie să acționeze ei, sau în spațiul Pacific, unde au misiunea, împreună cu japonezii, coreenii de sud, taiwanezii să expandeze în Asia, pentru a ridica, creștiniza Asia. În lumea asta nu este alt partener de discuție pentru România decât Europa. Faptul că la români există o tendință de a divaga, de a căuta paleative la o situație fără ieșire, după părerea mea, e de înțeles o perioadă de 45 de ani de zile de derutare, pentru că acești 45 de ani au fost un efort formidabil de dezvoltare a românilor și a României.

V. Bogdan: *S-a cheltuit foarte multă energie și a ieșit un elefănțel tare mic*.

V. Roman: Nu sunt de aceeași părere. Indicatorii de dezvoltare ai ultimilor 45 de ani vor intra în istoria românilor ca o perioadă foarte mare, pentru că, să nu uităm, în perioada asta a fost ruptă șira spinării a vechiului oraș parazitar, a fost adusă la oraș o populație românească de dimensiunile a cinci milioane, care au fost toți educați, care au fost toți în măsură să-și construiască case, să aibă un copil la școală, să aibă un dispensar sanitar după colț. Pentru cei care au făcut acest proces poate că este foarte dureros, dar pentru cei care privim din afară este un proces necesar, meritoriu, eroic. Dictatura de dezvoltare, din păcate astăzi este considerată ca ceva negativ, cum aud și la dumneavoastră, dar din perspectiva mea și a celor care trăim în Occident, este un lucru extraordinar, pozitiv.

V. Bogdan: *Eu nu spuneam că este un lucru negativ, nu negam acest lucru, ci spuneam că totuși a fost un efort atât de mare pe toate planurile și a ieșit totuși un produs relativ, care de pildă nu intră în buzunarul meu, eu nu trăiesc la nivelul pe care l-aș fi dorit, și l-aș fi și meritat, poate, pentru că l-am făcut, să trăiesc cum se trăiește în Occident.*

V. Roman: Dumneavoastră și cei care trăiți la ora actuală în România, nu trăiți ca în Occident nu din cauza că dictatura de dezvoltare nu a fost eficientă, ci din cauză că această dictatură a uitat ultima verigă, totul a făcut bine, până la un punct care a fost determinant la care a eșuat total: integrarea în acest imperiu occidental, refuzul fostului dictator și a soției sale de a lua contactul cu Occidentul și a trata cu el, l-a dus pe el și pe soția sa la moarte, ceea ce este un fenomen tragic în sine, și toată populația României se află în izolare. Nu trebuie să uitați că în ultimii cinci ani sunteți de două ori mai izolați decât în trecut. Nivelul de trai a scăzut la jumătate, nivelul legăturilor economice cu Occidentul a scăzut la jumătate, asta și din faptul că astăzi se continuă vechea politică, ceea ce făcea vechiul regim se continuă azi cu metode și mai grave. Așa că dacă vreți să trăiți ca în Occident, nu aveți decât o singură soluție, de a vă integra în structurile occidentale, introduceți legi occidentale în România și veți fi occidentali. În momentul când refuzați toate legile din Occident și vreți să intrați în Occident faceți o greșeală elementară. Eu nu mă pot arunca într-un bazin să înot și declar la început că nu vreau să mă ud, asta se practică, din păcate, la ora actuală în România. Dialogul cu Roma și cu Occidentul a scăzut la jumătate, se încearcă paliativele cele mai lipsite de perspectivă. Așa că în afară de dialog și de integrare nu este altă perspectivă. Eu zic mai departe, în momentul în care nu are loc acest dialog, în momentul în care nu va avea loc integrarea astăzi, chiar dacă înlocuim oamenii, în sensul că românii nu vor mai fi atât de numeroși ca astăzi, populația României scade, ei vor fi și mai săraci decât astăzi, așa că este o prioritate a României de a se integra cu toții cu Roma și cu Occidentul în mod rapid, cum o fac și alte neamuri din fostul lagăr moscovit, mai ales catolicii.

V. Bogdan: *Văd că repetați acest cuvânt Roma. De ce?*

V. Roman: Roma este templul spiritual al lumii occidentale. Papa de la Roma, sau Sfântul Scaun, este păstrătorul tradițiilor romane, în sensul cel mai ușor de înțeles, și de fapt cel mai autentic. Toți cei care sunt orientați spre Roma, sau au Roma ca centru al vieții lor social-politice, și nu e vorba numai de romano-catolici, nu e vorba de protestanți, nu e vorba de evrei. Să luăm exemplul cel mai la îndemână, evreii lucrează la ora actuală în misiunea Romei în lumea islamică cu un succes și cu o deschidere din partea occidentală care este fără precedent. La ora actuală evreii sunt mai occidentali decât occidentalii în anumite domenii, și nu trebuie să fie neapărat romano-catolici. De aceea românii când spun că trebuie să se îndrepte spre Roma nu înseamnă nici o secundă că trebuie să treacă la catolicism, Doamne ferește, ei trebuie să rămână ce sunt, ortodocși români, dar pentru a rămâne ortodocși demni în acest proces de dezvoltare trebuie să se orienteze spre Roma, asta este de o simplitate…

V. Bogdan: *Deci spre o Romă simbolică, o capitală a spiritualității simbolică.*

V. Roman: Exact.

V. Bogdan: *Dar fiindcă ați deschis discuția, noi suntem ortodocși, ei sunt catolici, cum se poate face să existe o concordie între noi, pentru că, din păcate, noi suferim, și nu spun bazaconii acum, noi suntem priviți de către frații noștri latini francezi, ca niște frați mai pârliți, tot latini, dar ortodocși, o curiozitate, singura insulă ortodoxă într-un ocean catolic.*

V. Roman: Asta nu este un dezavantaj. Ortodoxia a dat poporului român posibilitatea de dezvoltare în condiții cvasi-imposibile de trai. Ortodoxia este parte componentă a spiritualității românești imposibil de înlocuit. Problema se pune invers, cum putem ajuta ca ortodoxia să capete un nou statut în lume. Acest statut se poate obține numai într-un singur fel, tratând cu Roma, cu Occidentul pe picior de egalitate, nu pe picior de subordonat, nu pe picior de rudă săracă din provincie. Mie mi-e greu să înțeleg de ce papa de la Roma nu a discutat încă cu Patriarhul Teoctist și cu președintele Ion Iliescu acest lucru.

V. Bogdan: *Deși acesta a fost în preajma frontierelor României…*

V. Roman: Asta este probabil numai din cauza că Președintele țării, Prea Fericitul Teoctist nu l-au invitat la București, pentru că Papa nu poate veni într-o comunitate religioasă al cărei șef nu îl invită. Este o regulă elementară. Dar, vedeți, el vrea să vină chiar la Sarajevo, a fost în toate țările din jur, afară de România. Să știți că occidentalii sunt foarte sensibili la acest indicator, pentru ei în momentul în care văd că aici n-a venit Papa înseamnă că aici nu se pot investi bani, nu vin nici investițiile.

V. Bogdan: *Papa este, într-un fel, un garant și în această direcție.*

V. Roman: Este un punct de referință a peste un miliard de oameni, și de 2.000 de ani. Și astăzi, din nou, forța imbatabilă a lumii, e infernal, termen desigur impropriu, câtă putere are această Romă eternă și acest imperiu occidental.

V. Bogdan: *Vorbeați de o posibilă invitație din partea Președintelui, a Patriarhului către Papă, dar un demers cred că a și început.*

V. Roman: Da, și a fost cu multă speranță privit atât în țară cât și în străinătate. Adică vizita din 1992 în preajma alegerilor, a avut o importanță foarte mare pentru destinul politic al domnului Ion Iliescu. Din păcate el nu este acompaniat de Prea Fericitul Teoctist, e o disonanță pe care o plătește, din păcate, omul de pe stradă, pentru că trebuie să vă aduc aminte că la Paști, la 1 aprilie anul acesta, Patriarhul ecumenic Bartolomeu I a parcurs Drumul Crucii de la Roma împreună cu Papa, scriind cu acest prilej rugăciuni și meditații care sunt un model și pentru lumea occidentală. Adică e greu de înțeles de ce patriarhul grec vine la Roma, se roagă împreună cu Papa, îi scrie rugăciuni, fac împreună meditații, celebrează o unitate care dă perspectivă universală grecilor, și românii nu sunt în stare să semneze o scrisoare de venire a Papei aici. Să nu mergem mai departe, de ce să nu meargă și patriarhul românilor, Prea Fericitul Teoctist la Roma, de ce să nu se roage și el împreună cu Papa dacă vrea să îi scoată pe români din mizeria materială în care se afundă în fiecare zi? Această dihotomie dintre lumea spirituală sau cea greu de

înțeles a Romei, a integrării în spațiul universal, cel occcidental, și aceste mici demersuri este o legătură foarte mare, și, ca să mergem la ultima expresie a omului de pe stradă care spune… *vrem în Europa*. Asta vrea românul de fapt, nu numai românii, toți cei din România, și nu numai că vor, ei au drept de a avea un loc în Senatul Romei, nu de tolerat, nu de invitat cu timp limitat, ci drepturi de mii de ani aș putea spune. Dar din cauza acestor mici întârzieri consecințele sunt foarte grave.

V. Bogdan: *Cum a receptat presa occidentală întâlnirea președintelui nostru cu Papa?*

V. Roman: Ca o deschidere și o percepere a fenomenului de integrare care a fost foarte pozitivă pentru imaginea președintelui României Ion Iliescu. De fapt toată lumea aștepta mai mult de la el decât de la predecesorul său, Nicolae Ceaușescu, care și el a fost primit la Papa, numai că el avea, ca să spunem așa, argumente. El spunea: *eu aș începe un dialog cu Roma, aș începe cu Occidentul o conlucrare, dar nu sunt lăsat de ruși, eu sunt ocupat, patriarhul rus, prim secretar al marelui Partid Comunist ortodox, pravoslavnic, nu mă lasă*. Ei bine, astăzi președintele Iliescu nu mai are aceeași scuză, de aceea, după euforia anilor '90-'92, a deschiderii spre Occident, astăzi bate pasul pe loc și președintele Iliescu și Prea Fericitul Teoctist cred că au fost în aceeași măsură plăcut surprinși de faptul că patriarhul de la Constantinopol celebrează alături de Papă, într-o manieră care i-au pus pe gânduri și pe occidentali, dovedind atâta deschidere, așa o participare, o asemenea dorință de unitate. Pe de o parte grecii își iau libertăți care îi pun pe occidentali pe gânduri, pe de altă parte românii, romanii, uitați, la gurile Dunării, nu sunt în stare să facă ceea ce făcuseră grecii. E tragic, și consecințele vor fi greu de suportat.

V. Bogdan: *Ați publicat numeroase cărți, bibliografia dumneavoastră se întinde pe 17 pagini, sunteți în toate părțile lumii. Îmi spuneați că ați apărut până și la Hong Kong. Ați fost la Hong Kong?*

V. Roman: Nu, am primit de la un profesor din Hong Kong o scrisoare, în 1990, care era interesat în problemele României, și i-am trimis un studiu în limba engleză, pe care acesta l-a tradus în limba chineză, în mandarin, și l-a publicat sub titlul: *Depinde viitorul României de marile puteri?* Era

o mică sinteză a trilogiei mele de bază, *România în sfera de interes a marilor puteri*.

V. Bogdan: *Și atunci, domnule Viorel Roman, are nevoie de noi această suprastructură numită marile puteri?*

V. Roman: Evident. Nu că are nevoie, nici nu se pune astfel problema. La ora actuală nu își mai poate permite nimeni să spună: *rup legătura cu lumea*. Să nu uităm ce s-a întâmplat în ultimii ani ai vechiului regim, când paranoia unui cuplu nefericit încerca această strategie lipsită de orice perspectivă, și Revoluția din decembrie 1989 a oprit această aberație. De aceea nu se pune problema posibilității reizolării, cu toate ca asta pare destul de confortabilă pentru unii.

V. Bogdan: *Bine, știți cum e, facem o mică paranteză, constatăm acum un alt fel de autoizolare. Cineva îmi povestea și îmi stă în gât, nu pot să nu spun acest lucru, cineva îmi povestea că a venit de curând, acum câteva zile, un prieten al său din Franța cu niște ajutoare medicale pentru un spital care le aștepta de urgență, și amărâtul acela de conducător al TIR-ului a stat 19 ore la intrarea în țară, la frontieră, perioadă în care și-a serbat și propria zi de naștere. Nu putea părăsi mașina, pentru că se avansa cu un metru pe oră înspre frontieră, nu avea o bucată de pâine și și-a blestemat toate zilele pentru că venea în România. A jurat că a doua oară nu mai vine. Deci iată o altă formulă de autoizolare, în definitiv.*

V. Roman: Da, există o formă de despărțire. Eu vă spun acum ca cetățean german, când intru în Ungaria nu am nevoie de pașaport.

V. Bogdan: *Dar nici maghiarul nu are nevoie de pașaport ca să meargă în Germania.*

V. Roman: Pe când dacă vin în România la graniță văd că se aplică un tratament celor care doresc să intre în țară, ceea ce nu face cinste României. Un popor atât de pragmatic, de bine organizat să nu fie în stare să organizeze o vamă e inacceptabil.

V. Bogdan: *După atâta timp, chiar.*

V. Roman: Și mie îmi stă în gât. Eu când vin la Timișoara vin fără bagaje, ca să trec repede prin vamă. Ei bine, nu poți să treci repede prin vamă pentru că ei creează la vama din Timișoara o atmosferă intenționat de tensiune, nu îi controlează pe cei care vin fără bagaje, îi țin până vin toți, pentru a se crea

o atmosferă de tensiune inexplicabilă. E foarte complicat de a trece de la sferele superioare ale unității europene la formele astea mărunte, dar eu cred că nu trebuie să pierdem din vedere sferele mari, pentru că acestea sunt consecințele de care ne împiedecăm zi de zi. Dar dacă cele mari sunt rezolvate, acestea mici vor trece de la sine.

V. Bogdan: *Și cum se pot rezolva problemele mari?*

V. Roman: Cum am explicat în cartea mea *Imperiul, evreii și românii*, care a fost bine primită, ca și prima mea carte, de fapt, *România spre Europa*, care a apărut la Editura Tehnică acum doi ani. Există aici o cerință, o dorință privind problemele acestea. Problema este, de fapt, extraordinar de simplă și nu e deloc nouă. Predecesorii noștri în anii '20 o știau la fel de bine, eu mă simt oarecum surprins când sunt întrebat ca un descoperitor al unor probleme care acum 50-60 de ani se discutau mult mai competent decât astăzi aș putea spune. Astfel, în anii '20 se știa foarte clar că nu putem să ne integrăm în Europa cărând după noi lanțurile grele ale duhovniciei și soborniciei moscovite și constantinopolitane. Expresia este din anii '20, nu îmi aparține. Crearea României Mari, care a fost un cadou al Occidentului, trebuia să fie urmată din partea României cu o îndreptare spre Occident, nu cu o blocare, nu cu o monarhie străină de neam și o mișcare legionară de tip ortodox, nu cu un refuz de a dialoga, de a trata cu Roma. De aceea nu este surprinzător că occidentalii, după ce s-au uitat 20 de ani la ce fac românii, adică nu iau act de care este misiunea lor în această regiune, și sunt surprinși de aberațiile din răspunsurile lor, mișcarea legionară, monarhismul anilor '30, dictatura regală, de asta avea nevoie România? Le-au desființat țara în 1939, iar în 1947 au cimentat un stat de drept dezavantajos românilor. Iar astăzi, când aud că românii au fost vânduți de occidentali sunt paralizat de lipsa de informație a românilor. Cum să-i vândă occidentalii pe români când românii nu vor să aibă de a face cu occidentalii?

V. Bogdan: *Bine, este complexul Ialta…*

V. Roman: La Ialta, ca și în anii '20, occidentalii așteptau ca românii să se îndrepte spre ei, dar români le-au întors spatele, și în anii '20 și mai târziu. Iar Ialta a fost pentru România, să spunem așa, din nou un cadou al Occidentului. Românii, dacă în anii '20 rupeau lanțurile grele ale duhovniciei și soborniciei

moscovite și constantinopolitane, și se îndreptau spre Roma, și deveneau cetățeni…

V. Bogdan: *Europeni cu propria identitate a ortodoxiei române, ca să precizăm, probabil…*

V. Roman: Absolut, în afara acestui postulat nici nu se poate discuta. Ortodoxia română trebuie prezervată, trebuie ridicată la alt nivel, superior, nu desființată și transformată în altceva, e un lucru aberant cine cere altceva. Iar Roma nici nu poate avea alt plan. Uitați-vă ce s-a întâmplat de patru ani în România. Toate eforturile occidentale sunt de a ridica ortodoxia română plenar în sus, nu se fac diversiuni de a susține pe neoprotestanți, pe greco-catolici, pe catolici sau pe evrei, nu, ortodocșii români sunt așteptați să se ridice ei, prin puterile lor, dar dacă în anii ’20 au refuzat apropierea de Roma, ajungând la mizeria insuportabilă a anilor ’30, că a trebuit regele să treacă la o dictatură, au venit occidentalii și au spus: *dacă nu vor să lucreze cu noi, trebuie să impunem un tratament de dezvoltare forțată*, și au introdus lagărul dictaturii de dezvoltare, care nu a fost numai negativ pentru români. Ce s-a creat sub complexul Ialta, dictatura de dezvoltare este cât se poate de pozitiv. Eu cred că ce s-a creat în ultimii 50 de ani, de la dictatura lui Carol al II-lea la dictatura lui Ceaușescu, e un element pozitiv. Asta nu înseamnă că eu vreau să vină regele din nou pe tron, sau Ceaușescu din nou la palat, dar constat un amănunt, o stare de fapt.

V. Bogdan: *Deci aceasta a fost o dictatură de dezvoltare constructivă…*

V. Roman: Evident. În această perioadă s-au dezvoltat structurile sociale, economice ale românilor fără precedent. Cinci milioane de țărani români emancipați în orașe este un lucru fără precedent în istorie. Dezvoltarea este întotdeauna un lucru dureros, ca să faci o omletă trebuie să spargi ouă, nu există altă soluție. Modernizările occidentale au fost poate mai dure decât cea din România, numai că acelea au fost acum un secol jumătate, două secole și oamenii au uitat, dar eu, care mă ocup de probleme de modernizare, pot să vă spun că modernizările întotdeauna sunt dure.

V. Bogdan: *Vorbeați de complexul Ialta.*

V. Roman: Vorbim de un complex pentru fiecare generație. După România Mare, după Versailles, occidentalii,

nemulțumiți, sau dezamăgiți de români, le-au aplicat tratamentul Ialta. După tratamentul Ialta, dezamăgiți din nou de români, le aplică acuma tratamentul Malta, și asta va fi periodic, fiecare generație va căpăta un semnal foarte clar că trebuie să facă ceva. Nu își pot permite românii să se rupă de lume. De aceea, după ce în anii '20, la Versailles, occidentalii le-au dat o Românie Mare, românii le-au întors spatele, așa că apoi au desființat-o. La Ialta le-au dat din nou posibilitate românilor să se industrializeze, să se dezvolte, în speranța că se vor uni cu occidentalii, românii au refuzat și această perspectivă sub Ceaușescu. Astăzi, în complexul Malta, occidentalii le oferă din nou o perspectivă românilor de a se apropia, și românii refuză din nou dialogul cu Roma. Ca urmare o să avem un proces de macerare a structurilor social-politice românești, o adâncire a mizeriei, din nou revolte populare, până va veni următorul complex.

V. Bogdan: *Doamne Dumnezeule, să nu fie așa. Deși se vorbește între oameni, pe stradă, că iar am cădea în sfera de influență a Moscovei, nu știu cine e Moscova, așa zic: a Moscovei.*

V. Roman: Nu cred că asta este problema, ci invers: se tratează cu Occidentul sau nu se tratează. După Versailles România Mare a refuzat tratativele cu Occidentul, cu Roma. După Ialta dezvoltarea economică formidabilă a României se duce de râpă din aceeași cauză. Unde ar fi fost România astăzi dacă Ceaușescu făcea legătura cu Occidentul, cel putin mână în mână cu Gorbaciov? Nu era nici el mort și România avea alt statut în lume. Iar astăzi, când României i s-a prescris un sistem democratic, liberal și așa mai departe, fără legătura cu Occidentul, unde este perspectiva, spre ce se tranzitează? Nu observați că în fiecare zi nivelul de trai e tot mai scăzut? Nu observați că comerțul exterior este din ce în ce mai restrâns? Ce înseamnă asta: izolare. Nu observați că cu un miliard de dolari pe an vă țineți o parte a mizeriei în frâu? Ce se va întâmpla când Occidentul va refuza să mai dea miliardul de dolari pe an? Ce înseamnă privatizarea asta care se practică de cinci ani de zile? Este o bătaie de joc. S-a privatizat mizeria și siguranța personală. Orice ai voie să privatizezi, numai astea nu ai voie. Ai privatizat comerțul exterior, fără să faci legătura cu Occidentul la nivelul spiritual al României, dezindustrializezi o țară fără

perspective. Faci o privatizare a agriculturii care nu poate duce decât la subzistență, și generalizezi minciuna, furtul și corupția, forme de protest social legitime, de aceea le acceptă poporul, de aceea a devenit o formă de conviețuire normală. Și ce vă spun eu nici măcar nu îmi aparține, este părerea Băncii Mondiale. Țările în care omul de rând câștigă un dolar, doi dolari pe zi nu pot fi democratice, administrația este coruptă, învățământul nu poate fi bun à la long, apa începe să fie poluată, bolile apar de la sine și mortalitatea infantilă crește. Ei bine, astăzi la circa un miliard de oameni de pe pământ se observă acest fenomen. Românii sunt încă în zona asta. Românii sunt la ora actuală pe o pantă de degradare socială, economică, politică fără precedent.

V. Bogdan: *Bun, dar stați un moment. Se creează o altă prăpastie originală între o spiritualitate absolut strălucită, spiritualitatea română, care este afirmată în lume, iată și după Revoluție teatrele noastre au făcut mare succes, muzica noastră a făcut mare succes în Occident, opera și așa mai departe, și pe de altă parte starea aceasta de mizerie materială. Eu când spun ce salariu am transformat în mărci străinii mă privesc așa, condescendent.*

V. Roman: Nu e o contradicție. Această spiritualitate românească unică, de care occidentali au nevoie, trebuie pusă în acord cu Occidentul. Atât timp cât Papa de la Roma nu vine în România, atât timp cât Patriarhul românilor nu merge la Roma, împreună cu conducătorul statului și bisericii românilor care este președintele țării, și nu crează o platformă de conlucrare comună, pe picior de egalitate, repet, pentru păstrarea ortodoxiei românești, vom avea permanent acest decalaj dintre o spiritualitate care se dezvoltă formidabil, dar fără eficiență materială și se dezvoltă în gol. Aici este problema fundamentală a românilor de azi, ca de fapt a românilor din secolul XIX sau de la părăsirea Daciei de legiunile romane, că avem în permanență aici un fenomen unic de lipsă de racordare la Roma, la Occident, de dezvoltare autonomă și după aceea de nemulțumire că nu conlucrăm împreună. Ce discutăm noi astăzi au discutat strămoșii noștri multe generații.

V. Bogdan: *Dumneavoastră ați fost prezent la Băile Herculane, la cel de-al doilea Congres al Spiritualității Românești, v-am ascultat acolo cuvântul în plenul de deschidere, era de față*

și președintele României. Dumneavoastră ați sugerat un răspuns, întrebarea totuși rămâne: ce fac românii din diasporă, ce fac românii din Germania pentru ca să îndulcească imaginea aceasta a României, măcar așa, dintr-o pornire patriotică firească?

V. Roman: În Germania sunt sute de mii de români, sunt șvabi, sași, evrei, români, dar toți de fapt sunt români, cel puțin jumătate din spiritualitatea lor este românească și și-o regăsesc acolo. Toți aceștia, în lupta cotidiană, de existență, care nu e de neglijat, sesizează că se bazează pe o parte a culturii lor venită de aici și observă că dau rezultate foarte bune. Totuși sunt dezamăgiți că au ajuns într-o lume în care nu mai sunt înțeleși, pe de altă parte vor să fie înțeleși și își exprimă această bogăție, această zestre pe care au adus-o ei de la limesul roman în imperiu. Fiecare încearcă să facă în felul lui ceva pentru a se face înțeles și pentru a se înțelege pe sine. După părerea mea, fiecare din acest ambasador român, în cartierul lui, în clădirea lui, la locul lui de muncă face ceva pentru România, dar singurul lucru pe care îl pot face este de a atrage atenția că nu se poate trăi fără dialog și fără conlucrare, fără colaborare și fără integrare. Dar atât timp cât patriarhul României și președintele țării, șeful bisericii și șeful statului, nu vor aborda această temă în Parlamentul României, în mass media, în biserică, adică nu vor aborda subiectul… necesitatea apropierii de Roma, dialogul cu Occidentul, nu vom avea decât alibiuri. Este o metodă foarte românească de a-i băga pe alții în față. Țiganii au stricat imaginea României în Occident, că mănâncă lebedele, evreii nu au reușit cu Petre Roman și Severin și cu Brucan să rezolve problema asta, te miri ce… OZN-uri sunt băgate în joc, dar ideea elementară că ei trebuie să o facă, pentru ei, și cu toată demnitatea pe care le-o conferă tradițiile și posibilitățile lor, uite că asta nu se pune. E pentru mine un fenomen straniu și dureros când văd că în decurs de 70 de ani, trei-patru generații de români repetă același lucru. De aceea eu mă simt foarte puțin original în ceea ce vă spun și cartea mea este o sinteză reușită pentru că se bazează pe două-trei generații de sinteze, mult mai laborioase, mai elegante decât a mea. Aceste lucruri la început le-am scris în germană, în Germania, necrezând că mă mai întorc în România, iar acum le public în mass-media românească și mă simt foarte confortabil în limba mea și în

orizontul care mă pasionează. Dar problema este de o simplitate zguduitoare pentru cei care trăiesc în vest, Occidentul e simplu aș putea spune, iar faptul că din nou suntem la ruși, după cum aud, este un fals alibi. Eu cred că românii ar putea fi un exemplu pentru ruși. În momentul în care românii ar rămâne ortodocși, cum au rămas grecii ortodocși, de ce să meargă patriarhul grec la Roma și de ce să nu meargă și cel român și dacă vine și cel român mâine va merge și cel rus, și poate toți trei cei mai importanți patriarhi ai ortodoxiei vor găsi o altă formulă și vor avea tăria să-i spună Papei: *noi nu vrem să fim altceva decât ceea ce suntem, dar împreună cu voi, pentru asta trebuie să vedem unde ne înțelegem, unde nu ne înțelegem*. Sunt puncte unde nu se înțeleg occidentalii cu ortodocșii, și poate nici nu e bine să se înțeleagă. Nu tot ce este în Occident este bine.

V. Bogdan: *Deci să se aplice și la nivelul lor democrația…*

V. Roman: Evident. Ceea ce este normal în orice dialog. Nu tot ce spune celălalt mi se potrivește mie, nu tot ce spun eu mă aștept să fiu aprobat. Iar în domeniul conlucrării occidental-orientale, decalajele sunt foarte mari. Și de aici mă întorc la prima mea frază și la ce am reușit să spun în fața președintelui la Herculane, și occidentalii au nevoie de experiența românească ortodoxă. Să dau numai un exemplu: de ce preoții occidentali să nu se căsătorească? Dacă ortodocși români ar veni cu experiența lor, a preoților căsătoriți și ar vedea occidentalii că nu e nici o mare nenorocire să aibă doi copii și o nevastă, nu s-ar schimba nimic, din contră, s-ar înviora occidentalul, sau comunitățile occidentale când ar vedea muzica religioasă, tradițiile religioase românești ar avea ceva de câștigat. Și multe, multe alte lucruri. De aceea eu zic să nu se plece de la premiza că luăm de la occidentali ajutoare materiale, sau dacă intrăm în dialog cu ei, noi suntem cei săraci și ei sunt cei bogați, nu, să plecăm invers, de la premiza că și noi avem de oferit ceva. Faptul că avem probleme materiale asta e partea evidentă, dar avem ceva mai mult pe plan spiritual. Faptul că ei au mai mult material și mai puțin spiritual, putem face un echilibru, pe care îl doresc și ei. Dar pentru acest lucru, pentru a afla aceste amănunte, e nevoie de un dialog, iar acest dialog încă nu a început în România, în afară de vizita lui Ceaușescu și cele două călătorii ale președintelui Iliescu la Roma.

V. Bogdan: *Spuneați de o posibilă coagulare prin elementul religios, dar în cartea dumneavoastră vorbiți despre evrei. Avem nevoie de evrei acum?*

V. Roman: Ei sunt la ora actuală un element de o importanță deosebită pentru Occident. Nu trebuie să uităm că, fiind un cap de pod occidental în lumea islamică, Israelul este astăzi de o importanță fundamentală pentru occidentali. În afară de asta, în Occident dar și la periferie, evreii au o misiune de modernizare foarte importantă, mai ales în lumea arabă, în lumea ortodoxă. Aici este fenomenul pe care eu vreau să îl demonstrez în cartea asta, că românii îi împing de regulă pe evrei în față să facă legătura cu Occidentul, să facă modernizările, și dacă nu le convine devin automat antisemiți. Antisemitismul românesc este o formă de antioccidentalism foarte bine disimulat, dar trebuie demascat, pentru că fiecare din România este la ora actuală prooccidental, cel puțin verbal, și foarte des îi vezi pe unii antisemiți, ceea ce este un paradox în sine, pentru că occidentalii și evreii la ora actuală lucrează mână în mână. Ei au interese atât de comune că nu le mai poți deosebi. De aceea evreii pentru români au fost foarte importanți ca element modernizator, atât în secolul trecut, că au introdus dreptul occidental în Moldova, când au făcut căile ferate, când au făcut sistemul de bănci, când au introdus, au aplicat multe lucruri occidentale în România, dar și mai importanți au fost în perioada dictaturii de dezvoltare, perioada așa numită ortodoxo-comunistă, care a fost în concepția mea o formă laică a ortodoxiei care căuta să depășească mizeria. Evreii au avut mai tot timpul un rol pozitiv, de modernizare a unei lumi care refuză dialogul cu Occidentul, cu Roma. Tragedia e că acest lucru nu îl pot face evreii pentru români, trebuie să-l facă ei înșiși, de aici și această tensiune greu de disimulat la români. Pe de o parte ei sunt filo-occidentali, pe de altă parte antisemiți, ceea ce este un paradox. Occidentalii nu pot fi antisemiți, mai ales după Conciliul Vatican II, pentru că ei și evreii sunt una la ora actuală, dar refuzul românilor de a trata cu Roma li se pune în cârcă evreilor, sursa antisemitismului românesc de-a lungul a o sută de ani. Asta este explicația termenului de evreu în titlu acestei cărți.

V. Bogdan: *Domnule Viorel Roman ați vorbit despre faptul că noi refuzăm dialogul cu Occidentul, că avem o întreagă istorie a acestui refuz. De fapt probabil că nouă ne este frică, ne este teamă de Occident. Dar de ce ne este teamă?*

V. Roman: Mai multe lucruri sunt aici de spus. Occidentul, în trecut, de multe ori, i-a tratat pe ortodocșii românii foarte dur, și românii s-au folosit de paliative care în ultimă instanță i-au mințit pe ei înșiși. Așa că avem aici un nod gordian în care dacă încercăm să spunem care e vina occidentalului, care e vina ortodoxului, nu îi dăm de capăt. Este o singură soluție, de a tăia nodul gordian dintr-o dată, și în mod demn, dar nu cu ajutoare, nu cu șmecherii, nu cu minciuni, nu cu corupție se poate realiza ceva. Cu toate că, repet, corupția și minciuna sunt fenomene umane normale, sunt forme de protest pe care trebuie să luăm în considerare ca atare, corupția trebuie explicată de unde vine. Nu trebuie să condamnăm pe cineva care minte, trebuie să creăm condiții ca să nu mai aibă nevoie de a minți. Ei bine, toate aceste elemente, în legătură cu Occidentul, sunt încă prezente, și, din păcate, la cel mai înalt nivel. De aceea mă bucur că mi-ați dat această posibilitate, într-o emisiune atât de generoasă, să îmi exprim câteva idei care în Occident sunt de la sine înțelese, iar aici întâmpin o rezistență care de multe ori mă surprinde. Și spuneați ce aport aducem noi cei plecați afară la renașterea României, ei bine, asta mi se pare că poate fi aportul meu, de a explica anumite fenomene care în țară, dintr-un anumit confort spiritual, din anumită teamă, fiecare este integrat într-o anumită structură…

V. Bogdan: *Poate din lipsă de informație chiar, pe care încercăm să o suplinim acum.*

V. Roman: Exact, la asta nu m-am gândit dar se pare că e destul de importantă, lipsa de informație e o parte importantă, dar nu există altă soluție, zic eu, sintetizând ceea ce au descoperit generații, generații înaintea noastră.

V. Bogdan: *În finalul dialogului nostru vorbiți-mi vă rog, domnule Roman, despre consilierul academic la Universitatea din Bremen care sunteți, autor a opt cărți și a 17 pagini de articole, referate, și alte studii, deci un cercetător serios. Ce doriți să faceți mai departe?*

V. Roman: Eu sunt până acum foarte mulțumit că am ajuns până la microfonul acesta și am avut ocazia ca, pe larg aș putea spune, să-mi expun unele idei. Vreau în continuare să fiu mai clar în ceea ce spun. Când am început să scriu despre România nu-mi imaginam că o să pot veni în România să spun aceste lucruri, era o perioadă de cenzura, de embargou informațional total.

V. Bogdan: *Nici nu ați fi avut curajul, deși văd că sunteți foarte curajos…*

V. Roman: Astăzi aș putea spune că curajul pe care îl am în ce scriu este sugerat de faptul că mă gândesc că mulți salariați din România, mulți care sunt angajați în anumite structuri media, nu își pot lua acest curaj, așa că eu, de fapt, mi-am luat ca deviză sintagma… **dacă nu ai nici o șansă, folosește-te de ea**!

Timișoara 2016

Peste 22 de ani, într-o însorită zi a lunii august 2016, aveam să ne revedem pe terasa unei cafenele din preajma Pieței Unirii din Timișoara. Timpul trecut a devenit istorie, multe s-au petrecut, dar și mai multe semne trebuie descifrate în întâmplările care s-au adunat în atâta vreme.

Vasile Bogdan: *Stimate domnule dr. Viorel Roman, ne revedem după foarte multă vreme, după ani în care istoria asta s-a scris foarte pe îndelete și foarte bogată. Eu însă vă propun să revenim la acel dialog foarte interesant purtat în direct la Radio Timișoara, unde ați făcut foarte multe și importante afirmații, în tentativa de a aduce la zi acele informații pornind însă de la un alt fapt, și anume de la momentul concret al Revoluției de la Timișoara, și de la Timișoara, care a avut ani și momente de revoltă care i-au precedat, ani pregătitori pe undeva, a avut după aceea un timp în care evenimentele au părut să o ia razna. Cum ați trăit acest complex de întâmplări al Revoluției de la Timișoara? De când se presupunea că va avea loc în România o revoluție?*

Viorel Roman: În 1989 erau publicate caricaturi în Germania în care protagoniștii își spuneau râzând: *a, e marți? atunci azi are loc revoluția în Bulgaria; e miercuri, în Cehoslovacia;*

e joi, în R.D.G. Soldații Armatei Roșii mergeau deja la biserică, era clar că se retrag din Berlin, că lagărul ortodoxo-comunist își trăiește ultimele zile și rușii, buni strategi, s-au gândit să taie nodul gordian al războiului rece. Reagan, la Reykjavik, a rămas perplex când Gorbaciov i-a spus: *sunt de acord cu toate condițiile, să trecem la schimbări majore, strategice mari.* Așa că revoluția era și previzibilă și ușor de realizat, în afară de România, unde K.G.B.-ul nu era agreat de Ceaușescu și agenții lor periferizați. Havel, Michnik și toți intelectualii revoluționari est-europeni erau gardați de agenți clarvăzători, binevoitori, care îi ajutau să elibereze poporul de dictatură. Întâmplarea a făcut că mama se afla la Timișoara și urma să facem Crăciunul împreună, să vin aici pe 16 decembrie cu un avion Tarom, așa că am trăit Revoluția lângă Piața Libertății. În locurile în care ai copilărit nu ți-e frică, așa că am văzut direct schimbarea la față, dar nu este cazul să dramatizăm. Ideea că acest Imperiu a dispărut s-a dovedit a fi falsă, uite că trăim din nou un reviriment al Chestiunii Orientale, cea mai complicată din istorie, în care Islamul, Ortodoxia și Occidentul sunt într-un conflict permanent pe tema: cine moștenește Imperiul? Mai toate conflictele sunt în fostul Imperiu Roman de Răsărit, Bizantin, Otoman: Turcia, Siria, Palestina, Israel, Egipt, Libia, Yemen, Irak, Iran, Afganistan, Georgia, Armenia, Nagorno-Karabah, Ukraina, Crimeea, Moldova, Transnistria, Balcanii.

V. Bogdan: *Să ne întoarcem totuși la acele zile, sunteți un martor important, un martor ocular. Locuiați pe strada fostă Engels, actualmente Mercy, erați cum se spune în buricul târgului, deci ați văzut lucrurile aproape cu ochii dumneavoastră. Ce ați remarcat, ce v-a rămas în memorie mai cu seamă din acele zile?*

V. Roman: A doua zi a revoltelor, pe 17, am fost la arhitectul Constantin Bălăceanu la masă și am auzit împușcături. Nu le-am prea luat în serios. Totuși, venind seara spre casă, am văzut vitrine sparte și am intrat fără voie în linia întâi a Revoluției, ca să spun așa. O parte a străzii Mercy, cea spre Piața Libertății, era blocată de soldați în termen cu un plutonier care striga mereu atacanților revoluționari: *Înapoi!* Pe partea cealaltă, de unde veneam, era o grupă de tineri agili, îmbrăcați ușor și coordonați, ce aruncau cu pietre în soldații

mioritici, care nu ripostau în nici un fel. Intrarea unde locuiam era exact în mijlocul acestei confruntări. Eu am avut prezența de spirit, am ridicat cheile în sus și am spus tare: *eu trebuie să intru acolo!* Dintr-o dată au venit și alții, care locuiau pe strada asta. Plutonierul: *cine stă pe strada asta să intre, să-și caute intrările.* Așa am ajuns în casă și de la etaj am putut să văd această confruntarea inegală dintre soldați, care stăteau unul lângă altul, pasivi, și de partea cealaltă revoluționarii în ginși și geci, mereu în mișcare și care aruncau cu pietre. Când m-am dus în Piața Operei, ocolind Piața Libertății, blocată de soldati, și am văzut dispozitivul din jurul Pieței Libertății și strada Vlad Delamarina, unde am locuit în copilărie și fiecare piatră îmi era cunoscută, am rămas perplex văzând că soldații au ajuns să-și apere cazărmile ca polițiști. Începuse lupta internă. Aveam totuși naivitatea să întreb mereu la Agenția Tarom când pleacă avioanele spre Frankfurt. La un moment dat, mergând pe stradă, dintr-o mulțime, un necunoscut îmi dă poze din cimitirul săracilor, cu demonstranți, pe care le-am luat și le-am folosit apoi în mai multe articole. Când mi-am dat seama că nu voi putea pleca cu avionul din Timișoara, m-am dus la București, de unde am luat Orient Express-ul spre Vest. Când am ajuns la Bremen, pe 2 ianuarie, am găsit pe masa de lucru mai multe scrisori, în care mi se cerea să scriu despre cine a făcut Revoluția, cine a tras sforile, cine sunt victimele, profitorii etc. Nu mi-a fost greu să concep un articol pentru că știam deja despre ce este vorba și aveam si poze. Am scris șase pagini despre „Prăbușirea unei dictaturi de dezvoltare". Articolul l-am publicat la Viena, apoi l-am tradus și l-am trimis și marilor revoluționari Ion Iliescu, Petre Roman, Stănculescu, Brucan, ziarelor din țară. A fost preluat în peste zece publicații. Era clar că se schimba paradigmele lagărului moscovit, nu era așa de originală România. În articol afirmam însă că 1989 s-a terminat cu dictatura de dezvoltare și începe și în Est lupta pentru un loc de muncă, revine mizeria din lumea a treia. Acest pasaj nu a fost publicat în țară, adică oamenii *simțeau*, dar *refuzau* să vadă ce îi așteaptă.

V. Bogdan: *Ați trăit și acele zile de 20, 21 decembrie când Timișoara era oraș liber, când nu mai era nici o problemă. Cum*

ați trăit sentimentul de libertate imediat după fuga dictatorului, în 22 decembrie?

V. Roman: M-am dus la Radio Timișoara, la Universitate, unde lucrasem, am facut un dialog în direct la Radio cu Adina Ene. Eu mi-am dat doctoratul în Chestiunea Orientală, de aceea eram familiarizat cu cadrul general. Românii ortodocși sunt din 1774 sub protecția celei de a treia Rome, a țarilor Rusiei, care au dreptul de a interveni, de a-și numi sau influența alegerea omului lor la Iași, Chișinău și București. Așa cred că a apărut F.S.N.-ul și salvatorul Ion Iliescu. De-a lungul unei perioade de timp, cotidianul se dizolvă într-o linie istorică mai clară.

V. Bogdan: *Ați detectat în detalii acțiuni de provocare, cum că toată treaba asta ar fi fost de fapt o creație a cuiva, deci a fost o implementare a unei revolte, sau a fost pur și simplu o răbufnire spontană?*

V. Roman: Au fost ambele. Au fost oameni interesați, pregătiți în a crea dezordine și era firesc ca oamenii să iasă apoi în stradă să vadă ce se întâmplă, ca mine de exemplu. În ziua de 17 am văzut vitrine sparte în zona centrală, sparte de niște oameni antrenați, nu de pietoni normali. Plutea ceva în aer greu de explicat. De exemplu, într-o măcelărie geamurile erau la pământ și vânzătoarele vindeau ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic. Multe lucruri erau atunci nefirești. Dictatura și-a epuizat legitimitatea și se schimbau brusc comportamentul, paradigmele. Pentru prietenii mei, după o izolare de o viață, și mai cu seamă din ultima perioadă, era sfârșitul unei lumi și nesiguranța uneia noi. Pe de altă parte, încă din 1942, la Royal Institut of Reconstruction din Londra se voia, se știa că după război va urma o dictatură de dezvoltare în Est. Nu neapărat de tip sovietic, dar menită să pună lumea la muncă, să depășească subdezvoltarea cronică de la limes. Exista și varianta ca forța de muncă să fie adusă în Occident. Acuma văd că se aplică varianta a doua, milioane de români lucrează deja în Vest. Văzute din aceasta perspectivă, lucrurile nu sunt spectaculoase. În schimb metamorfozarea Revoluției într-un narativ idealist oriental, pe dos, e totuși remarcabilă. După ocuparea țării în 1944 de către sovietici, s-a creat o pătură de revoluționari ilegaliști privilegiați, parazitari. După 1989 locul lor l-au luat, brusc, noii eroi martiri revoluționari. Nimic nou la Porțile Orientului, dar

greu de înțeles, de acceptat în Occident. Problema e, cum se întreabă un istoric la modă, de ce e România altfel?

V. Bogdan: *Da, dar să nu uităm că, totuși, România de o parte era într-un fel, o altă parte altfel. Noi, aici, în Banat și Transilvania, avem o altă istorie, am suferit alte influențe, avem altă tradiție, un alt fel de a fi. Este o realitate, nu fac o afirmație tendențioasă.*

V. Roman: Da, această zonă a făcut parte din Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, pe când cealaltă din Imperiul turc sau rus, adică românii au trăit în două lumi mereu adverse. De aceea pretenția celor de la București, de a impune tuturor același model de viață, e o problemă mare, intolerabilă. De o sută de ani ei se străduiesc ca pe ardeleni și bănățeni să-i facă să fie ca ei, și asta nu prea merge, după câte observăm. E tragic pentru toți că nu au găsit împreună o formulă de a depăși acest blocaj spiritual. Nu e vorba de a deveni la fel, identici, ci de a ne respecta unii pe alții și, mai ales, de a face un echilibru cu Școala Ardeleană. Dialogul cu Roma e indispensabil, ca și acceptarea normelor și valorilor occidentale. În 1918, la Alba Iulia se voia unirea cu Roma, apoi România Mare urma a fi o mare dioceză orientată spre Vest. Dar la București s-a urmat linia contrară, spre Est. Concordatul a fost zece ani amânat, unirea cu Roma subminată, așa că România Mare s-a dezmembrat după 20 de ani. Nu a surprins pe nimeni că a urmat dictatura de dezvoltare de tip sovietic. Cum am mai spus, în 1989 s-a terminat acest ciclu istoric și a început exodul forței de muncă spre Occident. Cioran, și cei din perioada interbelică înțelegeau că ortodocșii moldo-valahi sunt în lanțurile grele ale duhovniciei și soborniciei moscovite și constantinopolitane, fără alt proiect decât cel de supraviețuire precară. Și astăzi trăim aceeași dramă. Faptul că suntem în Uniunea Europeană și N.A.T.O, nu schimbă fondul problemei, s-ar putea ca în 24 de ore să se schimbe frontul iar, ca la 23 august 1944. La Porțile Orientului nimic nu e sigur, nimic nu se ia în serios! Așa că hotărâtoare e începerea dialogului cu Roma. Ceaușescu a fost o dată, Iliescu de două ori la Roma, dar din păcate fără rezultat. Venirea Papei Ioan Paul al II-lea, în 1999, la București a fost un eveniment istoric, a deschis porțile românilor spre Vest, pentru că, dacă-ți aduci aminte, el a fost aici în luna mai, iar în

septembrie au venit mai toți responsabilii Uniunii Europene la București. Acum vine Papa Francisc să consfințească oarecum o sută de ani de Românie unită, să vedem ce vor decide președintele țării, patriarhul, cardinalul de la Blaj. S-ar putea să recădem din nou în situația din 1939, 1944 sau se va ajunge la o dezmembrare de facto? Oricum realitatea e mai puternică decât mimetismul, care nu mai convinge pe nimeni.

V. Bogdan: *Discutăm în Timișoara, în vara anului 2016. Totuși, Revoluția a schimbat niște lucruri, vizibile, bănuiesc, pentru dumneavoastră, care veniți de la Bremen și aveți cu totul altă imagine vizavi de acest oraș.*

V. Roman: O, sigur, Timișoara, Clujul, vestul țării au făcut un salt formidabil. De fiecare dată când intru în Timișoara cu mașina, pe orice cale de acces, sunt stupefiat de câte antrepozite, întreprinderi moderne văd, sunt plăcut surprins de multe lucruri pozitive, modernizarea centrului vechi… Dar toate acestea nu le-a făcut Revoluția, hai să fim din nou realiști, au făcut-o S.U.A., U.E., Moscova prin decizia de a renunța la comunism, lagăr, războiul rece. Din păcate S.U.A. păstrează statutul de ocupant al Europei. N.A.T.O., după câte știți, de la înființare îi ține pe ruși în afară, pe germani jos și pe anglo-americani în Europa. Ei bine, această strategie a rămas și în Germania simpatia pentru ruși este deja quasi generală și lumea se întreabă de ce Anglia iese din Uniunea Europeană, dar armata lor de ocupație de pe Rhin, nu? De ce sunt necesari 50.000 de soldați americani? Asta creează o atmosferă de, hai să spunem, prietenie suspicioasă. Prin contrast rușii au zis generoși: *noi ne retragem și voi vă reunificați*. Proslăvirea, cultul Revoluției la români e de natura orientală. Revoluția nu are în Vest numai o conotație pozitivă. De exemplu cea franceză a fost un dezastru pentru că a lichidat Sfântul Imperiu Roman, cea rusă la fel. Revoluțiile nu sunt atât de pozitive pe cât se vrea aici, iar stafia comunistă a nepotului unui rabin ranchiunos, Karl Marx, care s-a inspirat din profetul Israelului Amos, sunt lucruri depășite. Ce interesează astăzi sunt marile fluxuri financiare și materiale ale lumii, trei miliarde de oameni muncesc conectați prin internet, sateliți, GPS, vapoare de 400 metri lungime ce transportă 20.000 de containere. Se mișcă pe planeta mărfuri, capital de dimensiuni astronomice, și vine România cu un

PIB minor și își cinstesc eroii Revoluției ca nimeni alții, le dau privilegiile ilegaliștilor P.C.R., plus spații comerciale, pensii speciale, loc de veci… Încercați să convingeți un occidental că acest lucru este plauzibil, că e ceva normal, rațional, nu o poveste din celebra carte orientală *1001 de nopți*. Lucrurile sunt simple privite de departe, dar tot secretul relațiilor dintre oameni e distanța și apropierea. Dacă ești la distanta sau prea aproape nu vezi mai nimic, e necesară o distanță optimă pentru a vedea și a judeca în mod corect. Noi plecasem de la cadrul mondial, în care românii sunt o plantație de sclavi la limes, la marginea imperiului. Termenul sună dramatic dar acesta este adevărul. Adică ori îi pui pe om la muncă într-un sistem dictatorial, cum au făcut Stalin, Nicolae și Elena Ceaușescu, ori pleacă milioane inși la muncă în Occident.

V. Bogdan: *De ce nu se relocă aici acele unități, de ce nu se creează aici locuri de muncă pentru oameni? De ce trebuie să plece în Occident?*

V. Roman: Cuvintele cred, credit, credință au aceeași rădăcină. Crezi în cineva și îi dai credit dacă este de aceeași credință. Într-o țară ortodoxă, nesigură, într-un București turco-ruso-fanariot de 600 de ani, practicile corupției din *Ciocoii vechi și noi* al lui Nicolae Filimon, vezi și actualul *Factor intern*, cartea generalului Aurel Rogojan, nu inspiră încredere. Occidentalul cînd se confruntă cu ineficiența, nesiguranța legislativă, administrativă, paternalismul, nepotismul, corupția cu larg caracter de masă se gîndește de două ori dacă merită să facă aici un angajament de durată. Nu e ca în Cehia, Croația, Ungaria și Polonia, unde există o altă credință. Nu mai vorbesc de comportamentul turco-fanariot, oriental, prezent peste tot. Uitați-vă în ziare, la parlamentari, miniștri și prim-miniștri penali, la cuplurile Carol al II-lea-Elena Lupescu, Nicolae și Elena Ceaușescu, Băsescu-Elena Udrea. Dacă de șase sute de ani toate posturile, diplomele sunt cumpărate, și nimic nu se obține fără o atentie, recompensă individuală imediată, asta nu se poate schimba peste noapte. Uitați-vă la filmul *Aferim*. Nu sunt nici două sute de ani de atunci. Toate pattern-urile sociale actuale le regasim acolo. Sau filmul *Leviathan* în care vedem structura, modelul social-politic al baronului local

pravoslavnic rus, identic cu cel ortodox moldo-valah cu imunitate parlamentară.

V. Bogdan: *Vorbeați la un moment dat chiar de o posibilitate de scindare teritorială a țării.*

V. Roman: Asta a spus-o recent ministrul Ilie Șerbănescu. Legătura dintre Vechiul Regat și Transilvania, Banat este firavă, investițiile se opresc la Carpați, nu ajung la Vaslui, la Cetatea, moșia revoluționarului Mircea Dinescu din Oltenia. Acest clivaj spune domnul Șerbănescu, un om bine informat, e real. Clujul, Timișoara se dezvoltă, și după economie vine politicul, și încheie el, *această ruptură e la ora actuală reală și o să o afle și cei din București într-o bună zi, pe facebook*. Problema e că Biserica Greco-catolică n-a trecut Carpații, s-a mărginit la Transilvania. Acesta este un păcat mare. Nimeni nu e pentru dezmembrare, ci pentru crearea unei Biserici mari românești în care să fie acceptate și milioanele care au plecat în Occident, ca ei să-și regăsească locul aici, într-o țară și biserică orientată spre Roma, spre Vest, nu spre Est. Asta e valabil și pentru celelalte țări ortodoxe. Vedeți, a avut loc Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, întâlnirea istorică a Papei cu Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii, Kiril la Havana, a fost vizita lui Putin la Athos, unde a luat loc în strană, tronul Împăratului bizantin, toate astea ne arată că ortodoxia e în mișcare și nu trebuie marginalizată, desconsiderată, chiar dacă a trecut printr-o perioadă foarte grea, secularizată, ortodoxo-comunistă. Occidentalii vor, acceptă existența diversității, creștinismul respiră cu doi plămâni. E tragic că suntem creștini și nu găsim o formulă de refacere a unității în fața presiunii islamice. Un miliard și jumătate de musulmani nu-și găsesc locul în lumea moderna și profită de o mie de ani de conflictul dintre ortodocși și catolici. Nu-i normal așa ceva, de aceea cred că toți creștinii îi vor determina pe conducători să ia o decizie în favoarea lor. Acest discurs de antropologie religioasă a fost considerat în trecut misticism retrograd și persecutat. Laicii au un cod religios ascuns sub covor și spun că sunt liberi cugetători, când ei de fapt stau pe acest covor. Avem laici catolici, ortodocși, israeliți, musulmani, budiști etc., dar fondul multimilenar al credinței rezistă, nu se schimbă cu un curent de gândire laică la modă. Aici este cuiul lui Pepelea, ce ne privește

pe toți și care, într-adevăr, poate dauna României, sau o pune în primejdie. Guvernanții de la București nu sunt prea interesați de toate astea, ei vor să-și rezolve repede problemele personale, cum a făcut și Vodă Caragea, care și-a pus sacii în căruță și a fugit. Este intolerabil că se impune tuturor românilor un stil de viață ignorând Școala Ardeleană. Ar fi timpul să se înceapă o colaborare sinceră cu Roma, cu Occidentul.

V. Bogdan: *La ce lucrați acum?*

V. Roman: Anul acesta sunt evenimente extraordinare, semne ale vremii, cum se spune în Evanghelia după Matei: întâlnirea dintre Papă și Patriarhul Moscovei, Sfântul Sinod din Grecia, vizita lui Putin la Athos, pe care îl vede ca un Vatican al ortodoxiei, și reizbucnirea Chestiunii Orientale în Turcia, Kurdistan etc., cu care eu sunt la curent pentru că a fost tema doctoratului meu. Istoria se repetă, când crezi că ai scăpat, vine ea peste tine. La ora asta trăim o recrudescență a acestei chestiunii, care numai aparent s-a încheiat cu plecarea în exil a sultanului otoman. Uitați-vă la Erdogan, Putin și Obama, îi avem din nou pe vechii pretendenți la moștenirea sultanului turc. Și românii, moldovenii sunt parte a conflictului. Noua mea carte, *Europa creștină,* e un cvasi-compedium a patru documente esențiale ale lumii ortodoxe actuale, tot atâtea semne ale vremii.

IV. REVOLUȚIA ÎN CAPITALA CULTURII EUROPENE

CLAUDIU T. ARIEȘAN
MIRELA-IOANA BORCHIN
EUGEN DORCESCU
MARIAN ODANGIU
ADRIAN DINU RACHIERU
CORNEL UNGUREANU

În zilele acelea, oamenilor nu le mai păsa de moarte, le păsa mai mult de valorile perene, de libertate, de adevăr, de frățietate

CLAUDIU T. ARIEȘAN,
critic, istoric literar, cadru universitar

Vasile Bogdan: *Claudiu Teodor Arieșan, ești o binecunoscută personalitate a lumii culturale timișorene și nu numai, studiile tale aplecate spre cunoașterea religioasă, cunoașterea sufletului și a trecutului nostru sub acest aspect fiind apreciate atît în țară cît și peste hotare. Îți propun o privire puțin altcum despre acel eveniment al Revoluției timișorene, asupra Revoluției Române în general, o privire care vine din însăși existența ta, din eul tău, pentru că ea a reprezentat pentru tine o descătușare dintr-o viață dublă pe care o duceai până atunci.*

Claudiu Teodor Arieșan: În esență, cultura mea a fost una clasică, din motive foarte precise, am avut talantul acesta al limbilor străine, sunt mai mult de zece cu care Dumnezeu m-a binecuvântat, pe care le folosesc și le utilizez, aș putea zice, în fiecare din zonele de competență: media, învățământul universitar, traducere, editare și comunicare – mediere culturală, îmi place să zic până la urmă. Dar am ales Filologia Clasică din niște motive foarte limpezi, am făcut română-latină aici, la Universitatea de Vest din Timișoara, cu profesori eminenți precum Gheorghe Tohăneanu, Ștefan Munteanu și alții pentru că, așa cum spunea glumind un clasicist, este una dintre puținele limbi (și era și pe atunci!) în care nu se pot echivala documentele de partid, era o limbă a gândirii libere, era o limbă de care dictaturile, într-un fel sau altul, se temeau. Știu de un document celebru din 1951,

al NKVD, al Poliției secrete sovietice, care spunea că în afară de teologie, limbile clasice, latina și greaca în special, sunt cele mai periculoase pentru ideologia comunistă pentru că ele te antrenează doar pentru a gândi autonom, a nu te lăsa copleșit de nici un fel de dictatură, de nici un fel de gândire impusă din exterior. Asta mi-a deschis niște perspective extraordinare și cu ajutorul unui om providențial, așa cum trebuie să-l numesc pe Înaltpreasfințitul părinte Mitropolit Nicolae Corneanu, care încă de atunci începuse să publice cărți de patrologie, o știință care e puțin cunoscută pentru publicul larg, dar care se referă de fapt la marii scriitori bisericești, de limbă latină și greacă, ce au trăit în epoca creștină, deci după secolul I, după apariția pe pământ și întruparea Logosului în istorie, cum zice Eliade, a lui Hristos. Ierarhul bănățean a reprezentat pentru mine sinteza către care țînteam. Mitropolitul Nicolae făcuse și studii de Filologie Clasică, la București, devenise și discipolul și ucenicul marelui patrolog Ioan G. Coman, dar îi audiase și pe G. Călinescu și pe D. M. Pippidi, și pe Vianu și pe alți corifei ai literelor și umanioarelor interbelice, și înainte de 1990 a avut bunăvoința de a-mi dărui cărți care altfel erau intruvabile. Eu, oricum, eram un obișnuit al librăriei diecezane, care pe atunci se găsea în incinta Catedralei, acolo unde sunt acum lumânările: în partea stângă era o librărie unde teoretic doar preoții ar fi trebuit să aibă acces însă eu, ca student la Litere și cu acceptul Mitropolitului, mergeam să-mi procur cărți care atunci în premieră porniseră să apară în traducere românească. Era o colecție numită „Părinți și scriitori bisericești", fiind vorba de apologeți ai credinței, precum Origen, Tertulian, Ambrozie al Milanului, Augustin mai ales, care m-a marcat în chip special. Îmi aduc aminte că celebrele *Confessiones*, mărturisirile Fericitului Augustin au apărut într-un tiraj atât de mic încât însuși Mitropolitul Nicolae a primit doar două exemplare, nu s-au scos la vânzare, era o lucrare prea periculoasă pentru că este o perlă a gândirii teologico-scolastice și de ideologie creștină pură, și îmi aduc aminte că l-am rugat pe tatăl meu, care atunci lucra la revista „Orizont" și colaborau destul de frecvent în diverse proiecte literare și de propagandă, așa cum se făcea pe atunci, încercau să o îmblânzească cât mai mult, să dilueze din adversitatea și răutatea ei și să o transforme și în literatură,

astfel încât mulți dintre Părinții aceștia pe care îi evoc, mai vechi sau mai noi, inclusiv profesorul Coman au publicat în revista „Orizont" – atunci și aceasta a fost o marcă a revistei noastre de cultură din vestul țării – în timp ce în alte părți le era închis accesul; ei, l-am rugat pe Ion Arieșanu, așadar, să îmi procure *Confesiunile* Fericitului Augustin. Înaltpreasfințitul mi-a dăruit cartea aceea cu autograf, ca pe jumătate din inima lui, eu așa am simțit gestul, una din cele două cărți care este și acum în biblioteca mea. Eu știam latină, știam greacă, dar nu suficient încât să mă descurc foarte bine în lumea aceasta foarte complexă a Părinților ecleziastici, iar ei erau traduși în română de savanți importanți ai epocii, din anii '70-'80, a reprezentat pentru mine un imbold de a-mi păstra această viață dublă, deci de a-mi păstra rectitudinea, de a vota doar pentru valori autonome, de a nu intra în Partidul Comunist Român și de a accepta mai degrabă, deși am fost șef de promoție pe țară, cu zece curat, cum se zicea pe atunci, și să accept să plec la Miercurea Ciuc, ca profesor stagiar, iar când m-au întrebat profesorii și colegii de la Timișoara de ce fac asta, am zis, cu dublu sens, *pentru aer curat și apă curată*. Se găsesc din belșug acolo și Borsecul și Tușnadul și toate celelalte ape de vis sunt în zonă, dar eu mă gândeam și la un altfel de aer, cel al spiritului, și recunosc că, în afara unor mici tachinări, au fost doi ani și jumătate de stagiu foarte îmbogățitor pentru mine și care m-au făcut să înțeleg și valențele învățământului preuniversitar, pregătindu-mă, într-un fel, pentru cariera universitară ce va veni din 1990.

Titus Suciu: *Miercurea Ciuc, 15 decembrie 1989, o dată care, întâmplător, și pe linie de familie a rămas de neuitat.*

C. T. Arieșan: Așa este, a fost un eveniment dramatic pentru familia noastră, a murit bunica mea de la Cluj, mama mamei mele Valeria Tomoiagă, o chema Ana Tomoiagă, o femeie remarcabilă ce făcuse refugiul din Sighetu Marmației până în Turnu Severin, în anii '40, când Ardealul a fost cedat, împreună cu familia, cu cei patru copii, apoi s-a stabilit la Cluj, și am fost anunțat că va avea loc înmormântarea probabil prin 19 sau 20 decembrie. În trenul de noapte, ce mergea de la Miercurea Ciuc spre Cluj – pentru că mama mea ajunsese deja acolo, plecase din Timișoara cu trenul pe 15, imediat cum a

aflat – deja m-am întâlnit cu un militar care stătea foarte posac și care după vreo două ore de călătorie mi-a zis că se îndreaptă către Timișoara, și împreună cu el mulți alți militari din țară, pentru că acolo au loc evenimente foarte tulburătoare care nu se știe unde vor duce. Am aflat crâmpeie doar din ce se spunea că are loc aici, o variantă ce amesteca abureala oficială, cea cu huliganii și cu golanii, și cu adevărul, cu o revoltă populară, cu o răscruce a întregii noastre istorii. M-a tulburat foarte mult și cum am ajuns la Cluj primul lucru a fost să caut Europa liberă, așa cum se putea prinde pe atunci, și să aflu din prima mână, pentru că aceasta era cea mai importantă sursă de informații atunci, ce se petrece la Timișoara. Bineînțeles, nu revin asupra acestor date, sunt mulți care le știu mai bine decât mine, mai ales că nu am fost aici, dar de acolo, din Cluj-Napoca, inima mea a fost foarte aproape de ce se întâmplă cu timișorenii și mai ales că după înmormântarea de dimineață a bunicii mele, din 20 decembrie, am trecut spre casă și am văzut grupuri de oameni în centrul orașului, erau lângă librăria Universității, fostul hotel Continental și Catedrala Romano-Catolică Sfântul Mihail, erau pâlcuri de oameni care la nici o oră după aceea voi afla, după ce voi fi ajuns acasă, s-au strâns, au început să demonstreze și și-au manifestat solidaritatea cu timișorenii și s-a tras în plin în ei, au murit atunci, dacă nu mă înșel, 11 oameni și au fost zeci de răniți, au fost procese interminabile pentru că armata a tras, la ordinele de sus venite, bineînțeles, însă în alte părți au ezitat, la Cluj au făcut-o și plătesc și acum într-un fel sau altul pentru gestul lor crud și nedrept. De îndată ce s-au schimbat vremurile în România, deci după 25 decembrie, lucrurile s-au limpezit în cariera mea, fusesem între timp numit director la școala generală din Miercurea Ciuc, Școala generală nr. 12, tocmai pentru că fusesem un dizident, în ghilimele, nesupus, blând, cum sunt eu, cu firea, dar implacabil în ceea ce privește rigorile culturale și morale, precum și cele ideologice – tot nu intrasem în partid nici până atunci, cu toate riscurile aferente, iar Ministru al Educației a fost numit venerabilul Mihai Șora, un om fabulos, care a avut grijă ca cei mai mulți dintre tinerii valoroși ai țării să revină acolo unde le este locul. Țin minte că, cu ajutorul prietenilor din Timișoara, în două zile s-a rezolvat detașarea mea de la școala din Miercurea Ciuc înapoi

în Timișoara, până atunci oraș închis, ca toate marile orașe ale țării, deci imposibil de atins altfel decât pe criterii ideologice, de partid, și să mă transfer la Colegiul Bănățean, școală pe care o absolvisem sub numele de Liceul de Filologie-Istorie. Am fost deci profesor acolo unde fusesem și elev, iar din toamnă s-a înființat, pentru prima dată în istoria Timișoarei, secția de Filologie Clasică la Universitatea de Vest, orânduită de același minunat profesor Tohăneanu și de colaboratorii lui mai tineri care eram noi, o secție care a funcționat cu strălucire mai bine de două decenii și care și acum subzistă sub forma unei secții de limba și literatura latină combinată cu română sau cu limbi străine.

V. Bogdan: *În acele zile însă la Cluj nu ai stat, ai consemnat mărturii ale unor intelectuali de acolo vizavi de evenimentele din Timișoara.*

C. T. Arieșan: Eram foarte apropiat spiritual de revista „Orizont", pe care tatăl meu a condus-o 18 ani, împreună cu un colectiv de vrednici oameni de aici, și, în ciuda modificării de structură a conducerii, am continuat să fiu apropiat de spiritul Timișoarei, pentru că asta m-a marcat întotdeauna și asta încerc să revigorez de fiecare dată când vorbesc despre Timișoara, mi se încălzește inima cu adevărat aducându-mi aminte de acele momente, nu am vrut să stau degeaba și, pentru că trebuia să mai rămânem câteva zile pentru a rezolva lucrurile acolo, la Cluj, și fiind singurul timișorean să spunem legat de cultură aflat acolo, i-am întrebat pe colegii mei de aici dacă n-ar avea trebuință de niște mărturii despre Revoluția din Timișoara ale clujenilor marcanți. Am fost atunci la Adrian Marino, care primea foarte puțini oameni, dar a făcut loc pentru acest motiv, la arhiepiscopul de atunci Iustinian Chira, la un admirabil savant de la Academie, Ioan Chindriș, la alți profesori de la Universitatea Babeș Bolyai. Am strâns o pagină întreagă de mărturii emoționante și foarte vii, care au fost publicate în numărul al treilea din noul „Orizont" de după decembrie 1989, pe pagina a treia, și acum țin minte ce bucurie am avut când mi-am dat seama că am contribuit cu ceva la împrospătarea acestei reviste cu vorbe adevărate, necenzurate și ieșite din sufletul și din memoria afectivă a acestor oameni de nădejde ai culturii noastre.

T. Suciu: *Iată că acum, după atâția ani, pregătirea ta mai deosebită ți-a permis și să meditezi mai pe îndelete vizavi de Revoluție, de sâmburele acesteia, de implicațiile sale, de o întreagă formulă, spirituală chiar, care a determinat un asemenea act istoric.*

C. T. Arieșan: Am citit cu mare grijă și bucurie tot ce ați scris tu și cu Titus Suciu despre Revoluția Română, am consultat și alte cărți, și e o perspectivă care, în viziunea mea, lipsește oarecum. S-a vorbit mult despre acel *Tatăl nostru* în genunchi în Piața Operei, despre *Există Dumnezeu!,* despre *Vom muri și vom fi liberi!*, dar nu s-a căutat o explicație profundă, o hermeneutică să-i spunem, a acestor acte, care nu au fost spontane și nici induse – așa cum încearcă unii să le impună sau propună. Studiind literatura patristică, deci cultura din perspectivă teologică, vezi că lucrurile sunt foarte repetabile. Există foarte puține tipuri de revoluție în lumea asta, există revoluții care înlocuiesc o dictatură cu o semidictatură și altele care deschid calea către democrație. Însă multe dintre ele au și o componentă spirituală, o componentă religioasă. Spre deosebire de alte dictaturi de tip sovietic din Europa de Est, din anii aceia, cea din România a avut un caracter cu totul aparte, a avut ceva, special, în rău, a fost militant și declarat antireligioasă și anticreștină. Nu vorbim doar de bisericile ortodoxă, catolică, care au fost persecutate, evident cea greco-catolică, chiar scoasă în afara legii, chiar și cultele neoprotestante, prin mărturiile membrilor ei atestă, Richard Wurmbrand, printre alții, Sergiu Grossu și atâția alții, consemnează cruzimea, duritatea la care au apelat și Securitatea și puterea de atunci pentru a păstra sub obroc această energie spirituală care în alte țări a fost lăsată nu complet liberă, dar nici nu a fost considerată un dușman agresiv și potențial distructiv al comunismului. Îmi aduc aminte, de o fabulă cu valoare de adevăr care circulă pe aici: pe lângă demolările de mănăstiri și biserici din București, la ultimul an universitar la care a participat la Timișoara, la deschiderea lui, cum făcea Ceaușescu în fiecare an, când a fost ultima dată la Timișoara, cu câțiva ani înainte de Revoluție, cu vorba lui împleticită, a spus foarte furios membrilor staff-ului de conducere de aici că e ultima dată când mai vorbește cu Catedrala în față. El era obligat să vorbească din balconul

Operei și îl deranja că este singurul loc din România unde trebuia să vorbească cu o biserică în față. A zis: *Până data viitoare faceți ceva, sau o demolați sau faceți un bloc mai înalt decât ea, că nu vreau să o mai văd!* Mi s-a părut simbolic și de o profundă semnificație faptul că în jurul acestei Catedrale și din Piața Maria, una din puținele piețe cu nume explicit religios de la noi, chiar dacă acolo era locul unei biserici de alt cult decât cel majoritar, a pornit și a dat în clocot Revoluția noastră. Exact Catedrala aceea care l-a deranjat atât de mult i-a marcat într-un fel sfârșitul. Și studiind mai mult textele vechi, ale Părinților Bisericii, ale scriitorilor, ale istoricilor nu numai de sorginte creștină, mi-am dat seama că foarte multe revolte au avut în miezul lor, pe lângă componentele sociale, economice, politice și una religioasă. E vorba de ideea de persecuție. Biserica creștină a trecut vreo două sute de ani prin procesul acesta de prigoană sistematică, au fost numeroși împărați romani care au făcut-o fie ca divertisment, fie ca o formă a cruzimii lor personale. Din fericire un contemporan și un prieten al împăratului Constantin cel Mare, Lactanțiu, ne-a lăsat o scriere care despre asta vorbește. E o lucrare foarte controversată, care abia în secolul XIX a fost definitiv atribuită lui Lactanțiu, care a fost și profesor al unui fiu al lui Constantin, se numește *Despre morțile persecutorilor*, se referă la împărații persecutori, iar tema este că Dumnezeu este capabil și de mânie. Forțele spirituale nu sunt doar pozitive, ele au și o forță de a răzbuna răul care se produce împotriva lor: ca un tată adevărat, Dumnezeu, susține Lactanțiu, a făcut ca toți împărații romani ce s-au ilustrat prin persecutarea creștinilor să aibă parte de morți demonstrative, de morți oribile, jupuiți de vii, mâncați de viermi, uciși în condiții atroce, niciunul dintre ei nu a murit, știm bine, Nero, Domițian, Dioclețian și toți ceilalți au murit în condiții foarte dure, și el spune că asta a fost o marcă a răzbunării divine, a mâniei lui Dumnezeu. Nu creștinii au trebuit să facă revoluție, a făcut-o Dumnezeu pentru ei, pentru fiecare în parte, iar la momentul oportun le-a adus pe tronul Imperiului împăratul providențial care să încheie acest șir și să instaureze o altă domnie, de astă dată a bisericii înrudite cu statul, deci legate cu statul cum a fost din vremea lui Constantin cel Mare. Ei, s-au trezit nenumărate similitudini, mi-am dat seama că acel *Există*

Dumnezeu! pe care îl scandau oamenii, *Vom muri și vom fi liberi!*, *Nu plecăm acasă, morții nu ne lasă!* –toate lozincile acestea care le înlocuiau spontan pe cele false, mecanic comuniste, în care nu credea nimeni au venit din adâncul sufletului uman. În zilele acelea sunt convins că oamenilor nu le mai păsa efectiv de moarte, le păsa mai mult de valorile perene, de libertate, de dragoste, de adevăr, de frățietate, era o stare de beatitudine, ca în pregustarea Paradisului, în care conta, chiar dacă știai că restul țării e comunist în continuare, chiar dacă știai că poți fi distrus și anulat, cum se vorbea la un moment dat, că Timișoara va fi nimicită, oamenii erau încălziți pe dinlăuntru de această capacitate de a-și exprima liber religiozitatea și de a simți că nu sunt singuri, că e o forță spirituală puternică ce îi veghează, și care, iată, a dus lucrurile – mai greu, e drept, ca la noi la români – dar le-a dus la bun sfârșit, Revoluția s-a împlinit pornită de aici, de la Catedrala Ortodoxă, și din Piața Maria. Am elaborat o lucrare științifică foarte profundă, zic eu, și care a avut un impact enorm la prima mea ieșire la un Congres internațional de patristică, tocmai la Oxford, la King's College, a fost în 1991, la care am vorbit despre acest lucru: *Arhetipuri de comportament din opera lui Lactanțiu în societatea modernă.* Eu le numesc așa, sunt *arhetipuri de comportament* pentru că practic în momentele acelea lumea nu e conștientă de ce face, iese la suprafață o atitudine care a fost și a străbunilor și stră-străbunilor săi, unde există valori mai presus decât viața fiecăruia dintre noi și egoismul cotidian, există valori supreme la care a te afilia și pentru care a-ți pune viața în cumpănă reprezintă un câștig peren. Eu așa înțeleg o parte a Revoluției de aici, din Timișoara, și sunt foarte puține argumente care să mă poată contrazice, pentru zilele acelea cel puțin, dintre 17 și 20 decembrie, când Timișoara a fost singură, să nu uităm, a fost un oraș liber de comunism, dar plin de religiozitate, de o religiozitate simplă, primară, nu neapărat creștină, era vorba de un contact intim cu sacrul. Lumea se simțea protejată, ca de un scut din *Războiul stelelor*, de răul și de posibilele primejdii, pentru că reintrase într-o stare de mult uitată și pierdută, dar existentă acolo în străfundul fiecăruia dintre noi.

V. Bogdan: *Vorbim de Biserică în ansamblul ei, întru structura ei internă, întru credință, dar vorbind despre instituția*

bisericii, aceasta totuși nu și-a onorat în acele zile pe îndelete misiunea.

C. T. Arieșan: Bineînțeles că nu a făcut-o pentru că nu avea cum, ea era făcută, deopotrivă, din oameni, o parte din ei s-au raliat, știm bine că au fost preoți care au stat la tribuna Operei și de acolo s-a rostit „Tatăl nostru", au fost alții care s-au temut, alții care poate și-au imaginat că e o Revoluție ca cea de la Brașov sau din Valea Jiului, ce se va stinge rapid…

T. Suciu: *Iar printr-o întâmplare, nici Înaltpreasfințitul Mitropolit Nicolae Corneanu nu se afla în Timișoara, era plecat.*

C. T. Arieșan: Așa este și de aici sursa multor zvonuri răutăcioase care l-au vizat și nedrepte, spun eu, pentru că de îndată ce a avut posibilitatea, a devenit un adevărat apologet al valorilor autentice ale Revoluției prin gesturile, prin onestitatea și prin curajul de a face ceea ce alți ierarhi, alți preoți nu au făcut, de a declara și greșelile sale, dar de a face enorm în anii de după aceea pentru a restaura această valoare supremă a culturii autentice pe care am proclamat-o. Deci nu vorbim aici de biserică, nu biserica a condus Revoluția, nu instituția în sine, vorbim, așa cum ziceam, de o religiozitate la nivel arhetipal, de acel *homo religiosus* pe care îl postula Mircea Eliade, și toată teoria lui în fond asta e: nu poți să nu fii om religios, *re-ligo* înseamnă de fapt a lega niște rădăcini, niște legături rupte *illo tempore*, numai că ești camuflat de un munte de profan, trăim în profan, în laic, în viața asta cotidiană, în care în loc de liturghii mergem la meciuri de fotbal, în loc de evenimente sacre ne uităm la telenovele, fiindcă și ele sunt niște mărunte ieșiri din viața profană, banală sunt ieșiri din viața comună, o formă camuflată a sacrului, spunea el.

V. Bogdan: *În acele zile ale Revoluției s-au întâmplat, la doi poli diferiți, la început și la sfârșit, două lucruri care se leagă de o anumită mistică: acele zile absolut călduroase, de primăvară, și, în final, execuția, tocmai în ziua de 25 decembrie a cuplului dictatorial.*

C. T. Arieșan: Așa este, să recunoaștem că dacă vremea ar fi fost altfel, nu puteau să fie zecile de mii de oameni care au umplut Piața Operei. Știm la fel de bine că, eu cel puțin o fac, mă întâlnesc și azi cu savanți din lumea academică, ce spun că nu o să uităm niciodată Crăciunul din 1989 pentru că toți

eram conectați doar la televizoare, am uitat de sărbătoare, am uitat de tot, priveam în direct cum se prăbușește o dictatură și cum este pedepsit în direct, exemplar pentru toată lumea, un dictator autentic. Sunt, așa cum spuneam, și acestea niște mărci, nu le interpretez într-un fel sau altul, dar cu siguranță ele constituie niște semne ale unei participări, hai să spunem, ca în „Dosarele X", la lumea *de dincolo de noi*.

T. Suciu: *Să ne întoarcem însă la primele momente de după Revoluție, la primii ani de după Revoluție când, tot vorbind de prefaceri și așa mai departe, de un timp revoluționar, iată că Înaltpreasfinția Sa Nicolae Corneanu, regretatul Mitropolit, a realizat, de unul singur aproape, o adevărată revoluție spirituală în Banat, aceasta fiind o pildă pentru întreaga țară. Numai pornind de la faptul că s-au retrocedat de îndată bisericile greco-catolice.*

C. T. Arieșan: Erau bisericile construite de greco-catolici, de drept ale lor, dar singura Mitropolie care le-a retrocedat, în câteva zile practic, a fost cea a Banatului. Exemplul Înaltpreasfinției Sale nu a fost urmat de nimeni, și azi sunt procese între anumite comunități ortodoxe și greco-catolice din cauza asta și multe conflicte, de asemenea dumnealui a fost primul și ultimul care a recunoscut colaborarea cu organele de supraveghere ale țării, și-a cerut iertare în mod public pentru asta, nimeni nu a mai făcut-o asemenea lui, iar acestea sunt lucruri care până la urmă au devenit, în opinia mea, merite în viața bisericească de după 1990, dar și revoluția culturală, spirituală pe care el a întreprins-o în aceste locuri este absolut remarcabilă. Vreau să dau doar un exemplu personal ca să înțelegeți structura de adâncime a acestui om formidabil: în 1993 porneam o colecție de studii patristice, similară celei pe care o evocam anterior *Părinți și scriitori bisericești* aici, la Timișoara, se numea *Cum patribus*, adică *Împreună cu Părinții Bisericii*. Între timp sute de mii de exemplare au apărut din cele18 apariții ale deja consacratei colecții, dar prima a fost cea mai grea pentru că și eu eram foarte june, nu aveam experiență în domeniu, nu îmi puteam asuma eu o traducere a unui text fundamental, știam însă că Înaltpreasfințitul tradusese din limbile clasice și îi apăruseră pasaje, de câte 10-15 pagini prin cărțile sale *Patristica mirabilia*, *Studii patristice*, apărute,

repet, înainte de 1990. Și, cu curajul acesta al tinereții și cu sentimentul că mă cunoaște și mă apreciază pentru opțiunea mea de a mă ocupa de Filologia Clasică și de a mă apropia de studiile patristice, am mers într-o bună zi, chiar bună, cu majuscule pentru mine și l-am rugat dacă poate să-mi dea, ca să încep colecția, un text. S-a uitat la mine, cum făcea el cu privirea aceea pătrunzătoare, câteva secunde, m-a scanat aș zice azi, și mi-a zis niște vorbe care mi-au marcat existența: *Ar fi ceva!* S-a urcat în biblioteca lui proverbială, cu mii de volume, de la etaj, a coborât parcă plutind, ținând în mână spre disperarea și uluirea mea, un manuscris de cam două mii de pagini. Era munca lui de adolescență și de tinerețe, era cea mai importantă traducere pe care o făcuse un ierarh de la noi, *Scara raiului*, o carte pe care din păcate o terminase prin 1944-1945, și pe care a preferat să o țină până în 1993 la sertar. Doar părintele Dumitru Stăniloae mai știa de ea, și alți câțiva ierarhi cu care era în relații apropiate, părintele Stăniloae i-o ceruse chiar explicit în anii ’70, când apăruse *Filocalia*, pentru că *Scara raiului* face parte din *Filocalie*, și decât să o traducă el a zis să o ia gata făcută, și a refuzat Mitropolitul Nicolae spunând că nu are timp să o adapteze la anii ’70, fiind făcută în anii ’40. Ei, cu mine a avut și răbdarea și încrederea de a o reface, au fost doi ani în care ne-am întâlnit aproape săptămânal și în care am rescris acea formidabilă traducere pentru 1994, apropo, o carte ajunsă la a XII-a ediție, care a depășit 50.000 de exemplare și este un bestseller, să-i spunem, al literaturii teologico-patristice de la noi.

V. Bogdan: *A trecut, iată, amar de vreme de la Revoluție, o Revoluție care s-a dorit laică, iată că a avut și profunde reverberații în viața spirituală. Sunt acestea reale, s-a întâmplat ceva din acest punct de vedere, al apropierii omului de biserică, de rosturile sale fundamentale?*

C. T. Arieșan: Tot ce înseamnă libertate religioasă, culturală, intelectuală, este un câștig. Cu siguranță Biserica se străduiește să reintre în matca ei, nu ca opresoare, niciodată nu asta a fost funcția ei, de sprijinitoare a vieții omului, deci orientată spre asistența socială. Spitale, cămine pentru bătrâni, școli, instituții, majoritatea bisericilor din România cu asta se ocupă și o fac din ce în ce mai bine, se profesionalizează,

accesează fonduri europene, intră într-un circuit foarte prolific, zic eu. Pe de altă parte, e vorba și de construcțiile mult blamate de unii ale edificiilor de cult: până la urmă sunt deopotrivă și niște valori spirituale și valori culturale, e foarte greu să admiți în Europa, cum zicea și Umberto Eco, ultimul mare enciclopedist dispărut, că nu ai temeiuri creștine, să spui că Europa a venit de niciunde. A apărut cu siguranță din sinteza rădăcinilor greco-latine cu temeiurile creștine, și dădea exemplul foarte amuzant, în ghilimele amuzant, al unui grup de tineri pe care i-a condus la un mare muzeu din Europa și care interpretau toate picturile clasice inspirate de subiecte creștine, prin grila lor și din perspectiva lor, era o pictură ce o reprezenta pe Sfînta Lucia cu ochii pe tavă – o imagine celebră pentru că ea așa a murit, după ce a fost orbită, de aceea este socotită patroana nevăzătorilor din întreaga lume – și spuneau că pare un personaj din *Noaptea morților vii*, deci un film horror cu zombi, iar când l-au văzut pe Sfântul Martin de Tours, celebrul episcop antic ce și-a sfâșiat mantia pentru a acoperi un sărac – o legendă hagiografică franceză care este cunoscută pe toată planeta pentru că este primul sfânt militar din istorie și Martin de Tours este unul din patronii spirituali ai Franței – un flăcău postmodernist a conchis că asta sigur este reprezentarea unei forme reușite de protest împotriva creațiilor vestimentare ale lui Giorgio Armani, fiindcă omul își sfâșie hainele făcute din materiale naturale ca pielea sau blana! Deci, în absența unei perspective măcar culturale, nu neapărat religioase, interpretarea istoriei noastre așa cum o știm devine caducă. Și din perspectiva asta Biserica are ce face, are de găsit oameni adevărați și de crescut oameni adevărați, care să fie educatori potriviți, are de făcut o activitate socială cât mai bogată și, așa cum mă străduiesc și eu prin emisiunile de la TVR Timișoara, *Dialog spiritual* și *Spiritul credinței* și altele, prin transmisiunile de la Radio Trinitas, care este un post național de radio al Patriarhiei, dar cu reală tentă culturală, nu neapărat doar teologică, încerc să refac acea punte mediatoare despre care vă vorbeam în cazul Mitropolitului Nicolae Corneanu și al profesorului său Ioan G. Coman, între cultura reală, între tehnologie, știință și cele sacre. Nu există o prăpastie între ele, este un punct de grație unde ele se întâlnesc, un punct alfa unde energiile sacrului și cele ale științei profunde

fac una. E un moment important din istoria omenirii acum, când laicizarea aceasta uneori chiar forțată, alteori firească ne face să pierdem foarte multe din rădăcinile noastre și foarte multe repere. Eu nu consider, alături de Umberto Eco (și el are aceeași părere) că trebuie să luăm pauză de la cultură, că trebuie să facem *tabula rasa* cu ce a fost până la noi pentru că doar noi inventăm, iarăși, mersul pe jos și săritul în sus și celelalte acțiuni la care omenirea a trudit zeci de mii de ani, dacă nu și mai mult.

V. Bogdan: *Paradoxal, Revoluția a deschis, din acest punct de vedere, un drum spre rădăcini. Un moment foarte important postrevoluționar, care el însuși este un moment revoluționar, este că pentru a-și defini mai bine caracterul ortodox, biserica noastră a acceptat o întâlnire de mare importanță, inimaginabilă înainte, cu cel mai înalt reprezentat al bisericii catolice. Din acest punct de vedere, pentru a încheia într-un fel acest dialog, este cum s-a petrecut și care este perspectiva din acest punct de vedere după această întâlnire?*

C. T. Arieșan: A fost prima țară ortodoxă vizitată de un Suveran Pontif, e drept est-european de origine, Karol Wojtyla, Ioan Paul al II-lea, eminentul papă care a contribuit atât de mult el însuși la căderea comunismului, nu ne dăm seama cât de mult a făcut-o, împreună cu *Solidaritatea* și cu întreaga mișcare spirituală până la urmă care a pornit din Polonia și a devenit apoi socială. Era o butadă prin anii ’70, spun în paranteză, care zicea că în Polonia niciodată nu va birui comunismul, pentru că sunt 18 la sută comuniști, dar sunt 98 la sută catolici. Și până la urmă așa a fost, au reușit să țină sus un steag spiritual genuin, devenind un stindard al întregii Europe de Sud-Est. Eu cred că vizita papală aici a fost un eveniment extraordinar, pentru că aici, cel puțin în Banat cu siguranță, nu se poate gândi decât ecumenic, și acesta este locul de unde trebuie să iradieze lumina către acest domeniu, nu întâmplător candidatura noastră ca și capitală culturală a Europei pentru 2021 are genericul *Luminează pe dinăuntru și împrăștie lumina ta asupra orașului tău*. Sperăm că acest titlu, pe care îl putem dobândi, să ne transforme într-o, iarăși, formă de iradiere pozitivă, așa cum a fost în anii aceia ’89-’90, sper să

regăsim spiritul Timișoarei la care eu nu am renunțat și nu voi renunța niciodată.

T. Suciu: *Claudiu T. Arieșan, te rog să încerci să vorbești despre aspirațiile noastre de libertate, despre lupta românilor, care a început cam de mult, comunismul nefiind acceptat chiar de la început. Ai putea porni de la luptele de partizani, care și aici, în partea asta de țară, au fost dure, dramatice, încheiate cu execuții în masă, o astfel de execuție având loc la marginea Pădurii Verzi în anul 1949.*

C. T. Arieșan: Adevărul este că așa cum sugerezi tu, dragă Titus, există o vocație a libertății pentru poporul român în ciuda proverbelor tragice precum *Capul plecat sabia nu-l taie* și a celorlalte evocate de cei care ne contestă acest drept. Românii au supraviețuit, sunt alte popoare, mai numeroase, care au rămas fără țară pentru totdeauna și au dispărut din istorie. Cum spunea Gheorghe Brătianu: *Noi, poporul român, suntem o enigmă, dar și un miracol istoric*, simplul fapt că, iată, abia ne apropiem de un secol de existență împreună după două milenii în care am stat separați în provincii sau în țărișoare, în cnezate sau în voievodate, ne califică drept popor major al Europei, și drept rasă superioară în ciuda a ceea ce Emil Cioran susținea cu amărăciune: că nu avem destin imperial și nu vom conduce niciodată Europa. Nici nu trebuie să o facem, trebuie să ne conducem pe noi bine, iar asta se poate face doar în condiții de libertate. Obișnuința noastră de a fi ba șerbi ai turcilor, ba vasali ai rușilor, ba slugi ale austro-ungarilor sau habsburgilor ne-au creat niște habitudini nepotrivite de care marii enciclopediști s-au ferit. Asta spunea și Hașdeu, asta spuneau și Eminescu, și Eliade, și Eugen Ionescu, și Brâncuși și toți eroii noștri de anvergură mondială, că nu trebuie să trăim complexați, nu trebuie să avem complexe de popor mic sau de popor subjugat. Iar asta înseamnă în primul rând libertate interioară, atunci când nu te simți inferior nimănui înseamnă că ești doar tu cu tine și cu Dumnezeu, cum se zice, deasupra capului și libertatea asta nu ți-o poate lua nimeni. Ei, dacă reușim să generalizăm acest concept la nivel de societate, lucrurile stau altfel și românii au încercat acest lucru, poate nu cu atât de mare succes ca în Polonia sau Ungaria sau în alte țări, dar să nu uităm că luptele de partizani pe care le evocai au mobilizat

zeci de mii de oameni, nu doar cei implicați ci și cei care i-au protejat, țărani care și-au riscat viețile, care au fost pedepsiți la rândul lor pentru asta, să nu uităm de deportările care, în ciuda cruzimii lor, nu i-au schimbat pe oameni, ei au venit la fel de îndârjiți, să nu uităm de pușcăriile comuniste din care cei care au supraviețuit au ieșit atât de hotărâți încât au fost închiși a doua oară, după ce au fost scoși cândva prin anii '50, i-au băgat înapoi pentru că s-au dovedit implacabili în concepțiile lor. Să nu uităm chiar și de ierarhii bisericilor românești, toate bisericile, care au murit în închisori, toți episcopii greco-catolici, care acum vor fi beatificați, este o cauză de transformare a lor în *Fericiți* de către Vatican, pentru că toți au murit de moarte martirică în închisorile comuniste, au concretizat această vocație a noastră. Mica revoluție din 1956, faptul că atât de repede s-a răspândit vestea evenimentelor din Ungaria, din Budapesta, în România și că zeci de mii, dacă nu sute de mii de tineri români, studenți, muncitori sau afiliați măcar, s-au aliat prin demonstrații, ceea ce era foarte mult atunci, prin atitudine, prin gesturi demonstrative, mulți fiind apoi aruncați în pușcărie, mulți trimiși la Canal, alții penalizați, scoși de la locurile de muncă, apoi Valea Jiului, apoi evenimentele din 1977, când disidența noastră a prins contur prin personaje ca Paul Goma, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, disidențele din țară și dincolo de ea. Iar evenimentele din Brașov, din Iași, din alte orașe au confirmat, încununate toate de Revoluția de la Timișoara, că nu este un fenomen izolat, că există cu adevărat un talent major autohton pentru a apăra libertatea și o vocație a dobândirii ei chiar în condițiile cele mai grave, cum evocam mai înainte, speciale ale României, unde persecuția a fost și politică și social-economică, dar și religioasă.

T. Suciu: *Ți-aș mai pune o întrebare. La noi Revoluția din Decembrie eu zic că ar avea două părți. În 14 decembrie la Iași are loc o încercare de revoluție, dar asta era organizată cu personalitățile din vremea respectivă, Cassian și alții. Ei bine, acolo a fost organizată. Ce putem spune despre revoluția de la Timișoara, noi nu am întâlnit, ai scris și tu, a scris și Vasile, am scris și eu despre ea, dar nu am întâlnit nici măcar acum, la 20 și de ani, persoane care să afirme:* Domle, eu am început revoluția *sau măcar un grup care să afirme:* Dom'le, noi am organizat.

C.T. Arieșan: Am certitudinea, alături de voi, că a fost un fenomen spontan, sugeram și la întrebările lui Vasi Bogdan că a avut chiar și o componentă profund antropologică, sacră, de declanșare a unor energii pe care oamenii nici măcar nu și le cunoșteau sau a unor reacții în fața morții și a extincției fizice pe care nu și le exersaseră înainte, fiind deghizate în formulele acelea celebre: *Vom muri și vom fi liberi!*, *Există Dumnezeu!* și *Nu plecăm acasă, morții nu ne lasă!,* sunt lucruri care nu au fost dictate și nici puse pe hârtie de nimeni, au ieșit din sufletele lor și au fost preluate ca un val, ca acele valuri de pe stadioane care încălzesc atmosfera, așa era toată lumea încălzită și de vremea de afară, miraculoasă, dar și de sentimentul acesta al frățietății, care lipsise cu desăvârșire până atunci, toată lumea ducea o viață dublă, toată lumea încerca să-și păstreze identitatea și valorile ascunse sub obroc, atunci puteau în sfârșit să le scoată la lumină, să le strige din toți rărunchii. Așa cum strigaseră ani la rând sloganuri mincinoase, în care nu credeau, așa acum puteau să strige din adâncul inimii adevărurile pe care le redescopereau, ale lor, ale părinților și bunicilor lor. Într-adevăr, revoluția de la Timișoara a fost spontană, iar eu care am fost la Cluj, pot spune că și acolo, în 20 decembrie, oamenii care au murit au murit tot spontan, au murit din drag de Timișoara, din drag de revoluție, au ieșit în piața mare, la librăria Universității, au făcut un lanț uman și au început să evoce morții Timișoarei, eroii de la Timișoara, și atunci s-a tras în ei. La București la fel, în prima noapte. Ce a urmat după aceea este cu totul altceva, este și manipulare, este și istorie falsificată, este și încercarea de a ascunde exact această izbucnire naturală, populară și genuină și foarte profundă a populației din Timișoara care ea a schimbat cu adevărat istoria României din 1989 încoace.

Dumnezeu ne dăduse binecuvântarea

MIRELA-IOANA BORCHIN,
lingvistă, prozatoare, cadru universitar

Titus Suciu: *Doamna Borchin, acum sunteți cadru universitar. Ce statut aveați, însă, în decembrie 1989?*

Mirela-Ioana Borchin: Eram cadru didactic preuniversitar. Am absolvit facultatea în 1988 cu diplomă de merit, cu media anilor de studiu și a licenței zece. Dar cum marile orașe erau închise… Așa că mi-am început cariera de profesoară de limba română la Deta, făcând naveta ca orice stagiar rebel, care refuza locuința oferită de partid din localitatea în care activa.

Vasile Bogdan: *Cunoșteați, înainte de 16 decembrie, situația politică din țările europene ale blocului comunist – Polonia, Ungaria, Cehoslovacia?...*

M. I. Borchin: Da. Aveam surse de informare (radioul, televiziunea sârbă și cea maghiară) și parteneri de discuție (în familie, în școală) de maximă încredere. În perioada premergătoare izbucnirii Revoluției noastre, bunicul meu, fost învățător pensionar, veteran de război, deportat și deținut politic, asculta zilnic și mai toată ziua radioul, fixat pe un singur post, Europa liberă. Pe de altă parte în cancelarie, mai cu seamă dascălii în vârstă *dezbăteau* veștile ce prevesteau sfârșitul comunismului. Se întrebau doar…*când o să înceapă și la noi* ceea ce auzeam că se întâmpla în Polonia, Cehoslovacia, RDG… Țin minte că, imediat după căderea Zidului Berlinului, l-am auzit pe Bunicu spunând… *ehe, mulți am îngropat eu la viața mea, i-oi îngropa și pe ăștia* – adică pe comuniști. Din fericire a avut satisfacția asta. Valul anticomunist ne-a prins... când ne-a venit și nouă vremea.

T. Suciu: *Credeați cumva, înainte de 15 decembrie 1989, pe atunci fiind foarte tânără – dumneavoastră, colegii de*

generație, că în România avea să se producă un eveniment atât de important, nu oriunde, ci la noi în oraș, în acele zile buletinele de știri din toată lumea, televiziunile de pretutindeni, începându-și, încheiendu-și emisiunile cu situația din Timișoara?

M. I. Borchin: Speram. Fusesem la Iași în ultimul an de studenție și acolo se vorbea de revolte studențești. De Revelion cunoscusem pe cineva din Brașov care ne-a relatat în detaliu cum s-au desfășurat evenimentele din 15 noiembrie 1987; auzisem la *Europa liberă* de „Scrisoarea celor șase", de diverși opozanți... M-am născut în Timișoara și am foarte multe motive să o iubesc. Printre care, la loc de cinste, se află acela că aici a început Revoluția. Sunt atât de mândră de asta, încât îmi dau lacrimile de câte ori, revenind acasă de pe cine știe unde, mi se amintește iar și iar că acesta este orașul în care a izbucnit Revoluția anticomunistă. Forța izvorului este foarte importantă pentru curgerea unui râu, a unui fluviu. Precum Dunărea, în mod natural, fluidul (post)- revoluționar ne leagă de lumea bună... Revoluția din Decembrie, asta ne-a adus: o reașezare în lumea aleasă. A cărei șansă am mai avut-o și am valorificat-o, după puteri, în 1848, în 1918. S-au jertfit tineri pe treptele Catedralei, în întregul oraș – devenit adevărat sanctuar – ne-au îndrumat apoi cei ce ne-au cârmuit, făcând fiecare ce trebuia, pentru ca noi să ajungem acolo unde ne era locul. Buletinele de știri la care vă refereați au arătat, atunci, ca de altfel și de atunci încoace, că această lume se interesează de soarta noastră. Ne merităm unii pe alții, formăm o comunitate de valori, dar și de oameni de nădejde.

V. Bogdan: *Timișoara a fost singură împotriva ceaușismului timp de șapte zile (15-21 decembrie). În restul României se construia, în continuare, viitorul de aur al țării – în Timișoara numărul persoanelor arestate creștea de la o zi la alta, au apărut apoi răniții, victimele. Aveți printre prieteni, printre cunoștințe, persoane în una din situațiile acestea? Întrebarea este justificată. S-a scris mult despre eroii Timișoarei, dar poate că dumneavoastră ne puteți da exemple, nume de eroi mai puțin cunoscuți, sau chiar deloc.*

M. I. Borchin: În acea perioadă, am fost obligată să stau numai în pat, fiindcă urma să nasc. Dar ascultam programul național de radio fără încetare. Eram zguduită, dezamăgită

şi speriată, de felul în care condamnau Revoluția, repetând cuvintele depreciative ale lui Ceaușescu la adresa eroilor noştri, oameni care se confruntau cu aceeaşi sărăcie, cu aceeaşi beznă, cu acelaşi frig, cu aceleaşi neajunsuri – nu intolerabile, ci, categoric, insuportabile. Toți cei ce mă vizitau îmi povesteau de arestați, răniți, morți... Socrul meu – despre fetița şoferului lor, Tako Gabriela; fratele meu – despre drama familiei Bărbat; soacra mea – despre verişorul ei primar Balogh... uciși în stradă, sau în spital, transportați la crematoriul Cenuşa. Mi-am jurat atunci că pe aceştia, ca şi pe cei mulți, unii încă necunoscuți – oameni care poate că nici nu contau pentru familiile lor dar pentru izbânda Revoluției da – îi voi iubi toată viața şi voi scrie despre ei, ceea ce am şi făcut. Am cercetat cazul Revoluției din Decembrie, mi-am stabilit obiective, am căutat adevăruri ascunse, am scris mult despre uriaşul sacrificiu pe care se clădeşte libertatea noastră, insistând asupra faptului că am avut eroi nu doar în victimele de pioasă amintire, ci şi în cei ce au menținut, zi şi noapte, viu spiritul Revoluției în Piața Operei din Timişoara. Şi unora şi altora le sunt profund îndatorată. Între Catedrală şi Operă s-a scris adevărata istorie recentă a României. Acolo s-a manifestat pentru libertatea şi demnitatea noastră, acolo s-a vorbit prima oară, de la balcon, în limba unică a celor ce împărtăşeau idealul de a ieşi la lumină. Pentru aceasta, prin ploaie, fulgere, soare, Dumnezeu ne dăduse binecuvântarea Sa, lăsând să cadă în derizoriu focul armelor şi cunoscutele, criminalele incinerări ale celor 43 de eroi ai Revoluției.

T. Suciu: *Istoricii francezi au făcut următoarea afirmație: revoluția franceză din 1789 s-a încheiat în 1894, odată cu introducerea în Constituție a dreptului la vot al fiecărui cetățean francez. După părerea dumneavostră, acum, în 2016, noi, românii, în ce situație suntem?*

M. I. Borchin: Revoluția franceză a fost un cutremur cu replici multe. În Franța şi în lumea întreagă. Mă bucur că am ajuns să ne raportăm la ea. Aceasta este reperul emancipării noastre, nu *revoluția* din octombrie, pe care o sărbătoream, dintr-o inerție de neînțeles, cu dascălii noştri, în fiecare zi de 7 noiembrie. Acelea erau vremurile. Altele sunt însă cele de acum. Noi am început Revoluția anticomunistă la Timişoara,

în 1989. Şi de atunci suntem pe calea cea bună. Mai alunecăm, ne mai poticnim, ne mai stropşim unii la alţii, dar schimbările întru democratizare sunt corecte, fundamentale şi ferme. Facem uneori paşi mai mici, alteori mai mari (intrarea în NATO, în UE), de cele mai multe ori ni se par prea înceţi, asta pentru că viaţa e cum e, scurtă, şi am vrea să prindem cât mai multe zile bune. Se cade să amintim, însă, şi de realele câştiguri: drepturi, libertăţi, posibilitatea de a călători în Europa, în lume… Suntem împreună în toate faptele importante într-o emoţionantă solidaritate întru binele naţiei, nu am irosit ce am dobândit în acel decembrie însângerat, dar şi luminat, plin de durere dar şi de bucurie, dramatic dar înălţător.

V. Bogdan: *Detractorii autohtoni au decretat: Revoluţia din România este opera serviciilor secrete străine. Care e opinia dumneavoastră vizavi de această afirmaţie?*

M. I. Borchin: Revoluţia din România este opera poporului român. Sprijinită din exterior. La servicii secrete nu mă pricep. A fost însă atunci o politică clar anticomunistă, pro-democratică, în toată Europa. În care ne-am încadrat foarte bine.

T. Suciu: *Se vor împlini, curând, 27 de ani de la tulburătoarele manifestări din decembrie 1989. Ce ne puteţi spune, acum, nu de jertfele românilor, ci de reuşitele, de împlinirile aspiraţiilor pentru care atunci s-a vărsat atâta sânge?*

M. I. Borchin: Îmi pare rău de sângele vărsat pentru renaşterea noastră. Niciodată nu am avut însă o conjunctură mai potrivită pentru a ne bucura de viaţă ca acum, în libertate. Am născut, am crescut, am educat copii, pentru care libertatea nu mai este un ideal, ci un drept. Al lor şi al altora. Un drept ce nu se discută, se respectă, se garantează. Libertatea cuvântului, libertatea de mişcare, libertatea de alegere... Splendidă! Plină de promisiuni.

Mulţi spun că nu e aşa, că suntem mai puţini, că e mai rău acum decât înainte. Că, în aceste condiţii, românii pleacă. Pleacă, dar nu mai fug. Înainte fugeau. Nu voi uita niciodată şirurile de oameni legaţi cu cătuşe fiindcă fuseseră prinşi pe graniţă. Îi vedeam zilnic în gara din Deta, fără să ştiu dacă am voie sau nu să mă uit la ei. Acum românii migrează, cei mai mulţi cu gândul de a se întoarce. De aceea, lucrează pe brânci.

De aceea, trimit bani rudelor şi îşi fac case în ţară. De aceea îşi învaţă copiii româneşte. Marii români sunt mai preţuiţi în România decât oricând, decât oriunde. Bunăoară, unde este mai apreciat Mircea Eliade, despre moartea căruia şuşoteam în studenţia noastră, fără a şti exact ce a scris? Urmele lui aproape că s-au şters în America, ştiinţele umaniste au mai reţinut câteva idei, în lumea întreagă, dar la noi se citeşte din scoarţă în scoarţă, se cercetează, aici se scriu doctorate, articole, cărţi despre activitatea lui ştiinţifică şi literară. Aici, în România, aici se pune cel mai mare preţ pe Mircea Eliade. Ca şi pe Constantin Brâncuşi, George Enescu... Valorile noastre cresc în timp, în matricea lor românească.

Împlinirile? Atâtea câte sunt, au transformat în fapte aspiraţiile revoluţionarilor. În stradă au ieşit reprezentanţii noştri. Cu ei ne-am întâlnit în gânduri, în speranţe, în determinarea de a face orice sacrificiu pentru ca în România pâinea să fie mai bună, aerul mai respirabil şi la propriu şi la figurat pentru noi, pentru părinţii noştri, pentru copiii noştri, dacă vreţi… pentru mândria noastră că suntem români. Altfel spus, Revoluţia Română nu s-a încheiat, este, încă, în desfăşurare. Acum, din fericire, într-o fază paşnică. Ea n-ar fi o realitate dacă nu s-ar defini prin consensul naţional de a aspira la valorile democraţiei, iar felul în care păşim înainte spune mult despre vigoarea poporului român.

Providența a intervenit decis, descifrabil, în istorie

EUGEN DORCESCU,
poet, prozator, eseist, critic literar

Mă încumet să răspund, foarte pe scurt, cum şi cât mă pricep, întrebărilor dumneavoastră, pe care le găsesc neconvenționale, inteligente, doritoare să desluşească trăirea personalizată, intimă chiar, a evenimentelor cruciale din decembrie 1989. Să pună în lumină o experiență existențială, capabilă să salveze individul, să reconfigureze persoana umană şi să relanseze ideea de responsabilitate, a fiecărui ins, față de sine şi față de semeni. Un chestionar, astfel conceput, este foarte încurajator. Cu atât mai mult, cu cât eu nu reprezint pe nimeni şi nu pot vorbi decât în numele meu. De fapt, am dedus că o atare perspectivă aşteptați şi domniile voastre. Încât ne aflăm, principial, şi din prima clipă, într-o perfectă armonie.

Aşadar: În 1993, am publicat un volum de poezii, intitulat *Cronică*, şi hrănit, în substanța lui adâncă, de însuşi epocalul eveniment al Revoluției. Mottoul (p. 7) este extras din „Cartea lui Iov": „Cât aş vrea ca vorbele mele să fie scrise, cât aş vrea să fie săpate pe aramă./ Să fie săpate pe veci, cu un condei de fier şi de plumb, într-o stâncă!" (19, 23-24). Iar dedicația (p. 5) arată astfel: „Soției mele, Olimpia-Octavia, în amintirea acelor nopți pulverizate de rafale din decembrie 1989", autentificată fiind de iscălitura-mi olografă.

Cartea şi cele două texte însoțitoare, evocau, şi evocă, rezumau, şi rezumă, povestea mea (empirică, artistică, reflexivă, afectivă), dar şi implicarea mea în zbuciumul, neliniştea, lacrimile şi speranțele Cetății revoltate. Mărturia

este continuată în *Abaddon*, volum din 1995. Ecourile, însă, se prelungesc până la *Exodul* (2001), şi chiar mai departe.

Tot în 1993, am tipărit prima ediție a Psalmilor în versuri. În anii următori, au apărut *Psalmii în versuri*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, *Ecclesiastul* în versuri, *Pildele* în versuri şi *Rugăciunea Regelui Manase*. Asemenea lucrări, adunate, în 2003, în antologia *Biblice*, este cu neputință să fie inițiate, elaborate şi desăvârşite în doar câțiva ani. Trudeam la alcătuirea lor, luminat de studiul Scripturilor şi al textelor inițiatice, în general, din orice cultură şi de pe orice meridiane, de cel puțin două decenii. Aceste cărți ale *Paradisului meu lăuntric,* cum le-am numit, ar fi fost, în vechiul regim, blocate, zăgăzuite. Acum, când toate acele zăgazuri s-au prăbuşit, ele au comunicat, cu sinceritate, fără opreliști, componenta vădit şi declarat metafizică, atemporală, a scrisului meu. Celelalte, începând cu Cronică, vorbeau despre Timp, despre Istorie, acestea vorbeau despre Eternitate. Cele două dimensiuni se îngemănau în sublimul, în evidența, şi în misterul încleştării.

Contactul cu necuprinsul domeniu duhovnicesc s-a dovedit, întotdeauna, a-mi fi de mare folos. Atunci, în decembrie 1989, aidoma multor concitadini, am fost încredințat că Providența a intervenit, decis, descifrabil, în Istorie. Mi s-a părut că pot şi eu, alături de alții, să citesc semnele (spre exemplu, între altele, teribila ploaie din zorii ce-au încununat acea noapte cruntă) şi să nu am nicio îndoială asupra deznodământului. Cunoscând Scriptura, mi-am amintit de înțeleptul Gamaliel şi de spusele lui (Fapte 5, 38-39): *Şi acum zic vouă: Feriți-vă de oamenii aceştia şi lăsați-i, căci dacă această hotărâre sau lucrul acesta este de la oameni, se va nimici;/ Iar dacă este de la Dumnezeu, nu veți putea să-i nimiciți, ca nu cumva să vă aflați şi luptători împotriva lui Dumnezeu.* Mutatis mutandis, avertismentul lui Gamaliel s-a adeverit.

Nu reneg nimic din tot ce am scris şi publicat până în 1989. Dar, dacă n-ar fi fost acest eroic, şi tragic, şi măreț ’89, eu – ca scriitor şi ca om – nu mi-aş fi dus până la capăt menirea, nu mi-aş fi pus în lucrare, pe de-a-ntregul, darul de har, nu aş fi ajuns să fiu aşa cum m-a vrut Creatorul. Nu aş fi ajuns să fiu

ceea ce am devenit. Opera mea, având o clară factură spirituală încă de la debut, a înflorit deplin, firesc, vital, numai sub cupola libertății neângrădite – libertate a gândului şi a cuvântului. Poate şi fiindcă am vegheat, şi m-am învrednicit să-mi asum corect această neprețuită libertate. Un lirism ce explorează ființa, în aspirația, în calea ei către Ființă, un elan metafizic, precum acela ce-mi animă scrisul, sunt de neconceput în afara Libertății. Citez doar ediția definitivă, ne-varietur, a poeziei mele, Nirvana. Cea mai frumoasă poezie (2015), însoțită de extraordinarul Eseu hermeneutic al Doamnei Mirela-Ioana Borchin, autoarea selecției şi a întregului aparat critic.

Dar, repet, şi întăresc: eu nu reprezint pe nimeni, şi nu îndrăznesc a vorbi, cu smerenia cuvenită, desigur, decât în numele meu.

Săptămâna de singurătate a Timişoarei

MARIAN ODANGIU,
poet, critic literar, eseist, textier

Vasile Bogdan: *Trăim un timp aşa cum este, în care este însă nevoie, ca să înţelegem nişte lucruri, să ne gândim şi la trecut, să ne gândim şi la viitor. Eu propun ca dialogul nostru, trialog de fapt, să-l începem cu ani în urmă, atunci când exista, nu ştiu dacă a fost chiar astfel,* rezistenţă prin cultură. *Cum au fost acei ani, s-a justificat, cultural vorbind, revoluţia ulterioară?*

Marian Odangiu: Fără îndoială, da. Privind în urmă, lucrurile nu sunt chiar atât de simple precum par la prima vedere şi cum, de altminteri, a şi reacţionat societatea românească, cel puţin în primul deceniu-deceniu şi jumătate după evenimentele din 1989: maniheist, intransigent, distructiv-demolator, făcând, adică, *tabula rasa*, cultural vorbind, tot ceea ce s-a întâmplat până în 1989. Senzaţia mea este că ceea ce se petrece acum în cultura românească, în literatura română în special, e o aşezare treptată într-o matcă a normalităţii. Dar o matcă, din păcate, foarte asemănătoare cu ceea ce a fost înainte de 1989. Dar despre asta poate vom vorbi mai încolo...

În legătură cu ceea ce a fost înainte de 1989, s-ar putea face (s-au şi făcut, de altminteri!), tot soiul de clasificări, etapizări, segmentări, de *periodizări:* desigur, în mare, vorbim despre deceniul de după război, puţin extins până prin anii ’60, o epocă supranumită *a proletcultismului* în literatură – *obsedantul deceniu,* cum a fost supranumit. O perioadă - în pofida aparenţelor, a simplificărilor mereu la îndemână – în care lucrurile au fost, totuşi, extrem de nuanţate. Chiar lucram zilele astea la un eseu care încearcă să abordeze cu luciditate ceea ce Dumitru Radu Popescu numea *generaţia desculţă,*

adică generația scriitorilor care au absolvit *Școala de Literatură Mihai Eminescu* și destinul lor ulterior: mulți dintre ei sunt contemporanii noștri, unii au fost participanți activi la Revoluția din Decembrie 1989, numărându-se chiar printre arestați. Cărțile pe care le-au scris și publicat de-a lungul deceniilor următoare au demonstrat că, de fapt, acea generație, proiectată – cu un termen foarte modern – *să implementeze* „noua literatură", nu a fost deloc o generație (excesiv de) flexibilă, umilă. Sigur, cărțile de început, cărțile publicate până prin anii '60-'65, au purtat amprenta proletcultismului, dar ceea ce acești scriitori au publicat ulterior a demonstrat că, în nici un caz, nu au fost *conformiștii* pe care îi credeam. Au trăit și ei, ca și generația care a urmat, vorbesc de generația '60, apoi de generația '70, chiar de generația '80, cea care este a Revoluției din '89, un destin literar oarecum ciudat, aflat *sub vremi*, în sensul că, spuneam, nu a fost o generație umilă, o generație *numai* (și exclusiv!) conformistă, ci, mai degrabă, una *de conexiune*; una care a bătătorit calea apariției noilor generații, '60, '70, '80. Așa cum, generația '60, ca și generația '70, s-a întors către „obsedantul deceniu" și a încercat să definească modul în care românul, individul uman până la urmă, s-a raportat la contextul social și istoric deloc favorabil dezvoltării creativității și a personalității indivizilor, *generația desculță,* ca și generația *obsedantului deceniu,* ca și generația '80, au făcut un lucru absolut fabulos: au sprijinit masiv, mult mai consistent decât se întâmplă în actualitate, supraviețuirea românilor. Românii au supraviețuit prin cultură! Este de domeniul evidenței, cultura, literatura română din aceste decenii au fost *o cultură și o literatură a supraviețuirii*. Cotropiți de lipsuri materiale (vorbesc îndeosebi de deceniul al nouălea, anii 1980-1990, când lucrurile au luat-o razna rău de tot), oamenii au supraviețuit pentru că a existat, ca spațiu de refugiu mental, spiritual, cultural; pentru că a existat, în primul rând, literatura, pentru că a existat teatrul, pentru că au existat artele plastice ale deceniului și deceniilor respective. Pe de altă parte, e un adevăr care a fost miezul unei polemici duse de mine, la începutul anilor '90, cu Laurențiu Ulici, regretatul critic și istoric literar. El susținea atunci că, după 1990, se va întâmpla o veritabilă explozie a literaturii și a culturii române pentru că, zicea el, și susținea asta cu mare

tărie, scriitorii, artiștii în general au scris, au creat foarte mult *pentru sertar*, au pus deoparte operele importante, care nu putea să apară, nu puteau trece nicidecum barierele cenzurii. Am fost foarte rezervat față de o asemenea opinie dintr-un motiv foarte simplu și pentru că eu însumi trăisem experiența: știu și știam că, în general, artiștii, scriitorii în special, au făcut tot ceea ce le-a stat în putință să-și publice cărțile, chiar făcând compromisuri, bucurându-se inclusiv pentru o propoziție, pentru un paragraf pe care reușeau să le treacă de cenzură. Au încercat să depășească – nu fără eforturi – și *autocenzura*, care volens-nolens le *filtra* creativitatea. Au făcut ceea ce, până la urmă, este firesc să facă un scriitor, un artist, un creator, își *trimiteau* opera către public.

Ceea ce a urmat după evenimentele din 1989, este o dovadă: deceniul 1990-2000 este destul de sărac în cărți noi, volumele de sertar nu au mai apărut din banala cauză că, de fapt, ele nici nu au existat ori au fost foarte puține; iar cele care au apărut, nu dau nume ca să nu se supere nimeni, nu erau niște capodopere, estetic vorbind, astfel încât să spui… *da, domnule, uite, marea literatură din epoca Ceaușescu s-a consumat de fapt în sertar*. Prin urmare, repet, realitatea culturală n-a fost atât de simplă, cum pare la prima vedere! Un lucru este însă cert și trebuie subliniat: literatura a contribuit enorm la menținerea unui anume tonus al comunității, a unei anume *stări de ființă* a românilor. Cărțile, aduceți-vă aminte, se vindeau pe sub mână. Au existat capodopere, de la Marin Preda la cine să spun… la Nicolae Breban și George Bălăiță și foarte, foarte mulți alții, majoritatea lor venind sau lansându-se ca scriitori tocmai în obsedantul deceniu. Cărțile lor erau citite, răscitite, se scria intens despre ele, multe au ținut afișul unor controverse extrem de interesante, adesea nu lipsite de influențe *securistice*. Îmi aduc aminte că, de pildă, când a apărut romanul *Bunavestire* a lui Nicolae Breban ‑ pentru că fusesem între puținii care au scris despre acesta – a trebuit să lupt ca să apară cronica. Un comentariu care – deși cartea fusese retrasă – a apărut până la urmă, sigur tăiat, cenzurat etc. Dar a apărut!

Titus Suciu: *Paradoxal, dar aceste cărți se vindeau la pachet cu cărți mai puțin vandabile, și multe dintre ele erau*

operele lui Ceaușescu, deci Ceaușescu pe undeva a proliferat și datorită culturii de atunci.

M. Odangiu: Da, e foarte adevărat, numai că, pentru a pune mâna pe o carte precum *Cel mai bun dintre pământeni*, de pildă, cititorii erau în stare să plătească orice preț, chiar dacă, ah, sigur, nu își permiteau să arunce la coș cărțile celelalte. Dar e de domeniul evidenței că acelea rămâneau necitite! Sigur, se poate reproșa că dincolo de această realitate, care a fost umplută de *cărțile rezistenței* până la urmă, scriitorii, obligați *de* context, sau obligați *în* context, „au comis" și texte consacrate lui Ceaușescu și epocii comuniste, congreselor, aniversărilor oficiale, diferitelor evenimente care se petreceau atunci. Lucru care, pentru mulți, a devenit impardonabil, îndeosebi pentru maniera în care au făcut acest lucru. Unii s-au limitat, cu decență, la texte onorabile. Alții au făcut exces de zel... Eminescu avea o vorbă… *fiecare om trebuie trebuie judecat în marginile adevărului lui*. Cine, îi întreb pe super-contestatarii de acum, cine dintre trăitorii în acea epocă își putea magina că lucrurile vor lua o turnură atât de radicală, ca aceea petrecută în 1989?! Părerea mea este că aproape nimeni, nici măcar aceia dintre bătrânii noștri care continuau să creadă – aidoma celor de la sfârșitul războiului – că vor veni americanii! Nu cred că au existat foarte mulți scriitori, intelectuali, oameni obișnuiți care să creadă că, în istoria României, lucrurile se vor petrece altfel decât s-au petrecut spre mijlocul anilor '60: schimbarea societății românești nu părea posibilă altminteri decât prin dispariția *naturală* a lui Ceaușescu, precum fusese aceea a lui Dej, și înlocuirea lui cu un, dacă vreți, despot luminat. Până la urmă, ceea ce s-a întâmplat după '89 cam asta a și fost! Din păcate! Istoria a luat, totuși, o altă turnură decât ar fi avut-o sub zodia comunismului.

V. Bogdan: *Și a venit acea binecuvântată mișcare de la Timișoara, Revoluția de la Timișoara, pe care tu ai trăit-o cu frenezie, intens, de aceea să te rog să ne vorbești despre experiențele tale din acele zile, de perspectiva unei posibile pagini de literatură trăită paradoxal în timpul unor evenimente.*

M. Odangiu: În legătură cu ceea ce mi s-a întâmplat mie atunci, lucrurile sunt oarecum bizare. Undeva pe la începutul lui septembrie 1989, reușisem să trec peste graniță,

în Iugoslavia, manuscrisul unui eseu care se numea *Alternativa labirintului*. Era un eseu despre poezie și rolul ei, despre relația dintre literatura, poezia românească și poezia românilor de peste graniță, poezia românilor din Serbia, în speță, cu aplicație pe poezia lui Slavko Almăjan. Dar se numea *Alternativa labirintului*. Titlu în sine suspect deoarece pentru noi, românii, pentru bănățeni în special, Iugoslavia de atunci reprezenta *o alternativă* a labirintului bezmetic în care rătăceam! Cumnecum, am trecut peste graniță manuscrisul, el a început să apară în foileton în revista „Lumina". Prin noiembrie, cei de la Novi Sad m-au anunțat că au pregătit cartea pentru publicare și, spre marea mea surprindere, undeva spre sfârșitul lunii, am fost convocat la Securitate, unde am fost întrebat – vă dați seama că mi s-au muiat picioarele! – ce-i cu cartea din Serbia. Eram absolut convins că se va lăsa cu reținere și cu toate cele care erau *la modă* atunci. Spre marea mea surprindere, după vreo două ore de interogatoriu am fost întrebat dacă vreau pașaport, dacă vreau să particip la lansarea cărții. Lucru care s-a și întâmplat. A doua zi m-am întors, mi-am ridicat pașaportul. Pe vremea aceea nu erau telefoane mobile, mailuri, mă rog, cumva am reușit să-i sun pe cei de la Novi Sad. M-am suit în tren, am trecut surprinzător de lejer prin vama românească, astfel încât la începutul lui decembrie 1989, eram la Pancevo și la Novi Sad, bucurându-mă de... bucuria cărții. M-am întors de acolo după vreo șase-șapte zile, deci suntem în săptămâna de dinaintea evenimentelor din decembrie, de la Timișoara, cu o valiză burdușită de cărți în franceză și engleză: erau acolo și Soljenițân, era și Cioran, și Paul Goma, era acolo tot ce găsisem cărți dizidente prin librăriile din Serbia. Mă așteptam ca la frontieră să mi se răscolească bagajele, eram pregătit pentru orice. Nu s-a întâmplat nimic, nici măcar nu m-au întrebat unde am fost, ce am făcut, de ce sunt așa de mari valizele. Sigur, atunci nu am perceput că ceva se întâmplă, dar acum, privind în urmă, gândesc că probabil că au existat foarte multe nuanțe ale acestei, dacă vreți, *expedieri* a mele în Serbia. Avusesem parte, după 1984, când a apărut cartea mea despre *Romanul politic*, de destule șicane, întrebări și cronici incomode din partea celor care ne controlau... La predarea pașaportului chiar am fost întrebat…*cum de n-ai rămas?!*

Întors acasă, am reintrat foarte rapid în viața cotidiană. Trebuie să vă reamintesc că, în vremea lui Ceaușescu, Uniunea Scriitorilor și filialele aveau obligația de a organiza săptămânal cel puțin o acțiune, dacă nu mai multe, de popularizare a cărții, de promovare a literaturii, a culturii etc. Sigur, condițiile erau absolutamente execrabile: mergeam cu scriitori în diferite localități, în diferite locuri din județ și dârdâiam de frig alături de cei 20-30 de localnici convocați de primari; dar se făcea cultură, până la urmă, atmosfera se încălzea, pentru că oamenii erau extrem de interesați de ceea ce se întâmplă în literatură, în viața lor. La foarte multe dintre aceste întâlniri chiar se sărea calul și, în vizitele pe care ofițerul de securitate care răspundea de revistă și de scriitori, ni le făcea aproape săptămânal, mi se puneau tot felul de întrebări: dacă e adevărat că scriitorul X a zis aia și că scriitorul Y a zis ailaltă. Evident, de fiecare dată foloseam aceeași retorică: *Acum ce impact poate avea ce spun scriitorii când o iau razna?! Hai, trecem, oricum nu erau în sală decât 10-15 oameni…* ziceam eu, *așa că efectul nu are nici o relevanță, nu are nicio valoare*: Întors de la Novi Sad am plecat, în 15 decembrie, într-o astfel de acțiune, la Băile Herculane, și m-am întors în 17. Surprinzător, trenul a fost oprit pe viaductul de dinainte de Gara de Nord, deși nu era o chestie ieșită din comun pentru că se mai întâmplase în multele mele deplasări din care veneam pe aceeași linie de tren. Pentru mine era foarte bine, pentru că locuiam nu departe de acest viaduct. Prin urmare am coborât din tren și am constatat un lucru șocant: bulevardele, străzile din zonă erau extrem de bine luminate, absolut toate lămpile publice erau aprinse. Ceea ce părea de-a dreptul ireal: aduceți-vă aminte că bezna de pe străzi era o regulă: după lăsarea întunericului nu vedeai la trei pași... Acum, toate lămpile publice erau aprinse, iar străzile erau absolutamente pustii. Asta se întâmpla duminică seara, în 17 decembrie. Când am ajuns în apropierea blocului, am auzit cele dintâi răpăituri de pistol mitralieră. În prima clipă, nu mi-am dat seama ce se întâmplă, deși făcusem armata și cunoșteam, îmi era întipărit în creier sunetul, zgomotul respectiv. Dezorientat, m-am gândit, chiar cu un oarecare amuzament, că românii au furat startul la Crăciun și aruncă cu petarde, cu focuri de artificii. Dar când am ajuns aproape de casă, am realizat că e ceva ciudat, că prea

seamănă a... pistol mitralieră. Am intrat în casă, soția mea, însărcinată, aproape de luna a noua, era extrem de speriată, cu geamurile camuflate cu tot felul de pături, de plapume. A fost un moment terifiant, ea mi-a spus foarte speriată: *se întâmplă ceva foarte grav, e dezastru, se trage în oameni*. Nu îmi venea să cred, mi se părea neverosimil; nimic nu funcționa, telefoanele erau blocate.

A doua zi, pe 18 de dimineață, lucrurile aveau să se limpezească oarecum. Sigur, atunci nu puteam afla foarte multe lucruri pentru că nu existau mijloace de comunicare, era foarte greu, *funcționam* mai rău ca în epoca primitivă, mizând doar pe folclor: toate știrile și informațiile circulau din gură în gură. Și atunci, în 18 (întâmplarea făcea că biroul meu era peste drum de locuință, la sediul din Calea Bogdăneștilor), când am ajuns la birou, dimineața pe la opt, opt și jumătate, m-a sunat Anghel Dumbrăveanu, secretarul Filialei, care m-a convocat de urgență la redacția revistei „Orizont" ce se găsea, ca și acum, în Piața Sfântul Gheorghe. Cum tramvaiele circulau foarte rar, am pornit voinicește pe jos. Când am ajuns la intersecția Bogdăneștilor cu Circumvalațiunii, am dat peste un prim lanț de soldați, de soldați cu puști mitralieră, cu pistoale mitralieră pe umăr. Al doilea cordon era în Piața 700, la intersecția cu strada 1 Mai cum se numea atunci. Acolo, era chiar un cuib de mitralieră, instalat chiar pe colțul Bastionului. De astă dată chiar m-am cutremurat. Un tânăr locotenent, îl văd și acum, a venit spre mine extrem de încruntat, m-a legitimat și m-a întrebat unde merg, ce caut acolo; i-am explicat că mergeam spre redacție. Sigur, *cu-al meu aspect făcea să mor/ căci tuturor păream suspect*, vorba lui Bacovia, pentru că aveam părul foarte lung, iar în epocă acest lucru era un semn de rău augur… Dar avusesem șansa că un om minunat, care era și poet și care lucra în Miliție, mă ajutase să-mi fac un buletin în fotografia căruia eram cu plete, astfel încât nu am mai avut nicio problemă din partea celor care mă opriseră. Locotenentul cu pricina mi-a spus să mă întorc din drum, pentru că în Timișoara sunt huligani și e dezastru. I-am explicat că trebuie să ajung neapărat la redacție, am traversat Piața Libertății, care arăta destul de dramatic, plină de militari și tehnică de luptă. Am ajuns, în sfârșit, la sediu: redacția era în fierbere. Era o agitație teribilă.

Toți vorbeau deodată, nimeni nu asculta! Am fost convocați imediat într-o ședință în care ni s-a explicat de către președinta Comitetului de Cultură și Educație Socialistă că, urgent, fiecare dintre noi trebuie să producem un text în care să condamnăm huliganii care au acționat în Timișoara. Sigur, în redacție am aflat că s-a tras în oameni, că există mulți morți, foarte mulți răniți. De altminteri, când m-am întors spre sediul din Calea Bogdăneștilor, lucrurile arătau cumplit: chioșcuri de ziare arse, magazine sparte, distruse de incendiu. Am făcut o traversare prin centrul orașului (pe Corso): erau foarte mulți oameni adunați în grupuri și, la fel, foarte multe magazine devastate. În după-amiaza de 18 decembrie, domnul Dumbrăveanu a venit acolo, pe Bogdăneștilor, și am avut o foarte lungă discuție în care dumnealui spunea: *Domnule, trebuie să scriem împotriva huliganilor.* I-am explicat că, din punctul meu de vedere, felul în care arată orașul nu e în favoarea ideii că doar o mână de vandali a spart și a distrus într-o asemenea măsură centrul... Distrugerile aveau o amploare mult prea mare față de afimația că un grup de huligani, câți să fi fost, 10-20-30?, a devastat Timișoara. Era imposibil! Am mai adăugat că eu personal nu pot să scriu pentru că nu cred în varianta oficială, că nu am suficiente informații clare. Mă rog, toată povestea cu scrisul a rămas, atunci, în coadă de pește. A doua zi, sigur, lucrurile s-au repetat, dar în Piața Operei era o nebunie, erau mii de oameni. Am mers, am stat nu știu dacă o jumătate de oră acolo, pe urmă m-am întors la redacție, s-a insistat în continuare asupra ideii de a se scrie despre huliganii din Timișoara. De aici încolo, totul s-a amestecat, s-a învolburat. Cert este că, pe 20 dimineața, poetul Anghel Dumbrăveanu, care și-a finalizat articolul despre huliganii din Timișoara acolo, la sediul din Calea Bogdăneștilor, m-a trimis la redacția „Drapelului Roșu" să-i duc acest articol, ce urma să apară în ziar. Pe drum, cordoanele de soldați s-au înmulțit, la un moment dat, în Piața Libertății, au apărut blindate, tancuri și transportoare. La fel, în fața Continentalului. Cu chiu, cu vai am reușit să ajung în fața redacției ziarului. Era în 20 decembrie, ziua în care a fost declanșată greva generală și în care Timișoara a fost proclamată oraș *liber de comunism*. Am ajuns deci la „Drapelul Roșu": în fața redacției, în stradă, erau toți redactorii, în frunte cu redactorul

șef Teodor Bulza. Acesta m-a prins foarte violent de braț, a tras o înjurătură zdravănă și m-a trimis acasă spunându-mi că e dezastru ce se întâmplă, că nu-l mai interesează nimic, să stau liniștit, să nu mai ies din casă, dacă țin la familie și la copii. M-am dus din nou în Piața Operei, am zăbovit vreo 30-40 de minute. Era atât de multă lume încât era greu să intri în zonă, astfel că m-am oprit undeva în dreptul hotelului Timișoara.

În seara aceea, la o oră destul de târzie, a apărut în ușa apartamentului nostru prietenul meu de o viață, compozitorul Ilie Stepan. Era extraordinar de speriat, fusese în Piața Operei, a stat mai mult acolo. *Măi, am cântat din balconul Operei, Hora Unirii și Deșteaptă-te române, sunt terminat, nu știu dacă m-a urmărit cineva sau nu*... În naivitatea mea de atunci i-am zis… *stai liniștit aici la mine, nevastă-mea este însărcinată, am doi copii mititei, orice se întâmplă nu cred că vor îndrăzni să ne facă ceva*. A urmat o noapte cruntă pentru că, între timp, locuitorii s-au organizat: trebuia să facem pază pe scara blocului; din oră în oră se schimba garda, ca să zic așa. Pe la ora două, Ilie m-a însoțit, ca să-mi țină de urât. A fost un moment de teroare, pentru că cel pe care îl schimbam era un bătrânel de aproape 80 de ani, care avea o lanternă cu culori, cu verde și roșu, care probabil era defectă: lumina intermitent. Când am făcut schimbul, am avut senzația că acela semnalizează, încearcă să comunice cu cineva din afara blocului...

Cum nimeni nu putea dormi, cu toții eram agitați, panicați, suspicioși, gata să reacționăm imprevizibil... Ilie mi-a spus la un moment dat… *Cred că este un moment de istorie, eu am în minte câteva sunete pe cuvântul Timișoara*... Mi s-a părut bizar, mă rog, foarte multe dintre piesele scrise împreună pe muzica și ritmurile compuse de el, s-au născut în formula asta, adică se pleca de la un corpus inițial, de la o temă foarte vagă la început... A venit și 21 decembrie, am văzut împreună la televizor mitingul de la București, eram convins că acela va fi sfârșitul. Între timp, sigur, auzisem zvonuri despre ordinul de a fi bombardată Timișoara. A fost îngrozitor. Dar s-a întâmplat minunea, în ziua următoare am văzut elicopterul decolând. Era aproape clar că s-a terminat! Am mers în Piața Operei, toți erau cuprinși de entuziasm, am trecut pe la redacția „Orizont", apoi am mers la Poligrafie. În drum, pe neașteptate, a început

să se tragă. Nu știu dacă se trăgea în noi, care eram trecători, sau erau simulatoare: tirul de pistol mitralieră are, totuși, efecte catastrofale! Dar nu se spărgea niciun geam, nu se distrugea nimic, doar zgomotul acela absolut sinistru. În Tipografie, se culegea revista „Orizont". Totul era militarizat, a fost impresionant; soldații aceia, pe care îi recunoscusem ca figură emblematică. Nu cu mult în urmă, în timp ce traversam Piața Libertății, un soldat mi-a pus pistolul mitralieră în piept și mi-a spus cu o voce care se voia energică și în forță, dar care, evident, era o voce terorizată, o voce înspăimântată: *Nu aveți voie*. Era un puști, nu avea mai mult de 19-20 de ani, tremura tot. Ei bine, imaginea aceea a soldatului, a inocentului căruia i s-a dat un ordin pe care trebuia să-l execute fără a înțelege ceva din tot ce se petrecea în jurul lui și cu el, mi-a rămas adânc întipărită în minte. Privind în urmă la lucrurile astea, mi-am amintit că tocmai se schimbaseră contingentele, că foarte mulți dintre soldații scoși în stradă erau proaspăt recruți, erau niște copii care probabil nici nu trecuseră de prima ședință de tragere. Ori tocmai lor li se dăduse muniție de război! Numai cine a trecut prin experiența armatei poate conștientiza senzația de forță pe care ți-o dă o armă cu cartușe de război! Probabil că așa se explică foarte multe dintre nenorocirile care s-au petrecut atunci. Dar asta este o altă poveste.

Ca să mă întorc, ca să ne apropiem de finalul răspunsului la întrebarea ta, ideea piesei „Timișoara" s-a născut, deci, în noaptea de 20 decembrie. Ilie Stepan a rămas la mine pentru că aveam, repet, în naivitatea noastră, iluzia că soția mea fiind însărcinată poate salva lucrurile! În zilele care au urmat Ilie Stepan a reușit să *construiască* linia melodică, sunetele pe care le avea în minte erau leitmotivul *Timișoara, Timișoara, Timișoara*. Se cunoaște piesa... În 26 decembrie, a început să emită Televiziunea Liberă, care se instalase la Casa Tineretului, acolo unde Pro Musica își avea sala de repetiție. La finalul lunii decembrie, era deja în lucru o primă variantă a piesei *Timișoara*, absolut superbă. Mi-am făcut o schiță, am și scris o primă variantă de text. Imediat după Revelion am încercat această variantă, care, însă… *nu se lipea*. După câteva zile, piesa s-a *așezat* muzical și s-a petrecut un moment de trăire uluitoare: am așternut textul, așa cum este cunoscut acum, pe

o bucățică de carton, în mai puțin de cincisprezece minute. A fost ca un miracol, așa cum l-am scris atunci pe bucățica aceea de carton pe care, din păcate, nu o mai am. Dar textul așa cum l-am scris, în câteva minute, așa a rămas și a devenit ceea ce este acum *Imnul Timișoarei*, cu întreaga lui încărcătură emoțională și simbolistică: referința la cele două zile, 16 și 17 decembrie decisive (în 17, lucru despre care nimeni nu a pomenit vreodată, *Duminica Mare* se celebra, în calendarul religios, *Duminica Sfinților Strămoși*, partea *recitato*, care transfigura sloganurile străzii ș.a.m.d.

T. Suciu: *Există ceva ce nu este clar în mintea oamenilor, în mintea timișorenilor, în mintea tuturor românilor. Primul gest de revoluție din 1989, ne referim numi la 1989, l-au încercat ieșenii, pentru 14. Acolo chiar a fost organizată această manifestare, fiecare manifestare condusă de Pruteanu, de Cassian, și această manifestare a fost organizată în felul următor: un ins, ca să nu se cunoască cei de dinainte, trebuia să anunțe alți trei inși ca să fie în ziua de 14 acolo, fiecare din aceștia trei alți trei inși și așa mai departe, deci în progresie geometrică. Securitatea a prins de veste și nu s-a mai întâmplat nimic. La noi, nu a umblat nimeni, nu a fost organizat nimic. În 15 au fost acolo, mă rog, aici este o explicație, nu cea pe care a dat-o pastorul Tökes și adepții lui, și în 16, efectiv, au pornit din inițiative care erau ale oamenilor, trebuie să ne amintim cum s-a întâmplat. Din momentul în care Tökes a refuzat mereu, mereu să iasă, să spună ceva, nu trebuia să conducă, trebuia doar să spună… eu nu pot merge cu voi dar voi puteți merge, faceți așa… măcar să îndrume, nu, el a spus mereu așa… plecați că am probleme, soția trebuie să nască, numai rău îmi faceți. Și oamenii au plecat, s-au stabilit în Piața Maria. În Piața Maria treaba este formidabilă, nu știau ce să facă oamenii, scandau, scandau, scandau. Ei bine, patru dintre persoanele pe care noi le cunoaștem, erau la restaurantul Cina. Era o zi frumoasă, acel decembrie a fost dăruit de la Dumnezeu pentru noi, că dacă era ploaie, vânt, zăpadă… Și cum spun, la o masă erau patru inși, când au auzit la un moment dat ceva, un vuiet, care venea de undeva. Ceilalți nu știau ce se întâmplă, unul dintre ei știa… A, zice, și ieri au fost acolo niște oameni, poate tot ei sunt… Da, hai atunci să mergem la Maria… Au ajuns și, după câteva momente s-a întâmplat ceva absolut deosebit. Gestul*

este al lui… În acel grup se găseau poetul Ion Monoran și Daniel Zăgănescu. Ion Monoran a simțit, nu știu, a intuit ceea ce ar trebui să se facă și a oprit un tramvai. S-a pus în fața primului tramvai, tramvaiul s-a oprit, oamenii, și nedumeriți și curioși au început să coboare, celelalte tramvaie nu și-au putut continua traseul, oamenii au coborât și din acestea, adică numărul persoanelor din zonă creștea cu fiecare tramvai ce trecea prin stația Sfînta Maria. Deci tramvai oprit de Ion Monoran, cuvânt - Daniel Zăgănescu! Ce a făcut acesta din urmă? Un gest neașteptat-necesar, nebunesc-eroic, incredibil- magnific. A urcat pe scările primului tramvai și a zis… Mă numesc Daniel Zăgănescu, nu mi-e frică de Securitate, vă rog scandați cu mine ***Jos Ceaușescu!*** *A fost un moment de derută, firește, dar după aceea. Acesta a fost* ***începutul!*** *Începutul* ***revoltei****! Pentru ceea ce s-a întâmplat pînă atunci în zonă, cuvintele potrivite sunt:* ***derută, compasiune, interiorizări, răbufniri, spaimă, dezamăgiri, abandon.*** *Laszlo Tokes s-a plâns că va fi evacuat, o mână de enoriași maghiari s-au postat sub fereastra locuinței lui, acestora li s-au alăturat baptiștii bisericii din apropiere stând acolo oamenii se gîndeau la probleme lor, zahăr, pâine, apă caldă, căldură… și de ici, de acolo, cîte o voce:* ***vrem căldură, vrem apă caldă.*** *Pastorul s-a speriat și le-a cerut oamenilor să părăsească locul… după ce acesta a revenit de mai mult ori cu același cuvinte oamenii chiar au plecat din fața locuinței lui regrupîndu-se în intersecția din Piața Sfînta Maria! Ce se poate spune în conssecință?* ***Lui László Tökes nu i se poate acorda nici măcar statutul de participant la revolta timișorenilor, cu atît mai puțin aceea de revoluționar!*** *Pentru ce s-a întâmplat în Timișoara, putem folosi cuvântul revoluție începând cu data de 20 decembrie, or la această dată unde era* ***László Tökes****? La Mineu,* ***mutat disciplinar nu de vreo instanță comunistă, ci de ierarhii lui bisericești!***

Un om face ceea ce dorește, pentru ca un grup de oameni să facă ceva e nevoie de un coordonator, un ins cu idei, un conducător. Mulțimea are capacitatea de a-și găsi conducătorul în ea însăși, aceștia putuând fi de o mai restrânsă ori o mai consistentă prestanță. Cei care au scandat prima dată sloganurile vrem pâine, vrem apă caldă fac parte din prima categorie. Erau în mulțime, erau înconjurați de oameni dar se gândeau la necazurile lor și, la un moment dat, se vor fi trezit

rostind cuvintele acelea cu voce tare. Reacția de moment? Se va fi uitat în jur speriat, liniștindu-se doar după ce, de ici, de colo, voci ce rosteau aceleași cuvinte. Dacă revenim la noțiunea de conducător, lor le putem spune ***conducători de moment****. De atît au fost în stare, să scandeze acele sintagme, nimeni neputând precizeza însă cine a formulat pentru prima dată o astfel de lozincă. Ei sunt, dacă vreți, echivalentul* ***eroilor necunoscuți*** *din timpul confruntărilor armate. Daniel Zăgănescu, Sorin Oprea sunt conducători de mai largă respirație cu toate astea de durată limitată, de conducători în adevăratul sens al cuvântului putând să vorbim doar din 20 decembrie cînd, prin prestațiile în fața organelor de partid, prin prezentarea doleanțelor timișorenilor, Lorin Fortuna, Claudiu Iordache, Patre Petrișor, Ioan Savu, Nicolae Bădilescu, Ilie Stepan… Ei bine, ceea ce te rog e să faci o prezentare, în paralel, a situației din Iași și Timișoara. Pentru Iași, care e la doi pași de Uniunea Sovietică, unii comentatori – o să-i numesc imediat – nu spun nimic despre rolul KGB-ului în ceea ce s-a întîmplat acolo în 14 decembrie, dar pentru Timișoara Alex. Stoenescu și Ion Cristoiu sunt categorici: revoluția din Timișoara e opera serviciilor secrete sovietice.*

M. Odangiu: Sigur că lucrurile sunt foarte complicate. Pentru mine există însă câteva certitudini. Una dintre acestea este ceea ce eu am numit **Săptămâna de singurătate** a Timișoarei. Timișoara a fost singură! Unică! Ceea ce s-a întâmplat la Timișoara a fost o revoltă spontană de anvergură, nu știu dacă neapărat legată de pastorul Tökes. Aceea a fost ocazia și nu cauza, cred eu. Nu există niște dovezi clare a implicării agenturilor străine, a unor forțe din afară, drept care sunt convins că lucrurile trebuie privite mai ales așa cum au fost ele trăite. Chiar sunt foarte reticent vizavi de ideea rolului lui László Tökes în declanșarea Revoluției. Nu cred că a fost atât de important. Sigur, nu am fost acolo, dar știu de la oamenii care au fost acolo. Cunosc acele apeluri *pacifiste* despre care vorbeai, apeluri repetate ca oamenii să plece acasă. Pe de altă parte, stând strâmb și judecând drept, eu sunt absolut convins că a existat o complicitate, chiar dacă nu una formalizată, a Securității și a Miliției locale. În ce sens? Am certitudinea că, pentru organele de represiune de atunci, la forța pe care o aveau, cel puțin prezumtiv, nu ar fi fost nici o problemă să evacueze,

chiar luându-i pe sus, pe cei 15, 20, 30 de enoriași din fața casei pastorului. Logic vorbind, a existat, dacă nu complicitate, măcar o stare de confuzie, de ezitare în luarea deciziilor, de surpriză și derută totală; o reacție extrem de întârziată și de neaplicată la ceea ce se întâmpla în realitate a organelor de represiune. După cum, repet, a existat fie o complicitate, dacă vreți involuntară, fie o complicitate voluntară, fie o lipsă de profesionalism. Nu cred că era o mare problemă pentru organele de represiune să identifice imediat pe cei care au spart o vitrină sau pe cei care au dat foc într-un loc sau altul! Repet, eu am foarte puternică în memorie imaginea aceasta a centrului Timișoarei total devastat din 18 decembrie, a chioșcurilor de ziare arse, a magazinelor distruse pe un areal atât de mare cât vizualizasem eu cel puțin, de la Calea Bogdăneștilor, Continentalul, Piața Sfântul Gheorghe, Piața Libertății, Piața Operei, Piața Maria. Distrugerile erau de mari proporții! Cred profund în această spontaneitate a revoltei de la Timișoara. E posibil să fi fost implicați și inși *curajoși*, adică tot felul de agenți sub acoperire deși, repet, nu există, și mă îndoiesc că, dacă nu au apărut până acum, vor mai apărea dovezi în acest sens, spre a demonstra că Timișoara era plină de agenți maghiari, americani, ruși etc. Toată poveștile cu venitul turiștilor, al căror număr a crescut la două sute nu știu câte mii de ruși, sunt invenții! Cel puțin pentru Timișoara! Poate că în restul țării vor fi fost... Dar noi, cei de aici, am trăit cu intensitate și autenticitate acele momente, acea *săptămână de singurătate*. Pot spune răspicat acest lucru pentru că am avut foarte mulți prieteni, cunoștințe, vecini care s-au implicat și care au trăit ca și mine, deși, evident, că am fost doar unul dintre cei mulți. În nici un caz nu mă socot un participant la Revoluție: dar am trăit-o intens, odată cu cei o sută-o sută cincizeci de mii de oameni care erau pe străzile orașului.

T. Suciu: *Apropo de implicarea agenturilor străine, cum zicea cineva, trebuie să ne amintim declarația lui Milton Bearden, pe atunci responsabilul CIA pe Europa. Oficialul american a precizat că serviciile americane nu au nici un fel de amestec în ceea ce s-a întâmplat în România. Afirmația este perfect credibilă. Regimul comunist a fost dat peste cap nu doar în România. De fapt noi eram printre ultimii. Să nu uităm că până la noi comunismul s-a prăbușit în Germania,*

Cehoslovacia, Ungaria, ba chiar și în Rusia. După aceea aș accentua o observație pe care deja ai făcut-o. Trebuie să știm că la vremea respectivă Securitatea, chiar și armata, nu mai era dominată de niște dobitoci. Pentru mine, de fapt pentru noi toți, doi ofițeri din Timișoara sunt eroi ai momentelor de atunci. Viorel Oancea a urcat în tribună și a asigurat mulțimea că armata era cu noi, Eugen Gheorghioiu a refuzat să conducă, în 17 decembrie, detașamentul ce trebuia, prin marșul în oraș, să bage spaima în timișoreni. Există o formulare celebră, numai că celebritatea ei este falsă: ordinul se execută, nu se discută. Nu, un ordin nu trebuie respectat doar pentru că e ordin. El trebuie să respecte Constituția și regulamentul militar. Dacă nu le respectă, nu trebuie executat.

M. Odangiu: Așa e. Aduceți-vă aminte, că după 1980 exista, inclusiv în organizațiile de partid, cutuma de a alege în frunte pe aceia care ne puteau reprezenta, astfel încât să avem un cuvânt de spus. Până la ce nivel, e o altă poveste... Lucrurile la fel s-au petrecut și în Securitate: de altminteri îmi aduc aminte că, la terminarea liceului, în clasa a XII-a, la Loga, eram vreo zece clase paralele, dar fiecare clasă avea fruntașul sau fruntașii ei. Fruntașii aceștia, între care și eu, au fost convocați spre finalul anului școlar, în biroul directorului, unde un colonel de Securitate a stat îndelung de vorbă cu noi ispitindu-ne ca, după bacalaureat, fiind elevi merituoși, să urmăm o carieră, să facem facultăți de profil activând și ca ofițeri de Securitate. Bine sfătuit de părinți, eu am refuzat. Alți colegi au acceptat. M-am întâlnit cu ei și înainte și după Revoluție. Fuseseră elevi eminenți, elevi olimpici, cu rezultate extraordinare care intraseră în structurile Securității. Deci absolut de acord cu tine că suntem departe de ceea ce era în anii ’50! Cred cu atât mai mult în această complicitate voluntară sau involuntară a serviciilor de forță cu ceea ce s-a întâmplat în Timișoara. Tatăl meu era ofițer activ, prin urmare, prin el, am stat de vorbă cu mulți militari care, de la comandanți de plutoane până la ofițeri importanți, mi-au confirmat supozițiile. L-am cunoscut inclusiv pe generalul Gheorghioiu, a cărui soție, întâmplător, mi-a fost colegă de catedră, și deci îl știam foarte bine: era un om absolut minunat, un tip de o integritate desăvârșită. De la el și de la alții am aflat despre refuzul unor lideri de a executa

ordine aflate în contradicție cu regulamentele militare. Pentru acești ofițeri din noile generații, povestea cu *ordinul se execută nu se discută* nu mai era funcțională!

T. Suciu: *Câteva vorbe despre alți doi ofițeri de rang înalt, Chițac și Gușe. Chițac e descreieratul care, în 17 decembrie, comanda gruparea militară din fața Catedralei, din cauza ordiului său fiind atunci împușcați cinci tineri; Gușe e generalul care, în 20 decembrie, a dat ordin militarilor din Piața Operei, din fața acesteia, să se retragă în cazarmă.*

M. Odangiu: Sigur, e foarte greu, repet formula lui Eminescu… *totul trebuie privit în marginile adevărului* unui anume timp. Starea de confuzie, starea de derută, starea de neînțelegere, starea de *delay*, cum zic americanii, de întârziere a înțelegerii foarte rapide a ceea ce se întâmplă, starea de impredictibilitate dominau! Mă număr printre aceia care și atunci când am văzut mitingul de la București aveam foarte mari îndoieli că în România se va întâmpla o schimbare radicală. Ceea ce, din fericire, s-a întâmplat. Eu cred că *degenerarea* ideii de Revoluție pornită de la Timișoara a început, de fapt, în ziua de 21 decembie. Atunci când Timișoara și-a închieat *săptămâna de singurătate*... Orașul a intrat în *anii de singurătate*, iarăși cu o metaforă, pentru că ceea ce s-a petrecut după super-entuziasmul național ianuarie-februarie 1990, ceea ce se întâmplă și acum, este, pentru mine, foarte greu de înțeles. Reacțiile acestea se propagă până jos de tot. Una a fost, de pildă, atitudinea prietenilor mei din București față de mine, timișoreanul, în ianuarie 1990, și alta acum: una ce tinde către un fel de minimalizare, de ignorare. Apropo de evenimentul cu *Timișoara - Capitală culturală europeană*: până la un soi de… *hai, măi, lăsați-mă voi, bănățenii, că nu aveți nimic cu cultura!…* Îmi aduc aminte că, în 10 ianuarie 1990, am dus la București dosarele celor cărora li se refuzase primirea în Uniunea Scriitorilor de vreo 15 ani. Deci, în 10 ianuarie 1990, m-am dat jos din tren cu niște bagaje enorme, ca să merg la Uniunea Scriitorilor. Felul în care m-au primit funcționarii Uniunii a fost copleșitor: am fost plimbat ca un veritabil trofeu. *Marian e de la Timișoara!* se lăudau toți, fiind îmbrățișat cu multă căldură, pe stradă inclusiv. Acum e cu totul altfel când vine vorba despre Timișoara...

T. Suciu: *Mi-a plăcut formulare ta… o săptămână de zile am fost singuri împotriva lui Ceaușescu. Și eu am folosit pentru urbea noastră, sedus de o anumită expresie, sintagma* ***Comuna din Timișoara****. Timp de o săptămână de zile am fost singuri împotriva lui Ceaușescu, în restul țării se construia socialismul, nu se știa nimic despre crimele de aici. Nu știau nimic deși aveam 978 de arestați, 373 de răniți, 93 de morți…*

M. Odangiu: Da, așa este. Eu cred că această ***săptămână de singurătate*** este singurul segment absolut autentic din tot ceea ce a însemnat Revoluția Română. Ceea ce a urmat *după* ține foarte mult de dialectica evoluției (o să vi se pară ciudat!)... societății socialiste. În România, s-a întâmplat ceea ce s-ar fi întâmplat, probabil, și dacă Ceaușescu dispărea pe cale naturală: el a fost înlocuit de un *despot luminat*, care, iarăși probabil, a făcut ceea ce ar fi făcut și urmașul lui Ceaușescu. A urmat o epocă de *liberalizare*, mai permisivă, mai relaxată. Sigur că de această dată *liberalizarea* a mers până în profunzimile societății. Dar ea s-a petrecut așa cum s-a petrecut, adică, în aproape trei decenii a fost pusă la pământ o țară care nu era deloc o țară săracă. România a fost și este o țară care putea rămâne mult și bine... socialistă, prin niște gesturi extrem de simple: nu mai avea datorii, zice-se că depozitele erau pline de alimente etc. Dacă Ceaușescu ar fi avut intuiția măcar, mintea de a rezolva problemele absolut imediate ale românilor, de la căldură, la chestiile de necesitate imediată, *mămăliga nu ar fi explodat*...

V. Bogdan: *Venind acum în actualitate, faptul că am fost desemnați* Capitală Culturală Europeană *mi se parte act de justiție, într-un fel oarecare act recuperator. Timișoarei i s-a acordat, în sfârșit, după 26 de ani, o adevărată recunoaștere.*

M. Odangiu: Da, și este minunat că această justiție e aproape divină, că ea nu aparține românilor... Dincolo de faptul că este acel moment 0 al Revoluției, dincolo de *săptămâna ei de singurătate* despre care s-ar putea scrie sute de cărți pentru că a fost un fenomen complex și teribil, Timișoara are câteva atribute fără egal: toleranța, bunul simț, echilibrul, multiculturalitatea, starea de acceptanță a Celuilalt, indiferent de etnia și credința lui. Capitala culturală europeană 2021 este o competiție de proiecte. Echipa timișoreană a fost super-performantă, merită toate felicitările! Succesul aparține în primul rând acestei

echipe, după cum, sigur, este și rezultatul felului în care echipa a știut *să meargă* până jos de tot, la omul obișnuit de pe stradă, pe care l-a făcut participant la construirea acestui proiect.

V. Bogdan: *Metaforic este un alt fel de revoluție. Dar interesant este un alt lucru, această Pasăre Phoenix care este Timișoara, care renaște mereu ca Pasărea Phoenix. Și în Revoluție și acum a câștigat și a mers mai departe datorită capacității sale de a privi în viitor.*

M. Odangiu: Exact. Absolut de acord cu asta, **de a privi în viitor!** Repet, marele merit al echipei de proiect este că a știut să meargă la oameni, să antreneze timișorenii în toată povestea asta, să-i facă părtași la un asemenea proiect, lucru care, în alte proiecte, probabil nu s-a petrecut. Echipa de la Timișoara a știut să facă acest lucru, să meargă până jos. Am trăit eu însumi această experiență în colaborarea infimă, și în comunicarea cu autoritățile locale și cu această echipă. Cred că este o uriașă performanță și sunt de acord că, până la urmă, este un gest de restituire, de dreptate care se face Timișoarei.

T. Suciu: *O ultimă întrebare cu care să încheiem. Ceea ce nu știm încă majoritatea dintre noi este răspunsul la întrebarea: Revoluția declanșată în 1989 s-a terminat sau nu? Zic asta pentru că nu trebuie să descoperim America. Vorbim despre cea mai reușită revoluție burghezo-democratică, despre Revoluția Franceză de la 1789, dar rezultatele ei au fost însușite de un descreierat, de Napoleon, în 1804 și-a pus coroana și a zis că el este împărat, după ce tot el s-a declarat singur prim-consul. Ce a urmat se știe: prima Republică franceză, a doua, a apărut Napoleon al III-lea, apoi alte situații la fel de neclare, ca abia din 1870, când s-a instaurat a III-a Republică franceză, de fapt de prin 1874 Franța devenind model de țară democrată. Să revenim la noi. Câți ani s-au scurs din 1989 până acum?. Se pare că o revoluție… Adică trebuie să acceptăm următorul adevăr: o revoluție ce îndepărtează o dictatură dar impune altă dictatură se face, cum s-ar spune, de azi pe mâine. Avem exemplul revoluției rusești din 1917, al celei din România de după Al Doilea Război Mondial, cînd dictatura carlistă a fost înlocuită de dictatura comunistă. Dar reenind la ceea ce spuneam despre Franța, dictatura de la ei a fost înlocuită de o democrație reală abia după mai bine de 85 de ani. Cu alte cuvinte revoluția de la noi.*

M. Odangiu: Pentru mine, latinist fiind, în sine, cuvântul *revoluție* înseamnă – venind de la *volvo, volvere* – o răsturnare repetată, în profunzime, a brazdei pe un ogor. Privind în istorie, socot că umanitatea a trecut prin numeroase revoluții, revoluții științifice, de exemplu, invenții sau descoperiri care au răsturnat complet viziunea asupra lumii. În ordine socio-istorică, Revoluția Franceză a fost cu adevărat o *revoluție*, ea a mers până în adâncul societății, a **răsturnat brazdele!** O să vi se pară paradoxal și aproape revoltător ce susțin: în secolul XX singurii care au făcut cu adevărat *revoluție* au fost bolșevicii și comuniștii: nu a fost vorba doar de înlăturarea unui vârf, a unui/unor lideri, a unui guvern, a unor instituții ale statului – care au fost dizolvate și înlocuite cu altceva, mai mult sau mai puțin similar; comuniștii nu s-au mulțumit cu înlăturarea guvernului, a parlamentului, cu înlocuirea Siguranței Statului cu Securitatea Statului, cu schimbări în sistemul Justiției, ci au mers până la ultima limită – au ras tot, au distrus toate sistemele și structurile societății, au distrus intelectualitatea, au desființat proprietatea privată. Au pus la pământ lucrurile de esență ale vechii societăți. Din acest punct de vedere, ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989, nu a fost deloc o *revoluție*, nu a fost o răsturnare profundă și completă a Istoriei. Las la o parte uciderea lui Ceaușescu: el a fost produsul unui sistem care, din păcate, s-a perpetuat, inclusiv în zilele noastre. Sigur, nu poți să condamni un om pentru că, să zicem, o tinerețe întreagă a fost membru al Partidului Comunist. Omul trăiește *sub vremi*, prin urmare fieștecare, în căutarea fericirii individuale, încearcă să facă ceea ce crede la un moment dat de cuviință ca *lui* să-i meargă bine. Și nu e nimic de condamnat în povestea asta! Prin urmare, inclusiv acum recunosc sau identific indivizi în structurile puterii care și înainte de 1989 erau tot acolo, la vârf. Tristețea mea este că inclusiv, să zicem, politicieni tineri (un om la 45-50 de ani este încă un om tânăr, în plină forță creatoare, participativă etc.) au făcut parte și din structurile celelalte. Prin urmare, în nici un caz, dacă plecăm de la premiza pe care eu ți-am propus-o, adică revoluția e acea mișcare radicală ce răstoarnă brazdele până în adâncul pământului, ceea ce s-a întâmplat în 1989 nu a fost deloc o revoluție, ci doar

o schimbare de sistem, din păcate violentă, din păcate agresivă, din păcate transformată – eu cred în această realitate – într-o lovitură de stat și asta neprofesionist făcută, amatoristic și valorificând starea de confuzie, de derută, de neînțelegere a clipei de reacție viscerală a românilor.

Să fim lucizi, câtă vreme nu intrăm în vizorul centrelor de omologare, n-avem șanse în Europa

ADRIAN DINU RACHIERU,
eseist, sociolog, critic și istoric literar

Vasile Bogdan: *Se vorbește, privind înapoi cu mânie, despre un timp infertil, nesănătos, al literaturii și culturii române în anii dictaturii comuniste. Așa au stat lucrurile?*

Adrian Dinu Rachieru: Dragii mei, m-ați *pocnit,* deși verbul te face să iei lucrurile altfel, cu o întrebare ce mi-e mai mult decît dragă. Taman subiectul ăsta m-a confiscat de ceva vreme. Și trudesc la *o Istorie politică a literaturii noastre postbelice*, proiect sisific, nu ți se pare? După mine (evident, nu sunt singurul), orice epocă este, inevitabil, politică. Cum societatea românească a cunoscut repetate „rupturi de sistem", segmentul postbelic învederează o feroce politizare a literaturii și o falsificare a Istoriei, prin implant ideologic (sovietizare). Recitirea acestei literaturi printr-un dublu examen (estetic și sociologic) presupune a cerceta contextul (instituțional și ideologic), evidențiind, de pildă, *sorbul* realismului socialist și decesul paradigmei, *mica liberalizare*, asaltul protocronist, grefa postmodernistă, rezistența canonului, imperativul revizuirilor etc. Dacă revizuirile țin de un metabolism cultural normal, fractura istorică din decembrie '89 a iscat, odată cu explozia memorialisticii și fireasca tentativă a recuperării exilului literar, un adevărat frison revalorizator-demolator, impus ca un exercițiu de salubrizare, *satanizând,* sub pecetea colaboraționismului, nume mari ale literaturii noastre. Bineînțeles, o istorie literară nu poate fi concepută în absența

unei percepții contextuale. O literatură nu se dezvoltă într-un laborator aseptic. Încât, ceea ce îmi propun, deschizând un vast șantier, privește soarta unor scriitori, aparent definitiv clasați și apoi retrogradați, taxați drept *expirați,* suspectați de *integrare ideologică*, producând o literatură infectată de virusul comunist. O discuție calmă devine, acum, posibilă, sper, având ca premisă (obligatorie!) *recitirea* cărților, ținând, uneori, de o literatură propagandistică, alteori de o scriitură *acrobatică,* esopică, pe *dedesupt,* îndatorată *cultului șopârlei*. O astfel de investigație, discutând acribios *cazuri*, va explora contextele, va evidenția bruiajul ideologic al epocii, constrângerile și umilințele, eforturile de a proteja autonomia esteticului, jocurile duplicitare, ispitele, compromisurile morale, angajamentul, negocierile cu cenzura și, negreșit, rezistența, câtă a fost.

Am putea înșira aici o mulțime de titluri; semnalez doar două, recente: antologia lui Aurel Sasu, adunând texte propagandistice (*Politică și cultură*) și *Literatura eretică* a lui Liviu Malița, blindată documentaristic și elegantă stilistic, schițând imaginea cenzurii *la lucru,* cu știutu-i cortegiu, de la autocenzură, la postcenzură.

Titus Suciu: *Dar e nevoie de o Istorie politică? Or mai fi și alții ispitiți?*

A. D. Rachieru: E! De altfel, despre necesitatea unei Istorii politice a literaturii noastre postbelice se discută abundent. Doar că proiectul (anunțat, revendicat, amânat, suspendat etc.) întârzie ca împlinire, în pofida unor tentative care, pe baza reinterpretărilor, ar urma să fisureze *monopolul estetic* și să înlăture stratul minciunilor sedimentate. Adevărul e că tectonica literară nu poate fi cercetată fără a consulta agenda politică a epocii; schimbările de regim, se știe, bulversează scara valorilor. Cum în comunism, protejând literatura de agresiunea ideologicului, esteticul a fost fetișizat sub stindardul zgomotos clamat al autonomiei, estetismul a fost, pentru critica, pentru criticii vremii, *o atitudine parapolitică*, opina Adrian Marino. O ripostă izolaționistă la politic, altfel spus, încurajând o lectură strict estetică, neîndestulătoare acum. Încât, pe bună dreptate, Bogdan Crețu observa că se impune *un nou cod de lectură*, vizând recuperarea ideologicului. Firește, fără a deprecia, în

acord cu noua sensibilitate receptivă, disocierea valorilor pe fundament estetic.

Da, mai sunt şi alţii *ispitiţi*. Hai să trecem în revistă *trei astfel de încercări*, dorind a descifra, din unghiul politicului, mersul literaturii în defunctul regim totalitar. În primul rând, desigur, cercetând *Istoria literaturii române de azi pe mâine* a lui Marian Popa (vol. I-II, 2001), apărută sub sigla Fundaţiei *Luceafărul* şi reeditată (într-o versiune revizuită şi augmentată, la Editura *Semne*, în 2009). Intransigent, neprotocolar, polemic, temut, incomod, făcându-şi „ucenicia" la *Luceafărul* barbist şi apoi colaborator vioi, cu pauze, la „Săptămâna", robust (ca fost rugbyst), cu disponibilitate ludică, scriind în răspăr, plecat în 1986 din ţară, Marian Popa, contestat cu înverşunare (oarbă, uneori), trebuia să-şi înfrunte legenda, limpezind o trenantă şi inconfortabilă „imagine aproximativă". I-a dat o mână de ajutor Marius Tupan, provocându-l la mărturisiri (vezi *Avocatul diavolului*, Fundaţia Luceafărul, Bucureşti, 2003). Iar voinţa de a scrie o Istorie a literaturii noastre, *cu materialul clientului* (cum avertiza) a pus confraţii pe jar, developând chestiuni tabuizate şi *bizarerii determinate politic*. Chiar dacă, deseori, cu nesaţiu cancanier, Marian Popa alunecă în anecdotică (savuroasă, e drept) şi dovedeşte o vehemenţă vecină cu cinismul, el excavează, într-o Istorie excesiv condimentată, adevăruri neconvenabile. Regretabil e că această paradoxală Istorie, de suculentă picanterie, conjugând precizia şi grobianismul, chiar „alchimia de hazna" (conform lui Dan C. Mihăilescu), aruncă o nemeritată umbră asupra cărţilor sale, numeroase, vaste, erudite, definind, în termeni camilpetrescieni, un *muncitor intelectual*. Ca *ludic maliţios*, cum l-a văzut D. Micu şi „organizator de semnificaţii" (cum pretinde), benedictinul Marian Popa a *executat,* scotocind culisele, o Istorie umorală, oboreană, îngrămădind informaţii paraliterare, pe baza unei *documentări fără egal*, cum constata Roxana Sorescu.

Sub un titlu derutant, explicit politic, Petre Anghel, îmboldit, se pare, de Ilie Bădescu, încerca, şi el, să ne ofere *adevărul întreg*. Născut prematur, volumul ivit la RAO, în 2014, nu împlineşte, însă, promisiunea. Lacunar, anecdotic, partizan, tomul lui Petre Anghel vădeşte mâna prozatorului (epicism, colocvialitate, memorialistică savuroasă), dar trădează rigoarea

omului de ştiinţă. Deşi e atent la miza estetică (de la altitudinea istoriei literare), pensează, cu o selecţie anapoda, cazuri minore şi trece cu suficienţă peste problemele fierbinţi. *Executată* în *România literară*, cartea lui Petre Anghel, atât de ofertantă prin premise, a stârnit un ecou palid şi consfinţeşte, din păcate, un eşec silenţios.

De un mare interes s-au bucurat, în schimb, volumele lui Gabriel Andreescu, fără a declanşa, însă, dezbateri procedurale şi punctuale, cum s-a sperat, îndreptăţit. Fiindcă atât *Cărturari, opozanţi şi documente. Manipularea Arhivei Securităţii* (Editura Polirom, 2013), cât şi *Existenţa prin cultură* (Editura Polirom, 2015) contribuie la *alcătuirea unei doctrine de lucru,* paginile arhivate de Securitate cerând o „citire precaută" şi impunând o hermeneutică. Atenţionând asupra dificultăţilor de interpretare, cercetătorul demontează, cu scrupulozitate şi onestitate, în dialogul cu documentele, imundele campanii de presă, intoxicările şi manipulările în procesul deconspirărilor, victimizând nume mari. Pe această *bază empirică*, analizând *cazuri*, atent la subsolul confruntărilor, G. Andreescu are fie revelaţii, fie deziluzii. Îmbrăcând armura omului de ştiinţă, Gabriel Andreescu oficiază distant, cu gravitate şi, fără a-şi propune, musai, a întocmi o istorie politică, oferă informaţii preţioase, de neocolit, pentru cei care se vor încumeta să atace un atare proiect. Care nu se poate construi decât cu onestitate, cu documentele pe masă, apărând soliditatea şi *puritatea motivaţională* a judecăţilor.

V. Bogdan: *În ce măsură realismul socialist a distorsionat valorile în acea perioadă? Anii aceia reprezintă un moment al unei crize morale, artistice? Cum stăm cu revizuirile?*

A. D. Rachieru: Polarizând frontul critic, contenciosul revizuirilor, domolindu-şi, totuşi, în anii din urmă, furiile revizioniste, întreţine o necurmată gâlceavă; binevenită, dealtminteri, dacă nu cade în emoţional şi inchizitorial, reproblematizând, firesc, proiecţia canonică (preluată, de regulă, inerţial) şi definind un metabolism cultural *normal*. Angajând, desigur, şi alte teme (conexe, sensibile) precum, de pildă, colaboraţionismul, rezistenţa prin cultură, mitul „situaţiei ireversibile", cu toată gama reactivă (resemnare, pasivitate, disimulare, disidenţă, cu felurite grade de angajare).

Dincolo de flexările conjuncturale și presiunea ideologică, critica estetică a creat, se știe, un cod specific; fațetele epocii comuniste cer, însă, o lărgire a perspectivei, presupunând cercetarea contextelor socio-politice, în prefacere. În defunctul regim, supus poluării propagandistice, scriitorii se bucurau, totuși, de o prestigioasă investiție simbolică. Încât, în pofida ingerințelor ideologice, *rezistența prin cultură*, constata Virgil Nemoianu, rămâne „ceva onorabil" sub orice apăsare dictatorială. Doar că, acceptând *existența prin cultură*, „un concept mai bogat și mai adaptat", cum propunea Gabriel Andreescu, ca *noțiune-cadru*, intersectăm un complex existențial, biografismul mutând accentul înspre o contabilitate morală, stimulată de un detectivism chițibușar. O dată cu explorarea Arhivelor, prin dosarele aruncate pe piață, îndeosebi, o serie de dezvăluiri incomode, secretizate, devin material probatoriu pentru o istorie tenebroasă, oferind cunoașterii publice *partitura compromisului*. Sub flamura intransigenței morale, a revizionismului *est-etic*, militant, astfel de adevăruri inconfortabile capătă o turnură războinică, impunând, la iacobinii de azi, ipoteza *deșertificării* (inadmisibilă). Logica *de front* face ravagii în numele maniheismului; obiectivitatea, demersul „științificizat" sunt părăsite, eliticidul (și el cu o bogată tradiție) e în floare, adversitățile *oarbe* renasc, împărțind indulgențe și sancțiuni, sub stindardul unor *revizuiri sângeroase*.

Reamintesc că, din perspectiva istoriei literare, scăderile biografiei nu prea contează. Firește, nu ștergem cu buretele compromisurile, nu vom glorifica pogoanele înnegrite de condeie servile, dar parcă nici schimbarea canonului „după dosar" (cum zicea cineva) nu ar fi recomandabilă. Să fie biografismul un argument forte în prefacerea clasamentelor și filtrul politizant o rețetă infailibilă? Opera poate izbăvi omul? Rocadele nu sunt obligatorii în campania de revizuiri, chiar dacă valoarea morală a autorului discutat e în suferință. Exemplaritatea morală nu înlocuiește valoarea estetică. Inventarierea compromisurilor, într-o epocă de dirijism ideologic și servilism e, categoric, necesară, dar decisiv rămâne argumentul bibliografic. Or, se știe, au apărut cărți

importante. Încât vom respinge hilara teză a *golului cultural;* dar vom denunța, cu probele la vedere, dogmatismul sufocant și maculatura realismului socialist, rebuturile glorificate. Desigur, strategia encomionului, cohorta de osanaliști, dar și tăcerea conformistă, resemnarea complice (opțiuni, ezitări, căderi, retractări). Ca și fructificarea conjuncturilor (precum *mica liberalizare)* ori negocierile cu cenzura (capricioasă, cu incredibile fluctuații de tratament). Nu mai puțin, cosmetizarea unor biografii, valul de amnezii, răstălmăciri, *năpârliri* după 1989, încercând gestionarea posterității; altfel spus, manipularea Istoriei. Recunoscând, unde e cazul (și, slavă Domnului, avem de unde alege) culpele morale, regretabila *asimetrie* în aplicarea standardelor, frenezia militantistă, isterizarea *deconspirărilor* ori *păcatul* apolitismului etc., fără iluzia verdictului definitiv. Virusat ideologic, supus presiunilor unui sistem opresiv, organismul literaturii își dereglase mecanismele de valorizare. Încât procesul „comunismului literar", în desfășurare, pleacă de la constatarea, de uz obștesc, că *literatura nu s-a bucurat de o evoluție normală*. Cum intervalul comunizant trebuie cercetat *etapizat*, radiografia epocii presupune un silitor travaliu, înregistrând spectaculoase schimbări de climat și deconcertante variații de apreciere. Inevitabile, revizuirile critice, sub o dublă lectură, estetică și sociologică, fac dovada unui *metabolism cultural normal*.

T. Suciu: *Cum a trăit Adrian Dinu Rachieru* Revoluția de la Timișoara*, ce spera, ce și-a închipuit că ne va aduce viitorul? Idealurile de atunci s-au împlinit?*

A. D. Rachieru: Ca toată lumea, cu mari speranțe, drogându-ne cu iluzii. Și cu o euforie tematoare, fără a bănui, totuși, jaful național; sau că vom deveni, cu o *viteză istorică,* o biată colonie la periferia estică a Europei, acceptând iresponsabil acest statut, în numele unei voioase *autocolonizări* (în limbaj sociologic): incompetență și corupție, de sus până jos, o democrație nefuncțională în *societatea spectacolului* și un *colonialism colectiv*, cu mulți stăpâni, ca să preiau demonstrația lui Ilie Șerbănescu dintr-un recent volum. Revoluția promitea *a ne reface din sâmbure existența*, cum visa – altădată – Cioran. N-a fost să fie.

V. Bogdan: *A făcut literatura, cultura în general, pasul cel mare spre Europa? Era nevoie de acest moment ori noi ne aflam deja în Europa din punct de vedere cultural?*

A. D. Rachieru: S-a cheltuit multă cerneală pe subiectul ăsta, sforțările unor voci de oarece autoritate acreditând ideea că, abia prin *botez* (intrarea în UE), ne-am fi înscris în cursa europenizării. Noi suntem acolo, negreşit. Reuşitele culturale, câte sunt, rămân, însă, izolate, personale; lipseşte o strategie pe termen lung, la nivel statal, iar caruselul ministeriabililor (toți reformişti, deh!) prelungeşte improvizația, cârpeala, reacțiile hei-rupiste. Realitatea e că nu contăm, chit că raportăm şi bifăm, ca mari succese, prezențele româneşti peste hotare. Să fim lucizi: câtă vreme nu intrăm în vizorul *centrelor de omologare*, n-avem şanse! Europa, trebuie să recunoaştem, are *două viteze* şi noi, cetățeni de alt rang, căutăm mereu un stăpân şi iubim *pâra la Sultan,* după vechea vorbă a lui P. Pandrea. Aşa fiind, *pasul cel mare* întârzie. Şi va mai întârzia dacă nu va fi vertebrat prin valoare, performanță şi demnitate, sprijinit de o diplomație verticală, nu slugarnică. Adevărul e că am ratat câteva culoare favorabile, cu miză politică: august '68, decembrie '89. Repet, era şi este nevoie de o strategie; o fi ea sublimă, dar lipseşte cu desăvârşire.

T. Suciu: *Deoarece cunoşti problemele din Basarabia, te rugăm să prezinți câteva momente ale mişcării lor de emancipare, de căutare a propriei identități naționale. În cazul lor, cum a contribuit lumea culturală, literară la afirmarea spiritului românesc?*

A. D. Rachieru: Fenomenul miraculos al regenerării românismului în Basarabia, izbucnit pentru a stinge ceea ce s-a numit, îndreptățit, o *ruptură ontologică,* obligă la un efort integrator, ambivalent, recuperând, prin memoria etnică, rădăcinile arheale româneşti. Pericolul rusificării, criza dedublării, comandamentul sincronizărilor etc., întrețin, pe de o parte, sentimentele de marginalitate şi înstrăinare, chiar reacții retractile; pe de altă parte, alimentează „complexul Ithaka" (cf. M. Cimpoi), Basarabia fiind — s-a spus — *o țară în exil.* Şi dacă suntem de acord că o geografie literară românească nu poate ignora spațiul basarabean (cunoscând o schizoidie benignă, care, în timp, a alimentat un *modus vivendi*), sarcina

urgentă ar fi, dovedind realism politic, edificarea unui *spațiu cultural comun*. Ideea unionistă nu mai e populară, atractivitatea economică întârzie, dilema identitară se prelungește. A fost reactivată o fantomă lingvistică: limba moldovenească. În acest context ne putem întreba dacă Basarabia, trecând *proba exilului,* mai e o provincie românească și în ce măsură literatura ei (care nu poate fi doar românească) are, prin des-țărare, conștiința acestei apartenențe.

Dar românismul basarabean a fost *sentinela latinității"* (Zamfir C. Arbure). Ca regiune de frontieră (*borderland*), Basarabia și-a prelungit protostatalitatea, independenta Republică Moldova zbătându-se între securizare și federalizare. În vreme ce rușii au încurajat identitatea moldovenească, lipsa unui proiect panromânesc la București, incoerența decizională sau gafele diplomatice n-au făcut decât să amplifice dezinteresul și să blocheze replierea identitară. Cum *limba*, marele personaj tragic al Istoriei basarabene a fost exilată, glotonimul limbă moldovenească a făcut o fulminantă carieră. Iar scrisul, pentru cei credincioși românismului, a devenit un act existențial, hrănind *o literatură rizomică*. Și pregătind, conspirativ, o fabuloasă renaștere, făcând din Eminescu „o Biblie lucrătoare", obstrucționată ori deturnată acum de pe calea reîntregirii.

Cum a contribuit lumea culturală? Revenirea la matricea stilistică firească, prin protejarea identității și *restabilirea întregului,* a încurajat, pe de o parte, neopașoptismul cultural (inevitabil) și, pe altă parte, acceptând acest manolism (care, printr-o reluare sisifică, aritmică își caută ființa românească), suntem îndreptățiți să cerem și trezia spiritului critic. Excludem, așadar, deopotrivă, complezența sau reticența. Fiindcă peisajul cultural basarabean, provocând un interes rezervat este necunoscut, din păcate. Sau cunoscut (acreditat) prin câteva nume charismatice, cu *autoritate patriotard-pontificală* (cum scria, vizibil iritat, Arcadie Suceveanu, nemulțumit – în egală măsură – și de inițierea unor *strategii de consolare). Examenul integrării,* ca să preluăm formula lui Mihai Cimpoi, va fi necesarmente dur, respectând amprenta unei provincii culturale, dar și *imperativul sincronizărilor interioare* printr-o nemiloasă *reducere la scară.*

V. Bogdan: *Nu este oare o coincidență că au plecat prea repede pe lumea cealaltă marile nume ale luptei pentru îndeplinirea idealului național de acolo? Sunt importante, eficiente, prestațiile oamenilor de cultură în lupta pentru afirmarea ființei naționale?*

A. D. Rachieru: Nu m-aș grăbi să invoc ipoteze conspiraționiste ori coincidențe calculate, *aranjate*. Iar ceea ce spun sau fac oamenii de cultură are importanță, deși, până la urmă, zbaterile lor eșuează dacă lipsește gestul politic. Mai ales că redeșteptarea națională a iscat adversități nebănuite. Chiar dacă ideologizarea ridicolă, practicată decenii cu osârdie, a sucombat iar *paznicii* dogmatici au dispărut, deruta axiologică și intoleranța polemică fac victime. E cel puțin ciudată (și, evident, păguboasă) această martelare a consacraților (cazul lui Grigore Vieru, de pildă). Poet de audiență națională, bucurându-se de o imensă popularitate, delicatul (și înverșunatul polemist, când era cazul) Gr. Vieru este, indiscutabil, un mesager al Basarabiei, o *lacrimă colectivă* (M. Ungheanu) sau, dimpotrivă, doar un poet domestic, paradisiac (Al. Cistelecan). El, sub presiunea circumstanțelor, cultiva o poetică angajată și își asuma mesianismul național. Fiorul emoțional al poeziilor lui Vieru, cel pentru care *limba* rămâne *focul cel sacru* a câștigat generații de cititori. Dar lipsește, în pledoaria unionistă, argumentul bunăstării, decisiv, se pare.

T. Suciu: *Cum îi putem ajuta, ce trebuie să facem acum, când totul pare și mai greu decât în trecut, pentru a ajunge la ceea ce ne dorim și noi și ei, adică să fim împreună?*

A. D. Rachieru: Ratând, prin *nepragmatism*, anii când ideea unionistă, acum nepopulară, să recunoaștem, dădea în clocot, trebuie să acționăm, nu doar să așteptăm un alt moment prielnic. Dar contextul geo-politic e vitreg și, deocamdată, doar speranța unui *spațiul cultural comun* pare rezonabilă. S-au osificat niște structuri (politice, diplomatice etc.) și strategia duplicitară, sugând de la două oi, dă roade. Încât, deși a trecut printr-o „succesiune de reânvieri" și regenerări spectaculoase, chiar miraculoase, fenomenul basarabean rămâne înstrăinat, prelungindu-și „destinul golgoteean" (cf. M. Cimpoi), cu o identitate disonantă față de cadrul referențial românesc. Încât și literatura din Basarabia, în pofida eforturilor sincronizante,

a gesturilor recuperatorii, e şi azi privită ca o *literatură paralelă*, sperata integrare culturală fiind – spunea cândva L. Ulici – doar un *balsam consolator.* Fireşte, literatura Basarabiei nu există în sine; avem, aşadar, obligaţia unei mai generoase receptivităţi integraţioniste, recomanda I. Simuţ. Ceea ce am încercat şi eu, tipărind, în 2010, antologia *Poeţi din Basarabia* (Editura Academiei, Bucureşti, Editura Ştiinţa, Chişinău).

Desigur, s-a bătut multă monedă pe acest asincronism basarabean, înnămolit în pitorescul etnografic, purtând otrava sentimentalismului moldav şi exploatând, cu hărnicie industrioasă, un bătătorit *pachet* tematic. Negreşit, literatura din provincia despărţită de ţara-mamă printr-o artificială frontieră *lingvistică* (prelungind dureros schizofrenia identitară) rămâne *o ramură vitregită,* cum nota ferm Gh. Grigurcu. Iar Alex Ştefănescu, bucuros de regăsire, sesiza că asistăm, prin recuperarea scriitorilor de dincolo de Prut, la o *îmbogăţire bruscă* a literaturii române. Vom spune, numaidecât, că această reîntregire culturală va pricinui şi *pierderi colaterale.* Un dur examen integrator va clătina ierarhiile, reaşezând – prin validare axiologică – clasamentele. *Reducerea la scară* este o acţiune dureroasă şi necesară, refuzând blândeţea unui mincinos tratament filantropic.

V. Bogdan: *Nu pot uita că vii din Bucovina...*

A. D. Rachieru: Da, altă zonă istorică vitregită. O provincie fabuloasă, magică, de o frumuseţe fără seamăn. După care tânjesc... Dar să nu ne lansăm în lamentaţii. Cioran (iarăşi, Cioran!) ne avertiza: cine meditează la soarta României, devine *un gânditor trist*. După *Poeţi din Bucovina*, o antologie apărută la Helicon (1996), recuperând şi pe cei *de dincolo,* din *Bucovina care ne doare*, vorba poetului Ion Beldeanu, pregătesc *Emisferele de Bucovina*, un volum adunând eseuri pe tema Bucovinei schizoide, împărtăşind o soartă grea. Fiindcă naţionalismul ucrainean e feroce – iar jocul duplicitar e, şi acolo, în floare...

T. Suciu: *Ce mai reprezintă scriitorul azi?*

A. D. Rachieru: Să nu ne îmbătăm cu apă rece. În peisajul mediatic de azi, năucitor prin ofertă, scriitorii acuză un teribil deficit de audienţă şi autoritate. Economia de piaţă le rezervă un rol de figuranţi. Şi atunci, pentru a se afirma, beneficiază de ceea ce psihosociologii au numit *iradierea prestigiului*, dân-

du-şi cu părerea în varii chestiuni; având acces la media, devin „vizibili" într-o România vorbăreață. În absența *vizibilității mediatice* e greu azi să rezişti şi chiar să exişti. A fi văzut *pe sticlă* este obsesia zilelor noastre şi, până la urmă, exercițiul cu pricina pare a funcționa ca omologare valorică. Trăitorul din Provincie este net dezavantajat la acest capitol, esențial. *Elitele mediatice* (câteodată frauduloase, hrăpărețe, infidele) fac legea şi e la îndemână constatarea că ele nu se suprapun fenomenului elitar, ci se autopropun. Am supărat pe cineva?

După 1989 nu avem o cultură, avem mai multe culturi

CORNEL UNGUREANU,
scriitor, critic, istoric literar, universitar

Titus Suciu: *Cultura înainte de 1989 a fost ceea ce numesc astăzi unii acea cultură mizerabilă, cultura anti-cultură. Adevărata cultură din acele vremuri a constituit o formă de rezistență față de cultura aceea? Cum a fost înainte de 1989, oare pe plan cultural ne pregăteam cândva pentru o revoluție?*

Cornel Ungureanu: Nu ne pregăteam pentru o revoluție. După mine e vorba doar de o stare apăsătoare. Erau pe de o parte nemulțumirile ce ne apăsau din toate direcțiile, pe de alta bucuria de a scrie, entuziasmul de a rămâne solidari cu scriitorii care erau împotriva regimului. Literatura acestora era, firește, *neoficială*. Ce-i drept, atât cât se putea, uneori de-a dreptul anti-oficială. Era o proză a *șopârlelor*, o poezie a invectivelor bine trucate, bine ascunse. Pe scurt, o literatură ce trebuia să fie puțin convenabilă, ba chiar mai mult, deloc convenabilă celor care o controlau. La urma urmei era o solidaritate *plasată* sub un semn generos: **semnul entuziasmului, al bucuriei de a fi şi de a rămâne în cultură, de a trăi prin cultură.**

Pentru ce s-a petrecut după 1989, aș zice că termenul potrivit este **euforie.** Am trăit-o atunci din plin în afara oricăror constrângeri, a oricăror îngrădiri. Din păcate această beatitudine n-a avut doar consecințe pozitive. Libertatea prost înțeleasă nu garantează, în general progresul, în particular valorile literare. După 1989 a dispărut *cenzura politică,* dar, din păcate şi cea valorică. Au apărut atunci, de atunci încoace, cărți, *valuri, talazuri* de cărți, *regimente* de autori, inși ce se

voiau scriitori, indivizi ce aveau energia de a trimite în librării două-trei, cinci cărți pe an! A urmat ceea ce era de așteptat: fărâmițarea lumii literare! Aspiranții la statutul de scriitor s-au grupat, s-au *născut* grupuri, grupulețe de *creatori,* de *autori*, pe de o parte, pe de alta, deoarece într-o societate în care omul, economia funcționează într-un anume fel, în care există divertisment acaparator – televiziune, mass media de toate calibrele – statutul scriitorului a devenit… **altceva**, al cărții modificându-se și el. Din moment ce se poate scrie, dar mai ales că se publică – fără **cenzură valorică –** orice *însăilare* de cuvinte, s-a ajuns la apariția unei foarte dăunătoare *literaturii*! Mă refer la cărțile în care e imposibil să găsești **trăire, simțire, fior lăuntric**… cu atât mai mult la *fenomenul porno*, la *paraliteratura agresivă*… De pildă, cei mai vizibili în această contracultură sunt tinerii… *scriitori* din Basarabia. Aceștia nu mai vor o cultură încărcată de valori literare autentice ci… Concret, și oarecum bulversant, generația basarabeană optezecistă a fost absolut excepțională – Mihai Cimpoi, Nicolae Dabija, Grigore Vieru, Ion Druță, Leonida Lari… –, numai că, din păcate, generația douămiistă… Una peste alta, după 1989 *rupturile* de istorie, de moralitate, de tradiție… sunt mai mult decât vizibile, de fapt de-a dreptul îngrijorătoare și la ei și la noi.

Vasile Bogdan: *Trăim acum o libertate pe care, probabil, au trăit-o și cei din perioada celor două războaie mondiale. Putem face o comparație între perioada de atunci și cea pe care o trăim acum, după Revoluție, pentru că cea din anii '50, '60 nu suportă comparație?*

C. Ungureanu: Foarte greu și nu aș îndrăzni să mă repet, să realizez această comparație. Perioada anilor '20, a anilor '30, a fost perioada fastă de după Unire. În 1920, *intrasem* în altă țară. O țară în care se regăseau Transilvania, Bucovina, Basarabia, Banatul… Ce-i drept regiuni diferite, foarte diferite de România de dinainte de 1920. Regiuni cu valori culturale și spirituale proprii, mai mult chiar decît atît, oarecum divergente, Era problema unirii să realizeze *armonizarea* acestora, să construiască **România Mare**.

Procesul n-a fost ușor, n-a durat puțin. Să consemnăm câteva momente cruciale: unirea din 1926 a Partidului Național cu Partidul Țărănesc, apariția legionarilor, ofensivele legionare

de după 1928, ofensivele liberale din aceeași perioadă, apariția lui Carol al II-lea. Anul 1930 reprezintă, de asemenea, un moment important al acestui demers, concretizat prin *modificări* și *șocuri* ce au modelat fundamental cultura noastră. O cultură, pe de o parte finanțată și ocrotită de Carol al II-lea, pe de alta **tutelată** de o generație de **dreapta,** însă de-a dreptul genială – Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica… acestora adăugându-li-se *avangardiștii,* Geo Bogza fiind cel mai important dintre ei. Da… nu e ușor să facem o comparație, o analiză de substanță între situațiile din cele două perioade la care te-ai referit. Asta deoarece **după 1989 nu avem o cultură, avem mai multe culturi!** În primul rând ar fi vorba de **cultura imaginii**. Care e șocantă, mai mult chiar decât atât, de-a dreptul… acaparantă! Fie pe calculator, fie pe televizor. Însă aceasta, să-i spunem în continuare așa, cultura imaginii, se **disipează** în divertisment, nu se concretizează, din păcate, în **cultură autentică!**

V. Bogdan: *Dar cultura din perioada interbelică, a dat niște vârfuri, somități care au dat lecții în Europa și în lume, acum, trăind în alte condiții, cum de nu apucăm să mai facem așa ceva?*

C. Ungureanu: Noi am început să discutăm despre vârfuri. Aseară am văzut un film ce a luat un premiu la Locarno. E vorba de o ecranizare a lui Radu Jude după o carte semnată de Max Blecher. Blecher a fost un scriitor fabulos, unul din marii noştri romancieri. În film Radu Jude *vorbeşte* despre întâmplări, practic filmează întâmplări din realitatea imediată. Numai că în acel film, ce-i drept cu cadre frumoase, foarte frumoase, cu părți desfăşurate superb – imaginile unui sanatoriu de bolnavi fără scăpare sunt cu totul și cu totul remarcabile –, regizorul strecoară texte pe care Cioran le-a scris în 1933 despre Hitler. Despre *cât de mare* era Hitler. Mixtura mi se pare nepotrivită. Aș zice de-a dreptul iresponsabilă. Opiniile acelea ale lui Cioran nu au nimic comun cu proza lui Blecher. Se amestecă texte cu privire la legionari într-o „ecranizare" – punem în ghilimele cuvântul ecranizare – în care nu era vorba deloc de legionari. Vorbim de prea multe ori prost, prea grăbit, prea segmentat despre scriitori fundamentali ai culturii române, care în anumite momente ale literaturii, ale scrisului, ale gândirii, au fost sub

presiunea momentului istoric. Și Cioran și Eliade și Noica și Mircea Vulcănescu au perioade în care voiau România Mare, și o voiau într-un moment în care *presiunile* Germaniei, ale Italiei, erau atât de puternice, încât derapajele lor au fost atunci imposibil de evitat, acum fiind greu de suportat, imposibil de admis. Dar *asta e viața*, asta e realitatea, de multe, de foarte multe ori, situațiile de moment te **strivesc.** Așa stau lucrurile și în cazul marilor noștri gânditori Mircea Vulcănescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, prestațiile lor literare, filosofice, fiind mult prea importante pentru a le pune în umbra unor reacții conjuncturale.

T. Suciu: *Mă gândesc atunci și la faptul că în perioada comunistă au fost scriitori care au închinat ode lui Ceauşescu și Elenei Ceaușescu, pe undeva este comparabil…*

C. Ungureanu: Uite, de cele mai multe ori apar foarte multe discuții cu privire la această literatură, unul dintre cei mai huliți scriitori fiind Adrian Păunescu. Marele poet este hulit cu o vehemență de-a dreptul de speriat. Și nu e singurul în această situație. Uităm însă că el, și nu doar el, chiar dacă au semnat acele *ode,* au lăsat moștenire literaturii române cărți esențiale. Bunăoară, Păunescu a publicat un volum de interviuri, ca să mă refer numai la acesta, care pune în fața noastră mărturiile deosebit de importante ale marilor scriitori. Despre Marin Preda ce să mai zic. Dacă vorbești despre *Desfășurarea*, ai vârful romanului proletcultist din perioada ’50-’55. Dar dacă, rămânând la Marin Preda, vorbeşti de *Moromeții* din ’64 – ai cel mai frumos roman despre civilizația rurală românească. Este foarte important să nu segmentăm opera unui scriitor, să ținem cont de conjuncturile în care a trăit, în care a creat. Altfel spus, nu putem înțelege perioada socialistă fără binele și răul lui Zaharia Stancu, binele și răul lui Adrian Păunescu, binele și răul lui Petru Dimitriu, al lui Eugen Barbu. Aceștia, și nu doar ei, sunt scriitori care au fost contestați, elogiați și așa mai departe. Dar e un timp al culturii pe care trebuie să-l așezăm și să-l înțelegem într-o istorie a momentelor respective. Așa și în anii ’30, așa și în anii ’50, ’60, ’70.

V. Bogdan: *Noi lucrăm împreună cu Titus la o carte despre reflexele Revoluției în cultură, în cultură ca moment*

esențial într-o anumită dialectică. Cum ai văzut tu acest moment al Revoluției între visul de atunci și realitatea de astăzi?

C. Ungureanu: În primul rând nu mă așteptam la o schimbare. Primeam mesaje de toate calibrele din București, de la tinerii scriitori de pretutindeni. Nu erau mulțumiți, se revoltau, se pronunțau cu vehemență împotriva lui D.R. Popescu, pe atunci președintele Uniunii Scriitorilor. Le ziceam: *Domnule, domnilor, D.R. Popescu păstrează Uniunea în întregul ei, ceea ce nu e puțin. E de-a dreptul esențial. Capital. Dar dacă sânteți nemulțumiți și vreți să protestăm, atunci hai să protestăm împotriva lui Ceaușescu!*

Pe atunci ideea generală era că Ceaușescu nu poate fi dat jos. Că regimul comunist nu poate fi îndepărtat. În 16-17-18 decembrie niște vecini de la etajul 9 au venit la noi… practic, s-au mutat la noi – eu stau la parter – torturați de ideea că orașul va fi bombardat și, într-un fel ori altul, vom muri cu toții. Dar ideea că vom scăpa de Ceaușescu, că vom scăpa de comunism, nu funcționa. Cel puțin în cercurile în care trăiam eu. Mai târziu, niște prieteni mai în vârstă mi-au spus că știau de mai mult timp, cu opt-nouă luni în urmă, că *lumea se va schimba*. Că regimul comunist se va prăbuși. Eu nu am avut intuiții de acest gen. Între prietenii mei nu era vorba de așa ceva.

T. Suciu: *Eu mă întorc puțin, pentru că în acele zile, foarte importante pentru cunoașterea situației din Europa au fost prestațiile postului de radio* Europa Liberă *Emisiunile* Europei Libere *erau, deja de ani buni, urmărite de români chiar dacă această practică putea avea urmări nedorite. E bine, ele ne puneau la dispoziție literatura română a diasporei, o literatură construită pe ici, pe colo, de creatori deosebiți ai neamului nostru, care părăsiseră ori fuseseră obligați să părăsească România. Or prestațiile lor, cărțile publicate în Occident, au avut ecouri mai mult decât pozitive în Europa, și nu numai. În primul rând prezentau situația din țară, în al doilea impuneau respect pentru creatorul român.*

C. Ungureanu: Am un văr la Paris, Aurel Săbăilă, care avea acolo un anume statut. A fost în 1989 la mine și atunci voiam să-i trimit cartea mea despre Mircea Eliade. Avusesem, din 1984 la *Cartea Românească*, un volum despre

Mircea Eliade şi i-am zis că i-l dau să mi-l traducă şi să mi-l tipărească în Occident. Am lucrat în continuare la studii despre scriitorii din afară, eram foarte interesat de literatura din exil, dar nu credeam că această literatură şi că presiunea exilului va schimba regimul comunist din România. Nu credeam, cu toate că exista o presiune foarte puternică şi din *interior* şi din *exterior*. Da, trebuia să simt… *adierile schimbării,* numai că eu eram cufundat cu totul în studiile mele despre Eliade, Cioran, Vintilă Horia. În 1990, am publicat, în foarte scurt timp, câteva texte despre Vintilă Horia. Am intrat în corespondenţă cu el, am fost de altfel invitat la Freiburg unde, din fericire, am cunoscut alte câteva personalităţi ale exilului. Ei bine, deşi unii dintre ei erau anticomunişti vechi, vehemenţi, nu credeau că în România comunismul îşi *trăia* ultimele zile. Erau alături de noi, unii chiar ne sprijineau, într-un fel ori altul, dar în ceea ce privea România, estul Europei, considerau că în această zonă ideile comuniste, *valorile* comuniste, erau pe mai departe viabile.

V. Bogdan: *Trăim un timp paradoxal în care ne rupem, de fapt, de marile valori, intrând în noile principii ale economiei de piaţă, ale retrocedării bunurilor, ale ignorării drepturilor de autor şi aşa mai departe. Iată că nu mai avem acces la un Voiculescu, la un Sadoveanu… De ce nu avem, oare, o literatură a Revoluţiei? De ce Revoluţia Română nu este subiect al unei cărţi. Mai mult chiar decât atât, de ce Revoluţia din Timişoara nu a fost, încă, oglindită într-o carte de literatură?*

C. Ungureanu: Aproximativ în acest mod se vorbea şi în 1960: de ce nu avem un roman al epocii comuniste când, se ştie, erau câteva zeci de romane… comuniste ale epocii comuniste?... Titus are, numai el, vreo patru cărţi ale Timişoarei revoluţionarilor. Eu zic că există o astfel de literatură, dar trebuie citită, **recitită**. Toţi prietenii noştri, şi să începem cu tine, noi şi prietenii noştri, am scris despre asta. Cartea noastră despre Holender este o carte despre Holender, dar şi despre Timişoara. Despre Timişoara de ieri, despre Timişoara de astăzi. Nu trebuie să fim îngrijoraţi de viaţa şi de scrisul prietenilor noştri. S-a scris mult, s-au scris cărţi bune, unele de-a dreptul foarte bune, dar trebuie să le citim. Să le citim, să le recitim, fiindcă prietenii noştri nu mai citesc aproape nimic.

T. Suciu: *Putem face o… legătură între Revoluția de acum 26 de ani și faptul că Timișoara a fost desemnată* Capitală Culturală Europeană*? Nu este cumva un fel de reabilitare, de dreptate, de recunoaștere, ce-i drept cam tardivă, a meritelor, a atitudinilor, a realizărilor concitadinilor noștri?*

C. Ungureanu: Nu știu dacă este un semn de dreptate, nu știu dacă Timişoara a devenit Capitală Culturală datorită acestui motiv. Sunt foarte multe criterii care au stat la baza acestei decizii pentru orașul nostru. Domnul Chiriac, directorul Teatrului din Sibiu, personalitate care a contribuit la atribuirea statutului de Capitală Culturală Europeană pentru urbea ardeleană, îmi spunea, cu ceva timp în urmă, că reprezentanții comisiei orașului Chișinău aveau să prezinte un proiect bine, foarte bine întocmit, proiect ce nu putea să nu fie luat în seamă. Alți prieteni, aceștia din Iași, mă asigurau că orașul lor, nu altul, va obține decizia respectivă. Cam aceleași *asigurări* mi s-au transmis și de amicii din Cluj… În fine, persoane care **știau ce știau** mi-au explicat că proiectul prezentat de Simona Neumann este de-a dreptul extraordinar și că… Bănuiesc că în proiectul ei va fi fost menționat și acel decembrie 1989 al Timişoarei. Sigur că, zicem noi, este un gest de dreptate. Dar cine mai înțelege judecățile unui juriu european atât de cunoscut, dar mai ales atât de necunoscut...

V. Bogdan: *Cornel Ungureanu îți propun… haide să ne exprimăm puțin mai plastic,* să privim peste gard*. Ce crezi că se va întâmpla cu literatura, în speță cu cartea, în anii ce vin, în anii nu chiar apropiați? Să zicem peste 30, 40 de ani?*

C. Ungureanu: Fiind în Statele Unite să-mi văd nepoții, am fost plimbat prin două orașe, Chicago și Cincinnati. Acolo, bineînțeles, ca orice om care scrie cărți, care trăiește printre cărți, am fost prin librării, prin anticariate. Firește, orice dialog cu librarii demara cu întrebarea: *cum merge cartea, se vinde?* Răspunsurile au fost, poate o să vă mirați, pozitive. În librăriile din Statele Unite *există un consum* de carte consistent, o cerere de carte de-a dreptul impresionantă. În Chicago, bunăoară, într-o librărie uriașă, am rămas destul de uimit în fața unui portret. Singurul. Dar mare cât întregul perete – portertul lui James Joyce. Am întrebat dacă se citesc cărțile lui Joyce, această literatură socotită de mulți imposibilă. Da, se citesc, se

vând în tiraje mari. Sigur că primele răspunsuri mi s-au părut politicoaese, dar m-am convins că erau sincere, adevărate. Or dacă în Statele Unite există o *piață* a cărții, de ce nu ar fi aceeași situație pretutindeni? În Germania, bunăoară, dar mai ales în Paris, vezi pe marile bulevarde tot felul de tarabe pline de cărți. O abundență a cărților cu preț redus, încât stai și te întrebi unde este locul nostru în piața de carte. De la satisfacția întâlnirii cu librăriile americane, la situația îndoielnică din cele europene, și cu, de data asta, *spaima* de a păși în librăriile noastre, în care se vinde îngrijorător de puțină carte, este o *distanță* și mare și deprimantă… Da, adevărul acesta este, la noi se citește puțin. Foarte puțin… Una peste alta, nu mă încumet să dau un răspuns negativ tranșant, nu mă precipit să susțin că viitorul va arăta bine. Asta cu toate că, după părerea mea, în ultimul timp s-au tipărit cărți de valoare, volume importante, foarte importante pentru literatura română. Care, însă, cam zac prin librării. Zac când ajung în aceste puncte, deoarece cele mai multe zac chiar în locul în care au fost finisate – în tipografii! În concluzie, îngrijorarea scriitorului față de viitorul literaturii nu este deloc nefundamentată.

T. Suciu: *Vorbeai mai înainte despre faptul că noi n-am simțit schimbarea. Schimbarea din 1989. Ei bine, cred că ar trebui să insistăm asupra acestei afirmații, cred c-ar fi bine s-o ancorăm mai temeinic în realitatea acelui sfârșit de deceniu. La ora aceea eram realmente* ***înconjurați*** *de țări în care schimbarea deja se produsese! E vorba de Polonia lui Lech Walesa, de mișcările de unificare a celor două Germanii, de ieșirea din comunism a Ungariei, a Bulgariei. Mai mult chiar decât atât, este vorba și de URSS! Ne găseam, după cum se vede, în mijlocul unor țări în care schimbarea se produsese. De ce crezi, deci, că noi nu credeam în schimbare?*

C. Ungureanu: Eu îți vorbesc despre mine și prietenii mei. Am fost invitat în Iugoslavia la manifestări literare în fiecare an din 1980 până spre sfârșitul lui 1989. Nu mi s-a eliberat însă pașaportul niciodată. În octombrie 1989, în fine – drum liber spre Belgrad. **Zilele din octombrie ale Belgradului**, interviu la radio, la televiziune. Cu ocazia asta… *m-am pus la punct* cu întâmplările din Polonia, din Germania… Deci în octombrie eram în compania prietenilor mei Vasko Popa și

Simeon Lăzărean. Şi Vasko, care este deopotrivă unul din marii europeni ai culturii iugoslave, sârbeşti şi române zice: *Uite, că numai în România nu se întâmplă nimic, ăştia suntem noi*. Eu am tăcut, am ridicat din umeri. I-a dat însă replica Simeon Lăzărean: *Nu te grăbi, se va întâmpla şi în România…*

În decembrie 1989, cred că în 24 decembrie – telefon *triumfător* din Pancevo, de la Simeon: *Vezi prietene, vezi că s-a întâmplat?!*

Ce să zic în încheiere… E clar că persoane cu *vederi mai largi,* mai aplicate asupra situaţiei din Europa, au… simţit, au intuit că se va întâmpla *acel ceva* şi în România. Eu, însă, mai ales în urma Congresului PCR din noiembrie 1989, mai ales după ce întreaga sală nu se mai oprea din ovaţii…

T. Suciu: *Să ne referim acum la un alt aspect al situaţiei din România de atunci. Ţările din jur au avut lideri de excepţie. La cehi – Vaclav Havel; la unguri – Miklos Nemeth; la polonezi – Lech Walesa; la ruşi – Mihail Gorbaciov… După cum se vede, în aceste ţări au existat lideri care au coagulat manifestările, au iniţiat acţiunile. Or la noi,* ***până în 20 Decembrie 1989 nu au existat lideri!*** *După ce în seara, în noaptea de 16 decembrie am fost arestaţi, în 17 răniţi ori ucişi – până când n-a mai fost folosită forţa ori arma în Timişoara au fost arestate 843 persoane, rănite 480, ucise 103! –, în 18 şi 19 speriaţi într-atât încât nu se poate vorbi de grupuri semnificative de oameni care să fi umblat prin oraş, în 20 decembrie am fost în centru mai toţi timişorenii. Am fost nu pentru că ar fi umblat din casă în casă cine ştie ce inşi care să ne îndemne să ieşim în oraş. Nici acum, nici măcar acum, după mai bine de 26 de ani de la declanşarea Revoluţiei din Timişoara, nu se bate cu pumnul în piept nimeni – persoană, grup de persoane – pretinzând că el (ei), ne-au mobilizat în centrul oraşului! Nici măcar acum! Mai mult decât atât, că aceşti inşi n-au existat rezultă în mod logic din faptul că timişorenii s-au adunat nu într-un singur loc, ci în două: în faţa Operei, în faţa sediului Consiliului Judeţean. Altfel spus,* ***Revoluţia din Timişoara a fost bicefală!*** *Ajunşi aici, se cade să revenim, totuşi, la o întrebare neformulată, cu toate astea insinuantă: cine, ce ne-a determinat să mergem în 20 decembrie spre centru mai toţi timişorenii? Răspunsul e destul de neconvenţional –* ***aroganţa Puterii!*** *În 20 decembrie lipsea câte un membru al familiei din*

1.426 de apartamente! Lipsea fiul, fiica, fratele, tatăl, mama… Și dacă în 18, în 19 decembrie, am fost speriați de violența organelor de represiune, în 20 decembrie ne-am zis că trebuia să ieșim, indiferent de urmări, pentru cei ce nu reveniseră, ce nu reveneau în mijlocul familiilor. Pentru ei, dar și pentru noi înșine! Astea fiind zise – deținem toate datele ce ne permit să explicăm caracterul particular al Revoluției din Timișoara. În fața sediului Consiliului Județean am mers cei care aveam pe cineva ce nu ajunsese acasă de patru, cinci zile și voiam să cerem explicațiile Puterii, în fața Operei cei care doream – acolo fiind îngrămădiți pe post de ***aplaudaci*** *ori de câte ori dictatorul vizita orașul – să ne eliberăm de gâtuitoarele noastre lașități!*

Dar să revenim la subiect. Până pe 20 decembrie nu putem vorbi de ***lideri de anvergură*** *ai manifestărilor – în 20 i-am avut!* ***O mulțime,*** *precizează un cunoscut principiu, are* ***capacitatea de a-și găsi lideri în ea însăși!*** *Și i-am avut. În balconul Operei – Lorin Fortuna și Claudiu Iordache; la Consiliul Județean – Petre Petrișor și Ioan Savu.*

C. Ungureanu: Da, sunt multe, foarte multe de spus plecând de la observațiile formulate. Situația de la noi? De ce nu am avut lideri revoluționari, măcar revendicativi, până în 1989?... De fapt am avut. Paul Goma e un exemplu. Numai că, din păcate, nu s-a impus, nu a avut audiență, i-a *lipsit* ceva, ne-a *lipsit* nouă, celorlalți… Să încercăm ne amintim situația noastră. Am fost o perioadă lungă sub ocupație rusească, apoi sub presiune rusească. Eram *prinşi* ca într-un cleşte. În țările din jurul nostru, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia… existau mișcări muncitorești puternice, din care s-au impus lideri comuniști, e adevărat, dar nu mărginiți, nu îndobitociți. Lideri, hai să spunem pseudo-comuniști, care *flirtau* cu *ideile democratice.* Care au acceptat, care au protejat, mai mult ori mai puțin, aceste opțiuni. Din păcate, însă, în România nu a existat o mișcare muncitorească atât de puternică, încât să scoată la iveală lideri ca în țările amintite. Ai noștri au fost formați, îndoctrinați în URSS. Ce-i drept, câțiva, foarte puțini, au mizat de ideea națională. Ar fi vorba aici de Gheorghiu-Dej. Care însă a fost omorât sau l-a luat bunul Dumnezeu. Nu mă pronunț, nu am date suficiente pentru o afirmație fermă. După el s-a impus un lider relativ tânăr, care și-a eliminat cu

promptitudine, în mare viteză, toți contracandidații. Felul în care Ceaușescu și-a realizat statutul de lider, în care a reușit să pună mâna pe putere și să realizeze o dictatură draconică, nu e un subiect ce se poate elucida în câteva fraze. Nu e ușor de elucidat nici *relația* dintre un mare poet român și dictatorul Ceaușescu. Adrian Păunescu a fost un poet viguros, bine, foarte bine așezat în poezie, numai că de la un anumit moment a trecut de la poezia de mare forță, la poezia… delirantă. De ce? De ce s-a înconjurat de inși care îl divinizau, care însă nu-l stimulau nici pe **creator** nici pe eventualul **lider politic?** Adrian Păunescu a fost o personalitate de excepție, după părerea mea mai puternică decât persoanele care au ajuns lideri în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria… Cu toate astea… Deci da, iată o întrebare pentru care răspunsul nu e ușor de dat: de ce noi, românii, n-am avut o personalitate îndeajuns de puternică precum au fost Havel, Walesa, Gorbaciov?

CUPRINS

STÂND ALĂTURI, SCRIIND ÎN PARALEL.....5
I. TRANȘEELE EXILULUI ROMÂNESC.....11
GEORGE ASTALOȘ (Titus Suciu).....13
PAUL GOMA (Titus Suciu).....38
ALEXANDRU NICULESCU (Vasile Bogdan).....56
VIRGIL TĂNASE (Titus Suciu).....69
BEN TODICĂ (Vasile Bogdan).....77

II. BASARABIA SAU DESTINUL LUPTEI FĂRĂ SFÂRȘIT....101
VICTOR BUCĂTARU (Vasile Bogdan).....103
ION DRUȚĂ (Vasile Bogdan).....110
LEONIDA LARI (Vasile Bogdan).....115
EMIL LOTEANU (Vasile Bogdan).....120
DUMITRU MATCOVSCHI (Vasile Bogdan).....125
MIHAI PREPELIȚĂ, LICA MELNIC ZALAKEVICIENE,
CONSTANTIN OLARU (Vasile Bogdan).....131
GRIGORE VIERU (Vasile Bogdan).....155

III. TIMIȘOARA LA ORA DE *PRIME TIME*.....159
IOAN CISMAȘ (Vasile Bogdan).....161
ROBERT DORNHELM, ANTONIA RADOS
(Vasile Bogdan).....167
MANFRED ENGELMANN (Vasile Bogdan).....175
VIOREL ROMAN (Vasile Bogdan).....179

IV. REVOLUȚIA ÎN CAPITALA CULTURII EUROPENE....207
CLAUDIU ARIEȘAN (Titus Suciu, Vasile Bogdan).....209
MIRELA-IOANA BORCHIN (Titus Suciu, Vasile
Bogdan).....225

EUGEN DORCESCU (Titus Suciu, Vasile Bogdan).....230
MARIAN ODANGIU (Titus Suciu, Vasile Bogdan).....233
ADRIAN DINU RACHIERU (Titus Suciu, Vasile Bogdan).....253
CORNEL UNGUREANU (Titus Suciu, Vasile Bogdan).....264